T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

İDRÎSÎ'NİN "NÜZHETÜ'L-MÜŞTÂK" Fİ İHTİRÂKI'L-ÂFÂK ADLI ESERİNİN BATI LİTERATÜRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Emel AKAY BOZDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Çankırı - 2019

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

İDRÎSÎ'NİN "NÜZHETÜ'L-MÜŞTÂK" Fİ İHTİRÂKI'L-ÂFÂK" ADLI ESERİNİN BATI LİTERATÜRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Emel AKAY BOZDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Çankırı - 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **ii**
Tez kabul ve Onay ..... **iii**
Önsöz ..... **iv**
Özet ..... **iv**
Summary ..... **vii**
Kısaltmalar ..... **vii**
Şekil Listesi ..... **viii**

1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 6
1.2. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve 9
1.3. Araştırmanın Yöntemi 16

2. TARİHSEL SÜREÇTE COĞRAFYA VE KARTOGRAFYANIN GELİŞİMİ **24**
2.1. İlk Çağ'da Coğrafya ve Kartografya 24
2.2. Orta Çağ'da Coğrafya ve Kartografya 34

3. İDRİSİ VE ÇALIŞMALARI **81**
3.1. İdrîsî'nin Hayatı, Aldığı Eğitim ve Gezileri 81
3.2. İdrîsî'nin Kral Roger ile Tanışması ve Çalışmaları 84
3.3. İdrîsî'nin Dünya Haritasının (Gümüş Tabla) Hazırlanma Süreci 100
3.4. Nüzhetü'l-müştâḳfi'ĥtirâḳı'l-âfâḳ (The Book of Roger, Kitabü Rucar ya da el-Kitabü'r- Rücari) Eserinin Oluşumu 112
3.5. İdrîsî'nin Eserlerinin Kendisinden Sonraki YazarlarÜzerinde Yaptığı Etki 127

4. İDRİSİ VE ESERİNİN BATI LİTERATÜRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ **130**

5. SONUÇ **172**

KAYNAKÇA **180**
ÖZGEÇMİŞ **200**

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ Adlı Eserinin Batı Lüteratürüne Göre Değerlendirilmesi*adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

12 .07.2019

Emel AKAY BOZDOĞAN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Emel AKAY BOZDOĞAN tarafından hazırlanan *İdrîsî'ninNüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ Adlı Eserinin Batı Lüteratürüne Göre Değerlendirilmesi*başlıklı bu çalışma, *12.07.2019* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Coğrafya* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman : ……. İmza: ……..

Üye : …… İmza: ……..

Üye : …… İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ Adlı Eserinin Batı Lüteratürüne Göre Değerlendirilmesi konusu coğrafya tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı özellikle üzerinde durulması gereken bir husustur.

Coğrafyanın ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını, gelişimini, içerik ve yöntem açısından ortaya çıkan farklılıkları, bu bilime katkı sağlayan kişileri ve eserleri, kısacası coğrafya bilimini her yönüyle incelemek, coğrafya tarihinin görevidir. Eski çağlardan itibaren birçok bilim dalında olduğu gibi coğrafya alanında da çok büyük gelişmeler yaşanmış ve önemli eserler ortaya çıkarılmıştır. Yunan, İran, Çin, Hint, İslam ve daha birçok medeniyet büyük âlimler yetiştirmiştir ve bu hem kendi inceleme ve tecrübelerine dayanarak hem de diğer medeniyetlerin coğrafya alanındaki önemli başarılarından beslenerek, çığır açan çok sayıda önemli çalışmaya imza atmışlardır. Bu bağlamda Dünya bilim tarihi açısından çok büyük öneme sahip olan İdrîsî ve onun bilimsel anlamda çok özel bir yere sahip olan özgün eseri Nüzhetü'l-Müştâk coğrafya tarihi kapsamında her yönüyle bu çalışmada incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın her aşamasında benden desteğini, değerli görüş ve fikirlerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Osman Gümüşçü'ye, hoşgörü ve nezaketiyle bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Balcıoğulları'na, değerli meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi İlker Yiğit, Arş. Gör. Sevil Top Yilmaz ve Arş. Gör. Emre Doğandor'a teşekkürlerimi saygıyla sunarım. Hayatımın her anında olduğu gibi bu süreçte de ilgi, sevgi ve sabırlarıyla her zaman yanımda olan sevgili ailem ve eşime en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

15.03.2018

Emel AKAY BOZDOĞAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ Adlı Eserinin Batı Lüteratürüne Göre Değerlendirilmesi

Tezin Yazarı: Emel AKAY BOZDOĞAN

Danışman: Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Anabilim Dalı: Coğrafya ABD

Bilim Dalı: Coğrafya

Kabul Tarihi: 12.07.2019

Sayfa Sayısı: 7 (ön kısım) + 212 (tez) + 1 (ekler)

Çalışmada Orta Çağ'ın en önemli coğrafyacılarından biri olan Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî, gümüş tabla üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası ve özgün eseri Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ (Dünyanın Aşılmış Ufuklarında Zevkli Bir Gezinti) hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu Müslüman müellifin coğrafi anlayışı, ortaya çıkardığı eserler, bu eserlerin Batı ve İslam medeniyetlerinin bilimsel anlayışlarında nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de coğrafya tarihi alanında yapılan çalışmaların, Batı dünyasında yapılanlara kıyasla çok daha az sayıda olduğu ve bilhassa Müslüman coğrafyacıları üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği de göz önüne alındığında, bu çalışmanın Türkiye'deki coğrafya tarihi çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yabancı dilde yazılmış kaynaklara başvurulmuş ve araştırma konusu ile ilgili farklı fikirler ve bakış açıları ele alınmıştır. İdrîsî ve eserleri hakkında araştırmalar yapan Batılı bilim insanlarının konu ile ilgili karşıt ve benzer görüşlerine çalışmada yer verilmiş ve konuya derinlik kazandırılmaya çaba gösterilmiştir. Böylelikle bahsi geçen kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında ortaya çıkarılan bu çalışmanın, Türkçe literatürdeki boşluğu giderebilmesi ve araştırılmaya ihtyaç duyulan bir konuyu bilim camiasına sunması amaçlanmıştır. Bu çalışma kavramsal anlamda bilim, bilim tarihi, coğrafya, coğrafya tarihi, harita, kartografya, kartografya tarihi ve kişvar sistemi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak da, çalışmanın odak noktası olan İdrîsî, haritaları ve önemli eseri Nüzhetü'l-Müştâk'ı ele alınmıştır. Çalışmada karma bir yöntem kullanılmış ve amaca uygun bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın konusu hakkında öncelikle literatür taraması yapılmış ve ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar ele alınmıştır. Veri toplama ve analiz yöntemi, vaka araştırması, biyografi yöntemi, tarihsel analiz yöntemi, doküman analizi çalışmada yararlanılan yöntemlerdir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya ve kartografya tarihi, İdrîsî, "Nüzhetü'l-Müştâk" fi İhtirâkI'al-Âfâk

Çankırı Karatekin Üniversity Graduate School of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: The Evaluation of İdrîsî's Work "Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'al-Âfâk" According To The Western Literature

Author: Emel AKAY BOZDOĞAN

Supervisor: Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Department: Department of Geography

Sub-field: Geography

Date: 12.07.2019

In this study, one of the most important geographers of the Middle Ages, Abu Abdullah Muhammad b. Muhammed Şerif al-İdrîsî, a round map of the world on a silver platter and detailed information about his original work Nüzhetü'l-muştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-Afâḳ (A Taste of the World's Transcendent Horizons) are given in detail. The geographical understanding of this Muslim author, the works he has produced and how these works have an impact on the scientific understanding of Western and Islamic civilizations have been tried to be put forward.

The studies in historical geography in Turkey, those made in the Western world is compared to a lot fewer and particularly when taken into consideration the lack of studies on Muslim geographer, is intended to contribute to the study of the historical geography studies in Turkey. In this context, firstly, references written in a foreign language were used and different ideas and perspectives related to the research subject were discussed. The opposing and similar views of Western scientists who make researches about İdrîsî and his works are included in the study and efforts are made to give depth to the subject. Thus, in the light of the information obtained from the mentioned sources, this study was aimed to eliminate the gap in the Turkish literature and to present a subject that needs to be researched to the scientific community. This study is shaped conceptually within the framework of science, history of science, geography, history of geography, map, cartography, history of cartography and personal system. As the theoretical framework of the study, İdrîsî, which is the focal point of the study, maps and his important work Nüzhetü'l-Müştâk' are considered. In this study, a mixed method was used and appropriate information was used. Firstly, literature review was done about the subject of the study and mainly foreign sources were discussed. Data collection and analysis method, case study, biography method, historical analysis method, document analysis are the methods used in the study.

Keywords: History of geography and cartography, Idrisi, "Nüzhetü'l-Müştâk" fi İhtirâkI'al-Âfâk

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
a.g.e.	Adı geçen eser
et. al	Et alia (Latince Ve Diğerleri)
p.	Page (Sayfa)
b.	Band (Almanca Cilt)
s.	Sayfa- (Almanca Seit)
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör- (İngilizce Edıtor)
pp.	Pages (sayfa sayısı)
no.	Numara- (İngilizce Number)
T.	Teil (Almanca Bölüm)
vd.	Ve diğerleri
ss.	Sayfa sayısı

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No **Sayfa**

Şekil 2. 1: Batlamyus'un dünya haritası 32
Şekil 2. 2: İbn Ḫurdâzbih'in Kitabü'l-Mesalik ve'l memalik adlı eserinde yer verdiği ve dört bölümden oluşan, en eski Kâbe merkezli şema. 39
Şekil 2. 3: Harezmî'nin el yazmasında yer alan koordinat tablolarına göre çizim yaparak yeniden oluşturduğu El-Meʾmûn dünya haritası. 54
Şekil 3. 1: Orta Çağ Avrupa'sının T-O haritası 92
Şekil 3. 2: Gümüş Tabla boyutları. 106
Şekil 3. 3: El-İdrîsî'nin yuvarlak dünya haritası. 107
Şekil 3. 4: El-İdrîsî'nin yuvarlak dünya haritası. 108
Şekil 3. 5: El-İdrîsî'nin Metalik Dünya Haritası Modeli. 110
Şekil 3. 6: El-İdrîsî'nin Dikdörtgen Dünya Haritası. 111
Şekil 3. 7: İdrisi haritasının Avrupa nüshası. 112
Şekil 3. 8: Nüzhetü'l-müştâḳ'taki kesit haritalarının örneklendirilmiş dizini. 114

1.GİRİŞ

Bilim tarihi, bilim ile insanlık arasında bir köprü görevi görür. Doğa, bilim ve insanlığın ortak paydada buluşmasına zemin hazırlayarak, bu üç unsur arasındaki birlik ve bütünlüğü bize en iyi şekilde anlatmaya çalışır. Bu birlik ve bütünlük, aynı bilginin farklı görünümlerini yansıtır ve insanı bilgiye götüren bir serüvenin başlamasına olanak sağlar.[1] Bilim tarihi de bu serüvenin ta kendisidir. Çünkü insan bilim tarihi sayesinde, içinde yaşadığı evreni, zamanı ve mekânı araştırarak, merak ettiği her bilgiyi elde edebilir. Nasıl ki evren, zaman ve mekân kavramlarını düşündüğümüzde, zihnimizde uçsuz bucaksız bir dünya canlanıyorsa, bilim tarihinin kapsamı da bu denli sınırsızdır. Çünkü bilim tarihi, her dönem ve her coğrafi bölgede doğan, büyüyen ve zaman içerisinde daha da gelişen bütün bilimlerin tarihiyle ilgilenir. Ve bilim tarihi, bilim olduğu sürece sona ermeyecektir.[2] Dolayısıyla da bilimi ortaya çıkaran, geliştiren ve araştıran insanlık varolduğu olduğu sürece devam edecektir.[3]

Bilim tarihinin babası olarak tanımlanan George Sarton'a göre bir bilim tarihçisinin işini layıkıyla yapması için, bardağın sadece dolu ya da boş tarafını değil; bardağın arkasını da görmesi gerekmektedir. Yani bir bilimin doğuşundan itibaren bütün gelişim evrelerini, ona etki eden bütün olayları, zaman faktörünü ve özellikle bu bilimin felsefesini iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle de bilim tarihçisinin asıl görevi, bilim adamları ve teknisyenlerin yaptıkları gibi, bilimin sadece en son ürünlerine odaklanarak, daha öncekileri modası geçmiş gözüyle bakıp önemsememek değildir. Tam aksine, eldeki son ürünün ortaya çıkmasında etkili olan ve yol gösteren bütün gelişmeleri incelemektir.[4] Bu bağlamda özellikle bir bilim üzerine araştırma yapan kişinin de, bu bilim alanının geçmişini her yönüyle araştırması, özümsemesi ve en doğru şekilde bilim dünyasına kazandırması şarttır.

---

[1]George Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık,* Melek Dosay, Remzi Demir (Çev.), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1995, s.5-6; Diarmid A. Finnegan, "The Spatial Turn: Geographical Approaches in the History of Science", Journal of the History of Biology, vol: 41, 2008, s.370.

[2]Sarton, **a.g.e,** s,5.

[3]Dominique Pestre, Historical Perspectives on Science, Society and the Political, Report to the Science, Economy and Society Directorate European Commission, http://ec.europa.eu/research/sciencesociety/document_library/pdf_06/report_from_historical_seminar_en.pdf(Erişim Tarihi: 18.03. 2019).

[4]Sarton, **a.g.e,** s,5; George Sarton, *Introduction to the History of Science, From Homer toOmar Khayyam,* The Williams&Wilkins Company, Baltimore 1927, s.6-7.

Coğrafya biliminin nasıl ve ne zaman doğduğunu ve doğuşundan bugüne kadar nasıl bir gelişim süreci izlediğini araştıran bilim dalına "coğrafya tarihi" denir. İnsanlık tarihi boyunca, zaman içerisinde toplumlar değiştikçe, coğrafyanın içeriği ve tanımları da değişmektedir. Bu nedenle bütünüyle bilimin olduğu gibi, bilim dallarının da rolü tarihleri boyunca değişime uğramış ve uğramaya devam edecektir. Bunun sonucunda da coğrafya biliminin bugünkü durumunun değerlendirilebilmesi için geçmiş hakkında bilgi sahibi olmak yani coğrafyanın tarihini bilmek gerekmektedir. Coğrafya farklı zaman dilimlerinde farklı şekillerde algılanmış ve yorumlanmıştır. Coğrafyada konular daima bir olayın mekân, yer ve çevre boyutuna odaklanmış olmakla birlikte, özellikle XX. yüzyılda geçirdiği süreç içinde bu boyutlar farklı şekillerde ele alınmıştır. Coğrafyada XV. yüzyıldaki coğrafi keşifler döneminden itibaren 1800'lere kadar temel problem, mutlak konumu ölçecek ve kaydedecek bir sistemin geliştirilmesi, harita projeksiyonlarının evrimi ve bununla ilgili olarak haritaların oluşturulması ve yenilenmesi idi. Bu bağlamda coğrafyanın gelişimi büyük ölçüde kartografyanın gelişimi ile aynı anlama gelmekteydi.[5]

Haritanınkeşfi, içinde yaşadığımız dünyada bulunan alanlarda bilgiyi düzenlemeye ve başkalarına iletmeye çalışan kültürel ve zihinsel bir devrim olarak kabul edilebilir. MÖ. İlk yüzyıllarda yaşayan bir kişi için, bu bilgiyi başkalarına iletmek, şahsen bir konuşma ya da müzik sunmak kadar kolay değildir. Bununla birlikte, yaklaşık 40 000 yıl önce Üst Paleolitik'te taş üzerine oymalar ve hatta kurutulmuş kil gibi daha kalıcı materyaller üzerine çizilmiş grafiklerle bir iletişim şekli ortaya çıkmıştır. Bu iletişim şeklinin ortaya çıkışı, dünyadaki bilgiyi gösteren ve onu başkalarına iletenilk mühendislik çalışmaları olarak nitelendirilmiştir.[6] Aslında haritanın ortaya çıkışı, coğrafya biliminden çok daha önceki dönemlere rastlamaktadır. Çünkü insanlar hem merak hem de günlük yaşam faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla, özellikle gördükleri şeyleri, gittikleri yerleri, yönleri vb. nesneleri, bir yere çizerek kalıcı hale getirmişlerdir. Dolayısıyla, insanlık tarihinde yazı henüz bulunmamışken bile, coğrafi bilgi çizim yani haritalar ile ifade edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır.[7] Bu iletişim şekli kapsamında ortaya konan grafiksel formlarla bilginin resmedilmesi, haritacılık olarak bilinir. Haritacılık, bilgi, estetik ve teknik özelliklerin bir birleşimidir. Daha

[5]Osman Gümüşçü, *Temelleri, Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi 2014, s.113.
[6]Nurliyana Mohd Talib, Roziah Sidik, "Innovation of map Invention in the Islamic Civilization", Journl of Applied Sciences Reserach, vol.8, no.1,2012, p. 321.
[7] Osman Gümüşçü, *Coğrafya'ya Davet*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 47-48.

önce de belirtildiği gibi, haritacılık, bu dünyadaki bölgelerin grafik şeklinde bilgi iletmenin en etkili ve kalıcı yolu olarak kabul edilir. Harita buluşu uzun zamandır var olup, zaman zaman geliştirilmiş ve değiştirilmiştir. Aslında, harita coğrafi bilgi ile çok yakından ilgilidir. Harita geliştirme, bir medeniyetteki coğrafi bilginin gelişimi ile de el ele gider. Bu, coğrafyadaki artan çalışmaların dünya haritası icatlarının daha detaylı hale gelmesine yol açmasıyla ortaya çıkmaktadır. Haritanın coğrafya ve insanlık tarihinde bu kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinciyle İdrîsî'nin çağdaşlarına kıyasla çok daha geniş kapsamlı ve özel bir harita hazırladığını ve bu haritasını "Nüzhetü'l-Müştâk" eseri ile birlikte sunduğunu belirtmek gerekmektedir.

İdrîsî'nin bu eseri ve haritaları, genellikle Avrupalı bilim insanları tarafından incelenmiş ve bunlar hakkında birçok çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. İdrîsî ve eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" hakkında yapılmış çalışmalar şunlardır:

Konrad Miller'ın 1926-1931 yılları arasında hazırladığı "Nüzhetü'l-Müştâk" eserinin Almanca tercümesi olarak sunduğu eseri " Mappae Arabicae"dır. Miller bu eserinde, kendi önsözü ve bazı yorumlarının yanı sıra İdrîsî'nin hayatı, eğitimi, gezileri, Kral II. Roger ile tanışması ve yaptığı çalışmaları ayrıntılarıyla yer vermiştir. İdrîsî'nin eserinin içeriğinde dünyayı 70 bölüme ayırdığı şekliyle ve uyguladığı sırayı takip ederek, 6 cilt halinde vermiştir.

S. Maqbul Ahmad, "Cartography of al-Sharif al-İdrîsî" adlı makalesinde, İdrîsî ve eseri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Çalışmanın kapsamında, İdrîsî'nin Batlamyus'un coğrafya anlayışından etkilenmesini ve bunu çalışmalarında yansıtması; Batlamyus'un yanı sıra kendisinden önceki Müslüman coğrafyacıların da coğrafi anlayışların ve eserlerinden ne denli etkilendiği; "Nüzhetü'l-Müştâk" adlı eser üzerine yapılan yayınlanmış olan çalışmalar ele alınmıştır. Aynı zamanda İdrîsî'nin coğrafi anlayışı, eseri ve haritalarının diğer coğrafyacılar üzerinde nasıl bir etki bıraktıkları ve İdrîsî'nin eserde yer alan dünya haritasının, dünyanın farklı yerlerinde muhafaza edilen nüshalarının görselleri de Ahmad'ın bu çalışmasında yer almıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan S. Maqbul Ahmad tarafından değerlendirilen "Coğrafya" maddesi ve aynı yayının İngilizce versiyonu olan Encyclopedia of Islam adlı çalışmada yine S. Maqbul Ahmad ve Franz Taeschner'in ele aldığı "Geography" maddesi, çalışmada karşılaştırmalı olarak

incelenmiştir. Bu çalışmalarda coğrafya biliminin gelişimi ve özellikle İslam medeniyetinde yetişmiş Müslüman coğrafyacı ve eserleri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Yine aynı ansiklopedi serisinde S. Maqbul Ahmad'ın ele aldığı "Harita" maddesi de incelenmiştir. Maddenin açıklamasında özellikle İslam coğrafyasında haritacılık alanında öne çıkan âlimler ve haritaları, Yedi İklim Anlayışı'nın bu haritalara nasıl yansıtıldığı hakkında yazarın görüşlerine yer verilmiştir.

Fuat Sezgin, "Wissenschaft und Technik im Islam" adlı ansiklopedik çalışmasında coğrafya ve kartografya alanlarının, İlk Çağ ve Orta Çağ'da gösterdiği gelişim süreçlerinden bahsetmiştir. İdrîsî'nin eserinin ve haritalarının Avrupa'da bilim dünyasında nasıl yankılar uyandırdığını, Batılı coğrafyacılar üzerinde nasıl bir etki bıraktığından bahsetmiştir. Fuat Sezgin, bir diğer çalışması "Mathematical Geography and Cartography in Islam and their Continuation in the Occident" ile İdrîsînin yararlandığı eserler ve bu eserlerin yazarlarından bahsetmiştir. Bununla birlikte, İdrîsî'nin kaynak olarak kullandığı eserlerdeki bazı bilgileri düzelterek, haritalarında daha gerçekçi bir sunum gerçekleştirdiğini dile getirmiştir.

Frances Coney Gies, "Al- Idrisi and Roger's Book" adlı çalışmasında, Orta Çağ Avrupa'sında etkili olan kilise ve din adamlarının baskısı nedeniyle, bilimsel anlamda ve özellikle de coğrafya alanında, nitelik açısından oldukça zayıf çalışmaların ortaya çıkmasına rağmen, İslam dünyasında her alanda gelişmeler sağlandığını ve bu gelişimin bilimde de kendini gösterdiğinden bahsetmiştir. Bu gelişmelerin hâkim olduğu bir ortamda ortaya çıkarılan haritaların, özellikle de İdrîsî'nin haritasının yeterince çalışılmamış olduğunu ve bunun sebepleri üzerinde durmuştur.

Mirjanka Lechthaler, "The World Image in Maps"adlı makalesinde her ne kadar İdrîsî'nin Orta Çağ'ın en önemli coğrafyacılarından, haritalarının ve eserinin aynı derecede dönemin en önem arz eden çalışmalarından olduğundan bahsetmiştir. Ancak haritalarının özellikle de gümüş tabla üzerine işlenmiş dünya haritasının sadece İslam İmparatorluğu'nun genişlemesi ve ticari faaliyetlerinin daha da genişlemesi için yapıldığını dile getirerek, okuyucularda yanlış bir izlenim bırakmıştır.

Marina Tolmacheva, “The Medieval Arabic Geographers and The Beginnings of Modern Orientalism” adlı çalışmasında İdrîsî ve çalışmaları ile alakalıönemli bilgilere yer vermiştir. Tolmacheva’ya göre, İdrîsî’nin çalışması Batlamyus coğrafyası ile kıyaslandığında, Orta Çağ’ın ilk yıllarından itibaren Batı bilim dünyası tarafından unutulmaya yüz tutmuş coğrafi bilgileri içermekle beraber, aynı zamanda da Avrupa’ya ve İslami ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelere yeni ve ayrıntılı bu bilimsel bilgileri taşıyan bir aracı olmuştur. Yine aynı çalışmasında Tolmacheva, Gabriel Siontia ve Ioannes Hesronita tarafından yapılan çevirinin, eserin Avrupa’da ortaya çıkarılmış ilk çevirisi olmadığını iddia etmiştir. Bu iddiaya göre, Latince transkripsiyonun basılmasından iki yıl önce, yani, 1617 yılında İdrîsî’nin eseri, Bernardino Baldi ya da Baldus (1533-1617) olarak bilinen İtalyan matematikçi, tarihçi, coğrafyacı ve ilahiyatçı olduğu dile getirilen kişi tarafından İtalyancaya çevrilmiştir.

David Woodward, “Medieval Mappaemundi” çalışmasıyla, İdrîsî haritası ile Avrupalı coğrafyacılar tarafından hazırlanmış Mappaemundi haritaları arasındaki farkları ortaya koymamızda yardımcı olmuştur. Özellikle dini amaçlarla ortaya çıkarılan bu haritaların, bilimsel gerçeklikten nedenli uzak olduklarını verirken, bir taraftan da İdrîsî haritasının bilimsel anlamda, coğrafya ve kartografya alanında katkılarda bulunduğunu gözler önüne sermemize zemin hazırlamıştır.

Murat Ağarı, “İslam coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı” adlı makalesinde, Yunan, Çin, Hin ve İran medeniyetlerinde yetişen coğrafyacıların da yeryüzünü iklimlere ayrıma için kullandığı sistemlerin, Müslüman coğrafyacılarda Yedi İklim Anlayışı olarak yansıdığından bahsetmiştir. Bu anlayışın, islam dini ve Kur’an-ı Kerim’deki ayetler ile alakasını, Belh ve Irak coğrafya ekolüne mensup coğrafyacıların bu anlayışı eserlerine nasıl yansıttığı hakkında bigi vermiştir.

Ahmed Y. Al-Hassan’ın “Transfer of Islamic Science to the West” adlı çalışmada, İslam medeniyetinde gelişen bilim dallarının Batı dünyasına hangi yollarda aktarıldığı ele alınmıştır. Al-Hassan bu aktarımı hem bölgeler bazında (Endülüs, Sicilya, Bizans…) hem de askeri, ticari ve kültürel faaliyetler bazında (yakın Doğu ve İspanya’da gerçekleşen savaşlar; Müslüman toplulukları ile ticari ilişkiler;

Müslümanların hazırladıkları eserlerin tercüme edilmesi ve Avrupa kütüphanelerinde yer verilmesi…) incelemiştir.

Edip Akyol, "İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler" adlı makalesin, İslam medeniyetinin özelliklerinde, Doğu ve Batı dünyalarının birbirleriyle olan ilişkileri, İslam medeniyetinin Batı'ya geçiş yolları ve aşamaları hakkında bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra, İslam medeniyetinin dile ve edebiyat, ticaret, mimari, tıp, felsefe, matematik ve astronomi gibi birçok alanda Batı dünyasına olan etkilerini başlıklar altında incelemiştir.

"The Science of al-Biruni" adlı çalışmasında Amelia C. Sparavigna ise, M.S. 973-1048 yılları arasında yaşamış ve Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları arasında önemli bir yere sahip olan al-Biruni'nin astronomi, matematik ve felsefe alanındaki gözlemlerini ve bu gözlemleri eserlerinde yansıtması ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

Andre Miquel, Encyclopedia of Islam adlı ansiklopedi çalışmasında İbn Havkal ile ilgili maddeyi kaleme almıştır. Bu madde kapsamında, İbn Havkal'ın hayatı, özellikle coğrafya olmak üzere diğer bilim dallarında yaptığı çalışmalar ve bilim tarihine olan katkıları üzerinde durulmuştur.

August Fisher de Miquel gibi Orta Çağ İslam medeniyetinin yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olan al-Makdisi/Mukaddesi ile alakalı bilgilere "Al-Maqdisî und al-Muqaddesî" adlı makalesinde ele almıştır.

Mehmet Azimli'nin ortaya çıkardığı çalışması "Ehl-i Beyt'in Kurduğu İlk Devlet: İdrîsîler"de, İdrîsî'nin Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen yani halifelik soyunun bir parçası olan sülalesini, bu sülalenin özelliklerini ve İdrîsîler Devleti'nin kurulma aşamalarını, devletin yükseliş, duraklama ve yıkılış süreçlerini ayrıntılarıyla yansıtmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın ilk bölümünde, araştırmanın amacı ve kapsamı, kavramsal ve kuramsal çerçeve, araştırmanın yöntemine yer evrilmiştir. Çalışmanın genel amacı, insanlığın var olduğu ilk andan itibaren, hayatlarının bir parçası halinde varlığını devam ettiren coğrafya ve kartografya alanında eşsiz bir yere sahip olan ve genellikle Şerif el-İdrîsî

ya da İdrîsî olarak bilinenEbû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî'nin, , biyografisini, coğrafi anlayışını ve değerli eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" hakkında bilgi vermektir. Aynı zamanda İdrîsî'nin ve eserinin Batı bilim dünyasındaki yeri ve önemi hakkında, özellikle Batılı bilim insanlarının fikirleri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, "İdrîsî kimdir"?,"eğitim hayatı nasıldır"?, "Kral II. Roger ile tanışması nasıl gerçekleşmiştir"?, "gümüş tabla üzerine işlediği yuvarlak dünya haritası ve "Nüzhetü'l-Müştâk" adlı eserinin hazırlık aşamaları nelerdir"?, " gümüş yuvarlak dünya haritası ve eserinin Batı dünyasında etkileri nasıl olmuştur ve Batı literatüründe bu eserler nasıl değerlendirilmiştir"? gibi sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de coğrafya tarihi alanında yapılan çalışmaların, özellikle batı dünyasında yapılan çalışmalara kıyasla, oldukça kısıtlı sayıdaki bu çalışmalar arasında, bilhassa Müslüman coğrafyacıları üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği de göz önüne alındığında, bu çalışmanın Türkiye'deki coğrafya tarihi çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, coğrafya ve kartografyanın İlk Çağ ve Orta Çağ'daki gelişim evreleri üzerinde durulmuştur. İlk Çağ'da insanların "ekümen"i[8] nasıl tanımladıkları, onları coğrafi anlamda nasıl değerlendirdikleri ortaya konulmuştur.

İnsanoğlunun, hem doğasında var olan merak dürtüsü hem de hayatlarını idame ettirebilme istekleri, çevrelerini tanımak zorunda kalmalarına ve böylelikle coğrafi bilgiyi bulmalarına yol açmıştır. Ve bu durum daha sonrasında fiziki ve beşeri unsurları etkileşimini her açıdan inceleyen coğrafya bilimini ortaya çıkarmıştır. Yaşadıkları çevre ile ilgili edindikleri bilgileri gelecek nesiller aktarma amaçları doğrultusunda, çevrelerinde gördükleri her unsuru resme dönüştürme faaliyetleri de ilk haritaları ortaya çıkarmış yani kartografyanın temellerini atmalarını sağlamıştır. İlk Çağ'dan itibaren bilim insanları bu iki alanın, yaşadıkları dönem koşullarının etkisi -dini, siyasi, kültürel vb. birçok faktör- altında dünya görüşleri ve bilimsel anlayışları ile birleştirerek, ortaya çıkardıkları eserler vasıtasıyla gelişimini

[8] "Ekümen/ Ökümen" kelimesi (ing.Oikoumene), Yunancada "ikamet edilen dünya" ya da "bütün dünya" anlamına gelmektedir. Ökümen, XX. Yüzyılın başlarında sıfat olarak (ökümenik şeklinde) kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca İncillerde "birlikte oturulan yer, bütün dünya" anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, "Ökümenik Hareketin Ortaya Çıkışı", Dinler Tarihi Araştırmaları I (s.223-236), (Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara), Dinler Tarihi Derneği Yayınları Ankara 1998; Jean-Louis Tissier, "Oikumene",http://www.hypergeo.eu/spip.php?article297(Erişim Tarihi: 4 Haziran 2019).

sağlamışlardır. İlk Çağ'da yaşamış olan bilim insanlarının, ortaya koyduğu çalışmalarla, coğrafya ve kartografya bilimine yaptıkları katkılara yer verilmiştir. Daha sonrasında ise, bilimsel bilginin daha da çeşitlenerek geliştiği Orta Çağ'daki gelişmelerden bahsedilmiştir ve Avrupa'da yaşanan karanlık dönemin diğer bilim alanlarında olduğu gibi, coğrafya ve kartografya üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Zira Orta Çağ, Avrupa'da kilise ve din adamlarının baskısı altında bilimsel özgürlüğün ve faaliyetlerin neredeyse yok olmasına karşılık; İslam Medeniyetinde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkarılan eserlerin eşsiz nitelikleri açısından oldukça önemli bir dönemdir. Bu nedenle Orta Çağ, kapsamında gerçekleşen bu gelişmelerden ve bunların coğrafya ve kartografya alanları için taşıdığı önemden ötürü, çalışmanın ikinci bölümünde özellikle üzerinde durulan zaman dilimi olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, coğrafya ve kartografya alanında büyük gelişmelere sahne olan Orta Çağ'ın en önemli coğrafyacılarından biri hatta zirvesi olan İdrîsî ve eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Öncelikle İdrîsî'nin hayatı, eğitimi ve gezileri ele alınmıştır. Daha sonrasında İdrîsî'nin, Kral II. Roger ile tanışması, Roger'ın bilime ve bilim insanlarına gösterdiği ilgi, aralarındaki ilişki ve bir coğrafyacı, kartograf olarak çalışmalarını ortaya koyma aşamalarına yer verilmiştir. İdrîsî'nin dünyanın ve özellikle Avrupa'nın en kapsamlı anlatımı olarak nitelendirilen eseri, gümüş tabla üzerine işlenmiş dünya haritasının planlama, hazırlık ve yapım aşamaları ayrıntılarla ortaya konmuştur. Bu bölümün en sonunda ise, ortaya çıkarılan bu yuvarlak dünya haritasının kapsadığı bölgelerin ve ülkelerin bütün özelliklerinin, en ince ayrıntısıyla anlatıldığı metinleri ve bu bölgelerin haritalarını içeren "Nüzhetü'l-Müştâk" adlı eserinin oluşumuna yer verilmiştir. Aynı zamanda Kral Roger'ın bilime ve bilimsel faaliyetlere karşı tutumu, İdrîsî'ye ve diğer bilim insanlarına sağladığı olanakların da üzerinde durulmuştur. Bölümün en sonunda ise İdrîsî'nin kendisinden sonraki yazarlar üzerinde bıraktığı etkiden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölüm, İdrîsî'nin coğrafi anlayışının, eserlerinin ve haritalarının, Batı literatüründe değerlendirilmesi ile ilgili oldukça kapsamlı bilgileri; Avrupalı bilim insanlarının İdrîsî ve eserleri hakkındaki görüşlerini kapsamaktadır.

Beşinci bölüm olan sonuç ve değerlendirme kısmında ise, coğrafya ve kartografya

tarihi, İdrîsî, eserleri ve Batı literatüründe yansımaları üzerine değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır. Bu değerlendirmenin Türkçe litaretaürde değil de Batı literatüründe yapılmasının sebebi, Türkçede İdrîsî ile ilgili neredeyse hiçbir çalışmanın olmamasıdır. İdrîsî ve eserlerinin Türkçe literatürde bu denli ihmal edilmesinin belki de bir başka sebebi, İslam kültürünün coğrafya alanındaki çoğu başarısının göz ardı edilmesi veya onlardan haberdar olunmamasıdır. Fuat Sezgin, İslam kültüründe ortaya çıkan birçok eserin tercümelerini ve metin edisyonlarını, Frankfurt Üniversitesi bünyesinde bulunan Arap- İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nde bir araya getirerek "Islamic Geography" adlı bir yayın serisine imza atmıştır. Ancak Sezgin'in bu çalışmalarla ilgili olarak, İslam kültüründe matematiki ve astronomik temellere dayanarak gelişen kartografik çalışmaların neredeyse hiç bilinmediğini ifade etmesi, İdrîsî ve eserlerinin özellikle Türkçe literatürde neden yer almadığını en iyi şekilde açıklamıştır.[9]

1.2. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

Bilim içerisinde yer alan her bir disiplin ve bu disiplin çerçevesinde yapılan her araştırma ve çalışma kendisine özgü kavramları ve terimleri barındırmaktadır. Araştırmacının, çalışmasını ortaya koyması sürecinde bu kavramlar çerçevesinde hareket etmesi, hem çalışmanın asıl konusu hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmesine hem de kendisinin ve okuyucunun dikkatinin başka yönlere çevrilmesini önlemektedir. Bu nedenle de, çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması öncelikli bir iştir. Çalışmanın, kavramsal çerçevesini çizmek adına, bu bölümde bazı kavramlar üzerinde durulması gerektiği düşünülmüştür.

Bilim dendiğinde pek çok insanın aklına, laboratuvarlar, deney tüpleri, kimyasal maddeler vb. gibi doğa bilimlerini –fizik, kimya, biyoloji, zooloji- yani fiziksel ve maddi dünya ile uğraşan alanlar gelir. Ancak bilim sadece bu alanlarla sınırlı değildir. Psikoloji, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji gibi alanları kapsayan sosyal bilimleri de vardır. Bilim kelimesinin insanlarda daha çok doğa bilimlerini çağrıştırmasının nedeni ise, sosyal bilimlerin ilgilendiği toplumsal yaşamın gözlemlenmesi ve deneye tabi tutulmasının çok daha zor oluşudur. Ancak bilim, doğa bilimleri ya da sosyal bilimler ayrımının ötesinde toplumsal bir kurumdur ve bilgi üretmenin bir yoludur.

[9]Fuat Sezgin, *Wissenschaft und Technik im Islam, Band III*, Strauss Offsetdruck, Germany 2003, s. 8.

Dolayısıyla hem bilgi üretmeye yönelik bir sistemi hem de bu sistemin çarkları içinde üretilen bilgiyi kapsamaktadır.[10]

Bilim tarihi, belli bir sistem içerisinde işleyen bilimin ürettiği bilginin, gelişiminin betimlenmesi ve anlamlı hale getirilmesidir. Bilim tarihinde asıl amaç, bilimsel bilginin oluşumunu kronolojik olarak sıralamaktan ziyade, bu bilgi oluşumunu yeniden canlandırmaya çalışmaktır. Yani bilim tarihçisinin görevi, bilgiyi kaydetmek değil; bilimsel düşüncenin gelişimini dolayısıyla da insan bilincinin gelişimini ortaya koyabilmektir. Bilim tarihinin babası olarak nitelendirilen George Sarton, bilim tarihini, her bir bilimin tarihinden farklı tutmaktadır. Ona göre bilim tarihi, coğrafya tarihinden, matematik tarihinden ve sosyoloji tarihinden tamamen ayrı bir tarihtir; ancak bir bilim tarihçisi, araştırma yaparken ya da bir çalışma ortaya koyarken bütün bilim alanlarını hesaba katmalıdır. Çünkü amaç, bütünün sadece bir parçasının değil, bütün parçalarının gelişimini ortaya koyabilmektir.[11] Sonuç olarak bilim tarihi, her dönemde ve her mekânda ortaya çıkmış bütün bilim dallarının tarihiyle ilgilenen çok geniş kapsamlı bir konudur.

Coğrafya, Yunanca yerin tasviri anlamına gelen ve oldukça köklü bir geçmişi olan ve uzun bir süre kelime anlamına sadık kalan bir bilim olarak kabul görmüştür. Coğrafya adının, anlamına uygun olarak ilk defa M.Ö. 300'lü yıllarda Yunanlı bir bilim insanı olan Eratosthenes tarafından kullanıldığı, coğrafya biliminin gelişim evrelerine yer veren birçok eserde bulunan bir bilgidir. Ancak, coğrafi düşünce geleneğinin coğrafyadan çok daha eski olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Coğrafya kelimesine bir eserde ilk defa ne zaman yer verildiğini bilmemize rağmen, coğrafi düşünce geleneğinin ne zaman ve nerede başladığına dair bir bilgi elde edilememiştir. Çünkü coğrafi düşüncenin, insanın bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu düşüncenin ortaya çıkışının da insanın var olduğu dönemle aynı olduğunu düşünmek oldukça mantıklıdır. Bu bağlamda, coğrafyanın aslındaİlk Çağ'daki çalışmalarla değil de, ilk insanların birer coğrafyacı olduklarını kabul ederek prehistorik dönemde öyle ya da böyle, az ya da çok varlığını kanıtladığını kabul etmek gerekir. Bu düşünceyi önemli bir coğrafyacı olan J. K. Wright'ın, 1947'

[10]W.Lawrance Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Sedef Özge (Çev.), Desen Ofset, Ankara 2017, s.10-11.
[11]Sarton, **a.g.e,** p.14-15.

de yaptığı bir konuşmada dile getirdiği cümlesi ile de desteklemek mümkündür: "Tüm insanlar az çok coğrafya yapıyor; yani hepimiz coğrafyacıyız, hepimiz coğrafi bilgi oluşturuyoruz."[12] Tümertekin ve Özgüç'e göre bilim, belirli olayları açıklayan ve onlar hakkında genellemelerin yapılmasıyla bağlantılıdır. Yani bilim yapmak, deneysel nesneler ve olaylar hakkında genel yasalar koymaktır. Ancak sanat, genel yasalardan uzak, daha az kesinlik ve daha az hayal gücü ve yaratıcılıkla ürünlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda Tümertekin ve Özgüç, "Coğrafya bir bilim mi, yoksa bir sanat mı?" tartışmasında yukarıda verilen bilgilere istinaden, coğrafyanın hem fiziksel hem de beşeri dünyalar ile ilgilendiğini dile getirerek, böyle bir ayrım yapılamayacağını vurgulamışlardır. Bu bağlamda coğrafyayı, insanın öznel dünyası ile doğanın nesnel dünyası arasında karşılıklı etkileşimlerle uğraşan, bilim ve sanat arasında bir köprü olarak değerlendirmişlerdir.[13]

Coğrafya tarihi, günümüzdeki kabulüyle diğer bütün bilimler gibi, bilim tarihinin konusudur. Bilim tarihinin amacı, bir bilimin kendi geçmişini, başka bir deyişle o geçmişin içindeki olayların, gelişmelerin kronolojisini vermek değil, nasılını ve niçinini ortaya koymaktır.[14] Coğrafya biliminin tarihini ortaya koyabilmek için, bahsedilen "nasıl" ve "niçin" sorularına cevap verebilmek gerekmektedir. Coğrafya biliminin geçmişi ile ilgili bilgi toplamadan ve geçmişle ilgili her türlü belgeyi kullanmadan bu işi başarmak imkânsızdır. Bu nedenle elde ettiğimiz tüm bilgileri, çalışmaları ve bize geçmiş ile ilgili yol gösterebilecek kaynakları irdelememiz, bize kendi görüşlerimizi oluşturmada zemin hazırlamıştır. Coğrafya tarihi, yaklaşık olarak M.Ö. 900'lü yıllarda Eski Yunan uygarlığında başlayarak İlk Çağ, Orta Çağ, Yakın ve Yeni Çağ kapsayan bir olgudur. Coğrafya bilimi, insanlığın ortaya çıkışı kadar eski olmasına rağmen, insanların ihtiyaçları doğrultusunda kazandıkları deneysel bilgi, ilk defa İlk Çağ'da sistemli bir yapıya kavuşmuş ve bilim karakteri kazanmıştır.[15] Bu dönemde, coğrafyanın temel konusu mekânsal farklılaşma olmuş ve bu alandaki bilginler genellikle katalogcu ve betimlemeci bir yaklaşım

[12]Nuri Yavan, *Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine*, E. Bekaroğlu ve A.R. Özdemir (Ed.), *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 24.
[13]Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Coğrafya: Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi, İstanbul 2014, s.3.
[14]Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Beşeri coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân*. Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s.2;Clive Barnett, "Awakening the Dead: Who Needs the History of Geography?", *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 20, no. 4, 1995, pp. 417- 419.
[15]Gümüşçü, **a.g.e,**s. 43.

sergilemişlerdir.[16] Orta Çağ diğer bilimlerde olduğu gibi coğrafya için de Batı dünyasında uzun süreli bir duraklamanın yaşandığı; İslam dünyasında ise 766 yılında Abbasi devletinin kurulması ile büyük gelişmelerin tanık olunmaya başladığı bir dönem olmuştur. İslam dininin ve yöneticilerin bilgiye sahip olmanın bir erdem olduğu yönündeki düşünceleri, özellikle Müslüman müelliflerin bu dönemde çok değerli eserler vermelerindeki itici güç olmuştur. Dolayısıyla bilinen dünyayı ilk tarif eden müellif İbn Ḫurdâzbih (820-912) Belh coğrafya ekolünün kurucusu el-Belhi (ö.934), Mesalikül Memalik adlı eserinde ilk defa İslam ülkelerini 20 iklime ayrırarak tasvir eden İstahri (ö.950), bölge sakinlerinin iklimden nasıl etkilendiklerini ve güney yarım kürenin bilinmeyen bir kara parçası ile kaplı olduğu konusunda şüphelerini dile getiren ilk coğrafyacılar arasında olan Mes'udi (ö.957) bu dönemde yetişen büyük Müslüman âlimlerdir. Ancak İslam medeniyetinin yetiştirdiği âlimler, bu isimlerle sınırlı değildir. Kelime ve deyimlere özel anlamlar vererek ilk Arapça coğrafya terminolojisi ortaya koyan Makdisi (ö. X. yüzyılın sonları), eş-Şifa adlı eserinde klimatolojik unsurlar hakkında görüşlerini kaleme alan İbn Sina, dünyanın çapını, çevresini, ekliptik eğim değerini ve yüzölçümünü doğru bir şekide hesaplayan Biruni ve Orta Çağ'ın zirvesindeki isim olarak nitelendirilen, yuvarlak gümüş dünya haritasının ve Nüzhetül Müştak adlı değerli eserin müellifi el-İdrîsî de bu isimler arasındadır.[17]

Orta Çağ'da bilimsel bir karanlık içerisinde olan Batı dünyasının, bu çağın sonlarına doğru Rönesans ve keşifler sayesinde coğrafya biliminin merkezi haline geldiği dile getirilmektedir. Böylelikle coğrafya tarihinde Yeni ve Yakın Çağ dönemi başlamıştır.[18] Batı dünyasında daha öncesinde yalnız başına coğrafya olarak nitelendirilebilecek çok az sayıda çalışmalar yapılırken, 1650 yılında coğrafya ile kozmografiyi birbirinden ayıran ve sınırlarını belirleyen gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır.[19] Coğrafyanın bilimsel bir kimlik kazanması da bu döneme denk gelmektedir. Coğrafyada halen devam eden "özel coğrafya" ve genel coğrafya"

[16]Gümüşçü, **a.g.e,** s. 47; David N. Livingstone, The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise, Wiley-Blackwell Publishing, USA 1993.
[17]Gümüşçü, **a.g.e**, s. 63-72.
[18]Gümüşçü, **a.g.e**, s. 100.
[19]Orta Çağ boyunca yer küreyi tanımlayabilmek için kozmografi terimi tercih edilmiş ve bu başlık altında yapılan çalışmalar coğrafi çalışma olarak sayılmıştır. Orta Çağ'da bu nedenle tek başına coğrafi olarak nitelendirilecek çok az sayıda çalışma bulunmaktaydı. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s. 11-12.

yaklaşımının temellerini atan Bernhardus Varenius (1622-1650); coğrafi incelemenin tarihi incelemenin doğal bir tamamlayıcısı olduğunu düşünen ve coğrafyayı farklı katergorilere ayıran (matematik, teolojik, ticari, siyasi ve ahlaki) Immanuel Kant (1724-1804); modern coğrafyanın temellerini attıkları dile getirilen Alexander von Humboldt (1769-1859) ve Carl Ritter (1779-1859), coğrafyanın Yeni ve Yakın Çağ döneminin en önemli bilim insanlarıdır.[20]Coğrafya tarihi alanının Batı bilim dünyasında oldukça rağbet görmesi ve literatürde bu alanla ilgili çok sayıda çalışmanın yapılmış olmasına karşın; ülkemizde coğrafya tarihinin dikkate alınmamış ve üzerinde gerektiği gibi çalışılmamış olduğu aşikâr ve oldukça düşündürücü bir durumdur.[21]

Harita, mekânın semboller aracılığı ile kâğıt üzerine aktarılması olarak tanımlanmıştır ve coğrafya biliminin ortaya çıkmasından çok daha önce var olmaya başlamış ve gelişmiştir.[22] Haritalar, insanların bir yerden bir yere nasıl gideceğinden çok daha fazla sorunun cevabını barındırmaktadır. İnsanoğlu, çevresini ilk olarak algılamaya başladığı çocukluk döneminden itibaren, bilgiyi mekânsal olarak işleyerek, daha geniş bir fiziksel dünya ile kendisini anlamaya başlamaktadır. Harita, bireylerin mekânsal çevreleri ile ilgili bilgiler edindikleri, onları sıraladıkları ve hatırladıkları, geniş ve bilinmeyen bir dünya ile ilişkili olarak kendilerini mekânsal anlamda tanımladıkları zihinsel bir araç olarak nitelendirilmektedir. Haritalar, içerisinde barındırdıkları yoğun bilgi sayesinde, çizildiği dönemdeki coğrafi bilgi ve harita yapımcısının ait olduğu toplumsal yapının incelenmesinde zengin bir kaynak teşkil etmektedirler.[23] Yani harita, History of Cartography adlı eserin ilk cildinde Harley ve Woodward'ın da dile getirdiği gibi, "insan dünyasındaki şeylerin, kavramların, koşulların, süreçlerin ya da olayların mekânsal bir bağlamda anlaşılmasını kolaylaştıran grafik gösterimler"dir.[24]

Kartografya (haritacılık), harita bilimi anlamına gelmektedir. Bu bilim yeryüzünün yerleşilmiş ve yerleşilmemiş olmasına bakılmaksızın, bütününün veya belli bir bölümünün düzleme aktarılmasında kullanılan teknikleri incelemektedir.

[20]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s. 12.
[21]N. Yavan, "*Batı coğrafyası geleneği üzerine,* Ali Rıza Özdemir (Ed.), *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler,* İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014. s. 18.
[22]Gümüşçü, **a.g.e,** s, 47.
[23]M. Tanrıkulu, *Harita'ya Davet*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 16.
[24]Jerry Brotton, A History of the World in Twelve Maps, Viking Penguin Groups, New York 2013, p.2.

Kartografya, yalnızca bu teknikleri incelemekle kalmaz, bununla birlikte insanların haritalardan yararlanma esaslarını da ele alır. Coğrafya ve kartografya arasında bir bağ bulunmaktadır ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler.[25] Çünkü coğrafyaya bilimsel bir kimlik kazandıran ve en önemli ilkelerinden biri olan dağılış, sadece harita kullanılarak uygulanabilir ve haritalar üzerinde gösterilebilir.[26]

Kartografya tarihi, insanoğlunun ilk iletişim araçlarından biri olarak nitelendirilen haritanın ve haritacılığın gelişimini konu edinen bir alandır. En başından beri toplumsal gereksinimlerin, medeniyetlerin kartografya anlayışındaki değişimlerinin ve teknolojik gelişmelerin haritayı ve haritacılığı nasıl etkilediğini ele almaktadır.[27] Birbirinden ayrılmaz bir bağa sahip olan coğrafya ve kartografya, İlk Çağ boyunca yaşadığı birçok önemli gelişmeyle birlikte (M.Ö. X. ve IX. yüzyıllarda, dünyanın küresel bir şekle sahip olduğu varsayılarak ortaya çıkarılan coğrafi çalışmalar ve haritalar; M.Ö. III. yüzyılda ilk yeryüzü ölçümünün yapılması; M.Ö. II. yüzyılda meskûn dünya haritasının dik açılı izdüşümünde şekillendirilmesi gibi), Orta Çağ'da birçok farklı medeniyete mensup bilim insanlarının çalışmalarıyla daha da ileri bir seviyeye taşınmıştır. Özellikle İslam medeniyetinde, diğer bilim alanlarında olduğu gibi kartografya alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Müslüman-Arap bilim insanlarının kartografya alanındaki amaçları, Arapça portolan haritaları ve büyük dünya haritaları ortaya çıkarmak olmuştur.[28] İslam medeniyetindeki bilim insanlarının özellikle IX. yüzyılda, coğrafya ve kartografya bilimlerine olan ilgileri daha da artmaya başlamıştır. Böylece bu alanlarda daha özgün ve değerli eserler üretmeye başlamışlardır. X. yüzyılda kaynak olarak benimsedikleri Batlamyus, Marinos ve diğer Yunan bilim insanlarının haritalarından daha mükemmel ve ayrıntılı haritalar ortaya çıkarmaya başlamışlardır.[29] XI. yüzyıla gelindiğinde, X. yüzyılda olan bilgi birikimlerine daha fazla bilgi ekleyen, Biruni, İbn-i Sina gibi birçok bilim insanı, ortaya koydukları çalışmalarla, her iki bilim alanında da yaşanan gelişmelerin devam etmesine vesile olmuşlardır. Kuşkusuz XII. yüzyılın en önemli coğrafyacısı

[25]Tanrıkulu, **a.g.e,** s. 32.
[26]Norman J.W. Thrower, *Maps and Civilization, Cartography in Culture and Society,* University of Chicago Press, Chicago 2008, p.19-22; Murat Tanrıkulu, *Harita' ya Davet,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
[27]Matthew H. Edney, "Theory and the History of Cartography", Imago Mundi, vol.48, no.1, pp.185-191.
[28]Murat Ağarı, *İslâm coğrafyacılığı ve müslüman coğrafyacılar:(doğuşu-gelişimi ve temsilcileri)*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.s. 168.
[29]Ağarı, **a.g.e,** s.199.

olan İdris'nin gümüş yuvarlak dünya haritası ve Müştâk adlı eseri, Orta Çağ'ın zirvesini temsil eden çalışmalar olmuştur. Böylece XIII. yüzyılda, coğrafi ve kartografik düşünce bakımından, İslam medeniyetinin en yüksek seviyesine ulaştığı dile getirilmiştir.[30] Ancak XIII. yüzyılın sonundan itibaren ulaşılan bu yüksek seviye kaybedilmeye başlanmış, Orta Çağ boyunca bilimsel anlamda karanlık bir süreç yaşayan Avrupa yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu canlanma, XIV. yüzyıldan sonra, Semerkand ve İstanbul'daki rasathanelerde yapılan bilimsel faaliyetler dışında, İslam dünyasının bilimsel önderliğini kaybetmesine neden olmuştur.[31]

Kişvar sistemi, İranlı müelliflerin meskûn dünyayı bölümlere ayrıdıkları bir sistemdir. Kişvar (kishwar) Sistemi kökeni İran kültürüne dayanan bir sistemdir. İranlılar, dünyayı kendi krallıkları merkezde olmak üzere, yedi krallığa bölmüşler ve her krallığa kişvar adını vermişlerdir.[32] Aynı zamanda Kişvar kelimesinin İranlılar tarafından kültürel bölgeleri ifade etmek için kullanıldığı da dile getirilmektedir.[33] Bu sistem Yunanlı milim insanlarının dünyayı aynı şekilde yedi bölüme ayrıdıkları ve bunların her birine "klima (ing. climate)" adını veridkleri sistemle oldukça benzer özelliklere sahiptir.[34]

Çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışıldıktan sonra kuramsal çerçevesinden de bahsetmek önem arz etmektedir. Kuramsal çerçeveyi oturtmak, bir araştırma ve onu yapan araştırmacı için zor ancak oldukça zaruri bir iştir. Öncelikle kuram, hakkında farklı birçok açıklama yapılmış olsa da, bilimsel anlamda, içeriğinde gerçeklerin, kanunların, çıkarımların, bilimsel öngörülerin ve test edilmiş hipotezlerin bulunduğu ve bunların sağlam bir şekilde desteklendiği önermeler olarak tanımlanmaktadır. Bu önermeler doğru yapıldığı ve iyi desteklendiği sürece doğanın

[30]Sezgin, **a.g.e,** s.5; Medeniyetlerde kendini gösteren bilimsel gelişim tabi ki kartografya alanında da kendisini göstermiştir. Bu gelişmeler tek yönlü değildir. Kartografya yalnızca medeniyetlerde gerçekleşen gelişime bağlı olarak ilerleme kaydetmez; aynı zamanda medeniyetin gelişimini de etkiler. Bu etkileşim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Norman J.W. Thrower, *Maps and Civilization, Cartography in Culture and Society,* University of Chicago Press, Chicago 2008.

[31]Fuat Sezgin, *Geschichte der ArabischenSchrifttum, Band 10*, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 2000.s. 116; S. Maqbul Ahmad, "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.16, 1997.s.210-216.

[32]https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/26/2/26275/_pdf/-char/ja, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.07. 2019).

[33]Mohammed Garipour (Ed.), Contemporary Urban Landscapes of the Middle East, Routledge, London 2016, p. 23-24.

[34]https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/26/2/26275/_pdf/-char/ja, (t.y), (Erişim Tarihi: 14.07.2019); Karen C. Pinto, *Medieval İslamic Maps: An Exploration*, University of Chicago Press, USA 2016, p. 12-15.

ya da fiziksel dünyanın belirli yönlerini betimleme ve anlaşılmasını sağlama gücüne sahip şifreler gibidir.[35]Araştırmacı kuramsal çerçeve yardımı ile araştırmanın konusu hakkında karşısına çıkan devasa bilgi yığını içerisinde odak noktasına kolayca yönelebilir ve bununla ilgili verileri seçebilir.[36] Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak, çalışmanın odak noktası olan İdrîsî, haritaları ve önemli eseri Nüzhetü'l-Müştâk'ı öncelikle ele alınmıştır. Orta Çağ'ın önemli coğrafyacılarından biri olan İdrîsî'yi, bilim insanlarının "Orta Çağ'ın zirve ismi" olarak nitelendirmelerini sağlayan durumun ne olduğu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, çalışmanın ilk bölümünde İlk Çağ ve Orta Çağ'da coğrafya-kartografya alanlarındaki gelişmeler verilmiş ve böylece İdrîsî ve çalışmalarının öneminin anlaşılmasını kolaylaştırmak için zemin hazırlanmıştır. Aynı zamanda, Avrupa'nın gerçeğe yakın ve en kapsamlı görünümünü verdiği gümüş yuvarlak dünya haritasının ortaya çıkmasına vesile olan Sicilya-Norman kralı II. Roger'ın bu haritayı çizmesi için neden İdrîsî'yi seçtiği bu çalışma için önemli bir husus olmuştur. Dolayısıyla, bu durum kralın üstün niteliklere sahip bir dünya haritası çizdirmek adına gösterdiği büyük gayretin altında yatan asıl sebebin, bilime olan bir tutku mu yoksa siyasi gücünü artırma arzusu mu olduğu hususunu doğurmuştur.

Çalışmada İdrîsî ve çalışmalarının oluşum süreçleri de ele alınmıştır. Son olarak da İdrîsî'nin bilimsel anlayışı ve eserlerinin kendisinden sonraki müellifler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı da sunulmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bilimin asıl amacı, insanların karşılaştığı ve merak ettikleri problemlerin çözülmesidir. Böylece her araştırma, odağında yer alan problemin çözülebilmesi için birçok farklı araştırma yöntemini kullanmaktadır. Dolayısıyla bilgi elde etmenin en sağlam yolu olan bilimsel yöntem, çalışmanın yapısına göre doğru seçilmelidir.[37] Çünkü çok sayıda araştırma yöntemi arasında, araştırmacının çalışmasının odağında bulunan problemin çözümüne götüren yöntemleri seçmesi, onu en doğru sonuca

[35]NRC (National Research Council), *Teaching About Evolution and the Nature of Science*, National Academy Press, Washington, 1998.
[36]W. Lawrence Neumann, *Social Research Methods, Qualitative and Quantitative Approaches,* Pearson Education Inc., USA 2006, p. 88.
[37]Yılmaz Arı, "Bilim, Araştırma ve Coğrafi Araştırma", Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.5-6.

götürecek fırsatı yakalaması anlamına gelmektedir. Genel çerçeveden bakıldığında yöntem, bizi araştırmalarımızı yaparken gerçeğe götürecek olan yoldur. Bu bağlamda yöntem, araştırmada bilimsel gerçeğe ulaşma konusunda önemli bir etkendir.[38] Bu çalışma da yukarıda bahsi geçtiği gibi, doğru yöntemler ışığında hazırlanmaya çalışılmış ve bu bağlamda birçok yöntemi bir arada barındıran karma bir yöntem kullanılmıştır.

Araştırma yöntemleri, nitel araştırma yöntemleri ve nicel araştırma yöntemleri olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır.[39] Çalışmamızda, veri toplama ve analiz yöntemi bağlamında, nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nitel araştırma yöntemi, bir anlayışı ortaya koymayı ön plana çıkararak, sosyal olguları bulundukları çevre içerisinde araştırmayı, anlamayı ve analiz etmeyi temel alan bir yaklaşımdır.[40] Nitel veriler, toplum içinde yaşayan insanları, meydana gelen eylem ve olayları, tarif etme ve açıklama görevini üstlenen metin, yazılı belgeler, makaleler, cümleler ve semboller olarak karşımıza çıkar. Nitel araştırmalarda, *yeterlik* ölçütü, nicel verilerde olduğu gibi öznelerin sayısına değil, elde eden veri miktarı ile belirlenir. Yapılacak araştırma için uygun miktarda veri toplandığında ve doygunluk gerçekleştiğinde, *yeterlik* sağlanmış olur. Aynı zamanda nitel araştırma genellikle tümevarımsal bir yöntemle gerçekleştirilir. Çünkü araştırmacılar çalışmalarına başlarken, veri analizinin özelliklerini bilmezler, yani bu araştırmacılar nicel araştırma yapan kişiler gibi işlevsel avantajlardan çoğunlukla yararlanamazlar.[41]

Çalışmaya öncelikle, araştırmanın odağında yer alan konuile alakalı literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Literatür taraması, bize konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaların araştırılması, bulunması, incelenmesi, okunarak sınıflandırılması ve sentez halinde sunulmasını sağlayan bir süreçtir. Bu sayede, araştırma konusu ile ilgili kitap, tez, makale, bildiri ve internet kaynaklarının yanı sıra yerli ve yabancı literatürde bulunan kaynaklara da ulaşılabilmektedir. Ancak bu taramanın asıl amacı, araştırmanın konusu ile ilgili daha önce gelinen noktayı tespit etmek, literatürde yer

[38]Neumann, **a.g.e,** p. 430.
[39]İlker Yiğit, Sevil Top, *Araştırma Yöntemleri ve Süreci,* O.Gümüşçü (Ed.), *Tarihi Coğrafya, Açıköğretim* Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 191.
[40]Ali Yıldırım, " Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi",*Eğitim ve Bilim Dergisi,* sayı. 12, no. 112, 1999, s. 9.
[41]W. Lawrence Nueman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,* Cilt.2, (Çev: Sedef Özge), Desen Ofset, Ankara 2019, s.659-661.

alan eksiklik ve boşlukları belirlemek, bu eksiklik ve boşlukları doldurabilmek için gerek duyulan araştırmaya yönelmek ve bu doğrultuda ortaya konan çalışmanın literatürde nereye konulması gerektiğine karar vermektir. Literatür taraması, akademik araştırmaların olmazsa olmaz bir parçasıdır. Çünkü araştırmacı yaptığı çalışmasındaki araştırma problemini, hipotez, yöntem, bulgu ve sonuçlarını literatür taraması ile elde ettiği bilgilerle desteklemek durumundadır.[42] Aksi takdirde, akademik bir araştırmanın bilime katkı sağlaması için sahip olması gereken özelliklerden biri olan *güvenilirlik* göz ardı edilir. Böylece araştırmacı hem vaktini boşa harcamış, hem de araştırma bilimsel anlamda derinlik ve kimlik kazanamamış olur. Bourner, literatür taramasının önemini ve neden yaılması gerektiğini üzerinde özellikle durmuştur. Ona göre, literatür taraması yapılmasının birçok farklı amacı vardır. Bunlar; literatürdeki boşlukları ve araştırılması gereken alanları tanımak, araştırılan bir konuyu aynı bakış açılarıyla aynı yöntemlere araştırılması hatasına düşmemek ya da araştırılmış bir konuyu daha ileriye taşıyarak farklı şekillerde ortaya koymak, araştırmacının kendisi ile aynı alanda çalışan insanları tanımasına ve çalışmasında onların fikirlerine yer vererek hak ettikleri saygıyı göstermesine olanak vermek, konu ile ilgili bilgi seviyesinin artışına katkı sağlamak, araştırmnın konusu ile ilgili yazılmış değerli eserleri ortaya koymak, yapılan araştırmayı entelektüel bir seviyeye getirerek diğer çalışmalarla ilişkili bir yere yerleştirmek, konu ile ilgili karşıt ve farklı görüşlerin ortaya konulmasını sağlamak, yapılan araştırmaya derinlik kazanadırmak ve konu ile ilgili daha önceki çalışmaların ulaşılabilirliğini göstermektir.[43] Literatür taraması hakkında yukarıda veriler bilgiler göz önünde bulundurularak bu çalışmada, öncelikle Türkçe literatürde hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmayanİdrîsî ve eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" ile ilgili birçok kaynak elde edilmiştir. Özellikle yabancı dilde yazılmış kaynaklara başvurularak, araştırmanın konusu hakkında farklı fikirler ve bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu hakkında batı literatüründe ortaya konan birçok

[42]Ali Demirci, *Literatür Taraması*, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*, Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.73; Nicholas Walliman, *Research Methods, The Basics*, Routledge, New York 2011, p.57-60.

[43]Literatür taraması, özellikle nitel yöntemlerle çalışmalar ortaya koyan araştırmacılar için önemli bir aşamadır ve araştırmanın başından sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Literatür taraması öncelikle araştırma planının hazırlanmasını gerektiren bir aşamadır. Bu aşama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: , Tony Greenfield, Sue Greener, *The Reserach Prıcess: Four steps to success, Reserach Methods for Postgraduates*, Tony Greenfield, Sue Greener (Ed.), Arnold Publishers, London 1996, p. 7-9; Demirci, **a.g.e,** s. 75.

kaynağın ulaşılabilir olduğu vurgulanmıştır. Daha da önemlisi bu kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında ortaya çıkarılan bu çalışma, Türkçe literatürdeki boşluğu giderebilme ve araştırılmaya ihtiyaç duyulan bir konuyu bilim camiasına sunma amacına yönelik şekillendirilmiştir. Aynı zamanda İdrîsî ve eserleri üzerinde çalışan Batılı bilim insanlarının konu ile ilgili karşıt ve benzer görüşlerine çalışmada yer verilerek, konuya derinlik kazandırılmaya gayret gösterilmiştir.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden vaka araştırması kapsamında şekillenmiştir. Bir çalışmada vaka araştırması yapmadaki amaç, araştırma konusu olan kişi, grup, topluluk ve kurum hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmaktır. Sahip olunan bu bilgiler ışığında araştırma konusu, keşfedilebilir, betimlenebilir ve açıklanabilir. Burada ortaya konmaya çalışılan nokta, genel olarak nitelendirilebilecek bilgiler elde etmekten ziyade, spesifik bir vakanın ayrıntılarıyla incelenmesi ve anlaşılmasıdır. Aynı zamanda çalışmada elde edilen bilgiler, ikincil kaynaklardan alınmıştır.[44]

Biyografi yöntemi, araştırmanın konusu içerisinde yer alan kişinin hayatının ortaya konularak incelenmesidir. Biyografi yöntemi ile İdrîsî'nin kökeni, eğitimi, ortaya çıkardığı çalışmaları, kısacası hayat hikâyesi ele alınmıştır. Çalışmada, coğrafya ve kartografya tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan İdrîsî ve Müştâk fi İhtirâkI'al-Âfâk adlı eseri, ikincil veriler aracılığıyla incelenmeye çalışılmıştır.[45] Burada bahsi geçen ikincil veriler hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. İkincil veriler, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan en önemli kaynaklardandır. Bunlar daha önce yazılmış günlükler, mektuplar, biyografiler, makaleler, resmi devlet kayıtları gibi çok sayıda çeşitli yazılı ve görsel kaynağı kapsamaktadır.[46] İkincil verilerin bu denli çeşitliliği, araştırmacı için avantaj kadar dezavantajlı bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Verilerin çeşitliliği, araştırmanın daha sağlam ve zengin bir temel üzerine kurulmasını ve araştırmacının konusuna, farklı bakış açıları ile yaklaşarak değerlendirmesi ve çıkarımlarda bulunması bakımından avantajdır. Ancak araştırmacı, elde edilen ikincil verilerin değerlendirilmesi adına doğru ve uygun bir yol ulamadığı sürece, bu kadar çeşitli kaynak arasında kaybolabilir ve bu bir

[44]İlhan *Kaya, Nitel Araştırma Yöntemleri*, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.276-277.
[45]Kaya, **a.g.e,**s.278.
[46]Kaya, **a.g.e,**s.278.; Biyografi yöntemi ve diğer nitel araştırma yöntemleri hakkında bilgi için bkz: Iain Hay (Ed.), *Qualitative Research Methods in Humaan Geography,* Oxford University Press, Canada 2016.

dezavantaj oluşturmaktadır.[47] Bu nedenle araştırmacının ikincil verileri seçme aşamasından önce, araştırma problemini ya da problemlerini belirlemesi, buna göre kendine bir sınır çizmesi ve konuya yönelik verileri seçmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, bilim ve özellikle coğrafya tarihi için önemli bir yere sahip olan, İlk Çağ ve Orta Çağ'da yaşamış olan müellifler ve eserleri; araştırmanın odak noktası olan Orta Çağ'ın zirve ismi İdrîsî ve eserleri hakkında bilgi içeren kitap, makale, tez, harita, ansiklopedi gibi ikincil kaynaklardan faydalanılarak, araştırma alanı sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada yararlanılan bir başka araştırma yöntemi ise, tarihsel analiz yöntemidir. Tarihsel analiz yöntemiyle bir çalışmada ortaya konulmak istenen şey, geçmişin olaylarını inceleyerek şimdiyi anlayabilmek ve geleceğe dair bir kısım çıkarımlarda bulunabilmektir. Bu yöntemde araştırmacı, geçmişe yöneldiği için temel veri kaynakları doğal olarak ikinci veri kaynaklarından oluşmak zorundadır. Arşivler yazılı ve sözlü materyaller, özel koleksiyonlar gibi ikincil kaynaklar incelenip değerlendirilmektedir. Böylece arka planda yatan neden ve nasıl soruları cevaplandırılmaya çalışılır. Tarihsel analiz yöntemi, araştırmalarında özellikle ikincil kaynaklardan faydalanan coğrafyacıların sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Bununla geçmiş dönemlerdeki yaşam biçimi, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi dinamiklerle değerlendirilir.[48] Bu yöntemde, ikincil kaynaklardan elde edilen veriler araştırmacı tarafından analiz edilir ve bu veriler literatür ışığında sentezlenerek bir takım sonuçlara ulaşılır. Tarihsel analiz yöntemi, araştırmacının doğru sonuçlara ulaşması açısından, özellikle de arka plandaki tarihsel, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçlerin değerlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır.[49]

Çalışmada yer verilen bir diğer araştırma yöntemi ise doküman analizidir. Nitel araştırmalarda veri toplamada, araştırmanın geçerliliğini arttırmak amacıyla, araştırmanın konusu ile alakalı yazılı ve görsel dokümanlar kullanılmaktadır. Böylece araştırmanın merkezinde yer alan konu ile ilgili çok çeşitli kaynaklardan bilgi toplaması, araştırmacının farklı bakış açılarını görmesine, konuyu farklı

[47]Türker Baş, Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri, Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 326.
[48]W. Lawrence Neumann, *Social Research Methods, Qualitative and Quantitative Approaches*, Pearson Education Inc., USA 2006, p. 430-432.
[49]Kaya, **a.g.e,**s.277.

yaklaşımlarla incelemesine ve doğru bir şekilde sentezlemesine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda çeşitli yazılı ve görsel dokümanlar, araştırma konusunun tarihsel gelişiminin de ortaya konulmasını sağlamaktadır.[50]

Doküman analizi yöntemi ile araştırmanın konusu hakkında daha önce hangi akademik çalışmaların yapıldığı, bu çalışmalarla hangi sonuçlara varıldığı ve nelerin tartışıldığı açıkça ortaya konmaktadır.[51] Çalışmalarında bu yöntemi kullanan araştırmacılar, belli bir sistem içerisinde analizini gerçekleştirmelidir. Dokümanlara ulaşmak bu yöntemin ilk basamağını teşkil etmektedir.[52]Araştırmanın bu basamağında araştırmacının kendine özellikle sorması gereken sorular vardır. Öncelikle araştırmada dokümanların kullanılmasına ihtiyaç olup olmadığı noktasında dikkatli düşünülmelidir. Bu çalışmada coğrafya tarihinin İlk Çağ ve Orta Çağ'daki gelişim süreçlerinin incelenmesi ve Orta Çağ'ın en önemli coğrafyacısı olan İdrîsî'nin haritaları ve eseri hakkında bilgi toplamak amacıyla dokümanlara özellikle ihtiyaç duyulmuştur.[53] Çünkü çalışmanın odak noktasında, İlk Çağ ve araştırmanın odak noktası olan İdrîsî ve eselerini, yaşadığı dönemdeki yani Orta Çağ'daki gelişmeleri, şu an gözlem ve röportaj yaparak araştırmak mümkün değildir. Bu nedenle de konu ile ilgili bilgi elde edebilmek için dökümanlar öncelikle kaynağımız olmuştur. Bu aşamada araştırmacı, zamanını boşa harcamamalı ve konusuna yönelik dökümanlara odaklanmalıdır. Aksi takdirde, çalışmanın ortaya çıkması sürecinde hem zaman açısından sıkıntı yaşanması hem de konunun asıl odak noktasının gözden kaçması ve dağılması çok muhtemeldir.

Dokümanlara ulaşıldıktan sonraki basamak, bu dokümanların doğruluğunu ve güvenilirliğini sorgulamaktır. Bu sorgulama, araştırmanın doğru ve güvenilir bir sonuca ulaşması için zorunludur. Dokümanların bu özellikleri taşıyıp taşımadığını anlayabilmek için göz önünde bulundurulması gereken bazı noktalar vardı. Bunlar; dokümanın kim/kimler tarafından yayınlandığı, ne amaçla ve ne zaman yayınlandığı, dokümanın asıl kaynaktan mı yoksa ikinci kaynaktan mı yararlanılarak yazıldığı, doküman üzerinde herhangi bir oynama ve tahribatın olup olmadığı ve elde edilen

[50]Baş, Akturan, **a.g.e,** s.122.
[51]Ali Demirci, *Araştırma konusunun Belirlenmesi ve Planlanması*, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.62.
[52]Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Şeçkin yayıncılık, Ankara 2016, s.194
[53]Yıldırım, Şimşek, **a.g.e,** s.194.

dokümanların konu ile ilgili yazılmış diğer dokümanlar ile arasında tutarlılık olup olmadığıdır. Araştırmacının kendisine yöneltmesi gereken bir diğer soru ise, araştırma konusu ile ilgili dokümanları nereden elde edebileceğidir.[54] Dolayısıyla, bu çalışmada kaynak olarak yararlanılan dokümanlar kütüphane arşivleri, internette yayınlanan akademik makaleler, görsel malzemeler, ansiklopedi maddeleri taranarak elde edilmiştir. Dokümanların yazıldığı dil konusunda da özellikle hassas davranılmış ve öncelikli olarak çalışmanın başlığına da uygun olarak Batı literatürüne yani yabancı dillerde yazılmış dokümanlara öncelik verilmiştir. Aynı zamanda yararlanılan yabancı dilde yazılmış dokümanlar, araştırmanın konusu ile alakalı Türkçe literatürde yer alan dokümanlar ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Dokümanların güvenilirliği ve doğruluğu sağlandıktan sonra, araştırmacının onları anlaması ve çözümlemesi en kritik aşamalardan biri oluşturmaktadır. Bu durumda araştırmacı, elde ettiği dokümanları yorumlamak ve ifade edebilmek için yorumlayıcı içerik analizi yapmak durumundadır. Yorumlayıcı içerik analizi, dokümanların kapsamında olan konuların, olguların belirlenmesi ve tanımlanması anlamına gelmektedir. Bu aşamada dokümanların içerikleri objektif bir şekilde analiz edilmeli ve uygun kategorilere ayrılarak sınıflandırılmalıdır. Bu yolla konu ile alakalı toplanan dokümanların tasnifi yapıldığı için, araştırmacı dokümanlardan sentezlediği bilgileri daha sağlıklı ve kolay bir şekilde aktarma fırsatı bulmaktadır. Dokümanlarıntasnifi yapılmadığı sürece, araştırmacı bir karmaşa içine düşerek hem zaman sıkıntısı hem de elde ettiği verileri araştırmasına yansıtırken düzene koymakta zorlukla karşılaşacaktır.[55]

Bahsi geçen bu durumlar göz önünde bulundurularak, çalışmanın odak noktası olan konular yani İdrîsî, haritaları ve eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" hakkında elde edilen dokümanlarsınıflandırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda çalışmada yer verilen coğrafya, coğrafya tarihi, bilim tarihi, harita, kartografya gibi kavramlar hakkındaki dokümanlar da ayrı ayrı tasnif edilerek incelemeye alınmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken her çalışmada olduğu gibi bazı sınırlılıklar ve zorluklarla karşılaşılmıştır. İlk olarak İdrîsî, haritaları ve "Nüzhetü'l-Müştâk" adlı eseri hakkında

[54]Yıldırım, Şimşek, **a.g.e,**s.194-195.
[55]Yıldırım, Şimşek, **a.g.e.,**s.200.

Türk literatüründe kapsamlı bir çalışma olmaması, özellikle Batılı bilim insanlarının konu hakkındaki çalışmalarına yönelmeye sebep olmuştur. Ancak bu durum araştırma esnasında fırsata dönüştürülmüş ve özellikle Almanca ve İngilizce olarak yazılmış olan konu ile ilgili çalışmalar incelenmiş, İdrîsî, haritaları ve eserlerini birçok farklı bkış açısıyla inceleme imkânı sunmuştur.

İdrîsî'nin gümüş tabla üzerine işlediği dünya haritasının, yapımından kısa bir süre sonra isyancılar tarafından parçalanarak yok edilmesi de bir sınırlılık teşkil etmektedir. Çünkü İdrîsî'nin bu haritası orijinali olmaksızın, harita hakkında "Nüzhetü'l-Müştâk" adlı eserde verilen bilgiler ile yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak yine de haritanın yeniden oluşturulması sırasında, bunu gerçekleştiren kişinin sahip olduğu coğrafi bilgiyi yansıtması oldukça muhtemeldir. Bu yansımalar nedeniyle de harita orijinalini bir nebze de olsa kaybetmiş ve orijinalinden farklı nüshalar olarak ortaya konmuştur.

Araştırma esnasında ortaya çıkan bir diğer sınırlılık ise, İdrîsî, haritaları ve eseri "Nüzhetü'l-Müştâk" hakkında batı literatüründe nicel açıdan zengin bir tablo karşımıza çıksa da, bu çalışmalarda yer verilen bilgilerin farklılık göstermesi olmuştur. Örneğin; İdrîsîbir söylentiye göre Ceuta[56]'da (Dozy, de Goje, Amari, Schiparelli ve Casiri'ye göre), diğer bir söylentiye göre ise (Lelewel ve Bouillet'e göre) Fas'ta (Mağrib'de) dünyaya gelmiştir.. İdrîsî'nin doğum yeri ile alakalı olarakfarklı düşüncelerin ortaya çıkmasının yanı sıra, doğum tarihi ile ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Hüseyin Nasr İdrîsî'nin M.S.1101; İbrahim Ammadi Nadvi ise M.S. 1099 yılında doğduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Hitti ve G. Oman ise, S. Maqbul Ahmad ile hemfikir olarak İdrîsî'nin M.S.1100 yılında doğduğunu dile getirmişlerdir.[57]

[56]Ceuta İspanya'nın Fas kıyısında bulunan bir bölgedir. Feriha Tunçay, "Bask Ülkesi ve Katalonya: Dil Taleplerine İlişkin Yaşama Faaliyetleri", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, cilt.3, sayı. 5, 2016, s.46.
[57]Ramazan Şeşen, "Şerif İdrisi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:21, 2000, s. 493.

2. TARİHSEL SÜREÇTE COĞRAFYA VE KARTOGRAFYANIN GELİŞİMİ

2.1. İlk Çağ'da Coğrafya ve Kartografya

İnsanoğlu, doğasında bulunan merak dürtüsü nedeniyle dünya üzerinde var olduğundan bu yana, içinde yaşadığı ortamı merak etmiş ve onu tanıma ihtiyacı hissetmiştir.[58] Bu nedenle de başından beri doğal ve toplumsal çevre bilinci içerisinde yaşamıştır. Bunun yanı sıra insanlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de başka insan ve toplumlarla sürekli irtibat halinde olmak zorundadırlar. Bu zorunluluğun gelecekte de devam edeceği kaçınılmazdır çünkü insanlar ihtiyaçları olan her şeyi kendileri üretememekte ve üretemediği ihtiyaçları karşılayabilmek adına bu ilişkiyi sürdürmektedir. Başka bir deyişle uzak veya yakın fark etmeksizin başka insan ve toplumlarla ticari ilişki içerisinde yaşarlar. Dolayısıyla bir taraftan merak dürtüsü diğer taraftan da ticari faaliyetler insanları yaşadıkları yerler dışındaki yerleri de tanımaya mecbur bırakmıştır. Bu nedenle insanlar yaşamlarını sürdürdükleri yerleri, gelip gittiği güzergâhları öğrenmiş, yön tayinleri yapmıştır. Bu bilgileri başka insanlara, sonraki nesillere aktarmak amacıyla da çeşitli şekillerde belgelemeye ve tarif etmeye çalışmışlardır. Yani yazının keşfinden bile önce, merak eden ve öğrenen insanın elde ettiği bilgiler, coğrafya bilimine temel oluşturan bir birikime dönüşmüştür.

Yazının keşfinden önce, merak eden ve öğrenen insanın elde ettiği bilgiler, coğrafya bilimine temel oluşturan bir birikime dönüşmüştür.[59]

Yukarıda da belirtildiği üzere, coğrafya, geçmişte olduğu gibi şimdi de farklı insanlara farklı anlamlar ifade etmektedir. Kimilerine göre, üzerinde yaşadığı yeryüzünü tanımak ve anlamak için, kimilerine göre ise de dünyanın en uzun nehrini ya da en yüksek dağını bilmek için coğrafya gereklidir. Birçok kişiye göre de coğrafya yer adlarını ezberlemekten ibaret olan bir bilimdir.[60] Bu durumdan hareketle zaman içerisinde farklı tanımlar yapılmış olsa da genel anlamıyla coğrafya "doğal

[58]Gümüşçü, **a.g.e**, s.42-43.
[59]El-Sayed El-Bushra, Muhammad M. Muhammadain, " Perspectives on the Contributions of Arabs and Muslims to Geography", *GeoJournal*, vol.26, no.2, 1992, p.157.
[60]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.1

ortam ile insanlar arasındaki etkileşimi inceleyen bilim" şeklinde tasvir edilmektedir. Coğrafyanın farklı bilim insanları tarafından yapılmış tasvirlerinden örnekler vererek durumun daha net anlaşılmasını sağlayabiliriz. Örneğin Osman Gümüşçü'ye göre coğrafya, "doğal ortam ve insanlar arasındaki etkileşimi araştırarak sonuçlarını sentez olarak veren bir bilimdir."[61] Ali Özçağlar'a göre "Coğrafya, insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri, bu etkileşimlerin sonucunda gelişen faaliyetlerle durumları, dağılış, ilişki kurma, karşılaştırma, nedensellik ilkelerine bağlı kalarak ve çeşitli araştırma yöntemleri uygulayarak araştırıp inceleyen, elde ettiği sonuçları bir sentez halinde ortaya koyan, kendi içerisinde çok sayıda bilim dalından oluşan bir bilimler topluluğudur.[62] Arild Holt-Jensen'e göre ise;

> " *Coğrafya, coğrafya topluluklarının birbirinden farklı faaliyetleri için bir bütünlük teşkil eden kozmografik bir felsefi arka plana dayalı olarak akademik bir disiplin haline gelmiştir. Bununla birlikte, coğrafyanın özü, insanla ortam arasındaki ilişkileri araştırarak sosyal bilimler ile doğal bilimler arasında köprü kuran bir sentez bilimi olarak kalmıştır.*"[63]

Coğrafyanın tanımı ile alakalı başka bir açıklama da N. Özgüç ve E. Tümertekin'in Beşeri Coğrafya adlı eserde kaleme alınmıştır. Özgüç ve Tümertekin özellikle mekân olgusu üzerinden giderek coğrafyayı, "…ayrı ayrı yerlerdeki tüm fiziksel ve beşeri olguların etkileşimi ve yerler arasındaki bu karşılıklı etkilenmenin hangi kalıpları yarattığı ve mekânı nasıl örgütlediğinin incelemesi" olarak tanımlamıştır.[64]

Coğrafya, coğrafi bilgi niteliğinde ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren "mekân ve mekân üzerindeki her şeyle" ilişkili olarak algılanmış ve bu şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda mekân üzerindeki en önemli faktörlerden biri olan insanlar arasında iletişimin kalıcılı ve kolay olması gereksinimi çizime yönelmeyi zorunlu hale getirmiş, mekân ve üzerindekileri ifade etmek için haritalar ortaya çıkmıştır.[65] Harita, insanların içsel zihinsel dünyaları ile dış fiziksel dünya arasında bir ara bulucu niteliği taşımaktadır ve böylece insan zihninin yaşadığı evreni çeşitli

---

[61]Osman Gümüşçü, Abdullah Balcıoğulları, *Coğrafya'ya Giriş,* Bilge Yayınları, Ankara 2006, s.15.
[62]Ali Özçağlar, *Coğrafyaya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara 2000, s.5.
[63]A.Holt-Jensen,2017. *Coğrafya: Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*, Erdem Bekaroğlu, Ömer F. Anlı, Hatice Turut, Suat Tüysüz (Çev.), İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s.5.
[64]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.2.
[65]Gümüşçü, **a.g.e,** s.47-48.

ölçeklerde anlamlandırmasına yardımcı olan temel bir araçtır. Dahası, hiç şüphesiz, insanlar arasındaki iletişimin en eski biçimlerinden birini teşkil eder. Bu bağlamda haritacılığın tarihi, insanların iletişim tarihinin küçük bir kısmını oluşturduğu için oldukça önem arz etmektedir. İnsandaki merak dürtüsü, çevresinde gördüğü her şeyi çizerek haritalama dürtüsünü tetiklemiştir. Şüphesiz, insanoğlu bu dürtü ile hareket etmiş, gördüğü ve tanıdığı çevresini çizmeye başlamış ve böylece şuan elimizde var olan fiziksel harita eserlerinin temelini atmıştır.[66] Dolayısıyla haritaların insanlık tarihine ve bilimin gelişimine yaptığı katkılar göz ardı edilemez derecede önemlidir.

M.Ö. 6200 yıllarına ait Çatalhöyük ve M. Ö. 1500 yılına ait Nippur gibi yerleşim yerlerinin planları, M.Ö. 600 'lerde kil tabletin üzerine çizilen Babil haritası, yine kil tablet üzerinde bulunan ve çok daha eski dönemlere ait olan Ga –Sur haritası, tarihteki ilk haritalara örnek teşkil etmektedir.[67] Yazının ortaya çıkmasıyla birlikte, bu bilgiler bir düzen içerisinde kayda geçirilmeye başlanmıştır. Yunanlılar M.Ö. V. ve IV. yüzyılda dünyanın küre şeklini varsayarak, M.Ö. III. yüzyılda ilk yeryüzü ölçümü yapmayı denemişlerdir. Babillerin gök kubbeyi büyük bir daire halinde 360 derecelik bölümlere ayıran sistemini yeryüzüne uygulayarak, yeryüzünün şeklinin matematiksel açıdan kavranmasına öncülük etmişlerdir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde elde edilen enlem dereceleri, Roma ordusunun kat ettiği mesafelere yönelik yaptıkları ölçümler, gemi seferleri ve farklı yollardan elde edilen bilgiler Tyros'lu Marinos'un M.S. II. yüzyılda bir meskûn dünya haritasının ortogonal (dik açılı) izdüşümünde şekillendirmesine vesile olmuştur.[68]

İlk başlarda coğrafi düşüncenin, insanların yaşadığı ve bildiği dünyanın ya da "ökümen/ekümen" in yapısı ve farklılıklarıyla ilgilenen Mısırlı, Babilli ve Yunanlı eski filozofların, özellikle de tarihçilerin düşüncelerinden kaynaklandığı bilinmektedir. M.Ö. 900 yıllarında Homer'in Odysseus'unda, M.Ö. 520 yıllarında Miletli Hekatus'un ve yine M.Ö. 485-425 yılları arasında yaşamış, tarihin babası sayılan Heredothos'un dünya hakkında verdikleri bilgiler yanında ekümen

[66]J.B.Harley, *The Map and the Development of the History of Cartography*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.1-2; ayrıca haritaların insanlık tarihi ve bilim açısından önemini anlatan, haritaların anlaşılabilmesi ve doğru bir şekilde değerlendirilmesihakkında ayrıntılı bilgi için bkz: J. S. Keates, Understanding Maps, John Wiley&Sons Publications, USA 1982; Tanrıkulu, **a.g.e,** s. 32.
[67]Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Coğrafya: geçmiş. kavramlar. coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi, İstanbul 2014, s.27; Tanrıkulu, **a.g.e,** s. 35.
[68]Sezgin, **a.g.e,** s.12.

hakkındaki kayıtlarını da kapsayan eserleri, aynı zamanda coğrafyadaki ilk eserler arasında sayılmaktadır.[69] Çünkü coğrafya biliminin geçirdiği birçok aşama, diğer tüm alanlarla da yakından ilişkilidir. Diğer bilimlerde olduğu gibi coğrafyanın ortaya çıktığı dönemde de, insanların elde edebildiği bilgiler bilim alanlarına paylaştırılamayacak kadar kısıtlı olmuştur. Herhangi bir bilime mensup olan bir kişinin elde ettiği bilgi, bilim dünyasının bütünü içerisinde çeşitlilik yaratan bir etkiye sahipti. Bu yüzden Yunan bilginlerinin çoğu, felsefe, tarih ya da farklı bilimlerle anılırdı. Örneğin Heredot, özellikle hem tarih hem de coğrafya alanında çalışmalar yapmış biri olmasına rağmen, aynı zamanda antropologlar tarafından etnografyanın babası olarak anılırdı.[70] Bu bağlamda, Dünya tarihinde coğrafya olarak nitelenebilecek çalışmaların ortaya çıkması yeni olarak görülmektedir. M.Ö. I. yüzyıla kadar olan eserlerin çoğunlukla dünyanın tanınmasıyla ilgili genel eserler olduğu ve bu yüzden tek başına coğrafi olarak kabul edilmeyecekleri dile getirilmiştir.[71]

Batı dünyasında bir öğrenme alanı olarak görülen coğrafya biliminin başlangıcı, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Antik Yunan bilginleriyle kendini göstermiştir. Yunanlılar, Mısır, Sümer, Asur, Babil ve Fenike gibi uygarlıklar dâhil olmak üzere, kültürel, sosyal, ticari her ne yönde olursa olsun, temas halinde oldukları eski uygarlıkların bilim mirasını mantık ve düzen içerisinde bir araya getirerek kullanmışlardır. Kısacası Batı'da kök salmış bütün Eskiçağ toplumları arasında, bilgileri toplayarak karşılaştıran, onları bir bütünlük içerisinde tutarlı bir şekilde birleştiren, evreni mitlere ve büyüye dayandırmadan açıklayan, çalışmalarında yaptıkları hataları ve ortaya çıkan eksiklikleri gizlemek için dinine ve kiliseye sığınmamış olan ilk toplum Yunan toplumu olmuştur. Bu bilgi mirası ile donanan Yunanlılar, ilk çalışmalarında bu bilgileri 3 tür yaklaşımla vermişler, bunları gelenek haline getirmişlerdir ve bu gelenekler doğrultusunda edindikleri bilgilere katkı yaparak geliştirmeye başlamışlardır. Bunlar; topografik gelenek (yeryüzünün ve üzerinde yaşayan insanların tasvir edilmesi), matematik ve astronomik gelenek (yeryüzünün çeşitli kısımlarının ölçümü) ve teolojik gelenek (insanın yeryüzünde

[69]Gümüşçü, **a.g.e,** s.48-49.
[70]Martin G. James, *All possible worlds: A history of geographical idea*s, Oxford University Press, England 2005, s.11.
[71]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.3.

varoluş nedenini açıklamaya çalışması)'tir.[72]

Topografik gelenekte, yazının icadından önceki dönemde yaşayan toplumların seyahatler sayesinde bilgi elde etmeleri ve bu bilgileri kayıt altına aldıkları gözlenmiştir. Mağara duvarlarındaki çizimler, taşlara veya kayalara oyulmuş şematik şekiller bunlara örnektir. Elde edilen bu bilgiler yazının icadından sonra, sistematik olarak daha sağlıklı bir şekilde kayda alınmıştır.

Matematik anlamda yeryüzünden haberdar olan insan, yeni bir ilgi alanına başvurmuştur ki bu matematik ve astronomik gelenekle edinilecek bilgileri kapsamaktadır. Güneş sisteminin incelenmesi, dünyanın güneş etrafında başka gezegenlerle birlikte dönmesi, dünyanın yuvarlak olduğunun kabul edilmesi bu gelenekle elde edilen bilgilerdir.

İnsanların gökyüzü ve üzerinde yaşadıkları yeryüzü ile ilgili bilgilerinin artması ile birlikte, sıra insanın kendi varlığının nedenleri ile alakalı sorular sormasına gelmiştir. Bu sorulara cevap bulmak adına bilim insanları ilk iki gelenekten faydalanmışlardır. Dünyanın büyük güç tarafından bir yaratılış amacı ve bir düzeni, çevrenin insan üzerinde bir etkisi ve insanın da çevreyi değiştirmeye gücü vardır.[73] Kısacası bu gelenekler Yunan biliminde ve özellikle coğrafya alanındaki gelişmenin temelini sağlamıştır. İlk Çağ coğrafyacıları birbirinden farklı iki ekolü takip etmiş ve eserlerini, takip ettikleri ekolün düşünce tarzına göre şekillendirmişlerdir. Bu ekollerden biri "matematiki coğrafya", diğeri ise " bölgesel coğrafya"dır.[74]

" Tarihin babası" olarak bilinen Herodot'un (M.Ö. 485-425) aynı zamanda coğrafi alanda yapılan ilk çalışmanın da sahibi olduğu düşünülmektedir. Birçok seyahat yapmış ve bu seyahatler sayesinde edindiği ve seyahat etmediği ülkeler hakkında başkalarından aldığı bilgileri çalışmalarında sunmuştur. Nil Nehri'nin akışı ve kaynağı, Mısır'daki iklim şartları gibi coğrafi konularda bilgiler verdikten sonra, insanlar hakkındaki merakından dolayı, onların yaşam biçimlerini, kültürlerini,

[72]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.3; İslam medeniyeti coğrafyacılarının, farklı medeniyetlerden aldıkları ve kendi gözlem, araştırmaları sayesinde elde ettikleri astronomik anlayış, ortaya özgün ve önemli eserler çıkarılmasını sağlamıştır. İslam astronomisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Owen Gingerich, "Islamic Astronomy", *Scientific American*, vol. 254, no. 4, April 1986, pp. 74-83.
[73]Tümertekin, Özgüç,**a.g.e,**s.3-5.; Fuat Sezgin, "Arab Origin of European Maps", *Zeitschrift für die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft,* (Ed. Fuat Sezgin), Band: 15, 2002-2003, s.1-2.
[74]Osman Gümüşçü, *Coğrafya'ya Davet*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2013, s.53.

cinsiyet ve gündelik yaşam etkisiyle ortaya çıkan davranış farklılıklarını, inançlarını, çevrenin insan kültürü üzerindeki etkilerini de dile getirerek çevresel determinizm düşüncesine ilk adımı atmıştır. Heredot'un eserlerinde yansıttığı yöntem, bölgesel coğrafya yaklaşımının ilk örneklerinden biridir.[75]Ayrıca Heredot, daha önce Anaksimander, Homer ve Hekatus'un "dünyanın yuvarlak bir kara kütlesi olduğu ve onu çevreleyen okyanustan oluştuğu" düşüncesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre, bu düşünceyi doğrulamayı sağlayacak bir gözlem yapılmamıştır. Bu nedenle de kendisi sadece, bilinen dünyayı yani ekümen/ökümeni tasvir etmiş, bunun ötesinde nelerin olduğunu bilmediğini belirtmiştir.[76]

İki büyük Yunan filozofu olan Platon (M.Ö. 428-348) ve Aristoteles (M.Ö. 384-322) de Antik Yunan'da coğrafi fikirlerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Tümden gelimci bir akıl yürütme ustası olarak nitelendirilen Platon, yeryüzünde gözlemlenebilir nitelikte olan şeylerin, zayıf fikirlerin bir yansıması ya da yozlaşmaya yol açan iddialar olduğu konusunda ısrar etmiştir. Onun için asıl bilgi herkesin görebildiği değil, bilim ışığında gözlem, deney ve çalışmalar yoluyla görünür hale gelen şeylerin ardında saklıdır. Özellikle beşeri coğrafya alanı ile ilgili fikirlere sahip olan Platon, insanların işgal ettikleri topraklarda, değişikliklere neden olduklarını öne sürmüştür. Hatta bireyin dünya üzerindeki değişimin temel ajanı olduğunu iddia etmiş ve bu iddiayla yarattığı tabu Platon'dan sonra da uzun bir süre boyunca yıkılamamış ve geçerliliğini devam ettirmiştir.[77] Dünyanın yuvarlaklığının Platon'un ayrıntılı çalışmaları sayesinde ortaya konulduğu da kabul edilmektedir. Cumhuriyet ve Timaeus adlı eserleri yazmış ve bu eserlerde yerküreyi tasvir etmiş, yerkürenin şekli ile alakalı gelecekte etkili olabilecek hususlara değinmiştir.[78]

Aristoteles ise, 17 yaşındayken Platon'un Atina yakınlarındaki akademisine katılmıştır. 38 yaşına geldiğinde, 12 yıl boyunca Yunanistan'ın her bir bölgesini ve ege kıyılarını gezmiştir. Coğrafi bir anlayış üretmenin en doğru yolunun, gözlem yapmak olduğunu belirtmiştir. [79] Yunanistan'dan Mısır'a yaptığı seyahatler sırasında, gökyüzü ve yıldızları inceleyerek *gökyüzü dünyası ve yeryüzü dünyası*

[75]Yavan, **a.g.e**, s. 25.
[76]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.28.
[77]James, **a.g.e,** s. 23.
[78]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.30; Wolfgang Wieland, *Platon und die Formen des Wissend*, Vandenhoeck&Ruprecht, Germany 1999.
[79]James, **a.g.e,** s. 25.

şeklinde bir ayrım yapmıştır. Yerkürenin küre şeklinde olmasının yanı sıra gökyüzüne nazaran küçük olduğu kanısına varmıştır. [80]

Bir diğer Yunan bilgini olan Eratosthenes (M.Ö. 275-195), dünyanın yuvarlaklığına inanan ve dünyanın çevresini hesaplayan, matematikçi, tarihçi ve ilk coğrafyacıdır. "Yeryüzünün tasviri" anlamında coğrafya kelimesini ilk kez kullanan kişi olması, onun "bilimsel coğrafyanın isim babası" olarak nitelendirilmesini sağlamıştır.[81] Eratosthenes'in müellifi olduğu *Coğrafya* adlı eseri, uzun süre temel kaynak olarak kullanılmıştır. Hatta eserin yazıldığı dönemle arasında uzun bir süre geçmesine rağmen, imparator Jül Sezar'ın başvurduğu bir eser olmuştur. Eserin en önemli özelliği, coğrafyayı matematiksel bir temele oturtmayı deneyen ilk eser olmasıdır. Yazar eserin içeriğinde kavimler ve yerler hakkında bilgiler vermiş, yeri bir küre olarak ele alıp bölgelere ayırmış, ayrıca yerin yüzeyinde meydana gelen değişimleri de konu edinmiştir. Kartografya ile ilgili bilgiler vermekle kalmayıp, bugün paralel ve meridyen olarak adlandırdığımız çizgileri hesap ederek mesafe ölçümleri yapmıştır. Eratosthenes'in kartografya alanı için büyük önem arz eden bir diğer faaliyeti de, haritalarda eksen çizgisi olarak Akdeniz'in ortasından geçen ve doğuda Himalayalar'a kadar uzanan bir paraleli kullanmasıdır. Bu paraleli eksen çizgisi olarak kullanmasının nedeni, eski Yunan haritalarında merkez olarak Delfi şehrinin gösterilmesi ve kara kütlesinin bütününü çevreleyen dairevi bir okyanusun var olduğu düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymaktır.[82]

Strabo (M.Ö. 60- M.S.21), yalnızca coğrafi olarak nitelendirilebilecek çalışmalar arasında sayılan, 17 ciltlik *Geographika* adlı eserin müellifidir. Amasya doğumlu olan Strabo, aslında tarihçi olmasına rağmen, "ilk kez coğrafya biliminin o tarihlerdeki durumu hakkında tam ve doyurucu bir bakış açısı getirmiş ve bunu eserinde yansıtmış" olması nedeniyle, coğrafya tarihi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünyanın yuvarlak olduğunu ve evrenin tam ortasında konumlandığını varsayan ünlü bilgin, dünyayı 5 ayrı kuşağa ayırmıştır. Eserinde bilinen dünyanın topografik tasvirlerine de yer vermiştir. Strabo eserinde klasik coğrafya düşüncesini yansıtmış, coğrafya, kartografya ve topografyayı bütünleştirerek tek ve eşsiz bir eser

[80] Tümertekin, Özgüç,**a.g.e,** s. 32.
[81]Tümertekin, Özgüç,**a.g.e,**s. 30.
[82]Colin A. Ronan, *Bilim tarihi: dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi,* Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun (Çev.), Tübitak Yayınları, Ankara 2003, s. 127-128.

yaratmıştır. Coğrafyanın Yunan ve Roma toplumlarında siyasi bir görev üstlendiğini de ileri sürmüştür.[83] Aslında bu görüş, coğrafyanın sadece Yunan ve Roma uygarlıklarında değil, tarihte var olmuş ve bundan sonra da var olacak bütün toplumlarda aynı göreve sahip olduğunun göstergesi niteliğindedir.

M. S. 108 yılında doğduğu tahmin edilen Batlamyus, Greko-Romen literatüründe Cladius Batlamyus, İslam kaynaklarında ise Batlamyus ya da Batlamyus el-Kaluzi olarak bilinmektedir. Bu âlimin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır, ancak İslam kaynaklarında Batlamyus'un İskenderiye'de doğup büyüdüğü, eğitimi ve çalışmalarını da burada tamamladığı belirtilmektedir.[84] Bilim tarihinde Aristoteles'ten sonra en çok bahsi geçen kişidir. Batlamyus, Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları üzerinde etkisi bulunan bir âlimdir.[85] Öyle ki, İslam bilim dünyasında özellikle de coğrafya alanında, "Batlamyus etkisi" olarak adlandırılan bir kavram bile bulunmaktadır. Savunduğu yer merkezli evren anlayışı, Kopernicus'un güneş merkezli evren anlayışının ortaya çıkmasına kadar geçerliliğini devam ettirmiş ve eserlerde kullanılmıştır. Hipperkhos ve Eratosthenes gibi İlk Çağ bilim insanlarından, astronomi açısından oldukça faydalanmıştır. Bu konuda kendisinden önce ortaya çıkan ve dağınık bir şekilde bulunan bilgileri derleyerek sistematik hale getirmiştir. Yer merkezli evren modelini geliştirmiş, dünyanın hareketsiz ve sabit olduğunu ispatlamak için gözlemlere dayalı kanıtlar ortaya koymaya çalışmıştır. Batlamyus'ın anlayışına göre, güneş sistemindeki yedi gezegen (güneş, ay, Venüs, Merkür, Mars, Jüpiter, Satürn) düzgün ve dairevi bir şekilde hareket etmektedir. İslam dünyasında da coğrafya alanında, Hint ve İran kaynaklarından sonra, VIII. yüzyıldan itibaren Yunan kaynaklarına olan ilgi artmış ve bununla birlikte Batlamyus'un yer merkezli evren anlayışı uzun süre etkisini göstermiştir.[86]

---

[83]Tümertekin, Özgüç,**a.g.e, s**. 34-35.
[84]Cengiz Aydın, Gülseren Aydın, "Batlamyus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.5, 1992, s. 196.
[85]Müslüman coğrafyacılar, Batlamyus'un eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile onun coğrafi anlayışından ve eserlerinden oldukça etkilenmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Lecerf, "Batlamius", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.1, Brill, Leiden 1967, p.1100-1101.
[86] Leo Bagrow, "The Origin of Ptolemy's Geographia", *Geografiska Annaler*, vol. 27, 1945, pp. 318-387.

Şekil 2. 1: Batlamyus'un dünya haritası[87]

Not: Genele bakılacak olursa Müslüman coğrafyacıların üzerinde Batlamyus'un büyük oranda etkisi olmuş fakat onlar bu bilim insanının coğrafya anlayışını tamamıyla kopya etmemiş ve kendi bilgileriyle harmanlayarak sunmuşlardır.[88]

Geographike Hyphegesis (Coğrafya Kılavuzu) adlı eseri, coğrafya alanında oldukça ses getirmiş ve bu alanla ilgilenen bilim insanlarını fazlasıyla etkilemiştir. Bu eserin en önemli özelliği, coğrafyayı bilimsel bir yöntemle ele alması ve matematiki coğrafya kavramına yer vermesidir. Eserinde topografya ve coğrafya adı altında iki bölüme de yer vermesi, Batlamyus'un coğrafya alanına büyük bir gelişim kazandırdığının kanıtıdır. Hipparkhus'un doğru bir harita yapılabilmesi için, yeryüzündeki önemli noktaların enlem ve boylamları hakkında bilgiye sahip olunması gerektiği yönündeki anlayışını, Batlamyus bu eseri sayesinde somut bir şekilde hayata geçirmiştir. Bahsi geçen bu eser, Türkçe haricinde birçok dilde tercüme edilmiştir ve eserin Türkçe çevirisi halen mevcut değildir. Eseri Arapça' ya ise filozof Kındi tercüme etmesine rağmen, bu tercüme verimli olmamış ve istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bunun üzerine, Sabit b. Kurre istenilen sonuca ulaşabilecek nitelikte yaptığı tercümeyle eseri Arapça' ya kazandırmıştır.[89]

[87]https://grupo6pioix.wordpress.com/2011/11, (t.y.), (Erişim Tarihi: 10.05.2019).
[88] M.A. Nafis Ahmad, *Muslim Contributions to Geography*, Sunwise Turn Ltd., New York 1981.
[89] Aydın, Aydın, **a.g.e,** s. 197-198.

İlk Çağ Çin kültüründeki gelişmelere bakıldığında, özellikle Batı'da Çin toplumunun bilime kazandırdıkları hakkında çok az şey bildiği anlaşılmaktadır. Bilimin birçok alanında gelişmelere yol açacak çalışmaların değeri bilinmemekle beraber, erken dönem Çin kültürünün dikkate değer bir katkı yapmadığı da düşünülmekteydi. Bunun bir nedeni olarak, bilimsel araştırmaların Çince olarak aktarılması ve bu yazı dilinin çözümünün oldukça zor olması görülmektedir. Ancak erken dönem Çin biliminin araştırılmasının başlaması, bilim tarihindeki katkılarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır.[90] Çin'de coğrafya bilimi, her zaman dini etkilerle astronomi ile askeri nedenlerden dolayı da kartografyayla ilişkili olmuştur. Çin astronomisine ve kartografyasına, dolaylı olarak da coğrafyasına, önemli katkılar yapan bilim adamları, CangHeng (M.S. 78-139) ve Phei Hsiu (M.S. 224-271) olmuştur. Dikdörtgen koordinat sistemine dayalı harita yapımı konusunda ilk girişimde bulunan kişiler de bu bilim adamları olmuştur. Yerel birçok haritanın yanı sıra, bir imparatorluk haritası da hazırlayan Phei Hsiu, Çin kartografyasının babası olarak nitelendirilmektedir.[91] M.S. 100' lü yıllarda Çinli kartografyacılar, coğrafi noktaların yerlerini belirleyebilmek için "ızgaralama sistemini- dik açı ile kesişen düz çizgilerden oluşan sistem" ortaya koymuşlardır. Ayrıca ilk kabartma haritalar da yine Çinli kartograflar tarafından icra edilmiştir.[92]

Hint medeniyetinde yetişen coğrafyacı ve astronomlar, bu alanlar ile ilgili çeşitli coğrafi kavramlar ve görüşlere sahip olmuşlardır. Bunlara örnek olarak, gökyüzünün günlük hareketinin yalnızca dünyanın kendi ekseni etrafında dönüşü ile belirgin hale geldiği yönünde Aryabhata'nın görüşü; dünya yüzeyindeki kara ve denizlerin oran olarak yarı yarıya oldukları. Aynı zamanda kara kütlesinin tamamen sularla çevrili olduğunu ve bu kütlenin en yüksek yerinin Meru Dağı olarak adlandırılan hayali bir dağ olduğu, dünyanın ekümen bölgesinin kuzey yarım küre olduğu gibi görüşlere yer verilebilir. Aynı zamanda Hintli bilim insanları, boylamları Seylan Adası'ndan başlatmış ve buna göre başlangıç meridyeninin Ujjain'den geçtiğine inanmışlardır.[93] Genel anlamıyla Hint bilimi ve coğrafyası, bu medeniyetin sahip olduğu dini

[90] Ronan, **a.g.e,** s. 137-138.; S. A. S. Hozayen, "Some Contributions of the Arabs to Geography", *Geography*, vol. 17, no. 2, June, 1932, p. 117-121.
[91] Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s. 41-42.
[92] Ronan, **a.g.e,** s. 139.
[93] S.Maqbul Ahmad, Franz Taeschner, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, 1991, p. 576-577.

karakterinin bilime hâkim olmasından dolayı, bilimde hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız bir gelişim gösterememiştir. Ancak son dönemlerde Hindistan'da Batı karakterli bilim anlayışının hâkim olması ile birçok alanda önemli katkılar sağlandığı da belirtilmektedir.[94]

2.2. Orta Çağ'da Coğrafya ve Kartografya

Bilim tarihi açısından Orta Çağ, batı dünyasının karanlık içinde bulunduğu, skolâstik düşüncenin, kilise ve ruhban sınıfına göre şekillenen bir Hristiyanlık anlayışının hâkim olduğu bir dönemdir. Böyle bir Hristiyanlık anlayışının hâkim olduğu Batı bilim dünyası, Orta Çağ'da bilim açısından İlk Çağ'daki gelişimin tam tersine gerileme dönemini yaşamaktaydı. Buna karşılık İslam bilimi, büyük gelişmelerin ve yeniliklerin gerçekleştiği, parlak bir Orta Çağ geçirmekteydi. Orta Çağ'da Batı bilim dünyasının karanlık bir dönemi temsil etmesi ve bu çağda Bilim Tarihi adına genellikle Hristiyan âleminin konu edilmesi, genellikle Orta Çağ'ın bilimsel gelişmenin durduğu bir dönem olarak algılanmasına neden olmaktadır. Böylesine bir algı da Bilim Tarihi açısından sağlıklı bir araştırmanın yapılmasına maalesef engel teşkil etmektedir.[95]

Oysaki Orta Çağ İslam dünyası bilim tarihi açısından incelendiğinde, bu çağda Batı'nın aksine bilim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı ve çok sayıda yeniliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle Orta Çağ İslam bilim dünyası ayrıca ele alınmalı ve incelenmelidir.[96] Fuat Sezgin İslam bilim dünyasının önemini vurgulamak amacıyla, İslam bilimlerini Yunan bilimlerinin devamı olarak gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca daha İslam'ın ilk yüzyılında Yunanca'dan, Süryanice'den ve Farsça'dan ilk çevirilerin yapıldığını, yani İslam'ın ikinci yüzyılının sonunda bilimin birçok alanında farklı medeniyetlerin sahip olduğu bilgi birikimlerinin aktarıldığını ve bunlara daha yeni bilgiler eklenerek yaratıcılığın üst seviyeye çıkarıldığını belirtmiştir. İslam dünyasındaki bu gelişmelerin, Avrupa'da XX. yüzyılın ilk yarısındaki bilimsel seviye ile eşdeğer olduğunu da şarkiyatçılardan birinin ileri sürdüğünü dile getirmiştir.[97] İslam dünyası bilimsel anlamda dile getirildiği gibi ileri

[94]C. A. Ronan, 2003. **a.g.e,** s. 207-217.
[95]A. González Palencia, " Islam and the Occident", *Hispania*, vol. 18, no. 3, Oct.1935, pp. 245-276.
[96] Ahmet Turan Yüksel, *İslam'da Bilim Tarihi, Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2007, s.54.
[97]Fuat Sezgin, *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, Semih Ofset, Ankara 2004, s.24-25.

bir seviyedeyken; Batı dünyası kilisenin bilime karşı yaptığı saldırılardan kısmen XVII. yüzyıldakurtulmaya başlamıştır. Bu gerçek ortadayken bile hala, bilimsel gelişim aşamaları içine İslam dünyasının yaptığı katkıları almamak bilime ihanet sayılmalıdır. Fuat Sezgin'in bu konuda dikkat çektiği bir diğer husus ise; öncelikle tarih kitaplarında hala yer verilen ve Bilim Tarihi açısından gerçeğe uygun olmayan bir görüştür. Bahsi geçen bu görüşe göre; ilimler dünyasındaki gelişme özellikle Akdeniz Havzası'nda iki aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamalardan ilki Kadim Grek aşaması ve ikincisi Rönesans olarak isimlendirilen olayla başlayan Batı dünyası aşamasıdır.[98] Böyle bir görüş İslam bilim dünyasında yaşanan, büyük gelişmeleri ve yenilikleri meydana getirerek yüzyıllarca varlığını sürdüren ve Batı bilimine yöne veren bir bilgi birikimini hiçe saymaktır.

Fuat Sezgin'in görüşlerinden de alıntılar yapılarak İslam bilim dünyasının önemli bir gelişim yaşadığına ve yeniliklere sahne olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Ancak dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli nokta da, bilimsel anlamda Batı'da karanlık bir dönem yaşanırken ve hatta bir geriye gidiş söz konusuyken; İslam bilim dünyasındaki bu ilerlemeyi sağlayan faktörün ne olduğudur. Bu faktör şüphesiz ki İslamiyet'tir. İslamiyet de Hristiyanlık gibi bir din olmasına rağmen Batı'yı karanlığa gömen ve her türlü yeniliğe karşı çıkan katı bir din olmamıştır. Aksine insanları bilmeye, varlığı araştırmaya ve sorgulamaya yönelten tutumuyla farklı olmuş ve dikkat çekmiştir.

Daha başlangıcından itibaren İslam dünyasında bilimsel faaliyetlerde yaşanan canlılığınnedeni, öncelikle genel olarak İslam dininin bilgiye, bilimsel çalışmaya ve araştırmaya verdiği önemden kaynaklanmıştır. Başka bir ifade ile dini yaşantı, bilgiyi elde etme yolunda tutuculuğa yol açmamıştır. Hatta İslam dininin bilgi elde etmeye ve bilim yapmaya verdiği önem o kadar ileri bir seviyeye çıkmıştır ki, Müslüman âlimler bilgi arayışını dini bir görev olarak görmüşlerdir.[99] İslam medeniyeti coğrafyası, daha önceki medeniyetlerin bu alanda attıkları temeli sağlamlaştırmıştır. İslam İmparatorluğu'nun genişlemesi ve İslam dininin yayılması ile coğrafya alanında aynı oranda gelişme kaydedilmiştir. İslam İmparatorluğu ile coğrafya bilimi

[98]Yüksel, **a.g.e, s**. 38; Palencia, **a.g.e,** s. 248-250.
[99] Riyaz Ahamd Skeikh, "Contribution of Medieval Muslim Central Asian Scholarship to the Renaissance: A Study", *AGU International Journal of Research in Social Sciences & Humanities*, vol. 6, January-June 2018, p. 570-571.

karşılıklı etkileşim içerisinde birbirlerini geliştirmişlerdir. İmparatorlukta yaşanan bilimsel gelişmeler coğrafya biliminde ne kadar etkili olduysa aynı şekilde coğrafya bilimi ve coğrafi seyahatler de bu gelişmelere olanak sağlamıştır. Tolmacheva'ya göre, İslam İmparatorluğu dört temel neden ile coğrafya bilimine bağlı idi. Bunlar; toprakların genişlemesi ile yönetime yardımcı bir disiplin olarak coğrafyaya olan ihtiyacın artması; imparatorluk tarafından fethedilen Helenistik, Mezopotamya, İran, Hint ve diğer uygarlıkların akademik ve kültürel mirasına erişimin sağlanması; keşifler ve uzun mesafeli ticari seyahatlerin ivme kazanmasını sağlanması; İslam dininin gerektirdiği ibadetlerin doğru bir şekilde yapılması için İslami haritalara ve astronomik gözlemlere ihtiyaç duyulmasıydı.[100] Tolmacheva her ne kadar İslam medeniyetinin coğrafya bilimine verdiği değeri bahsi geçen nedenlerle sınırlı tutsa da, İslam dininin ve İslam İmparatorluğu'nda hüküm süren yöneticilerin her dinden halka gösterdiği hoşgörü bilimsel ilerlemeyi de beraberinde getirmiştir. Çünkü Müslüman coğrafyacı ve müellifler kadar Müslüman olmayanlar da coğrafya biliminin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Müslüman müelliflerin çalışmaları dünyanın bazı yerlerinde paha biçilmez olarak görülmüş ve bilim tarihi, tarihi coğrafya, tarih ve etnografya alanlarında çalışmalar yapan bilim insanları için vazgeçilmez olmuştur.[101]

İslam dini, Doğu ile Batı dünyası arasında benzersiz bir köprü kurmuştur. Müslüman âlimler yüzyıllardır kayıp olan ve birçok medeniyetin bilimsel, sosyal, kültürel vb. birçok özelliğini barındıran çok değerli eserleri gün yüzüne çıkarmış, onları incelemiş ve eserlerdeki bilgilere kendi katkılarını da yansıtarak önemli gelişmelere imza atmışlardır.[102] Buna karşılık Batı'da bilimsel çalışmalar, araştırmalar kilisenin yani ruhban sınıfının dini alet ederek koyduğu yasaklarla engellenmiştir. İslamiyet'te ise bilginin ve bilimin kim tarafından ve nerede üretildiği değil, ona sahip olmak önemli olmuştur. Bilgi için vatan, ırk, din ayrımı yoktur; bilgiyi kim üretirse üretsin o bilgi alınmalıdır. Bu anlayış kuşkusuz genel anlamda bilim için olağanüstü teşvik edici bir faktör olmuştur. Geçmişte uygarlık kurmayı başarmış, bilgi üretmiş olan

[100]Marina Tolmacheva, "Geography", Joseph W. Meri (Ed.), *Medieval Islamic Civilization, An Encyclopedia*, vol.1, 2006, p.284.
[101] Tolmecheva, **a.g.e,**s.284-285.
[102] Skeikh, **a.g.e,**p. 570.

toplumların sahip oldukları bilgi ve düşünce sistemi, İslam dinindeki bu anlayışla yeniden hayat bulmuştur. [103]

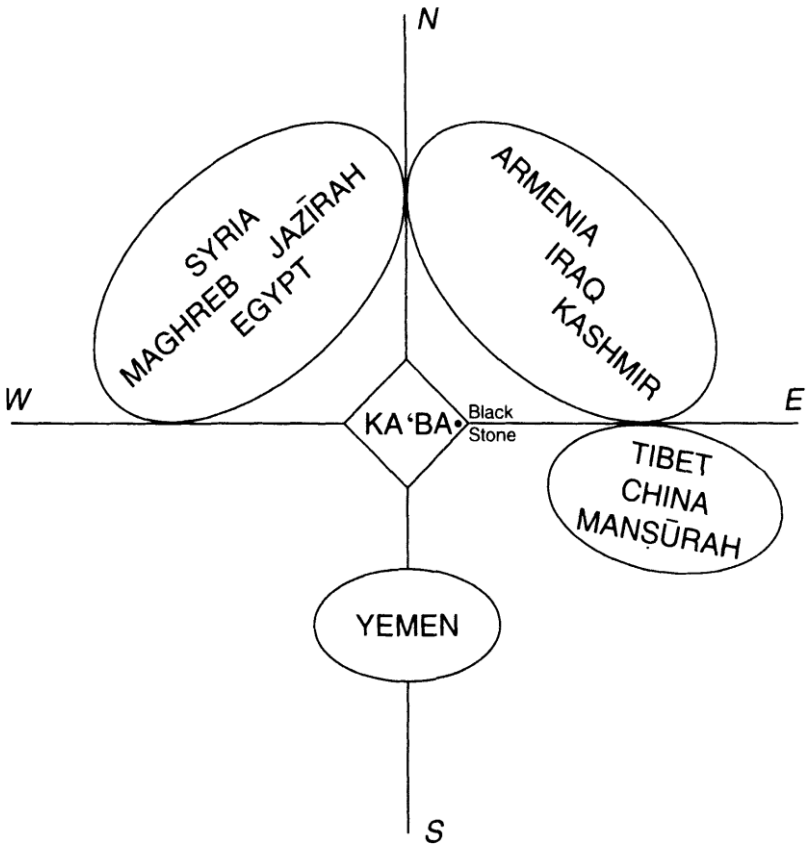
İslamiyet öncesinde Araplar, Arabistan ve komşuları olan bölgeler ile ilgili birtakım coğrafi bilgiye sahiptiler. Bunun yanı sıra gezegenlerin hareketleri, güneş, gökyüzü ve yıldızlar hakkında yaptıkları günlük gözlemlere dayalı bazı bilgilere ulaşmıştır. Bu bilgileri seyahatlerinde, takvim düzenlemede ve hava durumu tahminlerinde kullanabilecek derecede bilim zekâsına sahiplerdi.[104] Özellikle günlük yaşantılarında gerekli olabilecek gözlemleri ve incelemeleri yaparak edindikleri bilgilere bilimsel değer katabiliyorlardı. Örneğin; Arapların, astronomiye olan meraklarının ve astronomi hakkında elde ettikleri bilgilerin, yaşadıkları coğrafyada çok sıcak olan gündüzleri uyuyup, serin gecelerde asıl yaşantılarını sürdürerek gökyüzünü net bir şekilde gözlemleyebilmelerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. [105] İslamiyet'in kabulünden sonra da astronomi Müslümanlar için derin bir dinsel anlam ifade etmekteydi.[106] On dört yüz yıla yakın bir süre boyunca, dini bir şekilde merkezi bir ibadet yerine doğru dua etme ve çeşitli ritüel eylemleri gerçekleştirme zorunluluğu günlük yaşamlarında Müslümanlar için büyük önem taşımıştır.[107] Onlar için yıldızların, güneşin ve ayın hareketleri, Allah'ın varlığını ve yüceliğini gösteren işaretlerdi. İslam dinini emrettiği ibadetler, gökyüzü gözlemlerinin kesintisiz bir şekilde yapılmasını zorunlu hale getiriyordu. Bunun yanı sıra Müslümanların namazda yöneldikleri Kâbe'nin yönün saptayabilmek de oldukça önemliydi. Bu kutsal yönü belirleyebilmek için Müslümanların geliştirdikleri araçlar, insanlık tarihinde benzersiz bir yere sahip olmuştur. Kur'an'ın bir ayeti, Müslümanlar'ın ibadetleri sırasında Kâbe'ye doğru dönmeleri gerektiği "yüzünüzü Kutsal Camiye doğru çevirin, nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin." şeklinde aktarılmıştır.[108] DolayısıylaMüslümanların ibadetlerini yerine getirebilmek adına, Müslümanlar için gök olaylarıyla uğraşmak, yön tayini yapmak yemek ve içmekten

[103]H.Gazi Topdemir, "Orta Çağ Uygarlıklarında Bilgi ve Bilim", *Bilim ve Teknik, sayı: .01*., 2012, s.73.
[104]Ahmad, **a.g.e,** s. 50.
[105]Zeki Tez, *Astronomi ve coğrafyanın kültürel tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2009, s.31.
[106]John Kirtland Wright, "Notes on the Knowledge of Latitudes and Longitudes in the Middle Ages", *Isis*, vol.5, no.1, 1923, p. 76.
[107]David A. King, Richard P.Lorch, *Qibla Charts, Qibla Maps, and Related Instruments*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.2, b.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.189.
[108]King, Lorch, **a.g.e,** s.190; Mónica Ruis, "Finding the Sacred Direction: Medieval Books on the Qibla", *Cosmology Across Cultures ASP Conference Series*, Vol. 409, 2009, p.177.

daha mühim bir yere sahipti. İslam'da kutsal yön inancı ve bu yönü bulma zorunluluğu, tabloların, haritaların, yön bulmada kullanılan farklı metaryellerin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Bir yandan, İslam'dan önce Arapların astronomik bilgilerinden türetilen, teorik ve yalın bir "halk bilimi", öte yandan, çoğunlukla Yunan kaynaklarından elde edilen ve hem teori hem de hesaplamayı içeren "matematiki coğrafya bilimi" Müslümanların haritalarını ortaya çıkarmasında büyük etki yaratan kaynaklar olmuştur.[109] Hac müessesesi, camilerin Kâbe'ye doğru inşa edilmesi, namazlarda Kıble'ye yönelme gibi dini ihtiyaçların yanı sıra ticari faaliyetler, ulaşım ve posta hizmetlerini sağlayabilmek için Müslüman bilim adamları coğrafya alanında araştırmalar yapmış ve eserler vermiştir.[110] Bilinen en eski Kâbe merkezli coğrafik şema, IX. yüzyılda yaşayan müellif İbn Ḫurdâzbih tarafından *Kitabü'l-Mesalikve'l memalik* adlı eserinde yer verilmiştir. Dört bölüm şeklinde çizilen bu şemada, dünyanın her bir bölümü Kâbe çevresini kuşatmıştır. Böylece kuzeybatı Afrika ile kuzey Suriye arasındaki bölge Kâbe'nin kuzeybatısındadır ve doğudan güneye değişen bir kıble vardır. Ermenistan ve Keşmir arasındaki bölge Kâbe'nin kuzeydoğusunda bulunur ve güneyden batıya değişen bir kıble vardır. Üçüncü bir bölge olan Mansūrah (Hindistan), Tibet ve Çin doğusunda yer alır ve Kabe'nın doğu köşesindeki Kara Taş ile ilişkilidir ve bu nedenle batıdan biraz kuzeyde bir kıble olduğu söylenir. Dördüncü bölge olan Yemen, Kâbe'nin güneyinde yer alır ve kuzeyden kalma bir kıble kubbesi vardır.

[109]King, Lorch, **a.g.e,** s.191.
[110]David A. King, *Islamic World-Maps Centred on Mecca The Rediscovery of a Remarkable Tradition of Medieval Cartography*, Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun (Ed.), *Science in Islamic Civilisation,* IRCICA Publication, İstanbul 2000, p. 111-112.

Şekil 2. 2: İbn Ḫurdâzbih'in Kitabü'l-Mesalik ve'l memalik adlı eserinde yer verdiği ve dört bölümden oluşan, en eski Kâbe merkezli şema. [111]

İbn Ḫurdâzbih'in bu şemasının yanı sıra Müslüman müellifler tarafından sekiz bölümden oluşan şemalar da çizilmiştir. Örneğin, onuncu yüzyıl coğrafyacı El-Mukaddesi'nin *Aḥsenü't-teḳāsîm* adlı eserinde bahsi geçen bu şemalardan birine yer verilmiştir.[112]

İslam Bilim Tarihi'nde coğrafyanın bir bilim olarak ortaya çıkmasında, özellikle Abbasi döneminde Yunan, Çin, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının tanınması önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle coğrafya biliminin gelişmesi astronomi biliminin gelişmesi ile yakından ilgilidir. Çünkü coğrafya bilimi Yunanlılarda olduğu gibi İslam bilim adamları tarafından da astronominin özel bir alanı olarak görülmekteydi.[113]

[111]King, Lorch, **a.g.e,** s.190.
[112]King, Lorch, **a.g.e,** s.191; A.Jon Kimerling, "Cartographic Methods for Determining the Qibla", *Journal of Geography,* vol. 101, no.1, 2002, pp.20-26.
[113]King, **a.g.e,** s. 112; Gingerich, **a.g.e,** p.74.

İslamiyet öncesinde Orta Arabistan Arapları komşuları olan bölgeler ile ilgili bazı coğrafi bilgilere sahip olmuşlar ancak bu bilgiler İran, Bizans, Mısır ve Habeşistan ile sınırlı kalmıştır. Ancak hicretin ilk yüzyılında (VII. yüzyılda) eski dünyanın büyük bir bölümüne egemen konuma gelmişlerdir. Hâkimiyetleri altındaki sınırlar VIII. yüzyılın ilk yıllarında Pireneler'e kadar uzanmıştır. Bu ilerlemenin doğal bir sonucu olarak da fethettikleri ülkelerin coğrafi açıdan bütün özellikleri, gelenek ve görenekleri, toplum yapısı, din ve ekonomisi gibi birçok özelliğini bilmeleri zorunlu hale gelmiştir. Bu zorunluluk ve İslam dininin yayılışı Arap seyyahların, İspanya'dan başlayarak Hindistan'a ve hatta daha ötesine kadar yolculuk, araştırma yapmalarına olanak sağlamıştır. İslami fetih döneminin başlarında, bazı eski arşivler tahrip edilmiş olsa da, daha sonrasında Kahire, Şam, Bağdat ve Granada şehirlerinde gelişme olanağı bulan bilim merkezleri kurulmuştur ve bu merkezler coğrafi araştırmalar ve yazınlar için birer odak noktası haline gelmiştir.[114] Özellikle de 766 yılında Abbasi saltanatının kurulması ve halifeliğin Şam'dan Bağdat'a aktarılmasından sonra, coğrafyanın İslam bilim adamları ile geliştiği görülmektedir.[115] Artık bilgiye sahip olmanın başlı başına bir erdem olarak görüldüğü İslam dünyasında esas amaç, bilgiyi elde etmek olduğu için olağanüstü bir çeviri faaliyeti başlamıştır. İslam uygarlığı başlattığı bu çeviri faaliyeti ile birlikte Hint, Çin, İran, Yunan ve Roma gibi farklı medeniyetlerin bilimdeki başarılarından yararlanmış ve onları özümseyerek parlak bir yapıya dönüşmüştür. Akdeniz'e hâkim olan topraklardaki uygarlıkların miraslarını fark etmeye ve kısa zamanda bunları fethetmeye başlayan Müslümanlar, bu uygarlıklara ait eserlerdeki bilgileri çeviri yoluyla kendi uygarlıklarına aktarmıştır. İslam hâkimiyetinin bu denli geniş bir alana yayılması, doğal olarak coğrafya ile birlikte gelişimini sürdüren ve coğrafya ile ayrılmaz bilimler olarak görülen kartografya biliminin de gelişmesini zorunlu hale getirmiştir. İlk Çağ'daki gelişmelerden sonra, Orta Çağ'ın özellikle İslam bilim dünyası için oldukça verimli ve parlak bir döneme sahne olması, diğer bilimlerde olduğu gibi kartografya için de aynı verimliliğin elde edilmesini sağlamıştır.

Orta Doğu'nun merkezindeki topraklarda İslami hâkimiyetin kuruluşundan kabaca 150 yıl sonra VIII. yüzyıl ortalarında muazzam bir çeviri hareketi başlamıştır. Çeviri faaliyetlerinin gittikçe azaldığı X. yüzyılın başlarına kadar, Yunan felsefi bilimlerinin

[114]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s. 8.
[115]Gümüşçü, **a.g.e,** s.54.

varlığını sürdürmeyi başarmış olan eserleri Arapça olarak bulunmaktaydı. Çevirilerin büyük bölümü Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'ta ve o dönemdeki halifelerin özellikle de al-Mansur (754-775), Harun el-Reşid (786-809) ve el- El-Meʾmûn (813-833)'un hâkimiyetleri döneminde gerçekleştirilmiştir. Abbasi Devleti (750-1258), İslam medeniyetinin bilimsel anlamda gelişmesine çok önemli katkıları olan bir dönem olmuştur. Özellikle Halife Harun Reşid (786-809) ile başlayan halifeliğin en parlak döneminde İslam medeniyeti için de çok büyük başarılara imza atılmıştır.[116] Abbasilerin bu başarıları belki de Emeviler gibi Arap milliyetçiliği yapmamaları, Türklere ve Arap olmayan Müslümanlara karşı hoşgörülü ve saygılı davranmalarının meyvesi idi. Antik Yunan, Fars ve Hint felsefeleri ve bilimlerinin ana eserlerinin çoğu VIII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar devam eden muazzam bir çeviri faaliyeti içerisinde Arapçaya aktarılmıştır. XX. yüzyılda bile hala kendinden söz ettiren, araştırmacıların ve oryantalistlerin yoğun ilgisini daima üzerine çeken bu çeviri hareketi[117], eski dünyanın entelektüel mirasına yeni bir hayat vermiş ve birçok yönetici arasında çok kültürlü bir bilimsellik anlayışının yerleşmesine vesile olmuştur.

Yunan bilimi ve felsefesi ile etkin bir etkileşim süreci ve onu kabul etme durumu, yeni doğan İslam toplumu üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.[118] Geçmişle ilgili bilginin aktarılması ve yayılması, Müslümanların bilimsel bilinci üzerinde teşvik edici etkiler yarattı ve Müslüman seçkinlerin, toplumlarının geçmiş ve çağdaş kültürler arasındaki konumunu netleştirmeye ve vurgulamaya teşvik etmiştir.[119]

Yabancı bilim ve kültür mirasının aktarılması süreci, VIII. yüzyıldan itibaren niteliksel ve niceliksel açıdan hızla gelişmiştir. Çeviriler büyük oranda Grekçeden ve daha önceden Grekçeden çevrilmiş olan Süryanice eserlerden yapılmakta; bunun

---

[116]Hayrettin Yücesoy, "Translation as Self-Consciousness: Ancient Sciences, Antediluvian Wisdom and the 'Abbasīd Traanslation Movement", *Journal of World History*, vol. 20, no. 4, December 2009, p.523-524.

[117]Abbasi halifeliği döneminde ivme kazanan bu çeviri hareketleri ve çevirilere ev sahipliği yapan, "Bilgelik Evi" olarak adlandırılan Beytü'l-Hikme kuruluşundan yüzyıllar sonra bile araştırmacıların ilgisini çekmiş ve hakkında birçok çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. Hatta Beytü'l-Hikme adı Mustapha Kamal ve arkadaşları tarafından kurulan ve beşeri bilimlerdeki metinlerin çevirilerine adanmış bir derginin ismi olmuştur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mustapha Kamal, "Beit al-Hikmah and Translation in Morocco", *Qui Parle*, vol.7, no.2, 1994, pp.80-109.

[118]A. T. Karamustafa, *Introduction to İslamic Maps*, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography"*, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, s. 4.

[119]Yücesoy, **a.g.e,** s.525.

yanı sıra Farsça ve Hintçeden de çeviri faaliyetleri gerçekleşmekteydi.[120]

Yunan, Çin, Hint ve İran medeniyetlerine ait eserlerin tercümesinde Beytü'l-Hikme önemli bir rol oynamıştır. Beytü'l-Hikme genel bir ifadeyle, Orta Çağ İslam bilim ve kültür tarihinde tercümelerin ve niteliksel açıdan üst seviyede yer alan bilimsel araştırmaların yapıldığı merkeze verilen isimdir. Beytü'l- Hikme'nin ilk defa ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu tartışma konusudur. Çoğu kaynakta bu merkezlerin Halife el-El-Meʾmûn tarafından 830 yılında Bağdat'ta kurulduğu belirtilse de, düşünce ve teşebbüs açısından bu kurumun geçmişinin Mansur dönemine (754-775) kadar uzandığı anlaşılmaktadır.[121] İslam İmparatorluğu'nun topraklarını genişletmesi sonucunda, Müslümanların Yunan, Çin, Hint, İran ve diğer medeniyetlerle aralarındaki ilişki daha da ileriye gitmiştir. Bunun sonucunda ise Müslümanlar hem bu medeniyetlerin yaşantılarına, bilimsel faaliyetlerine ve kültürel özelliklerine karşı bir merak beslemiş hem de aralarında gerçekleşen siyasi tartışmalarda imparatorluğu ve dini inançlarını savunmak amaçlı bu medeniyetlerin çok iyi tanıma gereksinimi hissetmişlerdir. Bu durumlar karşısında, Müslümanlar bahsi geçen medeniyetlerin ortaya çıkardıkları bilimsel ve felsefi eserleri Arapçaya çevirmeye başlamışlardır. Beytü'l-Hikme'nin kuruluşundan önce bu çeviri faaliyetleri, bazı halifeler, prensler ve bazı şahısların merakı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Çeviri faaliyetlerinin ilk teşebbüsü, Emevi prensi olan Yezid b. Muaviye'nin emri ile İskenderiyeli rahipler Staphon ve Maraianos tarafından gerçekleştirilmiştir.[122] Daha sonrasında ise Abbasi haifesi Mansur, çeviri faaliyetlerini bilim dalları açısından daha geniş bir alana yayarak, bu gelişmeye ivme kazandırmıştır. Halife Mansur, sadece dil, edebiyat, din ve daha birçok bilim dalı ile ilgili eserlerin çevrilmesine olanak sağlamakla kalmamış, sarayındaki bir odayı tahsis ederek bu eserlerin muhafaza edilmesi için Hizânüt'l-hikme adı verilen bir kütüphanenin kurulmasına vesile olmuştur. Böylelikle Bağdat'ta Beytü'l-Hikme'nin temelini oluşturan bir kütüphane kurulmuştur. Mansur'un ölümünden sonra bu faaliyetlerde aksama olmuş olsa da, Hârûnreşid döneminde eski canlılığına yeniden kavuşmuştur. Farsça, Sanskritçe, Süryanice ve Grekçeden yapılan çevirilerin

[120]Topdemir, **a.g.e, s**. 72-75.
[121]Yüksel, **a.g.e,** s. 43.
[122]Mahmut Kaya, "Beytül hikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.6, 1992, s.88; Dominique Sourdel, "Bayt al-Hikma", *The Encyclopedia of Islam*, vol.1, 1986, p.1141.

sayısının gittikçe artması sonucunda, Hizânetü'l-hikme alan olarak yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine sarayda kütüphane olarak ayrı bir yer ayrılmasına karar verilmiş ve böylece Beytü'l-Hikme kurulmuştur. Bu kurum, özellikle Halife Me'mun döneminde daha da geliştirilerek Orta Çağ'ın "ilimler akademisi" niteliğini taşıyan bir merkez haline gelmiştir. Beytü'l-Hikme'nin bu niteliği kazanmasında Me'mun'un 830 yılında Bizanslılara karşı yaptığı seferde başarılı olması ve dönerken bu bölgelerden toplattığı eserleri Bağdat'a getirmesinin oldukça büyük bir payı olmuştur. Aynı zamanda, İslam İmparatorluğu'nun komşularından ve Kıbrıs'tan getirilen kitaplar da, bu gelişime fazlasıyla katkı sağlamıştır.[123] Abbasiler dönemini İslam bilim tarihi açısından ayrıcalıklı kılan ve kalıcı unsurların oluşmasını sağlayan da bu kurumdur. Beytü'l-Hikme'nin bir anda düşünülerek ortaya çıkan bir kurum olmadığı, yukarıdaki açıklamada da anlatıldığı gibi, özellikle göz önündebulundurulmalıdır. Çünkü bu kurum, birbirine bağlı iki dinamiğin üzerinde oturmaktadır. Bu dinamiklerden ilki, İslam dininin ortaya çıkmasına kadar geçen süreç içerisinde oluşan bilgi birikimidir. Bu bilgi birikimi batıda Yunan, doğuda ise Hint kaynaklarını içerir. İkinci dinamik ise İslam dininin ortaya çıkışından Abbasi saltanatı dönemine kadar geçen süreç içerisindeki bilgi birikimidir. İlk dinamiğin temelinde İslamiyet ve Kur'an'ın etkisi çerçevesinde yerel düzeyde kendini gösteren bilgi bulunmaktadır. Diğer dinamikte ise Arap Yarımadası'nda kendini gösteren bilginin, daha sonra alanını iktisadi ve düşünsel alanda yeni iletişim alanlarına yayılarak genişlemesi görülmektedir. Kısacası farklı medeniyetlerin kültürel ve bilimsel bilgi birikimine ulaşmak yani bunları tercüme yoluyla elde ederek özümsemek için ilk olarak coğrafi doygunluğa ulaşılması gerekmektedir.[124]

Beytü'l-Hikme önceleri bir kütüphane iken, daha sonra birkaç kütüphanenin bir araya gelmesiyle genişleyen, felsefe, tıp, matematik, astronomi ve coğrafya eserlerinin çoğunlukta olduğu, bünyesinde çok sayıda mütercim ve yazarın önemli çalışmalara imza attığı bir ilim müessesesi haline gelmiştir. İçlerinde Yunanca, Farsça, Hintçe, Kıptice, Aramice, Süryanice ve Sanskritçe dillerinde yazılan birçok eser Arapçaya

[123]Kaya, **a.g.e,** s.89.; Beytü'l-Hikme'nin İslam medeniyeti için büyük önem taşıdığını ve Abbasi Devleti'ne getirdiği bilimsel üstünlük ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Rahim Kaivani, Nafiseh Salehi and etc., "The Significance of the Bayt Al-Hikma (House od Wisdom) in Early Abbasid Caliphate (132A.H-218A.H)", *Middle-East Journal of Scientific Reserach*, vol.11, no.9, 2012 pp. 1272-1277.
[124]Ağarı,**a.g.e,** s. 168; Abbasid Dynasty: The Golden Age of Islamic Civilization, The Saylor Fondation, https://resources.saylor.org/wwwresources(Erişim Tarihi: 3.05.2018).

çevrilmiştir. Bu durum ise İslam bilim tarihinde orijinal eserlerin ortaya konulmasına olanak sağlamıştır.[125]

Beytü'l-Hikme'de yapılan ilk dönem çevirileri daha çok tıp ve felsefe alanına ait eserler olmuş, ancak sonrasında matematik, astronomi ve coğrafya konularını içeren eserler daha çok ilgi çekmeye başlamıştır. Müslüman bilim adamlarının coğrafya alanındaki gelişimleri ilk olarak çeviriler yoluyla diğer medeniyetlerin eserlerine erişme ve onları inceleme, sonraki yıllar içerisinde ise bu eserlerden edindikleri bilgilere kendi bilgi birikimlerini de katarak orijinal eserler vermeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak burada dile getirilmesi gereken bir husus vardır: Orta Çağ İslam coğrafyacıları Batılı coğrafyacılara göre, önemli ve orijinal eserler vermelerine karşın, coğrafya bilimini modern meslektaşları gibi iyi tanımlanmış ve sınırları belli olan bir bilim dalı olarak tanımamışlardır. Bu nedenle de coğrafyanın çeşitli dallarıyla ilgili hususlar, astronomi, kozmografya, felsefe, matematiki ve tasviri coğrafya gibi farklı alanlar içerisinde verilmiş, seyahatnameler ve eserlerde de dağınık olarak yansıtılmıştır.[126]

Müslüman bilim adamlarının coğrafya alanında gelişmelerine ve özgün eserler vermelerine imkân veren dört önemli medeniyet üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki Yunan medeniyetidir. İslam coğrafyacılığında Yunan etkisi, kendini İran, Hint ve Çin medeniyetlerinin yarattığı etkiden daha fazla hissettirmiştir. Müslüman bilim adamlarını etkileyen Yunanlı yazarlar, çoğunlukla matematik, tıp, astronomi ve coğrafya alanlarında çalışmalar yapmış olan bilim adamları olmuştur. Yunan coğrafyası ve astronomisi ile ilgili bilgilerin Orta Çağ'da Müslüman coğrafyacılara nasıl aktarıldığı konusunda coğrafya tarihi ile alakalı çalışmalarda daha fazla veri bulunmaktadır. Bu bilgi aktarımı süreci Batlamyus ve diğer Yunan coğrafyacı ve astronomlarının eserlerini doğrudan ya da Süryanice aracılığıyla Arapçaya çevrilmesiyle başlamıştır. Batlamyus'un "*Coğrafya"* eseri Abbasiler döneminde bir kaç kez çevrilmiş ancak bu eser hakkında sahip olduğumuz bilgiler el-Harezmî'nin 847 yılından sonra Batlamyus'un eserini Müslümanların

[125]Beytü'l-Hikme'nin kurulduğu dönemde Abbasi Devleti'nde siyasi ve kültürel yaşantının çeviri faaliyetlerine ve Beytü'l-Hikme'de yapılan çeviri faaliyetlerine etkisi önemli bir konu olmuştur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture*, Routledge, London 1998, p.53-60.
[126]S.Maqbul Ahmad. "Coğrafya"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*cilt.8, 1993, s. 62-63.

sahip olduğu bilgi ve verilerle birleştirmesiyle elde edilmiştir. Harezmî bu eserinde, Batlamyus'un Coğrafya eserinde yaptığı birçok yanlışı (özellikle de Akdeniz'in boyutlarını gerçeğinden çok daha büyük göstermesi) düzeltmiştir.[127] İbn Ḫurdâzbih de Batlamyus'un eserine başvurmuş, çevirisini yapmıştır; el-Mes'udi de Batlamyus'ın Coğrafyası'nın bir nüshasına ve dünya haritasına da başvurmuştur. Ancak Batlamyus'un eserinin yapılan bu çevirileri bozulmuş ve çeviri sırasında orijinal eserde olmayan bazı bilgiler çevirilere dâhil edilmiştir. Batlamyus'un Arapçaya çevrilen ve Müslüman coğrafyacılar tarafından kaynak olarak başvurulan diğer eserleri arasında ""*Almagest, Tetrabiblos* (astrolojinin felsefesi ve pratiğiüzerine yazılmış eser), "*Apparitions of fixed stars"* (Sabit yıldızların görünümü) adlı eserlerdir.

Arapçaya çevrilen ve Müslüman coğrafyacıların faydalandıkları diğer eserler Tirli Marinos'un, Platon'un ve Aristo'nun eserleridir.[128] Bu Yunanlı gökbilimci, coğrafyacı ve filozofların eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle, Müslüman coğrafyasının temelini oluşturan ve bilimsel anlamda gelişmesine yardımcı olan astronomik gözlemler, coğrafi kavramlar ve anlayışlar gün yüzüne çıkarılmıştır. İran coğrafyasının etkilerinin, Müslümanlar üzerinde bölgesel ve betimleyici coğrafyada olduğu gibi haritacılıkta da kendini gösterdiği şüphesiz bir gerçektir. Ancak Yunan medeniyetinin coğrafya alanında yaptığı etkiyi Müslüman coğrafyasının bütününde İran medeniyetinden daha fazla hâkim olduğu görülmektedir. İran ve Yunan medeniyetlerinin özellikle coğrafya bilimi alanındaki etkilerini karşılaştıracak olursak, örneğin; İran coğrafyasındaki Kişvar ve Yunan coğrafyasındaki Climes (iklim) sistemi arasında Climes sistemi daha kabul edilebilir ve daha etkin olmuştur. Müslüman coğrafyasının Yunan kökeni kendini daha çok matematiki, beşeri ve biyocoğrafya alanlarında kendini göstermiştir. Avrupa'da Yunan ve Batlamyus etkisi daha erken azalmasına rağmen, Müslüman coğrafyasında bu etki XIX. yüzyıl sonlarına kadar kendisini göstermiştir. Ancak bu yüzyıla kadar geçen süre zarfında bir yandan Yunanlı coğrafyacıların ürettikleri bilgi, diğer bir yandan da Müslüman coğrafyacıların kendi yaptıkları seyahatlerden, tüccar ve denizcilerden aldıkları

[127]J.Vernet, "Al-Khwârazmî", E.van Dozel, B.Lewis, Ch. Pellat (Ed.), The Encyclopedia of Islam, vol. 4, 1997, p. 1071.
[128]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 577-578; David J. Wasserstein, "Greek Science in Islam: Islamic Scholars as Successors to the Greeks", *Hermathena*, no. 147 1989, pp. 57-72.

bilgiler arasında bir çelişki yaşandığı da inkâr edilemez.[129] Çünkü Antik Yunan ve İslam medeniyetlerinin arasında var olan zaman farkı dolayısıyla, bilimde ve özellikle de coğrafya alanında yaşanan gelişmeler ve yenilikler sonucu farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin; Müslüman bir coğrafyacı olan el-Mes'udi, Batlamyus coğrafyasında güney yarımkürede bilinmeyen bir yerin varlığından söz edildiğini ve bunun bir yanılma olduğunu öne sürerken; bir başka Müslüman coğrafyacı olan İbn Havkal Batlamyus'un teorilerinde ve bilgilerinde kesinlikle bir yanılma olmadığını ve onun tamamen doğru tespitlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Gerçek şu ki, Antik Yunan coğrafya bilgisi Müslüman coğrafyacılara aktarıldığında zaten beş asırdır var olan ve modası geçmiş bilgilerdi ve Müslüman coğrafyacılar kendileri tarafından edinilen taze ve çağdaş bilgileri özellikle Batlamyus coğrafyası çerçevesine sığdırmak istediklerinde bu çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak da el- İdrîsî gibi coğrafyacıların çalışmalarından açıkça anlaşıldığı gibi, karışıklık ve çoğu zaman coğrafi literatürde yansıtılan olguların yanlış beyan edilmesi durumu ortaya çıkmıştır.[130]

Batlamyus'un "*Geography*" adlı eseri, hem doğrudan doğruya eserin orijinalinden, hem de Süryaniceye çevrilmiş neşrindenArapçayaçevrilmiştir. Bu eseri tercüme edenler arasında Muhammed b. Musa Harezmî (Ö. 847 civarı), filozof Kındi[131] (Ö.874), İbnǤurdâzbih (Ö.912), ve Sabit b. Kurra (Ö.901) gibi bilim adamları bulunmaktadır.[132] Batlamyus'un bu eseri eski çağın en büyük ve son coğrafya kitabı olarak görülmektedir; içerisinde yer alan bilgiler de İslam coğrafyasına büyük katkılar sağlamıştır. Batlamyus'un İslam coğrafyasında önemli bir yere sahip olan bir diğer eseri de İslam dünyasında *"Kitab-al Macisti"*, batı dünyasında ise *"Almagest"* adıyla bilinen ve umumi matematik coğrafya derlemesidir. [133]

Batlamyus'un bu eserleri dışında Müslümanların inceledikleri ve çalışmalarında yararlandıkları Platon'un *"Timaeus",* Aristo'nun*"De Caelo"* ve *"Meteorolagica"* da Yunanlılar döneminde yazılmış önemli coğrafi bilgiler içermektedir. Batı dillerinden

[129]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 578.
[130]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 578.
[131]J.Jolivet, R.Rashed, "Al-Kindī", C.E. Bosworth, E.van Donzel, etc. (Ed.), The Encyclopedia od Islam, vol.5, Brill, Leiden 1986, pp. 123-124; Jon Mcginnis, "Al-Kindī", Richard C. .03.in (Ed.), *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, The Gale Group Inc., USA 2004, p.396.
[132]M.Ağarı, **a.g.e,** s. 200.
[133]Gümüşcü, **a.g.e,** s.6; David J. Wasserstein, "Greek Science in Islam: Islamic Scholars as Successors to the Greeks", *Hermathena*, no. 147 1989, pp. 57-72.

yapılan tercümeler aynı zamanda, Modern Arapça'ya "harita" kelimesinin de geçmesini sağlamıştır. Bu kelimenin aslı Grekçe chartes (kâğıt, papirüs)'tir. Orta Çağ Arapçasında harita kelimesi için "cuğrafiya, ca'rafiya, suretü'l-arz, resmü'l-arz, sıfatü'd-dünya ve eşkalü'l-arz" gibi tabirler kullanılmıştır.[134]

Arap kartografyasında yaşanan gelişim üç basamakta kendini göstermiştir. İlk basamak VIII. ve IX. yüzyılları kapsayan ve tamamıyla Antik yunan etkisi altında kalınan bir süreçtir. Bu yüzyıllara dayanan Arap kartografyası, Yunan- Roma antik çağında üretilmiş olan coğrafi çalışmaların, özellikle de etkileri hala devam eden Batlamyus'un çalışmalarının çevirilerini kapsamaktadır. Çeviriler kısmen Yunanca orijinal metinlerden, kimi zaman da Yunanca orijinalinden Süryanice ve Ermeniceye çevrilmiş çalışmalardan yapılmıştır.[135] İslam coğrafyacılarının kartografya alanında benimsediği ve Batlamyus Geleneği olarak nitelendirilen bu süreç, birkaç asır etkisini devam ettirmiştir.[136] Gelişimin ikinci basamağı, orijinal Arap kökenli, antik etkilerden bağımsız, X. Yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar etkisini ve gelişimini devam ettiren haritaların ortaya çıkarıldığı süreçtir ve "İslam Atlası" olarak nitelendirilen harita koleksiyonları ile karakterize olmuştur. Modern öncesi İslam toplumlarının kartografik mirası oldukça zengindir. Teorik ve ampirik kartografyanın farklı gelenekleri, yaklaşık olarak M.S. 700 yılından 1850 yılına kadar 1000 yıldan fazla bir süredir varlığını bir arada sürdürmüştür, ki bu varlık, Sibirya tepelerinden Güney Asya adalarına, Afrika'nın Atlantik kıyılarından Pasifik'e kadar uzanan kültürel sahalarda, farklı etkileşim seviyeleriyle kendini göstermektedir. Modern öncesi İslam haritacılığının çok kökenli olması, bu kültürel sahanın sadece olağanüstü coğrafi özelliklerinden ve zamansal açıdan geniş bir dönemi kapsamasından kaynaklanmaz. Bilakis, bu özellikle İslam topluluğunun çok yönlü olarak gelişmesinin ve Orta Doğu'nun kesintisiz devam eden kültürel gelişiminin doğal bir ürünüdür.[137] Bu gelişim basamağı, İslam toplumunun çok yönlülüğünü, bilgiye sahip olmayı bir erdem olarak gördüğünü ve öğrenmeye, anlamaya, özümsemeye fazlasıyla önem verdiğini göz ardı eden bazı araştırmacılar tarafından, kartografik barbarlık olarak görülmüştür. XII. yüzyıl'da kendini gösteren Norman-Arap kartografyasını kapsayan

[134]S. Maqbul Ahmad, "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c.16, 1997.s.205.
[135]Konrad Miller, *Mappae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten*. Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Stuttgard 1926, s.10.
[136]Ahmad, **a.g.e, s**.205.
[137]Karamustafa, **a.g.e,** s. 3.

üçüncü basamak ise, haritacılıkta Orta Çağ'ın en yüksek verimini yaratan ve özellikle Portolan haritalarına kıyasla birçok yönden üstün olarak görülen çalışmaların yaratıldığı süreçtir.[138] Arap kartografyası hakkında dile getirilmesi gereken bir nokta da, İslam kültürünün etkisi altında ortaya çıkarılan haritaların birçoğunun kendi başına bağımsız bir şekilde sunulmamış olmasıdır. Bu haritalarla birlikte mutlaka açıklayıcı bir metin ya da eser verilmiştir ve bu durum günümüze kadar gelebilmiş haritaların açıklayıcı metinleri olmadan çözülememesi ve anlaşılamamasına yol açmıştır.[139] Müslüman bilim adamlarının kartografya alanındaki amaçları, Arapça Portolan haritaları ve özellikle büyük bir dünya haritası yaratmaktı. Bu kartograflar model olarak aldıkları Yunan- Roma haritalarında bildikleri ülkeler için modern isimlerin kullanılması gerektiğini düşünürlerken; bilinmeyen ülkeler için ise çevirilerden aldıkları isimlerle yetiniyorlardı. Bahsi geçen bilinmeyen ülkelerin haritasını oluşturmak için, sayısız enlem ve boylam ölçümlerinin yapılması gerektiğini bilen Müslüman bilim adamları, Halife el-Meʾmûn döneminde, 827 yılında, bu ölçümlerle alakalı büyük çabalar sarf ederek, önemli haritalar ortaya çıkarmışlardır.[140] El-Meʾmûn, Bağdat'ta hüküm sürdüğü dönemde coğrafya da dâhil olmak üzere bilimsel alanlarda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Halife, yeni yerler ve bölgeleri görerek, gözlem yaparak buralar hakkında eserler vermeleri için seyyahları görevlendirmiştir. Tam ve kapsamlı bir dünya haritası oluşturmak için astronomi, coğrafya ve matematik gibi çeşitli alanlarda 70 uzmandan oluşan bir grup da bu seyahatlere katılmışlardır.[141]

El-Meʾmûn döneminde gerçekleştirilen en önemli akademik çalışma, dünyanın çapının ölçülmesi ve bir dünya haritasının çizilmesidir. Tanınmış astronom Musa bin Şakir ve üç oğlu Ahmed, Muhammed ve Hasan'ın gözetiminde dünyanın çapını belirleme projesi de dâhil olmak üzere bu haritayı yapmak için birçok akademik projenin maliyetini el-Meʾmûn şahsen karşılamıştır. Bu projede iki gökbilimci, yıldızların konumuna dayalı olarak düz arazide güneydeki enlemden kuzeye olan mesafeyi bir ip kullanılarak ölçmüşlerdir. Elde edilen sonuç 12,804 km olarak kayda geçirilmiştir ve bu rakam, modern bilim adamları tarafından elde edilen dünyanın

[138]Miller,**a.g.e,** s.10-11.
[139]Karamustafa, **a.g.e,** s. 3-4.
[140]Miller,**a.g.e,** s.11.
[141]Talib, Sidik, **a.g.e,** s. 322-323.

çapından yani 12,744 km'den biraz daha fazladır.[142] Ancak dönemin teknolojik koşulları düşünüldüğünde, şimdiki modern ölçüye bu kadar yakın bir sonuç çıkarabilmek olağanüstü büyük bir başarıdır.

El-Meʾmûn tarafından çizdirilen dünya haritası, birçok âlim için temel bir kaynak niteliğini taşımıştır. Kahire ve Şam'da faaliyet gösteren ve seçkin bir yönetici ve yazar olan İbn Fadlalldh el Umari (Ö.1349) tarafından yazılan eser içerisinde bulunan haritanın, El-Meʾmûn haritasının bir kopyası olduğu iddia edilmiştir. El-Mes'udi ise, El-Meʾmûn'un dünya haritası hakkında, dünyayı iklimlere ayıran ve onu çeşitli renklerde tasvir eden en güzel örnekler arasında Marinos'un "*Coğrafya*"sı, el-El-Meʾmûn döneminde yapılan "*Sur'at-al Mamuniyye*"nin olduğunu belirtmiştir. Ancak ona göre el-Mamun'un dünyayı, gezegenleri, yıldızları, karaları ve denizleri ve daha birçok bilgiyi edinmeleri için görevlendirdiği müellifler tarafından çizilen harita, o ana kadar yapılanların en üstünü olduğunu dile getirmiştir.[143]Tibbetts, Mes'udi'nin sözlerinden alıntı yaparak el-Meʾmûn haritasını övmüş ancak aynı zamanda da böyle bir haritanın gerçekten var olup olmadığına dair şüphelerini de dile getirmiştir. Ona göre eğer bir el-Meʾmûn haritası varsa, bu haritanın asıl biçimi ve yansıttığı bilgilerin bir gizem olarak kaldığını belirtmiştir.[144]

Haritanın özelliklerine bakıldığında, Mısır, Hindistan ve Çin gibi bazı ana isimler yazıldığını ancak isimlerin eksiksiz ve ayrıntılı bir listesi için ilgili coğrafi metne bakılması gerektiği dile getirilmektedir. Kudüs'ün haritanın merkezine yerleştirildiği çoğu Avrupa Orta Çağ "*Mappaemundi*"sinin aksine, bu haritada Mekke haritanın merkezi dışına konumlandırılmış, Kudüs'ün konumu hakkında herhangi bir görsel haritada yer almamıştır. Aynı zamanda Hint Okyanusu, Afrika'nın güneyindeki okyanusa bağlı açık bir deniz olarak tasvir edilmiştir. Yunan Terra Incognita'yı temsil edebilecek olan ve "Ay Adası" olarak adlandırılan topografik birim, ekvatorun güneyinde, çok büyük ve uzun bir ada olarak tasvir edilmiştir.[145]

El-Meʾmûn projelerinde yer alan diğer âlimler arasında Muhammed bin Musa el-

[142]Talib, Sidik, **a.g.e,** s. 322-323.
[143]Ahmad ibn Yahya ibn Fadlallah al-'Umari, "The Mamunic World Map", http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/2261-ibn-fadi-allah-al/2261-al-umari.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.05. 2019). p.1-2.
[144]Fuat Sezgin, Mathematical Geography and Cartography in Islam and their Continuation in the Occident, vol: I, InstitutefortheHistory of Arabic-IslamicScience, Frankfurt 2005, p.112-114.
[145]Al-'Umari,**a.g.e,**p.6.

Harezmî de bulunmaktaydı. Abbasi Devleti'nin yönetim sınırları içerisinde bulunan 545 ilin, koordineli enlem ve boylamlarını hesaplamasının yanı sıra dağlık alanların, adaların, denizlerin ve diğer birçok topografik karakteristiği de başarıyla listelemiştir. Ek olarak, el-Harezmî, Abbasi himayesi dışındaki bölgelerde yer alan şehirlerin de enlem ve boylamlarını koordine etmiştir.[146] Bu alanların tüm enlem ve boylam konumlarına"*Kitabü Suret'l-arz*"adlı eserinde bir haritaya yerleştirerek yer vermiştir. Bu harita, İslam coğrafyacılığının IX. yüzyılın ilk çeyreğinde elde ettiği ilerlemeyi açıkça göstermiştir. Harezmî bu haritada, Batlamyus'un haritasında yer verdiği Akdeniz'in bulunduğu boylamlarda da düzenleme yapmıştır. Ayrıca Batlamyus'un iki iç deniz olarak çizdiği Hint Okyanusu ve Atlantik Okyanusu'nun konumlarındaki düzeltmelerin yanı sıra güneydeki Afrika ve kuzeydeki Avrupa ve Asya'nın konumları hakkında da önemli görseller kullanılmıştır.[147] Bahse geçen bu projelerde yapılan düzenlemeler ve yer verilen yeni bilgiler her ne kadar projeyi yürüten âlimlere atfedilse de, bunların gerçekleşmesinde en büyük pay, bilimsel gelişime oldukça önem veren ve bu gelişim için her olanağı müelliflere sunan el- El-Meʾmûn'dur.

İslam coğrafyasına etki eden diğer bir medeniyet İran medeniyetidir. İran medeniyetinin Müslüman coğrafya ve kartografya anlayışına olan etkisi ile alakalı yeterli kanıt olmasına rağmen, bu etki derinlemesine araştırılmamıştır. J. H. Kramers IX. yüzyıl boyunca Yunan medeniyetinin Müslüman coğrafyacılar üzerinde oldukça etkili olduğunu ancak IX. yüzyıl sonunda itibaren bu etkinin batıdan ziyade daha çok doğudan yani İran medeniyetinden geldiği üzerinde durmuştur. O dönemde Cundişapur, Müslümanların astronomi, coğrafya, tarih ve diğer bilimler ile akalalı günümüze kadar ulaşmış birçok Pehlevi eserden faydalandıkları önemli bir merkez olarak varlığını sürdürmekteydi. Bahsi geçen bu Pehlevi eserlerden bazıları Arapça'ya çevrilmiş ve belirli konular üzerine yazılmış Arapça eserlerin temelini oluşturmuştur.[148] Bu temel Arapçaya tercüme edilen ilk eserde kendini göstermiştir. Bu eser, Kuteybe b. Müslim tarafından Horasan'da bulunan ve İran coğrafyasına dair bilgileri barındıran bir eserdir. Aynı zamanda yine bu dönemde astronomi ve eski İran tarihi hakkında yazılmış Pehlevice birçok kitap Arapçaya tercüme edilmiştir.

[146]Sayyed Mibah Deen, *Science under Islam: Rise, Decline and Revival*, Lulu.com, London 2007, p. 87-88.
[147]Talib, Sidik, **a.g.e,** s.323.
[148]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 577.

Tercüme edilenler arasında "*Zicü'ş-Şah"* ve *"Ayinname"* gibi önemli astronomi eserleri bulunmaktadır. Sasani dönemine ait çeşitli haritalar ve arazi ölçüm kayıtları da IX. yüzyılda tasviri coğrafya üzerine yazılmış Arapça eserleri ortaya koyan İslam coğrafyacılarına kaynak teşkil etmiştir.[149] Bu eserlerin dışında aynı zamanda, Pers krallarını ve onların sınıflandırılmasını anlatan birçok eser de Arapça'ya çevrilmiştir. Ancak bu tür eserlerin, ele aldığı konular itibariyle Müslümanların İran coğrafyası ve topografyası, Sasani İmparatorluğu sınırları, idari bölümleri ve diğer detaylar hakkında temel bilgi kaynakları olduğu pek söylenemez.[150]

İran medeniyetinin Müslüman coğrafyacılar üzerinde belki de en önemli etkisi, yeryüzünün yedi iklime ayrılması anlayışıdır. İranlı coğrafyacılar, ekümeni enlem ölçümlerini hesaba katmadan, "İranşehr" merkeze yerleştirecek şekilde, Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum olmak üzere yedi iklime yani yedi Kişvare bölmüşlerdir. Yedi iklime bölme işi, ekvatorda kuzeye doğru uzanan ve Ebü'l-Fida'nin açıklamasına göre 12-50 dereceleri arasındaki bölgeyi kapsamaktadır. İranmedeniyetinin bu Yedi İklim Anlayışı, genellikle Irak coğrafya ekolü mensubu Müslüman coğrafyacılar tarafından (dönemin siyasi ve bilimsel şartlarını göz önüne alarak, kendi coğrafi düşüncelerine göre değişiklikler yapsalar da) takip edilmiştir. Belh coğrafya ekolü coğrafyacıları ise, Yedi İklim Anlayışında kısmen Batlamyus'u kısmen de İran coğrafyacılarının Kişvar sistemini kullanmıştır.[151]

Hint medeniyetinin Müslüman coğrafyacılar üzerinde etkisi oldukça fazladır. Başlangıçta Hint etkisi, Ujjain şehrinden denizyolu ile gerçekleşen ticari ilişkinin bir ürünüydü. Ancak Müslümanların Orta Asya'yı fethi, Budizm ve Eski Yunan kolonileri olan Bactria, Semerkand, Fergan ve Merv şehirleri ile temasa geçmeleri bu etkiyi daha belirgin hale getirmiştir. VIII. yüzyılda Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra Hintli bir bilim heyeti Abbasi sarayına 771 veya 773 tarihinde bazı Sanskritçe astronomi eserleri getirmiştir. Bu eserler arasında 499 yılında I. Aryabhat tarafından yazılmış olan *"Aryabhayita"*(Ar. el-Ercebhed). 628 yılında Brahmagubta'nın telif ettiği eser "*Brahmasphütasiddhanta"* (Ar. el-Sin-Hind) Arapçaya çevrilmiştir. Bu eser Müslümanların Yunan astronomisiyle tanışmadan önce onlara yön göstermiş;

[149]S. Tekeli, E. Kahya vd, *Bilim tarihine giriş*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.124.
[150]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 577.
[151]Mahmut Ak, "İklim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.22, 2000, s.28-29.

onlara Batlamyus'u keşfedinceye ve onun eserlerini Arapçaya aktarınca kadar araştırmalarını dayandırabilecekleri temel bir kaynak sağlamıştır.[152] Ve aynı yazarın 665 yılında yazdığı "*Khandakhadyaka"* (Ar. Arkand) Arapçaya tercüme edilmiştir. Böylelikle Müslüman bilginler Hintlilerin coğrafya ve astronomi alanlarında sahip olduğu bilgilerden haberdar olmuşlardır.[153]

Çinliler askeri fetih amaçlarını gerçekleştirebilmek adına coğrafi bilgi birikimine ihtiyaç duymuşlar ve imparatorlarda topraklarına elde tutmak için bu bilgilerin elde edilmesine destek olmuşlardır. Bu durum Çinliler hem coğrafya hem astronomi hem de kartografya alanında çok büyük gelişimler yaşamalarını sağlamıştır. Tercüme yoluyla bu denli bir bilgi birikimi İslam Dünyasına aktarılmış ve İslam Coğrafyasının gelişmesine olanak sağlamıştır.[154]

İslam coğrafyacılığının "klasik dönemi" olarak adlandırılan ve XI. yüzyıla kadar olan süreç, oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştur. Halife el-Mansur (754-775) döneminden el-Meʾmûn (813-833) dönemine kadar, yarım asırdan fazladır. Müslümanların aşina oldukları Hint, İran ve Yunan medeniyetlerinin coğrafya alanında ortaya çıkardığı çalışmalar, İslam medeniyetinin coğrafi anlayışında büyük bir devrim yaratmıştır. Dünyanın düz değil aksine yuvarlak bir şekle sahip olduğu, yerkürenin evrende merkezi bir pozisyonda yer aldığı ile ilgili birçok kavram Müslüman coğrafyacılarına ilk kez bu medeniyetler aracılığıyla doğru ve sistematik bir şekilde tanıtılmıştır. Bundan böyle, evrenin kökeni yani kozmogoni, coğrafya gibi bilimler ile ilgili olan Kur'an ayetleri ve uzun yıllar süre gelen gelenekler yalnızca, coğrafi çalışmalara dini bir onay vermek ve inananların coğrafya, astronomi gibi alanlarda çalışmalar yapmalarını teşvik etmek amaçlı kullanılmıştır. Böylece, IX. yüzyılın başlarında Arapça coğrafi çalışmaların ortaya çıkarılmasında asıl bilimsel temel atılmış ve bu konuda ilk olumlu adım, kendisini başarılı bir grup bilim insanıyla çevreleyen Halife el-Meʾmûn tarafından atılmıştır. El-Meʾmûn çevresinde yer alan bu bilim insanlarının bilimsel faaliyetlerini her zaman desteklemiş ve onlara bütün olanakları sunmuştur.[155] El-Meʾmûn'un coğrafya ve astronomiye olan bu

[152]Tekeli, Kahya vd.,**a.g.e,**s.124
[153]S. Maqbul Ahmad, " Hind", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, 1979, p. 404-405.
[154]Tümertekin, Özgüç, **a.g.e,** s.41.
[155]Halife el- Meʾmûn' siyasi amaçlarla yaptığı seyahatlerde, Müslüman âlimleri de yanında götürmüş ve onların bu ziyaretlerde gözlemledikleri şeyleri kayda geçirmelerini özellikle emretmiştir. Örneğin,

ilgisinin gerçek ve bilimsel olup olmadığı ya da bunu politik bir güç elde etmek için kullanıp kullanmadığı hakkında kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Arapça coğrafi çalışmaların ilk adımının El-Meʾmûn tarafından atıldığı konusunda Dimitri Gutas, El-Meʾmûn'un 786 yılında çeviri hareketlerinin başladığı ve hızla devam ettiği birdönemde dünyaya geldiğini, bu hareketlerin en sağlam destekleyiciler olan Bermekiler'in etkisinin altında olan bir kültürde büyüdüğünü dile getirmiştir. Dolayısıyla iyi bir eğitim almış, çeviri hareketini ve onu simgeleyen he gelişmeyi kültürel bir erdem olarak görmüştür. Ancak Gutas'a göre çeviri hareketlerine verdiği destek El-Meʾmûn'un kendine özgü bir kişisel bir tutum değildir. Zaten El-Meʾmûn 812 yılında halifeliğini ilan ettiğine, Horasan ve Bağdat'ta bilimsel çalışmalara değer verilmesi entelektüeller arasında hâkim olan bir tutumdu yani bu toplumsal bir olgu idi. Bu nedenle de bilime ve çeviri hareketlerine verilen destek El-Meʾmûn'a mal edilmemeli ve onun çeviri hareketlerini başlatan ve en çok destekleyen yönetici olduğuna dair ortaya konulan düşünceler yanlıştır.[156] Ancak bilime olan bu yoğun ilgisinin nasıl bir amaca hizmet ettiği bir kenara bırakılırsa, El-Meʾmûn hükümdarlığı sırasında coğrafya ve astronomi alanında birçok önemli katkının yapılmasına büyük destek olmuştur. Meridyen yayının ölçümü bu dönemde yapılmış, *"al-Zidj al-Mumtahan"*[157] adı verilen astronomik tablolar hazırlanmıştır. Son olarak Halife el-El-Meʾmûn dönemindeki bir diğer büyük katkı ise, *"al-Sura al-Ma'muniyye"* adlı bir dünya haritasının çizilmesi olmuştur. El-Meʾmûn'un desteği ve sağladığı olanaklar sayesinde çizilmiş olan bu dünya haritası, İslam tarihinin ilk "mappemundi"si olarak nitelendirilmektedir.[158] Aynı zamanda bu haritada Yunan kökenli iklim siteminin kullanıldığı muhtemeldir.[159] Bu el-Meʾmûn haritasının bir dizi eski harita ve

---

832 yılında Mısır'a yaptığı bir gezide Kufu Piramidi'ni incelemiş ve piramit içerisindeki hiyerogriflere büyük ilgi göstermiştir. Bu gezisi sırasında piramit ve hiyerogrifler hakkında edindiği bilgileri de kayıt altına aldırarak bilimsel anlamda bir katkı sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Micheal Cooperson, *Al-Maʾmūn, the Pyramids and the Hieroglyphs*, John Nawas (Ed.), *Abbasid Studies II*, Uitgeverij Peeters en Departemet Oosterse Studies, Leuven 2010, pp.165-190.

[156] Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture*, Routledge, London 1998, p.75-76.

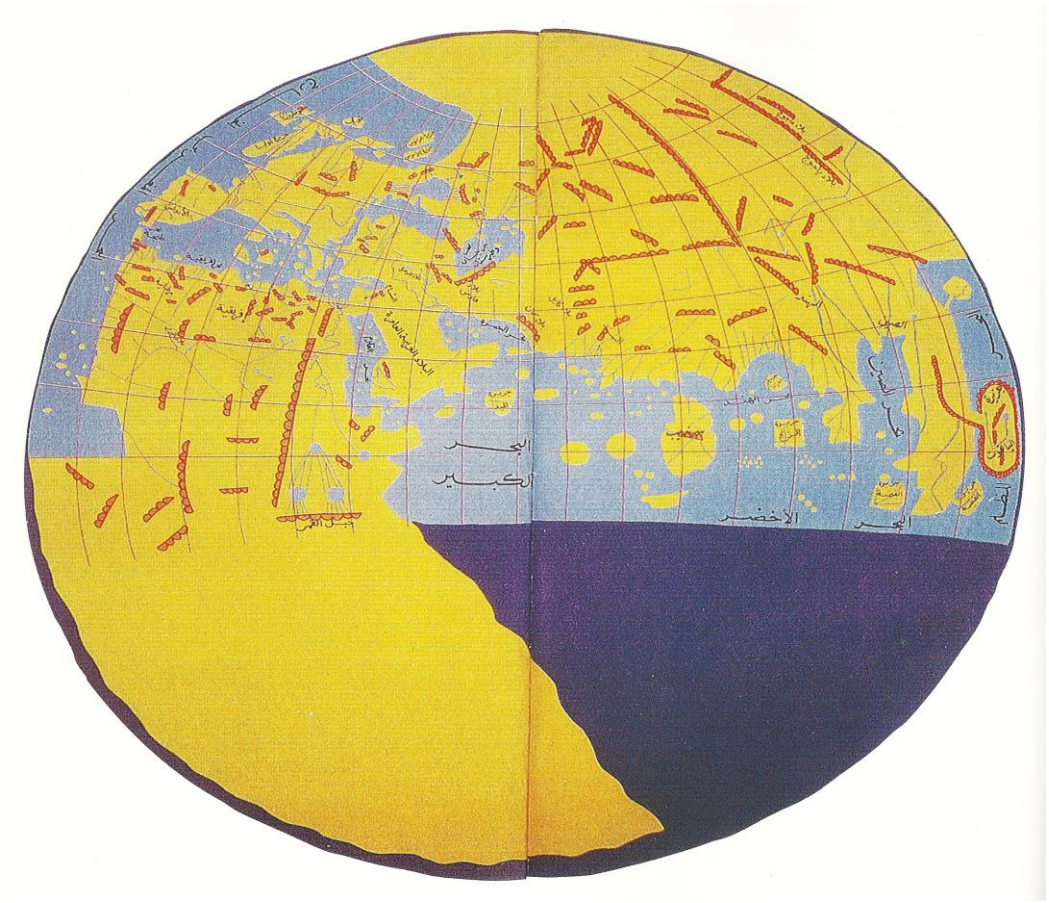
[157]Muzaffer Iqbal, *Science and Islam,* Greenwood Publishing Group, London 2007, p.37.; al-Zidj al-Mumtahan, Halife el-Memun döneminde Bağdat'ta hazırlanan ve Yahya ibn Abi Mansur idaresindeki bir grup astronom tarafından yapılan bir dizi astronomik gözlem sonucu ortaya çıkan tablolardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mercé Viladrich "The Planetary Latitude in the Mumtahan-Zij", *Journal for the History of Astronomy*, vol.19, no. 4, November 1988, p.257.

[158]Hayrettin Yücesoy, *Messianic Beliefs and Imperial Politics in Medieval Islam: The Abbasid Caliphate in the Early Ninth Century*, University of South Carolina Press, USA 2009, p. 3-4; Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Josef W. Meri, Lere L. Bacharach (Ed.), Psychology Press, UK 2006, p.138-139.

[159]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 578.

astronomik bilimsel eserlerin yanı sıra müellifi hakkında kesin bir bilginin olmadığı *"Book of Curiosities*"[160] adlı el yazması eser içerisinde bulunan dikdörtgen şeklindeki dünya haritasına kaynaklık etmiş olduğu düşünülmektedir.[161]

Şekil 2. 3: Harezmî'nin el yazmasında yer alan koordinat tablolarına göre çizim yaparak yeniden oluşturduğu El-Me᾽mûn dünya haritası.

Not: Genel anlamda İslam haritalarında olduğu gibi, haritanın üst kısmı güneyi göstermektedir.

Müslüman gökbilimciler ve filozoflar, gözlemleri ve kuramsal incelemeleri ile matematiki ve fiziki coğrafyaya aynı derecede önemli katkılarda bulunmuşlardır. Antik Yunan coğrafya, felsefe ve astronomisinin Müslüman âlimlerde tanınmaya başladığı VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve XI. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreçte coğrafyacı, filozof ve astronomlar, matematiki,

[160]Ayrıntılı bilgi için bkz. Jeremy Johns and Emilie Savage-Smith, "The Book of Curiosities: A Newly Discovered Series of Islamic Maps", *Imago Mundi,* vol:55, October 2003 p.7-10.

[161]Emeri J. van Donzel, Andrea Barbora Schmidt, *Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources*, Brill, Leiden 2010, p.209; http://cosmos.bodley.ox.ac.uk/cosmos-teaching/Teacher_s-Pack-Inside-pages.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 03.04.2019); Ahmad ibn Yahya ibn Fadlallah al-'Umari, "The Mamunic World Map", http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/2261-ibn-fadi-allah-al/2261-al-umari.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.05. 2019).

astronomik ve fiziksel coğrafya alanlarında birçok konu ile ilgilenmiş ve çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Zaten Yunan bilim insanlarının eserleri bu sürecin işlemesi için yeterli temel ve materyal sağlamıştır. Böylece, Müslüman bilim adamlarının deneyleri, gözlemleri ve anlayışı incelemeleri, coğrafya, astronomi ve felsefe üzerine daha genel çalışmaları ortaya koymalarına ya da özel konularda monograflar yazmalarına olanak sağlamıştır.

Genel coğrafya üzerine Arapça eserler veren çağdaş veya sonraki dönem yazarları her zaman olmasa da genellikle çalışmalarının giriş bölümlerinde, diğer medeniyetlerden elde ettikleri bilgileri tekrarlamış ve tartışmışlardır. Bunu yaparken de bazı bilgileri yeniden irdelemiş, sorunları çözümlemeye çalışmış veya yeni anlayışlar üretmişlerdir. Böylece, coğrafya alanı ile alakalı herhangi bir çalışmanın başlangıcında matematiki, fiziki ve beşeri coğrafya üzerine yazma işi gelenekselleşmiştir. Bu gelenek, İbn Rüşt, el-Yakubi, el-Mes'udi, İbn Havkalve diğer birçok Müslüman âlimin eserlerinde kendini göstermiştir.[162]

IX. yüzyılda Arapça coğrafya literatürüne önemli miktarda eser verilmiş ve bu dönemde Müslüman coğrafyacıların ellerinde olan Sasani İmparatorluğu'nun idari amaçlara hizmet etmesi amacıyla hazırlanmış ve imparatorluğun coğrafyası, topografyası, posta yolları ve diğer önemli bilgilerinin yer aldığı Pehlevice ya da bu dilden çevrilmiş eserlerden fazlasıyla yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle, İbn Ḫurdâzbih, Kudâme ve diğer birçok erken dönem Müslüman âlimlerin, hükümette veya devletin posta teşkilatında görev almış olmaları şaşırtıcı değildir.[163] Çünkü devletin başında bulunan hükümdar ve halifelerin, fetihler sırasında ordularına yol göstermesi, idari anlamda devletin teşkilatlanması ve diğer ihtiyaçlar için gerek durdukları coğrafi çalışmaları ortaya koymak adına bu âlimler, devlet işlerinde görevli olmalarından dolayı temel kaynak olabilecek bütün belgelere kolayca ulaşabilmişlerdir. IX. yüzyıl boyunca ortaya çıkarılan çok sayıda coğrafi eser genel olarak "el- Mesalik ve'l- Memalik" başlığı altında sunulmuştur. Bu başlık altında yazılan ilk eser İbn Ḫurdâzbih'e aittir. Bu eserin ilk taslağı 846 yılında, ikinci taslağı ise 885 yılında tamamlanmıştır. Eser, genel coğrafya alanında çalışmalar yapan bilim insanları için bit temel oluşturmuş ve bir örnek çalışma haline gelmiştir.

[162]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 578-579.
[163] Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 579.

Bu eserden faydalanan hemen hemen bütün coğrafyacılar eserden övgüyle bahsetmiştir.[164]

Beytü'l-Hikme ve diğer medeniyetlerden yapılan çeviriler sayesinde edinilen bilgilerin, İslam bilim dünyası açısından önemine yer verdikten sonra, İslam coğrafya bilimi özellikle Abbasiler döneminde oldukça gelişme kaydetmiştir.[165] Müslüman coğrafyacıların özellikle IX. yüzyıl sonları ve X. yüzyılı kapsayan sürede ortaya çıkardıkları coğrafi eserler iki büyük kategoriye ayrılabilirdi. Aslında bu iki kategori yani ekol, İlk Çağ coğrafyacılarında görülen "matematiki coğrafya" ve "bölgesel coğrafya" görüşlerinin bir uzantısı niteliğindedir. Çünkü çalışmanın daha ileri bölümlerinde daha ayrıntılı bahsedilecek olan Irak ekolü mensubu müellifler, coğrafi anlayışları ve ortaya çıkardıkları eserlerle matematiki coğrafyaya eğilim göstermişlerdir. Bunun aksine Belh ekolü müelliflerinin ise, eserlerinde sadece İslam ülkelerini ele alarak bölgesel coğrafya alanına yöneldikleri görülmektedir. Bu iki farklı görüş İlk Çağ'da olduğu gibi, Orta Çağ'da da varlıklarını uzun süre devam ettirmiş ve Müslüman müellifler tarafından desteklenmiştir.[166] Bu kategorilerden ilki; dünyanın bütünü ile ilgili ancak büyük oranda Abbasi Halifeliği (Mamlakat al-İslam) ile ilgili daha detaylı bilgileri barındıran coğrafi eserlerin verildiği kategoridir. "Irak Coğrafya Okulu/ Ekolü olarak adlandırılan bu kategoriye mensup olan Müslüman coğrafyacıların yeryüzünün bütün bölgeleri ile ilgili, Genel İslami Literatür'de fazla yer verilmeyen tüm coğrafi bilgilere eserlerinde yer vermelerinden ötürü, "dönemin seküler (dini ve dünyevi olmayan) coğrafya literatürü"nü yarttıkları dile getirilmiştir. Bu kategorinin temsilcileri arasında yer alan Müslüman coğrafyacılar; İbn Ḫurdâzbih, el-Yakubi, İbn el-Fakih, Kudâme ve el- Mes'udi'dir. Bu isimler dünyanın tümü ile alakalı çalışmalar yaparken Bağdat ve Mekke'yi merkez olarak alarak doğu, batı, kuzey ve güney yönlerinde ekümeni ele almışlardır. İkinci kategoride yer alan Müslüman Ebu Zeyd el-Belhi'yi takip eden İstahri, İbn Havkal ve el-Mukaddesi gibi isimler yer almaktadır. "Belh Coğrafya Okulu/Ekolü" olarak bilinen bu kategoride coğrafya alanında ortaya çıkarılan eserler İslam dünyası ile sınırlı kalmış, dünyanın diğer bölgelerine ilişkin coğrafi konularda bilgi verilmemiştir. İslam dünyası

[164]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 579.
[165]Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı,* İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.98.
[166]Osman Gümüşçü, *Coğrafya'ya Davet*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 50-53.

içerisinde yer alan bölgelerin her biri ayrı bir iklimi temsil edecek şekilde betimlenmiştir.[167]

Irak coğrafya okulunun mensubu olan İbn Ḫurdâzbih, el-Yakubi ve el-Mes'udi'nin eserleri, bu okulun diğer coğrafyacılarının eserlerinden ayıran iki özelliğe sahiptir. İlk olarak bu coğrafyacılar İran medeniyetinden Müslüman coğrafyasına aktarılan Kişvar sistemini benimsemişlerdir. İkincisi ise, İranşehr[168] adlı şehri Irak ile eşit tutarak betimlemelerine buradan başlamaları ve böylece Irak'ı bölgesel ve tasviri Müslüman coğrafyasının merkezine yerleştirmeleridir. El-Biruni'ye göre, bahsi geçen Müslüman coğrafyacıların İranşehr'i, Kişvar sistemine göre yedi eşit parçaya bölünen dünyanın tam merkezine yerleştirmelerinin sebebi hem keyfi hem de siyasi ve idari sebeplerden kaynaklanmıştır. Çünkü eski zamanlarda büyük krallar İranşehr'de yaşıyorlardı ve dünyanın bütün bölgelerine eşit uzaklıkta olmaları gerekiyordu. Yani böyle bir sistemin, fiziksel ve astronomik coğrafi yasalarla hiçbir ilgisi yoktu; aksine temelinde politik ve etnolojik nedenler yatmaktaydı.[169] İbn Ḫurdâzbih, el-Yakubi ve el-Mes'udi'nin aksine Kudâme, İbn Rüşt ve İbn el-Fakih eserlerinde Irak ve İranşehr'e aynı önemi atfetmemişlerdir. Onlar için öncelikli olan Mekke ve Arabistan'dır. Kudâme, çalışmalarında Mekke'ye özellikle öncelik vermiş, Bağdat'ı Mekke'ye giden bütün yolların çıkış noktası; Irak'ı ise politik ve idari açıdan Mamlakat al-İslam'ın başkenti olduğu için eserlerinde yansıtmıştır. İran medeniyeti coğrafi geleneklerinden tamamen ayrılmış olan İbn Rüşt'ün eserlerinde de Mekke ve Medine'ye öncelik verme eğilimi gözlemlenmiştir. İbn Rüşt, dünyayı Yedi İklim Anlayışına göre ayırırken Kişvar sistemini değil, Yunan İklim sistemini temel almıştır. İbn el-Fakıh ise, dünyayı iklimlere bölmek için Kişvar sistemini kullansa da, Mekke'ye önem vermiş ve öncelik olarak burayı tanımlamaya çalışmıştır. Bu Müslüman âlimlere göre, İbn Ḫurdâzbih, el-Yakubi ve el-Mes'udi'nin yaptığı tanımlamalar ve dünyayı iklimlere ayırmalarındaki anlayış tamamen İran temelli "İslami bir yaklaşım"ı barındırmıştır.[170] Yunan coğrafyasının etkisi altında kalan bu ekollere mensup coğrafyacılar, diğer bilim insanlarına rehber niteliğinde klasik

[167]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 579.
[168]İranşehr, İran'ın en güneyinde yer alan ve Pakistan ile sınır komşusu olan Belucistan Eyaleti'nde bulunan bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Alempour Salemi, N. Sayeghi, H. Zeraari etc.,"Some Aspects of Head Lice Infestation in Iranshahr Area Southest of Iran", *Iranian Journal of Public Health*, vol.32, no. 3, 2003, p. 60.
[169]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 579.
[170]Ahmad, Taeschner, **a.g.e.** s. 579-580.

eserler vermişlerdir. Hem Irak hem de Belh coğrafya okulunun mensubu olan coğrafyacılar eserlerinde ve haritalarında, çalışılan alanları iklimlere ayırma geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu iklimlere ayırma durumu, *Yedi İklim Anlayışı* olarak adlandırılan bir sisteme dayanmaktadır. Müslüman bilim adamları bu anlayış sayesinde, değerlendirmelerini daha kolay ve pratik yapma imkânı bulmuşlardır. Bu, sadece Irak ve Belh coğrafya okullarına mensup coğrafyacıların değil; genel olarak İslam coğrafyacılarının hem eserlerine hem de çizdikleri haritalarına yansıttıkları bir anlayıştır. Bu anlayışın İslam dünyasına girişi ile farklı düşünceler ortaya atılmaktadır. Örneğin R. Şeşen, bu anlayışın İran ve Hint kültürlerine ait olan eserlerin Arapça 'ya çevrilmesi yoluyla İslam dünyasına geçtiğini dile getirirken[171]; Oswald A.W. Dilke bununBatlamyus'un eserlerinde var olan bir anlayış olduğunu öne sürmüştür.[172] Ancak İbn Ḫurdâzbih bunun yanı sıra aynı eserinde Fars kültürünün etkisi altında kalarak, Eski İranlıların dünyayı yedi hâkimiyet bölgesine ayırmalarına paralel şekilde davranarak bilgiler vermiştir. İbn Haldun ise, eserinde ekvator çizgisinden başlayarak kuzey kutbuna kadar olan bölümü yedi iklim bölgesine ayırarak bu anlayışye uymuştur. Bu iklim bölgeleri içerisinde olan bölümlerin fiziki coğrafya özelliklerinin yanında bölgelerde yaşayan kavim ve milletleri, şehir ve devletleri de konu edinmiştir.[173] Kısacası Yedi İklim Anlayışı, bütün İslam âleminde herkesin aynı şekilde uyguladığı sabit bir anlayış olmaktan ziyade, yazarın kanaatine göre şekillenen bir dünyayı (ekümeni) bölgelere ayırma usulü olmuştur.

[171] Şeşen, **a.g.e,** s. 98.
[172] O.A.W. Dilke, 1987. "Cartography in the Ancent World: An Introduction", *History of Cartography*, University of Chicago Press, Vol.1, s. 182.
[173]C.Şahin, R. Belge, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:57, 2016, s.448.

Irak coğrafya okulunda genel ve tasviri coğrafya üzerine ilk defa sistematik bir şekilde eser veren bilim adamları X. yüzyılda kendilerini göstermişlerdir. Bu okulun en önemli temsilcilerinden biri olan ve bilinen dünyayı ilk defa tasvir eden bilim adamı Ebü'l- Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Ḫurdâzbih'tir (ö.912). "İslam coğrafyasının babası" unvanını alan ve İran asıllı olan Ḫurdâzbih, Cibal bölgesinde posta işlerinde çalışan bir devlet memuruydu. İbn Ḫurdâzbih, Batlamyus'un "*Geographia*"sını Arapçaya tercüme etmiş olmasına rağmen, bu eser varlığını günümüze kadar devam ettirememiştir. İbn Ḫurdâzbih'in coğrafya alanında yazdığı en önemli eseri *"Kitabü'l-Mesalikve'l memalik"* adlı eserdir. Bu eser tasviri coğrafya alanında, kendisinden sonra gelen bilim adamlarına kaynak teşkil etmiştir.[174] Bu eser coğrafya yazıcılığında, ırak ekolü kitapları adıyla bilinen eserlerin ilkidir. Eserde kara ve deniz yollarına ait bilgiler yer almış ve bu yolların dört yönde gelişimi takip edilerek Hindistan ve Çin gibi ülkeler de tanıtılmıştır. Eserini ortaya çıkarırken genellikle Sasani döneminden kalma kayıtları kullanan İbn Ḫurdâzbih, eserinde kullandığı metodolojide, bilgilerin tasnifinde ve kullanılan coğrafya terimlerinin seçiminde Fas kültürünün izlerini sergilemiştir. Eski İranlılar, dünyayı, İran şehri merkezde olmak üzere "Kişvar" adı verilen ve her birinde çeşitli ülkeler bulunan yedi hâkimiyet bölgesine ayırmışlardır. İbn Ḫurdâzbih de eserinde, bu bölge ayrımlarına uyan bilgilere yer vermiştir.[175] Aynı zamanda İbn Ḫurdâzbih'in eserlerinin, el-Yakubi ve Kudâme'nınkiler gibisahip olduğu önemli bir özelliği de, dünyanın ekümen kısmını doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yönden ele almış olmalarıdır. İbn Rüşt ve İbn el-Fakıh ise bu düzenlemeyi yönlere göre değil, bölgelere göre yapmıştır. İbn Ḫurdâzbih, Arap dilinde yazdığı coğrafi eserlerde farklı kalıp ve biçimler kullanmıştır. Ancak J.H. Kramers'e göre Hurbazbih, kullandığı bu kalıp ve stillerin mucidi değildir. Büyük olasılıkla bunlar daha öncesinde yazılmış olan özellikle de eski İran medeniyetinden bazı Pehlevice eserlerin Arapça tercümeleri aracılığıyla İbn Ḫurdâzbih'e ulaşması olasıdır. Bu Müslüman âlimin eserleri sadece Mamlakat al-İslam ile sınırlı değil, aynı zamanda bu bölgeler dışında bulunan krallıklar ve ülkeler hakkında da bilgileri barındırmıştır.[176]

[174]S.MaqbulAhmad, 1993. "Coğrafya", s. 52.
[175]Mehmet Bölükbaşı, "İslam Dünyasında Coğrafya İlminin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi" *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* s.3, 2018, s.5-6.
[176]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580.

Irak coğrafya okulunun mensubu olan bir diğer coğrafyacı ise, Ebü'l Abbas Ahmed b. Ya'kub b. Ca'fer el-Katib el-Ya'kubi'dir (ö.905). Ya'kubi Bağdat'ta doğmuş, Ermenistan ve Horasan'da yaşamış, Hindistan ve Filistin bölgelerine seyahatler yapmış bir bilim adamıdır. İbn Ḫurdâzbih'in usulünü benimsemiş olan Ya'kubi, yazdığı Kitabü'l-Büldan adlı eserde, o zaman kadar topladığı bilgilerin özetini çıkarmıştır.[177] El-Yakubi (ö. 897), çok fazla seyahat eden bir Müslüman âlim olarak tanımlanmıştır. Seyahat ettiği bölgelerin sakinlerinden, o bölge ile alakalı güvenilir bilgiler edindiği ve bunları eserlerinde yansıttığı dile getirilmiştir. Eserini yazmadaki asıl amacı, İslam İmparatorluğu'nun sınırlarını ve bu sınırlara bitişik olan ülkelere giden yolları tanımlamaktı. Bu nedenle özellikle, Bizans İmparatorluğu'nun tarihi ve coğrafyası ve Kuzey Afrika'nın fethi hakkında ayrı bir monografik eser kaleme almıştır. El-Yakubi'nin çalışmaları esas olarak topografya ve güzergâhlar ile ilgilidir ve elde ettiği bilgileri eserlerinde yansıtma şekli İbn Ḫurdâzbih'e benzerdir.[178]

"Kitabü'l-Büldan", Ya'kubi'nin uzun süre yaptığı araştırmalar ve seyahatlerinden sonra topladığı bilgileri değerlendirdiği ve 891 yılında tamamladığı bir eserdir. Eserde Bağdat, İran, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin, Bizans ülkesi, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sicistan ve Horasan gibi bölgelerin yerleşim merkezleri, birbirlerine olan uzaklıkları, fetihleri, halkları ve coğrafi durumları hakkında bilgiler sunulmuştur.[179]

Kudâme b. Ca'fer olarak bilinen Kudâme, filolog, tarihçi, coğrafyacı ve Arap edebiyatında sistematik çalışmalar yapan ilk müelliflerden biridir. Doğum ve ölüm yerleri ve tarihleri hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen, doğum tarihinin M.S. 873-874 yıllarına denk geldiği tahmin edilmektedir.[180] "*Kitâbü'l-Ḫarâc ve ṣınâʿat(ṣanʿat)i'l-kitâbe"*[181] adlı ünlü eserinin on birinci bölümünü Abbasi Halifeliği'nin posta teşkilatı ve güzergâhlarına ayırmıştır. Çalışmalarındaki asıl amaç, Mamlakat al-İslam'ın ve en büyük düşmanı olarak kabul ettiği Bizans İmparatorluğu sınırlarını tanımlamaktı. Bizansın yanı sıra çevredeki halkların ve krallıkların da

[177]S.Maqbul Ahmad. "Coğrafya"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.8, 1993, s. 62.
[178]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580.
[179] Bölükbaşı, **a.g.e,** s.7.
[180]S.A. Bonebakker, "Al-Kudāma", C.E. Bosworth, E. Van Donzel, etc.(Ed.), *The Encyclopedia of Islam*, vol. 5, Brill, Leiden 1986, p.319.
[181]Bahsi geçen eser 2018 yılında Ramazan şeşen tarafından Arapçadan çevrilerek Türk litratürüne kazandırılmıştır. Bu çeviri eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kudâme İbn Cafer, *Kitabü'l Harac,* Ramazan Şeşen (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

tanımlamalarına eserlerinde yer vermektedir. Kudâme genel ve fiziki coğrafya alanlarıyla daha çok ilgilenmiş, bölgesel ve tasviri coğrafya alanlarında Yunan kaynaklarından bilgiler elde etmiştir.[182] Aynı zamanda Kudāma çalışmalarında genellikle, özellikle de *"Kitâbü'l-Ḫarâc ve ṣınâʿat(ṣanʿat)i'l-kitâbe"* adlı eserinde, İbn Ḫurdâzbih ile aynı kaynakları kullanmışlardır.[183] Dolayısıyla da her iki müellifin de eserlerinde aktardıkları bilgiler, birbirlerine büyük benzerlik göstermiştir.

İbn Rüşt, "*al-Alaq al-Nafisa*"[184] isimli eserinde bölgesel coğrafya alanında bilgilereyer vermiş, Mekke ve Medine'yi tanıtırken Kudâme'ya benzer bir tarz sergilemiştir. Eserinin asıl amacı dünya hakkında bir bütün olarak sağladığı genel bilgileri yansıtmaktır. Böylece İslam topraklarının yanı sıra bu topraklar dışında kalan bazı ülkelerin de coğrafi özelliklerini çalışmasında yansıtmıştır. İbn Rüşt, matematiki coğrafyayı sistematik bir şekilde ele almış; genel ve fiziki coğrafya ile ilgili ayrıntılı bilgileri bu eserinde tanımlamıştır. Eserin içeriğinde bulunan bilgilerin yoğunluğu ve çeşitliliği nedeniyle eser, "tarihi ve coğrafi bilginin küçük bir ansiklopedisi" olarak nitelendirilmektedir.[185]

Coğrafya konusunda en orijinal eseri veren, Irak coğrafya okulunun temsilcilerinden ve Orta Çağ İslam seyyahlarının en önemlilerinden biri ise, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'udi'dir (ö.956). Bilim tarihçisi George Sarton'un Mes'udi hakkındaki sözleri de, Mes'udi'ye atfedilen sıfatların doğruluğunu kanıtları niteliktedir. George Sarton'un bu konuda "İnsan ırkının başarmış olduğu işlerin ve çalışmaların nihai bir sonuca ulaşması Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ve en büyük coğrafyacı olan el- Mes'udi de bir Müslümandı…"[186] şeklinde dile getirdiği görüşü, Mes'udi'nin bilimsel açıdan büyüklüğünü yansıtan bir örnektir.

---

[182]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580.
[183] Bonebakker, **a.g.e,** p.319.
[184]Ayrıntılı bilgi için bkz: Abu Alī Aḥmad b. Umar Ibn Rusta, Ahmad b. Abi Yaqub b. Wadih al-Katib al-maruf bi Al-Yaqubi, *Ibn Rusta's Kitāb Al-Aʿlāq Al-Nafisa and Kitāb Al-Buldān by Al-Yaʿqūbī: Kitab Al-Alaq Al-Nafisa* (Arabic and Latin Edition) (ed: M. J. de Goeje), Brill Academic Publication, Leiden 2013, p. 12-18.
[185]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580; Shams C. Inati, "Ibn Rushd", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World,* The Gale Group, Inc, USA 2004, pp. 337-338; Ibn Rüşt, coğrafyanın yanı sıra felsefe ve tasavvul alanlarınd da çalışmalar yapmış Müslüman bir müelliftir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Dominique Urvoy, "Ibn Rushd", Oliver Leamen, Seyyed Hossein Nasr (Ed.), History of Islamic Philosopy, b.1, Routledge, New York 2001, pp. 330-345.
[186]George Sarton, *Introduction To The History of Science Volume I: Homer to Omar Khayyam,* Williams & Wilkins Company, USA 1927,p. 632.

El-Mes'udi coğrafyayı tarih ile ayrılmaz bir bilim olarak görmüş ve eserlerinde bu iki alanda da bilgiler sunarak giriş yapmıştır. Kendisinden önceki dönemlerde Arapça yazılmış olan coğrafi eserlerin yanında çağdaş seyahat rehberleri ve edebiyatı üzerine de çalışmıştır.[187] Daha önce bahsi geçen Müslüman âlimlerin yaptığı gibi Abbasi halifeliği üzerine ayrıntılı bilgiler vermemiş ancak matematiki ve fiziki coğrafya alanında oldukça önemli çalışmalara imza atmıştır. Mes'udi'nin asıl katkısı ise, beşeri ve genel coğrafya alanlarına olmuştur. Kendi deneyim ve gözlemlerine dayanarak bazı Müslüman coğrafyacıların ortaya koydukları anlayış ve kavramlara karşı çıkmış, bu konularda ayrıntılı incelemeler ve gözlemler yaparak coğrafya bilgi birikimini genişletmiştir. Aynı zamanda, Batlamyus gibi Yunan âlimlerin, eski olarak nitelendirdiği anlayışlarini sorgulamaktan çekinmemiştir. Mes'udi Bağdat'ı, dünyanın en merkezi ve en güzel şehri olarak nitelendirmiş; dünyayı bölümlere ayrımada İran medeniyetinin Kişvar sisteminden etkilenmiştir.[188]

Mes'udi'nin eserlerinden sadece *"Mürucü'z-zeheb ve me 'adinü'l-cevher"* ile "*et-Tenbihve'l-işraf"* (Türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır)[189] günümüze kadar ulaşabilmiştir.[190] Mes'udi "*Kitabü'l-Kadaya ve't-tecarib*" adında bir seyahatname de kaleme almış ve bu seyahatnamesinde, iklimin bir bölgede oturanlar üzerindeki etkilerinin yanı sıra bazı suların hayvan yaşamı üzerine olan etkilerinden de bahsetmiştir. Mes'udi'nin en önemli özelliklerinden birisi, aynı dönemde yaşayan diğer coğrafyacılar arasında yaygın ve geçerli sayılan coğrafi bilgileri tenkit etmesi, onları gözlem ve deneylere tabi tutarak doğruluklarını ispatlamaya çalışmasıdır.[191] Kısacası, elde edilen coğrafi bilgilere körü körüne bağlanmaması ve onlara şüpheyle

[187]C.H. Pellat, "Al-Mas'ūdī", C.E. Bosworth, E.van Donzel, etc. (Ed.), *The Encyclopedia of Islam,* vol.6, Brill, Leiden 1991, pp.784-789.
[188]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580; el- Mes'udi Kişvar sistemini haritalarında yansıtmasının yanı sıra yaptığı astronomik ölçümler ve gözlemlerle bu bilim dalına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Carl Schoy, "Aus der astronomischen Geographie der Araber", *Isis,* vol.5, no.1, 1923, p. 58-59.
[189]Eserin Türkçe nüshası hakkında ayrıntılı bil için bkz: Mesudî, *Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar),* Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
[190]Mes'udi'nin bahsi geçen eserleri dışında günümüze ulaşmamış birçok eserinin olduğu da dile getirilmektedir. Bu eserlerin içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:Tarif Khalidi and Mas'ūdī, "Masʿūdī's Lost Works: A Reconstruction of Their Content", *Journal of the American Oriental Society*, vol. 94, no. 1 Jan. - Mar. 1974, pp. 35-41.
[191]Ahmad, **a.g.e,** s. 52; Maria Kowalska, "Al-Masudi's Stellung in Gescichte der Arabischen Literatur", *Folia Orientalia,* t.32, 1996, s.115-121.

yaklaşarak tenkit etmesi, Mes'udi'yi ulaştığı bilgilerin doğruluğu açısında güvenilir bir konuma getirmiştir.

Irak coğrafya ekolünün bir diğer temsilcisi İbn el-Fakıh, eseri Kitâbü'l-Büldân (903 yılında kaleme alınmıştır) bölgesel temelli bir düzenlemeye yer vermiştir. Mekke şehrinin tanımlanması diğer bölgelere nazaran daha önceliklidir. Aynı zamanda eserinde otantik bilgilerin yanı sıra ayet parçalarına da yer verilmiştir ancak genel ve matematiki coğrafya alanlarının işlenişi açısından oldukça yetersiz bir eser olarak tanımlanmaktadır.[192]

IX. yüzyılda da coğrafya bilimine olan ilgi gittikçe artmış, artık sadece tarihçi ya da seyyahlar değil; edebiyatçılar da coğrafi eserler vermeye başlamışlardır. Arap edebiyatçısı Amr b. Bahr el-Cahiz(ö. 868-69) bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Cahiz iktisadi coğrafya üzerine *"et-Tebaşşurbi't-ticare"* adlı bir eser yazmıştır. Ayrıca ona atfedilen diğer eserler arasında, Fırat suyunun Dicle'ninkinden üstün olduğunu konu edinen *"el-Evtanve'l-büldan"* ile kozmografya üzerine yazılmış olan *"Kitabü 'l-'iberve'l-i' itibar"* adlı eserler bulunmaktadır.[193]

Bu yüzyıl içerisinde kartografya alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İslam âlemindeBatlamyus geleneği takip edilerek ortaya çıkarıldığı bilinen ilk dünya haritası el-Meʾmûn için çizilen ve günümüze ulaşmaya başaramamış olan *"es-Suretü'l-Me'muniyye*"dir.[194] Mes'udi'ye göre bu harita, Batlamyus, Marinos ve antik Yunan döneminde yaratılmış dünya haritalarından daha mükemmeldir. İkinci dünya haritası, yine aynı geleneği takip eden Musa el-Harezmî tarafından yapılmıştır. Harezmî, IX. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ta yaşamış olan Müslüman bir âlimdir. Gençlik yıllarında el-Meʾmûn'un halifelik döneminde Beyt'ül-Hikme'de bizzat çaılşmıştır ve bu kurumun en önde gelen destekleyicisi ve üyeleri arasında yer almıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, hakkında yapılan çalışmalarda matematik, astronomi ve coğrafya alanında çok önemli eserler yazdığı

[192]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 580.
[193]Ahmad, **a.g.e,** s. 52.
[194]Fuat Sezgin, bahsi geçen eser hakkında önemli araştırmalar yapmış ve değerli bilgilere ulaşmıştır. İdrisi'nin haritaını hazırlarken faydalandığı kaynaklardan birinin de bu eser olduğunu getirmiştir. Sezgin'in düşünceleri ve ulaştığı bilgiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:Fuat sezgin**,** Geschichte des arabischen Schrifttums XIII: *Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland: Historische Darstellun,* Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 2007.

dile getirilmektedir. Matematik alanındaki başarıları Batı ve Müslüman bilim dünyasında fazlasıyla takdir edilmiş, hatta "sıfır rakamını bulan deha" olarak nitelendirilmiştir.[195] Matematik bilimine olduğu kadar coğrafya alanında da yaptığı katkılar paha biçilmezdir. Yeryüzünün yapısını inceleyerek, kendi buluşu olan bilgileri ortaya koydu. O zamanlar bilinen; şehir, dağ, nehir ve adaları inceledi. Yeryüzünün çapını hesaplamak için Halife tarafından bir heyetle vazifelendirildi. Kitabu-Sûret-ül-Arz adlı enlem ve boylam kitabını, heyetin hazırladığı esere ilave etti. Bu eserinde Nil Nehri'nin kaynağını açıkladı. Malva'nın merkezi olan ve Hindistan'ın Gwalyar eyaletinin Ujjain şehrinden geçen boylam dairesini başlangıç meridyeni olarak almıştır. Harezmî'nin batı bilim dünyasına çok büyük katkılar verdiği dile getirilen eseri Zijd al-Hindsind, 1914 yılında Adelard of Bath (Adelardus Bathensis) tarafından Latince'ye çevrilmiştir. Harezmî, bu eserinde ayın ve gezegenlerin hareketlerini kaydettiği astronomik tablolara yer vermiştir.[196] Batı bilim dünyasına katkısından özellikle bahsedilmesi gerekmektedir çünkü XVI. yüzyıl Avrupa bilginleri rehberlik etmiş bir çalışmadır. Bunun yanı sıra eserindeki astronomik tablolar, başta Endülüs âlimleri olmak üzere birçok Müslüman âlim tarafından incelenmiş ve kaynak olarak kullanuılmıştır. Batlamyus'un astronomik tablolarını tekrar ele alarak bu tablolara eklemeler ve düzeltmeler yapmıştır.[197] Aynı zamanda Harezmî antik Yunan'da yapılmış olan Portolan haritalarda gösterilen, kıyı şeridindeki bazı şekillere yeni isimler de vermiştir. İlk çağ ve Orta Çağ'da haritalarında sadece dekoratif ve görsel amaçlı kullanılan renklerde de farklı tonlara yer vermiştir. Örneğin, dağlar için 33 farklı ren tonu kullanarak haritalara topografik bir anlam kazandırmıştır. Portolan haritalarında gelişi güzel ve bayağı bir şekilde yerleştirilen enlem ve boylamları da titizlikle kayıt altına alarak sağlıklı bir enlem ve boylam ölçümü için çalışmalar yapmıştır.[198]

Batlamyus'un *"Geographike Hyphegesis (Coğrafya Kılavuzu)"* adlı eserini Arapça'ya çeviren Sabit b. Kurre'nin de Şıfat'd-dünya adlı, günümüze ulaşmayan bir

[195]A.B.Arndt, "Al-Khwarizmi", *The Mathematics Teacher*, vol. 76, no. 9, December 1983, p. 668-669.
[196]Vernet, **a.g.e, s.** 1071; M. S. Asimov, "Al-Khwarazmi's Historical-Cultural Synthesis",*Iranian Studies*, vol. 21, no. 1/2, Soviet and North American Studies on Central Asia, 1988, pp. 10-13
[197]D. M. Dunlop, "Muḥammad b. Mūsā al- Khwârazmî", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, no. 2, October,1943, pp. 248.
[198]Miller, **a.g.e,** s.10.

haritası olduğu belirtilmektedir.[199]

Genel coğrafya alanında daha önce bahsi geçen iki ekolden bir diğeri ise, X. yüzyılınilk yarısında kurulan Belh Coğrafya Okulu/Ekolü olarak bilinmektedir ve bu ekolün mensupları arasında İstahri, İbn Havkal, el- Mukaddesi ve tabi ki bu okulun kurucusu olan el-Belhi[200] gibi önemli Müslüman coğrafyacılar bulunmaktadır. Bu ekolün takipçisi olan âlimler, ülke kavramını bir coğrafi ünite olarak ortaya koymuşlar ve bilimin kapsamını "beşeri coğrafyası" unsurlarıyla genişletmiş, insanların dillerini ve ırklarını, mesleklerini, geleneklerini ve dinlerini tartışarak eserlerinde bu unsurlara yer vermişlerdir.[201] Bu ekolün ayırt edici bir özelliği de, mensubu olan müelliflerin haritacılığa özellikle önem vermeleridir. Metinlere genellikle bir dizi haritadan sonra yer verilmiş ve metinler haritaların açıklaması niteliğini taşımışlardır. Bu harita dizisi, İslami topraklarının bölündüğü yirmi haritayı ve bir de dünya haritasını kapsamaktadır. Bunlar, karakter olarak birbirine çok benzer ve kendine özgü basitleştirilmiş geometrik şekillerden oluşturulmuştur. İslam ülkeleri içindeki önemli yolları ve kasabaları göstermelerine rağmen, koordinat ve mesafe bilgisi barındırmamışlarıdır. Bahsi geçen bu haritalar, bugün "İslam Atlası" olarak tanınmaktadır.[202] Gençlik yıllarından itibaren birçok ülke ve bölgeye seyahatler düzenlemiş ve Bağdat ziyaretinde ünlü filozof Yusuf el-Kındi'nin himayesinde eğitim görmüştür. El-Belhi yaptığı seyahatler, gözlemler sayesinde bilgi birikimi ve bilgeliği ile büyük bir üne kavuşmuştur. 920'li yıllarda kaleme aldığı Suwar al-akâlimadlı eserine edindiği bu bilgileri yansıtmıştır. Bu eserinde aynı zamanda, İslam ülkelerini kapsayan bölgesel haritaları da sunmuş ve bu haritaların her birine "iklim" adını vermiştir.[203] Ancak Wilhelm Barthold'un Belhi'nin bu kitabının Ebu Ca'fer el-Hazin'in çizdiği haritaların bir açıklaması mahiyetinde olduğuna ve haritaları Belhi'nin çizmediğine dair düşünceleri vardır. Bunun tam

[199]S. Maqbul Ahmad, "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.16, 1997, s.206.
[200]El- Belhi ve dünya haritası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Clifford Edmund Bosworth, M.S.Asimov, *History of Civiliations of Central Asia* vol: 4 (Ed: Clifford Edmund Bosworth, M.S.Asimov, Motilal Banarsidass Publishers, India 2002, p. 217-218; http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/2142-balkhi-world-maps/2142-balkhi.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 11.02. 2018).
[201]Marina Tolmacheva, "Geography", Joseph W. Meri (Ed.), Medieval Islamic Civilization, An Encyclopedia, vol.1, 2006, p.285.
[202]Gerald R. Tibbetts, *The Balkhi School of Geographers*, J.B. Harley, David Woodward (Ed.), The History of Cartography, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, p.114.
[203]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581.

tersine Belhi'nin orijinal eseri günümüze ulaşmamış olmasına rağmen De Goje, Belhi'nin hayatta olduğu dönemde bu eseri yazdığını, hatta eserin İstahri tarafından alıntılanarak genişletildiğini dile getirmiştir.[204]

El-İstahri, Belh ekolünün fikirlerini yaymada en etkin coğrafyacısı olarak görülmektedir. Aynı zamanda farklı medeniyetlerden elde dilen bilgileri ilk ve en benimsemiş şekilde temsil eden bir müellif olarak anılmaktadır. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmasına rağmen, X. yüzyılda yaşadığı, seyahatlere çıkmış ve bu seyahatlerden elde ettiği bilgileri *"al-Mesalik ve'l-Memalik"* adlı eserinde kaleme almıştır. Ancak İstahri hakkında araştırmalar yapan bazı bilim insanları, İstahri'nin bu eserinin el-Belhi'nin coğrafi düşüncelerine dayandığına dair şüphe duymuşlardır. Bu şüphelerin ortaya çıkmasına rağmen, eser Belh coğrafyacılarına özgün bir eser olarak kaynaklık etmiş, Farsça'ya çevrilmiş ve coğrafya alanında yapılan birçok Farsça çalışmanın temelini oluşturmuştur.[205] Kramers, Müslüman müellifler arasından İbn Havkal ve el-İstahri'nin çalışmalarının birbirine benzediğini; bu iki müellifin çalışmalarını bilim dünyasına sunmadan önce bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği açısından kontrol ettiklerini dile getirmiştir. Böylece çalışmalarında yer verdikleri bilgilerin büyük oranda doğru olduğunu ve diğer müellifler tarafından rahatlıkla kullanıldığını dile getirmirştir.[206]

Belh coğrafya ekolü coğrafyacıları, Müslüman coğrafyasına İslami bir görünüm kazandırmışlardır. Kendilerini coğrafi çalışmalarına ortaya çıkarırken esas olarak İslam toprakları ile sınırlamalarının yanı sıra Kur'an'da söylenenlerle uyum içinde olan coğrafi kavramlara vurgu yapmışlardır hatta bazen coğrafi bilgilerini Peygamber ve yoldaşlarının sözlerine dayandırarak yorumlamışlardır.[207] Her ne kadar bu okulun takipçisi olan Müslüman âlimlerin bilime ve özellikle de coğrafya bilimine katkıları çok önem arz etse de Kur'an ve İslam'a bu denli bağlı bir şekilde bilim yapmaları bazı bilim insanları tarafından eleştirilmiştir. Belh coğrafyacıları şekli yuvarlak olan kara kütlesinin, onu çevreleyen okyanus tarafından "boyun halkası" gibi kuşatıldığını ve bu okyanustan iki büyük körfezin (Akdeniz ve Hint Okyanusu) birbirine

[204]S.Maqbul Ahmad. "Coğrafya"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*cilt.8, 1993, s. 53.
[205]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581; Hans Mžik, Al-Istahri und seine Landkarten im Buch 'Suwar al-akālīm' nach de pers. Handschriften, Hans Mžik (Ed.), Georg Prachner Verlag, Wien 1965.
[206]A. Miquel, "Al-Istakhri" E.van Donzel, B. Lewis, etc. (Ed.), The Encyclopedia od Islam, vol.4, Brill, Leiden 1997, pp.222-223.
[207]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581.

karışmadan içe doğru aktığını dile getirmişlerdir. Irak okulundaki bazı coğrafyacıların aksine Belh coğrafyacıları, Mekke ve Kâbe'yi kapsadığı için Arabistan'ın dünyanın merkezi olarak değerlendirmişlerdir. Arabistan'ın dünyanın merkezi olarak benimsedikleri anlayış, Belh coğrafyacılarının ele aldıkları konunun işleyiş ve metodolojisinde baskın hale gelmiştir. Özellikle de bir grup coğrafyacı Mekke'yi her zaman öncelikli bir konuma yerleştirmişlerdir ve bunların ana hedefi, çalışmalarının giriş bölümlerinde yer verdikleri İslam toprakları olmayan bölgeleri bir kenara bırakarak, sadece yirmi iklime böldükleri "bilad al- İslam (İslam Diyarları)"ı tanımlamaktı. İslam topraklarının bu şekilde yirmi parçaya bölünmesi ne İran medeniyetinin Kişvar sisteminin ne de Yunan İklim sisteminin bir yansımasıydı. Tamamen fiziksel ve bölgesel bir temele dayandırılarak bu bölümler belirlenmiştir.[208] Bu sistem eski iklim bölümlerine ayrıma yöntemleri üzerinde olumlu bir gelişme yaratmış ve daha modern bir yöntemi kapsamıştır. İbn Havkal'ın da belirttiğine göre, o da daha doğru olmasına rağmen Yedi İklim Anlayışı'nı benimsememiştir, çünkü bu anlayışın kafa karıştırdığını düşünmüştür. Bu nedenle de her bir "il" için konumunu, sınırlarını ve diğer coğrafi özelliklerini barındıran ayrı birer harita ortaya koymuştur. Bu coğrafyacıların yaptıkları önemli katkı ise, daha geniş bir insan kitlesinin ilgilendiğine inandıkları için, daha yararlı ve ilginç yeni konuları da içine katarak coğrafyanın kapsamını genişletmeleri ve sistematize etmeleridir.

Haritacılık alanında, bölgesel haritaları daha bilimsel bir temele dayandırarak çizdikleri ve bu haritalara daha geniş bir perspektif kazandırdıkları dile getirilmiştir. Belh coğrafyacıları "bilad al-İslam"ın çeşitli bölgelerini ve bu topraklar dışında kalan islami olmayan bölgeleri de gösteren yuvarlak bir harita çizmişlerdir. Bu haritayı ortaya koymaktaki amaçları, bu bölgeleri uygun bir bakış açısına taşımak ve her birinin göreceli konumunu ve boyutunu ortaya koymaktı. Ancak bu harita iklimlerin gerçek boyutları ve şekillerini doğru bir şekilde temsil edemediği için, her bir bölgeyi büyütülmüş bir şekilde haritalamışlardır. Bu coğrafyacıların çizimleri, tamamen fiziksel bir temel dayandırılmıştır ve bu durum muhtemelen Müslüman haritacılığında türünün ilk örneğini teşkil etmiştir. Özellikle el-İstahri ve İbn Havkal'ın haritaları bu açıdan, dünyayı yedi iklime ve her bir iklimi de kendi

[208]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581; https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/26/2/26275/_pdf/-char/ja, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.07. 2019).

içerisinde on eşit parçaya bölen, her bir parça için de ayrı bir harita ortaya koyan ve sonuç olarak coğrafi birimleri değil geometrik bölünmeleri temsil eden İdrîsî'ninkilerden daha üstün görülmüştür. Aynı zamanda el-İstahri, İbn Havkal ve Mukaddesi, ülke kavramını coğrafi terimlerde tanımlandığı gibi sunmuş ve hatta daha da ileri giderek her bir ülkenin sınırlarını da belirtmişlerdir.[209]

Bu ekolde yetişen, genç yaşından itibaren coğrafya bilimine büyük ilgi gösteren ve birçok bölgeye seyahat eden İbn Havkal'ın eseri, İstahri ile karşılaştırıldığında, ondan fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Ancak İstahri'nin eserinde İspanya ve Afrika ile ilgili verdiği bilgilere önemli eklemeler yaptığı da anlaşılmaktadır.[210] "*El-Mesalik ve'l-Memalik"* adlı eserinin müellifi olan İbn Havkal'ın bu eserinde, İslam ülkelerini iklim ve bölgelere ayırdığı, Kâbe ve Mekke'nin İslam dinindeki kutsallığından ötürü ilk olarak Arap bölgelerine yer verdiği bilinmektedir. Bu bilim insanının öne çıkan özelliği, eserinde mekânsal bağlamda zamansal süreçleri kendisine özgü bir biçimde ilişkilendirmesidir. Müslüman olmayan ülkelerin coğrafyasına değil, İslam ülkelerinin tanıtılmasına özen gösteren Belh İslam okulunun diğer coğrafyacılarının aksine İbn Havkal, İslam dünyasının coğrafyasını tasvir etmeyi amaç edinmesine rağmen, Müslüman olmayan ülkeler hakkında da azımsanmayacak değerli bilgiler vermektedir.[211] Aslen Bağdat'lı olan İbn Havkal, 977 yılında ünlü eseri *"Surat al-ard"*ı kaleme almıştır. Bu eserini yazmaktaki asıl amacı, ele aldığı konu hakkında daha önce yazılmış olan coğrafi eserleri yeterli bulmamasıdır. Ancak İbn Havkal'ın çalışmalarında İstahri'den faydalandığı ve coğrafya tarihinde kazandığı ünü İstahri'ye borçlu olduğu dile getirilmiştir. Ne var ki, bu düşüncelere rağmen İbn Havkal dönemin en seçkin coğrafyacıları arasında yer almış, özellikle haritacılık alanında diğer coğrafyacıları körü körüne takip etmemesi ona özgünlük ve bilimsel anlamda bir bağımsızlık kazandırmıştır.[212] İbn Havkal'ın eserinin İstahri'ninkinden farklı olan yanı, İbn Havkal'ın İspanya, Sicilya ve Kuzey Afrika'yı üç ayrı bölüm olarak ele almasıdır. Aynı zamanda eserinde, Suriye ve Mısır ülkelerini daha ayrıntılı bir şekilde ele almış ve kendisinden sonraki müellifler

[209]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581.
[210]Ahmad, **a.g.e,** s. 53; Gerald R. Tibbetts, *The Balkhi School of Geographers*, J.B. Harley, David Woodward (Ed.), The History of Cartography, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, p.110.
[211]Fuat Sezgin, *Wissenschaft und Technik im Islam, Band III*, Strauss Offsetdruck, Germany 2003, s.3-4.
[212]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 581.

özellikle onun bu ülkeler hakkında verdiği bilgilerden fazlasıyla yararlanmışlardır.[213] Yaptığı seyahatler ve farklı bölgeler ile ilgili başkalarından aldığı bilgileri eserlerinde sistematik ve özgün bir biçimde işlemesi, onun kendisinden sonraki coğrafyacılar için gerçek ve önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmesine olanak sağlamıştır.[214]

Belh okulunun en araştırmacı coğrafyacısı olarak nitelendirilen ve Makdisi ya da Mukaddesi diye tanınan Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed b. Ebu Bekir el- Benna eş-Şami el-Beşşari'dir (ö. 991 sonrası). Makdisi fıkıh eğitimi görmüş ve çok uzak bölgelere bile seyahatlerde bulunmuştur.[215] Makdisi'nin aldığı fıkıh eğitimi, coğrafi çalışmaları üzerinde son derece etkili olmuştur. Çünkü o coğrafyanın fıkıh öğreniminde gerekli olduğunu düşünerek, coğrafyanın özellikle dini ilimlerle uğraşanlar için İslam ülkelerinden haberdar olmaları açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Bölgeler hakkındaki geniş bilgisine dayanarak bütün İslam ülkesini ele almış ve bu bölgenin hem uzmanların hem de sıradan halkın anlayabileceği nitelikte bir haritasını çizmiştir.[216]

Makdisi, bir eserinin önsözünde kendisinden önceki coğrafyacılardan esinlenerek "özgün bir bilimle uğraşmak ve onu düşünmek istediği, bu bilimin de coğrafya olduğunu ve onu şuan ki durumunda çok daha öteye taşımaya kendisini adadığını" açıkça dile getirmiştir. Coğrafya bilimine olan tutkusunu bu şekilde yansıtan belki de ilk müellif olmuştur.[217] 1864 yılında Arabist AloisSprenger tarafından "kayıtsız şartsız en büyük coğrafyacı" olarak nitelendirilmiştir. Sprenger'inMakdisi'yi bu şekilde nitelendirmesi, yine onun hakkında dile getirdiği şu cümleyle daha da anlaşılır hale gelmektedir: "O denli çok seyahat eden ve keskin gözlemlerde bulunan, aynı zamanda topladığı malzemeyi o denli planlı işleyen bir kimse belki de hiç var olmamıştır." [218]

---

[213]Gerald R. Tibbetts, "The Balkhi School of Geographers", *History of Cartography* vol.2. book.1, 15 August, 1992, p.110.
[214]İbn Havkal hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andre Miquel, "Ibn Hawqal", *Encyclopaedia of Islam,* vol.3, 1986,p. 786-788; Juan Vernet Gines, "Ibn Hawqal", *Dictionary of Scientific Biography*, Charles Coulston Gillispie (Ed.), vol.6, p.186.
[215]Ahmad,**a.g.e,** s. 53; A.Miquel, "Al-Mukaddasī", C.E.Bosworth, E van Donzel, et. al (Ed.), The Encyclopedia of Islam, vol.7, Brill, Leiden 1993, p. 492.
[216]S. Maqbul Ahmad, "Harita",*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.16, 1997, s.207.
[217]Miquel, **a.g.e,**p.493.
[218] Sezgin, **a.g.e,** s.3.

Ayrıca, geleneksel Arap coğrafyasında insan, mekân ve iklim arasındaki yerleşik ilişkiden etkilenmesine rağmen, Makdisi'nin özgün tarzının yeni ve kapsamlı bir beşeri coğrafyanın temelini oluşturabilecek nitelikte olduğu kabul edilmektedir.[219] Ünlü coğrafyacı, 985 yılında tamamladığı fakat 997 yılına kadar eklemeler yaptığı *"Ahsenü't- tekasim fi marifeti '1- ekâlim"* adındaki eserinde o güne kadar oluşturulan İslam kültürünün izlerini yansıtmıştır. Eserin içeriğinde İslam ülkelerine, buralarda bulunan ve bitki yetişmeyen bölgelere, denizlere, nehirlere, yollara ve ayrıca bu bölgelerde yaşayan insanların dillerine, renklerine, dinlerine, kültürlerine ait bilgiler yer almaktadır. Makdisi bu eserinde İstahri ve İbn Havkal'dan farklı olarak, İslam ülkelerini altısı Arap, sekizi Acem olmak üzere 14 iklime ayırmıştır. Kelime ve deyimlere özel anlamlar vererek Arapça'da ilk defa bir coğrafya terminolojisi oluşturan kişi de Makdisi olmuştur.[220] Birçok araştırmacı tarafından Müslüman coğrafyasını yeni bir temele oturttuğu ve bu alana yeni bir anlam kazandırarak onun kapsamını genişlettiği dile getirilmiştir. Ele aldığı konuları, bu konularla ilgilenen insanların yanı sıra toplum içindekilerin de anlayabilmesi için, gelenek ve görenekler, din ve mezhepler, halkların karakterleri, kullanılan ağırlık ve ölçü birimleri, bölgesel bölümler, yollar ve mesafeler gibi konularla zenginleştirerek sunmuştur. Makdisi, coğrafya biliminin tahminler yoluyla değil ilk elden elde edilen bilgilerle ortaya konabilen bir bilim olduğuna inanıyordu. Bu nedenle de çalışmalarında esas olarak gözlemlenen şeye vurgu yapmıştır. Kendisinden daha önceki müelliflerin eserlerini de kaynak olarak kullanmıştır ve bilgi kaynaklarını niteliklerine göre özellikle belirterek üç grupta toplamıştır. Bunlar; bizzat kendi gözlemleriyle edindiği bilgiler, güvenilir insanlardan elde ettiği bilgiler ve konuyla ilgili yapılmış yazılı çalışmalardan elde ettiği bilgilerdir. Aynı zamanda Makdisi, coğrafi terminolojiyi ve kullanılan bazı kavramlarınspesifik çağrışımlarını tartışan az sayıdaki Müslüman coğrafyacılardan birisi olmuştur.[221] Makdisi'nin çalışmalarında yansıttığı ve takip ettiği bu anlayış, Mısır'ın eski filozoflarından biri olan efsanevi figür Hermes'e atfedilmiştir, çünkü ona göre Ekvator'un kuzeyinde yedi iklim, güneyinde yedi iklim olmak üzere, dünya toplamda on dört ilkim kuşağından oluşmaktadır. Makdisi çalışmalarının önemli bir özelliği ise, genel coğrafyaya

[219]Fuat Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schrifttum, Band 10*, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 2000.s. 116.
[220]S.Maqbul Ahmad. "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*cilt.8, 1993, s. 53.
[221]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 582.

ilişkin, örneğin yeryüzündeki denizlerin sayısı vb. soruları Kur'an ayetleriyle uyum içerisinde ilişki kuracak şekilde tartışmaya açmasıydı.[222]

Bu iki coğrafya okulu dışında kalan ya da her ikisinden de etkilenmiş olan coğrafyacılar ve eserler de bulunmaktadır. Bunlar arasında en meşhur olanı Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhani'dir. Ancak Ceyhani'nin yazmış olduğu *"Kitabü'l-Mesalikve'l-memalik"*adlı eseri günümüze ulaşamamıştır. Oldukça geniş kapsamlı olan bu eser, daha sonraki dönemlerde birçok yazarın, kaynak olarak faydalandığı bir eser niteliği taşımaktadır.[223] Bu dönemde yaşayan bir diğer önemli coğrafyacı ise, 966 yılında *"el- Bedve't- tarih"* adlı eserin müellifi olan Muhattar b. Tahir el- Makdisi'dir.[224]

Bahsedilenlerin dışında, genel ve sistematik coğrafya hakkında yazılmış, ancak müellifi belli olmayan en önemli eser, 982-983 yıllarında derlenmiş olan *"Hududü'l-alam"*dır. Eser Afganistan'ın kuzeyinde hüküm süren Feriguniler Hanedanı'ndan olan Emir Ebü'l- Haris Muhammed b. Ahmed'e ithaf edilmiştir. Eser Minorsky tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve ayrıntılı açıklamalarla zenginleştirilmiştir. Minorsky bu eserin Şahname'den daha önce yazıldığını ve Fars edebiyatının ilk nesir çalışması olduğunu ileri sürmüştür. Eserde, coğrafya alanında kaleme alınan dönemin diğer eserlerinde olduğu gibi, Orta Çağ'ın bilinen dünyası, insanların yaşadığı bölgeler, enlem ve boylamlar, okyanuslar, denizler, nehirler vb. unsurlar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu bilgilerin yanı sıra, yazıldığı dönemde varlığını gösteren Türk kabileleri, bu kabilelerin yaşadığı bölgeler, dinleri, dilleri, gelenek ve görenekleri, komşuları ve bunlarla olan ilişkileri gibi kıymetli bilgiler de bulunmaktadır.[225] Eserin bahsi geçen özellikleri ve verdiği bilgiler doğu İslam dünyasında coğrafyaya yapılan en büyük katkıyı oluşturmuştur.[226]

---

[222]August Fisher, "Al- Maqdisî und al- Muqaddasî", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft,* vol.60, no.2, 1906, p.404-407; [Tıpkıbasım]: "Studıes on Al- Ya'qûbî, Ibn Rustah and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî)", Collected and Reprinted, *İslamic Geography*, vol.32 (Ed. Fuat Sezgin), 1992, s.293; Marina Tolmacheva, "Muhammed b. Ahmad Makdisî", Türkiye Dyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt.27, 2003, s.431.

[223]Minorsky, el-Ceyhani'nin günümüze ulaşmamış olan önemli bir eseri daha olduğunu dile getirmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Vladimir Minorsky, "AFalse Jayhānī", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 13, no. 1, February 1949, pp.89-96.

[224]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 582.

[225]Vladimir Minorsky, *Hududū al-'Ālam, The Regions of The World*, Oxford Univesity Press, England 1937, p. 43-45.

[226]Ahmad, **a.g.e,** s. 54.

Irak coğrafya ekolü, bünyesinde gerçekleşen çalışmaları genel ve tasviri coğrafya konularına ayırırken; Belh coğrafya ekolü yazarları, Müslüman olmayan ülkeleri bir kenara bırakarak, İslam ülkelerinin coğrafyası üzerine geniş ve ayrıntılı çalışmalara yoğunlaşmışlardır. Bu durum, eski geleneklerden ayrılarak bölgesel coğrafyaya atılan yeni bir adım olmuştur. Bu coğrafyacılar çizdikleri dünya haritalarında, Mekke'yi merkeze yerleştirmişlerdir ve coğrafi bilgilerdeki gerçekleri, Kur'an ve hadislerle doğrulama eğiliminde olmuşlardır. Bunun yanı sıra çalışmalarını özellikle İslam ülkelerine yoğunlaştırmaları, coğrafyaya İslami ve siyasi bir anlam kazandırmıştır. İslam ülkelerinin coğrafi bölgeler temeline göre sınıflandırılması ve haritalarının çizilmesi, coğrafi düşüncenin temelinde önemli bir gelişmeye zemin hazırlamıştır. Böylece bu okulun coğrafyacıları, coğrafi sınırları belirlenmiş ülke kavramını ilk defa ortaya koyan Müslüman coğrafyacıları olmuşlardır. Belh okuluna mensup olan coğrafyacılar, İslam ülkelerini iklimlere ayırarak, her iklimin ayrı birer haritasını çizmişlerdir.[227]

Orta Çağ'ın, özellikle de IX. ve X. yüzyıllardaki, Müslüman coğrafi edebiyatının gelişiminin temel taşlarından biri, Müslüman coğrafyacıların bölgesel ve tasviri coğrafya bilgilerini zenginleştiren denizcilik edebiyatı ve seyahat günlüklerinin üretilmesi olmuştur. Bu gelişim, ilk olarak Müslümanların politik ve dini açıdan genişlemesi ve ikinci olarak Müslüman tüccarların ticari faaliyetlerinde yaşanan olağanüstü artış ile mümkün olmuştur. Müslümanlar eski zamanlardan beri, bir yandan Doğu (Hindistan, Çin vd.), diğer bir yandan ise Batı (Mısır, Suriye, Roma vd.) arasındaki ticaret yollarında önemli bir rol oynamışlardır. Ancak özellikle Abbasi Halifeliği'nin başkenti olarak Bağdat'ın kurulması, bununla birlikte Basra ve Siraf[228] limanlarının gelişmesiyle, Müslümanların ticaretteki gerçek katılımları Çin'e ve Afrika'nın doğu sahillerine kadar uzanmıştır. Müslüman coğrafyacıların yeni toprakları keşfetme dürtüleri temelde ticarete, ancak kısmen de keşif isteğine dayanıyordu. Perslerden seyrüsefer sanatını öğrenen Müslüman gezginler, tekneleri

[227]Ahmad, **a.g.e,** s. 53.

[228]Siraf, İran Körfezi'nin güneydoğu sahilinde yer alan ve ulusal deniz ticareti açısından büyük öneme sahip olan bir şehirdir. Özellikle Müslüman tüccarların malları ile birlikte Basra Körfezi'nden gelerek, Hint ve Çin ülkelerine doğru açıldıkları bir liman şehri statüsü taşımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.F. Aldsworth, "History of archaeological surveys in Siraf port", In Proceedings of the International Congress of Siraf Port, Branch of Iranology Foundation & Bushehr University of Medical Sciences: November 14 - 16, 2005, Iran, p.8-27.

ile sadece kıyı boyunca değil Arabistan'dan Hindistan'a doğru seyahatler gerçekleştirmişlerdir.[229]

Denizcilikliteratüründe veMüslüman seyyahların yaptıkları seyahatlerde kaydettikleri gelişmelerin ardından, XI. yüzyıl Müslüman coğrafyasının gelişiminin zirvesi olarak görülmüştür. Hem Yunan, hem de Hind, Çin ve İran medeniyetlerinden aktarılan coğrafi bilgilerin üzerine, Müslüman coğrafyacılar seyahatleri sırasında bizzat yaptıkları gözlemleri sonucunda elde ettikleri bilgileri de koyarak coğrafya alanında yüksek bir seviyeye ulaşmışlardır. Aynı zamanda coğrafi çalışmalar Arap literatüründe özel bir yere sahip olmuş, coğrafi bilgiler çeşitli yöntemlerle sunulmaya başlanmıştır.[230] XI. yüzyılda coğrafya alanında yapılan çalışmalar, X. yüzyıl geleneği üzerinden devam ettirilerek tüm hızıyla gelişmeye devam etmiştir. Coğrafya ile astronomi çalışmaları bu dönemde iç içe yürütülmüş, özellikle tasviri coğrafya alanında büyük gelişmelere tanık olunmuştur. Coğrafya bilimi, astronomlar ve matematikçilerin yanı sıra diğer alanlarla uğraşan bilim adamlarının da meşguliyet sahasına girmiştir. Endülüs'ten başlayarak Orta Asya'ya kadar uzanan ve İslam hâkimiyeti altında olan topraklarda, önemli coğrafi gelişmeler yaşanmıştır. XI. yüzyıla gelindiğinde, keşif ve gözlem ruhu Müslüman seyyahların seyahatlerine damgasını vurmuştur. Fakat bu seyahatlerle elde edilen bilgileri barındıran eserlerin oluşturduğu deniz literatürünün büyük bir kısmı yok olmuş olsa da, bu dönemde Yunan ve diğer medeniyetlerin coğrafi kaynaklarından coğrafi anlayış ile ilgili elde edilen bilgilere karşı, Müslümanların bu seyahatlerden kazandığı pratik bilgi kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum ise zaman anlayışile pratik bilgiler arasında bir çelişkiyi ortaya doğurmuş ve Müslüman seyyahlar bu temel problemle karşı karşıya kalmışlardır. Bu çelişki daha sonraları Müslüman coğrafyasının gelişim sürecini etkileyen bir problem haline dönüşmüş ve hatta onun gerilemesine sebep olan faktörlerden birini teşkil etmiştir.[231]

Sadece Orta Çağ İslam dünyasının değil, günümüz bilim dünyası için de çok önemli bir yere sahip olan matematikçi ve matematik coğrafyacısı Ebu Reyhan el- Biruni'dir

[229]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 582; Gerald R. Tibbetts, "The Role of Chats in Islamic Navigation in the Indıan Ocean", JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.256-264,
[230]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 584.
[231]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 583.

(973-1048). Bilim tarihinde kısaca Biruni olarak tanınan bu bilim adamı, başta matematik olmak üzere, fizik, astronomi ve matematiki coğrafyaya büyük katkılarda bulunmuştur. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Biruni, matematiki, kültürel ve tasviri coğrafyanın üstadıdır ve onun eserleri sayesinde İslam coğrafyası erken dönemde en parlak dönemini yaşamıştır.[232] Aynı zamanda en yaratıcı müellif olarak da nitelendirilen Biruni, çoğunlukla matematik ve astonomik konuları ele alan 180 adet esere imza atmıştır.[233] Dünyanın bir küre şeklinde olduğunu ancak bu şeklin kürenin üzerindeki dağlar ve çukurlar nedeniyle fark edilmediğini dile getirmiştir.[234] Biruni, "ufuk derinliği" kavramından yola çıkarak dünyanın çevresini 41.297 km olarak yani günümüzde 40.075 olan rakama çok yakın bir hesaplama yapmıştır.[235] İlk defa Hint Okyanusu ile Atlantik Okyanusu'nun Ay Dağları'nın güneyinden geçen kanallarla birbirlerine bağlı olduklarını ortaya koyan da Biruni olmuştur. İslam dünyasındayoğun ve bilimsel bir titizlikle yürütülen yer belirleme çalışmaları, matematiki coğrafyanın XI. yüzyılın ilk çeyreğinde bağımsız bir alan haline gelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda matematiki coğrafyaya en büyük katkıyı veren bilim adamı da Biruni'dir. Gazne ve Bağdat arasında bulunan önemli bölgelerin enlem ve boyla derecelerini astronomik gözlemler ve mesafe ölçümleri aracılığıyla belirlemiştir. Bu şekilde ulaştığı 60 adet noktanın enlem ve boylam bilgileri, bugünkü değerlerden 6 ile 45 dakika arasında farklılık göstermektedir. Bu, Biruni'nin engin bilgisini kullanarak ve olağanüstü itina göstererek, ufak hataları olsa da, ne denli kusursuza yakın bir çalışma ortaya koyduğunun bir kanıtıdır.[236] Ayrıca, bilinen en tanınmış eseri olan *"El Kanun El Mes'udi"*de, dünyanın büyüklüğü, yarıçap uzunluğu, çevre uzunluğu ve bir derecelik meridyen yayının uzunluğunu

[232]S.Hossein Nasr, *Islamic Science: An Illustrated Survey,* World of Islam Festival Publishing Company Londra 1976 s. 42.
[233]Marcia Hermansen, "Al- Biruni", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, The Gale Group, Inc, USA 2004, p. 110; Biruni'nin eserlerinde yansıttığı bilimsel anlayışında dinin fazlasıyla etkili olduğu ve bu etkinin diğer Müslüman müelliflerin eserlerindekinden daha fazla hissedildiği dile getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: A.L. Samian, "Virtues in Al-Biruni's Philosophy of Science", Timing and Temporality in Islamic Philosophy and Phenomenology of Life, vol.3, 2007, p.268-269.
[234]Gümüşcü,**a.g.e,** s.68.
[235]Eilhard Wiedemann, "Ein Instrument, das die Bewegung von Sonne und Mond darstellt, nach al Bîrûnî", *Der Islam,* vol. 4, no. 1, 2009, pp. 5–13.
[236]Sezgin, **a.g.e,** s. 9.

hesaplayarak kaleme almıştır. Bunun dışında *"Taksim-al Akâlim"* adlı bir eser daha yazmış ancak eser günümüze kadar ulaşamamıştır.[237]

X. yüzyıl sonu ve XI. yüzyıl başı arasında, bilimsel anlamda olumlu gelişmelerin hâkim olduğu bir dönemde yaşayan, el- Biruni, Müslüman coğrafyasına önemli katkılarda bulunmuş bir coğrafyacı olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle de Orta Çağ'ın en özgün ve en bilge müellifi olduğu dile getirilmiştir.[238] Bu katkıların başında Müslüman coğrafyasının ortaya çıktığı dönemden itibaren elde edilen bütün coğrafi bilginin eleştirel bir özetini ortaya koymuş ve böylece Müslüman coğrafyasını geniş bir bakış açısıyla yansıtarak sunmuştur. Yunan, Hint ve İran kaynaklı coğrafi bilgiler ile Müslümanların kendi elde ettikleri bilgileri karşılaştıran bir çalışma ortaya çıkarmıştır. Diğer bir katkısı da bir gök bilimci olarak çalışmalarında ele aldığı bölgelerin sadece coğrafi konumlarını değil; aynı zamanda enlem derecelerinin uzunluklarını da ölçmesi olmuştur. Bunların dışında genel, fiziki ve beşeri coğrafya alanlarına da teorik anlamda katkıda bulunmuştur. Eserlerinde eski dönemdeki coğrafyacılarda bulunmayan bazı çağdaş kaynaklara da başvurmuştur, yaşadığı dönemdeki ekümenin sınırlarını ve çeşitli özelliklerini açıkça tanımlamıştır. Hindistan'ı ayrıntılı bir şekilde tanımlayarak hem bölgesel coğrafyaya özgün bir katkı sağlamış hem de Hindistan'ın bulunduğu enlem ve boylam derecelerinin belirlenmesi ve hesaplanması işini üstlenmiştir.[239] Bilim tarihi disiplininin kurucusu olan George Sarton'a göre Biruni, İslam dünyasının en büyük bilim insanlarından ve tüm zamanların en iyilerinden biri olmuştur. Bin yıl önce Orta Asya'da yaşayan ve evrensel bir dahi olan Biruni, kendi yaşadığı dönemde anlaşılmaz ve önemsiz bulunan keşifleriyle aslında zamanının çok ötesinde bir bilim anlayışına sahip olmuştur.[240] Mevcut bilgilere göre, İslam coğrafyası için çok önemli bir yere sahip olan Biruni, 126 adet eser telif etmiştir. Ancak bu eserlerden sadece 22 tanesi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu eserlerden biri olan *"El Âsar el- Bâkiye",*

---

[237]R.Ilgar, "Kartografik Veriler ile Orta Çağ Karanlığında Aydınlık Coğrafya ve Çevresel Gezi Gözlem Çalışmaları", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.7, s.2, 2005, s. 200-201.

[238]D.J. Boilot, "Al-Birūni", *The Encyclopedia of Islam*, vol.1, Brill, Leiden 1986, pp.1236-1238.

[239]S. N. Sen, "Al-Biruni on the determination of latitudes and longitudes of India", *Indian Journal of history of Science*, vol. 10, no.2, January 1975, p. 186-190; Boilot, **a.g.e,**p.1237.

[240]Bill Scheppler, *Al-Biruni: Master Astronomer and Muslim Scholar of the Eleventh Century*, The Rosen Publishing Group, new York 2006, p.9-12; Amelia Carolina Sparavigna, "The Science of al-Biruni", *International Journal of Sciences*, vol. 2, no.12, December 2013, p. 52-53; Bu çalışmanın yanı sıra S. M. Razaullah Ansari'nin, al-Biruni'nin fiziki dünya görüşü ve metodolojisi, yer çekimi gibi fiziki alanda yaptığı araştırmaları ele alan çalışmasına ayrıntılı bilgi için bknz. S.M. Razaullah Ansari, "On the Physical Researches of al-Biruni", *IJHS*, vol.10, no.2, 1975, pp. 198-217.

"Maziden Kalanlar" adı altında Ahsen Batur tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilerek, Türk literatürüne kazandırılmıştır.[241]

Biruni'nin çağdaşı olan ve Orta Çağ İslam dünyasında dönemin büyük coğrafyacılarından ve âlimlerinden biri olarak görülen diğer bilim adamı da İbn Sina (980-1037)'dır. Ünlü eseri *"eş-Şifa'da et-Tabi'iyyat"*, depremler, dünyanın meskûn yerlerinin oluşumu, ülkelerin özellikleri gibi bilgilerle birlikte gökkuşağı, rüzgârlar, sağanak yağışların nedenleri, gök gürlemesi gibi iklim unsurları hakkında da bilgiler verilmiştir. Ayrıca yeryüzünün güney kısmının tamamen sular altında olduğu fikrine karşı çıkmış; insanların yaşadıkları bölgelerde adaların olma ihtimaline inanmış ancak bunun hakkında bilgi vermenin zor olduğunu dile getirmiştir.[242]

El-Biruni ile çağdaş olan coğrafyacılar arasında İbn Yunus ismini zikredebiliriz. Biruni Hindistan'ın coğrafi özellikleri ile ilgili çalışmalar yaparken, İbn Yunus (ö.1009) da Fatimi halifesinin himayesi altında Mısır hakkında araştırmalar yapmış ve bu araştırmalar sonucu elde ettiği bilgileri *"ez-Zîcü'l-kebîrü'l-Ḥâkimî"* adlı eserinde toplamıştır. Bu eser Doğu İslam coğrafyacıları için eksiksiz bir astronomik ve coğrafi bilgi kaynağı haline gelmiştir.[243]

Yine bu dönemde yaşayan bizim *"*Dîvânu Lugâti't-Türk*"*[244] adlı eseriyle tanıdığımız Kaşgarlı Mahmud (1008-1075), bu eserinde kaleme aldığı yer isimleri ve Orta Asya'nın coğrafi özellikleri ile alakalı verdiği bilgilerle, coğrafya bilimine önemli katkılar sunmuştur. Aynı zamanda eserde verdiği Dünya dil haritası da İslam kartografyasında emsalsiz bir yere sahiptir. Renkli olarak hazırlanan bu harita, Türkler tarafından çizilen ilk harita olarak kabul edilmektedir.[245]

Orta Çağ İslam medeniyetinde bilimsel anlamda özellikle de coğrafya alanında yaşanan bu gelişmelerin ardından, XIV. ve XVI. yüzyıllar arası, İslam coğrafyasının

---

[241]Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahsen Batur, *Maziden Kalanlar (El Âsar el- Bâkiye),* Selenge Yayınları, İstanbul 211.
[242]S.Maqbul Ahmad, 1993. "Coğrafya",s. 55.
[243]Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 584.
[244]Bahsi geçen eserin Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınıp tamamlanmasının (1072-1077) 940. Yıldönümünde, Çorotegin tarafından tekrar hazırlanmış yayınlanmıştır, ayrıntılı bilgi için bkz: Olccobay Karatayev, Mehmet S. Yılmaz, Cevdet Yakuboğlu, "Dîvânu Lugâti't-Türk Adlı Eserin Tamamlanmasının 940. Yıldönümü: Şarkiyatçı, Tarihçi, Antropolog Prof. Dr. Tınçtıkbek K. Çorotegin'in Araştırmaları", Alınteri, c.1, sayı.2, 2017, ss. 87-97.
[245]Gümüşcü, **a.g.e, s**.69-70.

nitelik ve evrim açısından düşüş yaşadığı bir dönemi teşkil etmiştir. El-İdrîsî ve Ebü-l Fida gibi bazı âlimlerin eserlerinin dışında, genel anlamda eserlerin nitelikleri önceki dönemlere göre düşük olmuştur. Ortaya çıkarılan çalışmalar genellikle, daha önceki müelliflerin mirası olan bilginin orijinalliğine vurgu yapma, yine daha önceki bilginlerin ortaya çıkardığı geleneksel ve teorik bilgilerin öz niteliklerine ve geçmişlerine yer verme gibi konuları barındırmıştır. Bu durum bir anlamda, coğrafi bilginin konsolidasyon yani sağlamlaştırılması sürecinde olunduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu süreçte coğrafya literatürünün sekiz kategoriye ayrılabildiği görülmüştür. Bunlar; yeryüzünün coğrafi hesaplamaları; kozmolojik hesaplamalar; ziyârât (seyahat) literatürü; mu'cem[246] literatürü ve coğrafi sözlükler; seyahat raporları; denizcilik ile alakalı literatür; astronomi literatürü; bölgesel coğrafya literatürüdür.[247]

Orta Çağ boyunca ele alınan ve şu ana kadar verilen bilgilere genel anlamda bakıldığında, İslam medeniyetinde dünya bilim tarhine büyük katkılar sağlayan çok önemli coğrafyacılar yetiştiği ve onların ortaya koyduğu eserlerin, zamanla hem nitelik hem de nicelik açısından büyük gelişim ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Yunan, İran, Çin ve Hint medeniyetlerinden İslam medeniyetine aktarılan coğrafi bilgiler Müslüman müelliflerin yazdıkları eserler için bir temel oluşturmuştur.[248] Ancak İslam coğrafyacıları bu bilgilerle yetinmeyerek kendi gözlem ve araştırmaları sonucunda elde ettikleri bilgileri, farklı medeniyetlerden aldıkları ile harmanlayarak gerek matematiki ve beşeri coğrafya alanına gerekse haritacılık alanına yeni boyutlar kazandırmışlardır. Ancak XII. yüzyıl itibariyle İslam coğrafyasında süregelen bu

[246]Sözlük anlamına gelmektedir, yani bir dilin kelimelerini belirli bir düzen içinde şerhedip anlamalarını veren kitaba verilen isimdir. Bkz. Ahmet Aslan, "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* no.4, 1997, pp. 348-358.

[247]Joseph E.Schwartzberg, *Cosmoaphical Mapping*, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography*, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, p.335; Ahmad, Taeschner, **a.g.e,** s. 584.

[248]Ancak Abdul Bari bu durumun Orta Çağ'da değiştiğini ve artık İslam medeniyetinin Hint kaynaklarından yararlanmak yerine, onların bilimsel gelişimine ışık tutmaya başladıklarını dile getirmiştir. Hatta Avrupalı ve Hint bilim insanlarının bu dönemde, İslam âlimlerinin seviyelerine çıkmak için çabaladıkları ve onların eserlerine benzer eserler ortaya koymaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Abdul Bari "An Undiscovered Arabic Source of Medieval Indian History: Cultural Perspective, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 48 1987, pp. 620-624.

ilerlemenin yavaşladığı ve daha çok önceki yüzyıllarda edinilen bilgileri pekiştirme sürecine girildiği anlaşılmaktadır.[249]

XII. yüzyılda XI. yüzyılda olduğu gibi, genel ve sistematik coğrafya alanındaki gelişmeler devam etmiştir. İslam dünyasında sistemleştirilerek geliştirilen coğrafya bilimi, bu şekliyle Rönesans dönemine kadar ağırlığını hissettirmiş ve geçerliliğini sürdürmüştür.

Kuşkusuz XII. yüzyılın en önemli coğrafyacısı tam adı Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî, El İdrîsî (1100-1166) olan ancak kısaca İdrîsî olarak tanınan bilim adamıdır. Coğrafya tarihinde birçok bilim insanı tarafından, "Orta Çağ'ın zirve ismi" olarak nitelendirilmesi, haritaları ve eserlerinde yakaladığı özgünlüğün ve sahip olduğu coğrafi bilginin üstünlüğünün meyvesidir.

XIII. yüzyılda coğrafi düşüncenin gelişimi ve edebi açıdan İslam Coğrafyasının en yüksek seviyeye ulaştığı yüzyıl olarak görülmektedir. Bu dönemde Yakut el-Hamevi (1179-1229), döneminin seyyahları arasında görülmekle kalmamış; müellifi olduğu *"Mu'cemül-Büldan (Ülkeleri Ayrıntılarıyla Anlatan Sözlük)"*[250] adlı eseri de eşsiz olarak kabul edilmiştir. Eserini 4 yılda tamamlayan Yakut, P. K. Hitti tarafından "Doğu İslam dünyasının en büyük coğrafyacısı" olarak görülmüştür. Yakut eserinde, dolaştığı birçok ülkenin topografik ve hidrografik coğrafi özelliklerini anlatmıştır.

Orta Çağ İslam dünyasının en büyük seyyahı olarak görülen İbn Battuta (1304-1369), Arabistan, Anadolu, Güneydoğu Asya, Çin, Hindistan, Güney Rusya başta olmak üzere birçok ülkeyi gezmiştir. Hiçbir Müslüman seyyah, bilinen dünyayı onun gibi baştan aşağı gezmemiştir ve bu durum dönemin "en büyük seyyahı" sıfatını hak ettiğini kanıtlar niteliktedir. *"Tuhfetü'n-nüzzar fi gara'ib-emsar ve aca'ibi'l-efsar"*[251] adıyla kaleme aldığı eseri, ziyaret ettiği ülkelerdeki halkların sosyopolitik

[249]Ahmad, Taeschner, **a.g.e.** s. 584.

[250] Bu eserin özeti şeklinde Türkçe olarak yayınlanmış bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yakut el-Hamevi, *Merasidü'l-Ittıla' Ala Esmai'l Emkine Ve'l-Bika Cilt 1*, Halil İbrahim Gök (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

[251]İbn Battuta'nın 28 yıl boyunca yaptığı seyahatlerinden edindiği bilgileri barındıran bu eseri, çevirisini Sait Aykut'un yaptığı ve "İbn Battuta Seyahatnamesi" başlığı altında yayanlanmıştır. Bu yayın hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi,* Sait Aykut (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010. Bunun yanı sıra bu eserin farklı yayınevi ve farklı editör tarafından yayınlanan bir vesiyonu daha bulunmaktadır. Bkz: Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi,* Mümin Çevik (Ed.), Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul 2016.

yaşamlarının yanı sıra şahsi görüşlerine ve mistik yorumlara da yer verdiği bir çalışmadır. [252]

Orta Çağ'ın son büyük Müslüman coğrafyacısı ise İbn Haldun'dur (1332-1406). İmparatorlukların yükselişlerini ve çöküşlerinin çözümlediği eseriyle tarihi coğrafyanın temelini atmıştır. Nitekim kendisi de İslam devletinin çöküşünü öngörmüş ve buna şahit olmuştur.[253] Coğrafyacının en bilinen eseri *"Mukaddime"*dir. XIV. yy kendisinden önceki yüzyıllarda olduğu gibi İslam dünyası açısından parlak bir dönem yaşamamıştır. Moğol istilası İslam ülkelerinin sadece topraklarına karşı değil, İslam kültürüne, medeniyetine ve bilimsel gelişimine de tehdit unsuru olmuştur. Buraya kadar yüzyıllar çerçevesinde verdiğimiz İslam dünyasındaki gelişmeler dikkatle incelendiğinde, özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda daha önceki yıllara nazaran bilimsel çalışmaların azaldığı görülmektedir. Çünkü İslam dünyası VIII.- XII. yüzyıllar arasında ulaşmış olduğu ileri uygarlık düzeyiniXIV. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamıştır. Tabi İslam dünyasındaki bilimsel çalışmalar canlılığını birden kaybetmemiş, bir süre daha devam etmiştir. Ancak XIV. yüzyıldan sonra Semerkand ve İstanbul'daki rasathanelerde yapılan bilimsel faaliyetlerin dışında, İslam dünyası uygarlık önderliğini kaybetmiştir.[254] Bu dönemde Avrupa ise Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve eski çağ kültürünün çökmesi ile birlikte girdiği Orta Çağ karanlığından sıyrılmayı başarmıştır. Din ve kilisenin baskısıyla Eski Çağ kültüründen uzaklaşan ve Eski Tevrat görüşüne dönülerek bilimsel anlamda gerileyen Batı dünyası, XII. yüzyılda başlattığı yoğun ve sistematik tercümeler yoluyla İslam dünyasındaki bilimsel mirası aktarmaya başlamıştır. İslam uygarlığının kaybettiği önderlik böylece Batı'ya geçmiş, tercümelerle edinilen bilgilere kendi katkılarını yapan Batı bugüne kadar bu önderliği devam ettirmiştir. Türk-İslam dünyası VIII.- XII. yüzyıllar arasında ulaşmış olduğu uygarlık seviyesine tekrar ulaşmak için çalışmış ise de (özellikle Osmanlıların Batılaşma hareketleri) bir daha üst düzeye dönememiştir.[255] Avrupa'nın yeniden canlanması veya Batı'nın tekrar doğuşu olarak görülen Rönesans ile birlikte, Batı coğrafya dünyasında antik dönemde Bizans'ta bir manastırda bulunan Batlamyus'un *"Geographika"* adlı eseri

[252]Ahmad, 1993**a.g.e**, s. 60.
[253]A. Holt-Jensen, *Coğrafya: Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*, Erdem Bekaroğlu, Ömer F. Anlı, Hatice Turut, Suat Tuysuz (Çev.), İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s.46
[254]Topdemir, 2018, **a.g.e,** s. 61.
[255]Topdemir, 2018, **a.g.e,** s. 61-62.

tekrar keşfedilmiştir. Bu dönemde Avrupalı coğrafyacı ve kâşifler kendilerini coğrafyacı olarak görmemiş; Batlamyus ve Strabo'nunçalışmalarını örnek aldıkları pek çok çalışmada kozmografya (yerkürenin ve onun evrenle ilişkisinin tasviri bilimi) terimini kullanmıştır.[256]

Orta Çağ Avrupası'nda yaratılan bu baskı ortamı sadece coğrafya alanında bilimsel çalışmalar yapılmasını değil, aynı zamanda kartografya alanının en önemli unsuru olan haritaların yaratılmasını da engellemiştir. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü Eskiçağ kültürünün de çökmesine neden olmuş ve bu kültürün yerini kilisenin tutucu ve cezalandırıcı zihniyeti almıştır. Coğrafyanın ortaya çıkışından daha eskiye dayanan, hatta temelleri yazının icadından bile önce atılan haritalar, bu dönemde bir köşeye bırakılmış ve coğrafyacılar tarafından hiçbir şekilde geliştirilmemiştir. Bu durumu takiben, Orta Çağ sonlarında ve Rönesans devri başlarında, kilisenin tutucutavrının etkisi azalmaya başlamış ve böylelikle bilim Batı'da yeniden canlanmaya başlamıştır.[257]

[256]John Larner, "The Church and the Quattrocento Renaissance in Geography", *Renaissance Studies*, vol. 12, no. 1, 1998, pp. 26-39
[257]F. Driver, "Geography's Empire: Histories of Geographical Knowledge", *Sage Journals*, vol. 10, no.1, 1992, p. 27-29.

3. İDRİSİ VE ÇALIŞMALARI

3.1. İdrîsî'nin Hayatı, Aldığı Eğitim ve Gezileri

İdrîsî (Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî, El İdrîsî) 1100 yılında; bir söylentiye göre Ceuta[258]'da (Dozy, de Goje, Amari, Schiparelli ve Casiri'ye göre), diğer bir söylentiye göre ise (Lelewel ve Bouillet'e göre) Fas'ta (Mağrib'de) dünyaya gelmiştir. İdrîsî'nin doğum yeri ile alakalı olarak farklı düşüncelerin ortaya çıkmasının yanı sıra, doğum tarihi ile ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Hüseyin Nasr İdrîsî'nin M.S.1101; İbrahim AmmadiNadvi ise M.S. 1099 yılında doğduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Hitti ve G. Oman ise, S.MaqbulAhmad ile hemfikir olarak İdrîsî'nin M.S.1100 yılında doğduğunu dile getirmişlerdir. Bu şekilde farklı görüşlerin, İdrîsî'nin hayatı ile ilgili görüldüğü üzere farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak, İdrîsî'nin çağdaşı olan İbnBişrun ve İmadüddin el-İsfahani ile daha sonraki dönemlerde yaşayan Safedi dışındaki İslam biyografi müelliflerinin, onun hayatıyla ilgili araştırma yapmamaları ve ondan bahsetmemeleri nedeniyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise, Orta Çağ'ın en seçkin coğrafyacısı olarak nitelenen İdrîsî'nin hayatı ile ilgili araştırmaların bu şekilde ihmal edilmesi, Sicilya-Norman kralları II. Roger ve I. Guillaume'nin hizmetinde bulunması, hayatının büyük bölümünü Sicilya'da geçirmesiydi. Bunun yanı sıra, İdrîsî'nin coğrafya ve botanik alanları üzerine çalışması ve o dönemde bu bilim alanlarının fazla revaçta olmamasından kaynaklandığı da öne sürülmektedir.[259]

İdrîsî'nin, İdrîsîler[260] ya da Edrisiler olarak bilinen, oldukça saygı gösterilen bir soydan geldiği bilinmektedir. İdrîsîler'in kökleri, Abbasilerin zulmünden önce 784 yılında Mağrib'e kaçan ve burada birçok Berberi kabilesini hilafet hakkına ikna eden Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır.[261] İdrîsî'nin ismindeki "Şerif" unvanı da buradan gelmektedir. Çünkü bu unvan, sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in

[258]Ceuta İspanya'nın Fas kıyısında bulunan bir bölgesidir. Feriha Tunçay, "Bask Ülkesi ve Katalonya: Dil Taleplerine İlişkin Yaşama Faaliyetleri", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, cilt.3, sayı. 5, 2016, s.46.
[259]Ramazan Şeşen, *"*Şerif İdrisi",*Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:21, 2000, s. 493.
[260]John Morby, *Dynasties of the World*, Oxford University Press, England 2014.
[261]Miller, **a.g.e,** s.35; D.Eustache, "Idrīsids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, p.1035.

soyundan gelen insanlara verilen bir unvandır.[262] Fas şehrinin kurucusu olarak nitelenen ve ailenin ileri gelenlerinden biri olan II. İdris, fetihler sayesinde daha fazla toprak ele geçirerek, İdrîsî sülalesinin daha güçlü bir dini ve siyasi otoriteye sahip olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte İdrîsîler, Mağrib-i Aksa'nın en güçlü devleti haline gelmişler fakat II İdris'in ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar kavgası başlamış ve böylece İdrîsî iktidarının çöküşünün tohumları atılmıştır. 926 yılında İdrîsîler, hanedanlığın en önemli şehri olan Fas'ı kaybetmiş ve Fatimilerin baskısı altına girmek zorunda kalmışlardır.[263] Ancak daha sonra bu baskılardan ötürü soyun geri kalanları toplanarak, İspanya'nın Kuzey Afrika topraklarında yer alan ve özerk bir bölge içinde bulunan, bazı araştırmacılara göre İdrîsî'nin dünyaya geldiği Ceuta şehrine göç etmişlerdir.[264] Müslüman İspanya o dönemde, bilginin ve öğrenimin merkezi niteliğinde bir ülke halindeydi. Kendi yetiştirdiği bilim insanlarının yanı sıra, bu yarımadaya dünyanın her yerinden, özellikle de Avrupa'nın her bölgesinden, Hıristiyan ve Yahudi birçok bilim insanı gelmekte, birbirleriyle özellikle de Müslüman bilim insanlarıyla bira araya gelerek iletişim kurmakta ve bilgi akışına olanak sağlamaktaydılar. İdrîsî'nin o dönemlerde bilim yuvası olarak nitelendirilen ve faklı alanlardan farklı bilim insanlarının böylesine sağlıklı etkileşimlerde bulundukları bir ortamda yetişmiş olması onun için büyük bir şanstır.[265] Zira İdrîsî, mensubu olduğu soyun uzun bir dönem iktidarda bulunduğu topraklardan özellikle de Fas'tan Ceuta'ya göç etmemiş olsaydı ya da belli bir zaman sonrasında bu topraklara geri dönmüş olsaydı, iktidar sahibinin zulmünden kesinlikle kurtulamazdı. Çünkü İdrîsîler hilafette hak sahibi olan bir soydu ve bu soydan gelen bir kişinin varlığı bile iktidar sahibi için bir tehdit teşkil edecek, bu tehlikenin ortadan kaldırılması gerekecekti.

Ceuta'ya göç ettikten sonra İdrîsî, İspanya'nın güneyindeki Endülüs Özerk Bölgesi'nde yer alan Kordoba şehrini de ziyaret etme şansını yakalamıştır ve bu şans ona Kordoba'da eğitim görmesinin kapılarını açmıştır. İdrîsî'nin doğum yeri ve tarihiyle ilgili yukarıda da belirtildiği gibi çelişkili düşünceler olmasına ve hatta

[262]"Şerif" maddesi, *T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.http://www.tdk.gov.tr(Erişim Tarihi: 28.12. 2017).
[263]Eustache, **a.g.e,** p.1036.
[264]Miller **a.g.e,**s.36;Henri Bresc, Annliese Nef, *Idrîsî, La premiere geographie de l'Occident.* Groupe Flammarion, France 1999, s.125.
[265]Adam Malik Khan, *Development of Sciences in Müslim Spain*, Department Of Islamic Studies Aligarh Muslim University, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hindistan 1997,s. 124.

eğitim hayatıyla ilgili fazla bilginin de bulunmamasına rağmen, araştırmacıların hem fikir oldukları nokta, onun Kordoba'da, Kordoba üniversitesinde coğrafya, botanik ve eczacılık alanlarında eğitim gördüğüdür. Bu sonuç, onun bizzat kendisinin bu şehirle ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermesinden çıkarılmıştır.[266] VIII. ve IX. yüzyıllarda Emevi Halifeliği'nin başkenti olan Kordoba, 300.000'den fazla olduğu tahmin edilen nüfusuyla, dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi. Bu nüfusun büyük bir kısmını farklı bilim alanlarıyla uğraşan ve farklı dinlere mensup olan, dünyanın faklı yerlerinden gelen bilim insanları oluşturmaktaydı. Avrupa'nın ilk üniversitesine sahip olduğu iddia edilen Kordoba şehri, Müslüman filozof İbnRüşd ve Musevi filozof, hahambaşı ve hekim başı olan, Maimonides olarak da tanınan, Musa İbnMeymun gibi Orta Çağ'ın en büyük âlimlerine ev sahipliği yapmıştır. Dünyanın farklı yerlerinden gelen bu bilim insanlarına, entelektüel anlamda şehri inşa etmeleri adına özgürlük tanındı ve bunun sonucunda Kordoba şehri, Abbasiler döneminde bilimin yuvası olarak nitelendirilen Bağdat'a bile rakip olabilecek bir niteliğe kavuşmuş oldu. Emeviler böyle bir tutum sergileyerek yani bilimi ve bilim insanını dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın her şekilde destekleme yoluna giderek, şehri 400.000 ciltten fazla esere sahip bir kütüphanesi olan bilim merkezine dönüştürmüşlerdir.[267] Hatta dönemin bir İslam yorumcusu tarafından Kordoba, "Bilgeliğin vatanı, başlangıcı ve sonudur." şeklinde yorumlanmıştır. İdrîsî böylesine özgür bir ortamda eğitim almasının büyük bir şans olduğunu dile getirmiş ve bu bağlamda Kordoba şehrini, "Endülüs'ün en güzel mücevheri" olarak nitelendirmiştir.[268] Kordobanın yanı sıra, Sevilla, Granada, Toledo gibi kentler, dünyanın farklı birçok bölgesinden gelen öğrenciler için tıp, farmakoloji, coğrafya, astronomi, matematik, botanik, kimya, tarih ve edebiyat gibi bilim alanlarında eğitim alabilecekleri ve çok iyi yetiştirildikleri şehirlerdi.

İdrîsî'nin doğumundan eğitim almasına kadar ki süreci hayatının ilk dönüm noktası olarak nitelersek, ikinci dönüm noktası olarak görülen süreç, daha 16 yaşındayken, yani 1116 yılında, dünyanın birçok bölgesine seyahat etmesi ile başlamıştır. İlk seyahatini Anadolu'ya (Küçük Asya) yapmış, buranın bilim merkezleri kadar, önemli

[266]Miller, **a.g.e,** s.36.
[267]G. Oman, "Al- Idrīsi" *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, p.1032.
[268]Jerry Brotton, *A History of the World in 12 Maps*, Viking Penguen Yayınları, USA 2013, s. 19-21.

şehirlerini de gezme fırsatı yakalamıştır.[269] İdrîsî bu gezisi sırasında Efes'teki Yedi Uyurlar Mağarası'nı ziyaret etmiş, içinde uzanmış ve hatta uyumuştur. Ayrıca Konstantin şehrini de ziyaret etmiş ve yaptığı bu ziyaretten de bahsetmiştir. Özellikle bu şehirdeki köprünün şu ana kadar gördüğü en özgün köprü olduğunu dile getirmiştir. Bununla beraber İdrîsî, İspanya'ya, Akdeniz'in Afrika kıyılarına, İngiltere ve Fransa ülkelerinin kıyı kesimlerine de uzun seyahatler gerçekleştirmiştir.[270] Yaptığı bu seyahatlerde, ülkenin siyasi, beşeri, ekonomik ve fiziki coğrafya alanında elde ettiği bilgileri ve gözlemlerini eserlerinde aktarmıştır.

3.2. İdrîsî'nin Kral Roger ile Tanışması ve Çalışmaları

Çalışmanın bu bölümünde, başlıktan da anlaşılacağı üzere İdrîsî'nin Karl II. Roger ile tanışmasını ve onun himayesi altında ortaya çıkardığı çalışmalarını konu edilecektir. Ancak İdrîsî'nin Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan, Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahra'yı da kapsayan ve kaynaklarda "Mağrib-i Aksa" olarak bilinen çok geniş bir bölgeye uzun yıllar boyunca hâkim olan bir devletin[271] kurucularının soyundan gelerek, yolunun nasıl Sicilya'ya düştüğünün de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Kral II. Roger'ın özellikle Avrupa'da bilimsel çöküşün yaşandığı bir dönemde, İdrîsî'ye ve diğer birçok millet ve ırktan bilim insanına yaklaşımı da ele alınması gereken önemli bir husutur. Bu bağlamda Sicilya- Norman kralı II. Roger'ın hüküm sürdüğü dönemde göstediği hoşgörü ve anlayış, bilime olan merakı ve bilimsel çalışmalara yaptığı katkılar üzerinde durulacaktır. Böylece İdrîsî'nin eserlerinin ortaya çıkmasındaki önemli katkıları ortaya konacaktır.

Kökleri H. Ali'nin oğlu Hz Hüseyin'e dayanan İdrîsîler, Ehl-i Beyt'in diğer mensupları gibi Emevi idaresine son vermek amacıyla Abbasilere yardım etmişler ve böylelikle Emevi Devleti'nin yıkılışında önemli bir rol oynamışlardır. FakatİdrîsîlerinAbbasiler yaptıkları bu yardımın karşılığı, Emeviler döneminde onlardan görmedikleri zulmü Abbasilerden görmeleri olmuştur. Bu zulüm karşısında ihanete uğradıklarını düşünen İdrîsîler, isyan başlatmışlar, Abbasi ordusunun kuşatmasından kaçarak Mağrib'e sığınmışlardır. Mağrib yani bugünkü Fas bölgesini

[269]Khan,**a.g.e,**s.125.
[270]Miller, **a.g.e,** s.36.
[271]Jamil M Abun-Nasr, A History of the Maghrib in the Islamic Period, Cambridge University Press, UK 1987.

de kapsayan topraklar, o yıllarda dünyanın bir ucunda yer alan ve özellikle merkezi hilafetin zulmünden kaçanların sığınağı haline gelmiştir.[272] Siyasi birlikteliği olmayan Berberi kabilelerin hâkimiyeti altındaki bu bölge, İdrîsî Hanedanı'nın kurucusu İdris b. Abdullah (I. İdris) için, soyunun gücünü yeniden toparlaması ve bir devlet kurması için biçilmiş bir kaftandı. İdrîsî soyunun buraya yerleşmesiyle de 784 yılında İdrîsîler Devleti'nin temelleri atılmış oldu. 786 yılında İdris b. Abdullah, Mağrib'de bulunan Berberi kabilelerin desteğini alarak, dini ve siyasi otoriteye sahip bir lidere dönüşmüştür ve kabilelerden alınan destekle İdrîsîler Devleti Velila şehrinde 788 yılında kurulmuş oldu. Bu devletin en önemli özellikleri, tarihteki ilk Şii hanedanlığının kurmuş olduğu bir devlet olması ve aynı zamanda ilk Fas Krallığı niteliğini taşımasıydı.[273]

İdris b. Abdullah, kuvvetli bir ordu kurarak sınırlarını Atlas Okyanusu'na kadar genişletmiştir. Ancak kısa zamanda topraklarını genişleten ve güçlenen devlet, bazı düşmanların dikkatini de çekmeye başlamıştır. Bu düşmanlar arasında özellikle Harun Reşid, İdris b. Abdullah'ı ortadan kaldırmak ve İdrîsî soyunu tamamen yok etmek istiyordu. İdris b. Abdullah'ı zehirleterek öldürtse de bu amacına ulaşamamış ve İdris b. Abdullah'ın oğlu II. İdris'in tahta geçmesine engel olamamıştır.[274]

II. İdris döneminde (828-835 yılları arasında), devletin kuruluşundan itibaren İdrîsîler'e desteklerini esirgemeyen Berberi kabilelerle olan ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Ancak bu olumsuz durumlara rağmen, II. İdris Fas şehrini kurarak burayı devletin merkezi haline getirmiştir. Özellikle Endülüs'te meydana gelen kargaşa ortamından ve isyanlardan kaçan aydın, şair, yazar ve bilim insanları Fas'a sığınmışlar ve İdrîsîler Devleti'ni kültürel ve bilimsel anlamda önemli bir mevkiye kavuşturmuşlardır. Maalesef devletin bu güçlü ve huzurlu dönemi fazla uzun sürmemiş, II. İdris'in ölümüyle beraber iktidar kavgasına girişen oğulları, devletin gücünü kaybederek gerileme dönemine girmesine neden olmuşlardır. Daha sonra tahta geçen Yahya b. Muhammed (849-863) döneminde, devlet eski gücüne kavuştuysa da Yahya'nın ölümünden sonra başa geçen, zevk ve eğlence düşkünü

[272]Chafik T.Benchekroun, "The Idrisids between Fatimids and Umayyads." *Revue Des Mondes Musulmans Et De La Mediterranee,* vol.139, 2016, pp. 29-49.
[273]D. Eutsache, "Idrīsids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, p.1036.
[274]Muhammed Razuk, "İdrîsîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt.21, 2000, s. 495-496; H. Alemzadeh, A. Abangah, "Idrisisds Religion", *Journal of Humanities*, vol.15, no.55, pp. 73-105.

yeğeni Yahya II. b. Ali döneminde (863-866), devletin düzeni yeniden bozulmuştur. Bu noktadan sonra, devletin başına geçen İdrîsî hanedanlığının diğer mensupları, düzeni tekrar sağlayarak devleti eski haline getirmeyi başaramamış ve bunun üzerine devlet bölünmeye başlamıştır. Hanedanlığın geri kalan mensupları, kimi zaman Endülüslerin kimi zaman ise Fatimilerin himayesi altında bir süre yaşadıktan sonra, Ceuta'ya göç etmiştir.[275] İdrîsî hanedanlığı için güzel başlayan ancak sonu hüsranla biten bu durum, belki de İdrîsî'nin büyük bir Orta Çağ âlimi olarak yetişmesi ve Kral Roger ile tanışarak onun himayesinde oldukça önemli eserler vermesine vesile olan bir fırsat yaratmıştır.

İdrîsî, eğitim hayatına Kordoba'da başlamıştır. VIII. ve IX. yüzyıllarda Emevi Halifeliği'nin başkenti olan Kordoba, yöneticilerinin göstermiş olduğu hoşgörü sayesinde farklı dinlere mensup olan, farklı bilim dallarıyla ilgilenen ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bilim insanları için cazibe merkezi haline gelmiştir. Üniversitesi ünlü öğrenim merkezi olan bu şehir, bilime ve eğitime verdiği önemle, Orta Çağ'ın en önemli kurumları arasına yerini almıştır. İdrîsî de, bahsi geçen Kordoba Üniversitesi'nde her yönden çok sağlam bir eğitim alma şansını yakalamıştır.[276]

Ancak o dönemde eğitime, bilime ve bilim insanlarına bu kadar fazla önem veren tek ülke Endülüs değildir. Müslümanların asıl etkin olduğu ve hatta vatanları olarak gördükleri Sicilya da eğitime ve bilime aynı önemi göstermiştir. Sicilya 1061 yılında Normanlar tarafından ele geçirilene kadar, Ağlabiler, Fatimiler ve Kelbiler olmak üzere üç Arap hanedanlığına ev sahipliği yapmıştır. Daha çok adanın batı kesiminde etkin olan Arap hâkimiyeti döneminde Kuzey Afrika Müslüman kültürü, Sicilya'nın diline, mimarisine ve demografik yapısına fazlasıyla tesir etmiştir. Ancak ülkede hâkim olan bu Müslüman kültürü, Müslüman olmayan halka karşı hoşgörülü davranılmasına engel teşkil etmemiş; tam tersine, Kur'an'daki farklı dinlere hoşgörü ilkesine dayanarak, Hıristiyan ve Yahudi halka tolerans sağlanmıştır.

Sicilya, Arap hâkimiyeti döneminde bilim ve kültür merkezine dönüşmüş ve bu

[275]Mehmet Azimli, "Ehl-i Beyt'in Kurduğu İlk Devlet; İdrisiler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:5, sayı:1, 2003, s. 1-11; Eustache, **a.g.e,** p.1036- 1037.
[276]Allaoua Amara, Annliese Nef, "Al-İdrisi et les Hammūdides de Sicile; nouvelles donnees biographiques sur l'auteur du Livre de Roger", *Arabicae,* T.48, no. 1, p. 125.

özelliğiyle de Avrupa'da çok önemli bir yere sahip olmuştur. Ülke, İslam dünyasında Orta Çağ'da din bilimlerinin yanı sıra, felsefeye, tıbba ve doğa bilimlerine verilen önemin simgeleştiği merkezlerden biri olmuştur. Ülkenin sahip olduğu hoşgörülü tutum ve bilim merkezi olma özelliği, 1061 yılında Normanlar tarafından hâkimiyet altına alındığında da değişmemiştir. Normanlar tarafından Sicilya'da X. yüzyılda kurulan krallık, Müslümanlardan kalma saray ve merasimlerin yanı sıra, İslami örf ve adetlerin de devam ettirilmesine olanak sağlamıştır. Hatta krallığın resmi dili Arapça olarak kalmış, diplomaların bir kısmı Arapça olarak doldurulmuş ve paralar üzerine işlenen Arap figürleri varlığını devam ettirmiştir. Kısacası, Sicilya'daki Norman hâkimiyeti, İslami bir karakter taşımıştır.[277]

Müslüman-Hristiyan ilişkileri her alanda sorunsuz gelişmiştir. Hâkimiyetin ilk dönemlerinde Sicilya-Norman kralları adada yaşayan halkın dinini değiştirmek ve onları asimile etmeye çalışmak yerine, adada kontrolü ve düzeni sağlamaya gayret göstermişlerdir. Saraylarını, dünya çapından gelen bütün yetenekli idare adamlarına ve bilginlere açmışlardır.[278] Arap hâkimiyeti (827-1091) ve Norman hâkimiyeti (1091-1194) arasında Sicilya ülkesi, İspanya'dan sonra Arap-İslam medeniyeti ve Avrupa arasında bir köprü görevi görmüştür. Özellikle de Palermo şehri, Arap hâkimiyeti sırasında kazandığı eğitim, kültür ve ticaretin merkezi ve dünyanın en önemli şehirleri arasında olma özelliklerini, Norman hâkimiyeti zamanında da devam ettirmiştir. Ayrıca ülkede olduğu gibi şehirde de, Arap hâkimiyet altındayken, diğer dinlerden halklara gösterilen tolerans, Norman kralları tarafından da devam ettirilmiştir. Özellikle Sicilya-Norman kralı II. Roger döneminde, ülke doğudaki ve batıdaki bilim insanlarının, Avrupa'yı uyandıran ve Rönesans'ın gelişinin habercisi olan düşüncelerini takas ettikleri, birbirleriyle paylaştıkları bir merkez niteliği kazanmıştır. Böylece İslam dünyasının bilimsel ve geleneksel bilgi birikimi, önce Sicilya'dan İtalya'ya, daha sonra ise bütün Avrupa'ya yayılmıştır. [279]

Yukarıda II. Roger'ın bilime karşı nasıl bir tutum sergilediğini ve ülkesini bu yönde

[277]Edip Akyol, "İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem*, sayı: 7, 2006, s. 122.
[278]Yusuf Yıldız, "15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya'da Müslümanlar", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 40, .05. 2017, s. 70-72.
[279]Ahmed Y. Al-Hassan, "Transfer of Islamic Science to the West" *Bilim, Teknoloji ve Toplum Vakfı*, Aralık 2006, s. 3-4; Helene Wieruszowski, "Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, In Twelfth- Century Politcal Thought", *Speculum,* vol: 38, no: 1, Haziran 1963, s.47-48.

nasıl geliştirdiğini kısaca anlatmaya çalıştık. Ancak kralın bu tutumu ve yaptıkları ile ilgili biraz daha bilgi verilmesi gerekmektedir. İdrîsî'nin dünyaca ünlü eserinin ortaya çıkış hikâyesinde Sicilya'ya geliş aşamaları ne kadar önemliyse, Kral II. Roger'ın da bilime karşı tutumu o kadar önem arz etmektedir. Bu nedenle Kral II. Roger ve bilim anlayışı üzerinde biraz daha durulmalıdır.

1095 yılında Palermo şehrinde dünyaya gelen Sicilya-Norman Kralı II. Roger, babası I.Roger'ın ona, kendisinin de hem oğlu I. William hem de torunu II. William'a miras olarak bıraktığı gibi, 1105-1154 yılları arasında hoşgörü ve anlayış politikası içerisinde ülkesini yöneten bir kral olmuştur. II. Roger'ın sahip olduğu bu tutumu, Latin Hristiyan, Ortodoks Bizans ve Müslüman topluluklarının da kendi aralarında hoşgörü, saygı ve işbirliğine dayanan bir ortam oluşturmuştur. Böylece kültürel çeşitliliği kucaklayan, Orta Çağ bilimsel çalışmaların merkezi haline gelen ve eşsiz bir kimliğe sahip olan Sicilya ülkesi yaratılmıştır.[280]

Kral II. Roger, 1105 yılında tahtı devraldığı sırada Sicilya, daha önceki dönemlerde farklı kültürlerin hüküm sürdüğü ve bu kültürlerin sanat, mimari ve bilimsel anlamda miraslarını barındıran bir ülke niteliğindeydi. Bizans ve İslam kültürünün izlerini bıraktığı bir kültür beşiği olan bu ülke, Kral II. Roger'ın tahta çıktığı 1105 yılından itibaren de bu özelliğini korumuştur. Çünkü II. Roger'ın siyasi seçimleri ve yetişme tarzı, ülkenin kültürel özelliğini korumasına imkân sağlamıştır. Kral Roger'ın çocukluğu ile alakalı bilgiler sınırlı olmasına rağmen, Müslüman bir şehirde büyüyen, İtalyan bir anne tarafından yetiştirilen ve Sicilya'daki Bizanslı eğitmenler tarafından yetiştirilen geleceğin kralı, zaten genç yaşlarından itibaren kültürel çeşitliği barındıran bir saray ortamının içinde olmuştur.[281] Sicilya'nın kuzeybatı kıyısında bulunan ve Roger'ın tahta oturduğu şehir olan Palermo, birçok farklı meslek grubundan olan insanların ve farklı medeniyetlerden gelen seyyahların aralarında etkileşim kurdukları ve bilgi alışverişi yaptıkları bir merkez olmuştur. Özellikle Müslüman ve Hristiyan kültürlerinin buluştuğu ve eşsiz bir sosyal manzaranın oluştuğu bir nokta haline gelmiştir. Sicilya'nın ve Palermo şehrinin bu

[280]Sauquet, Mathilde, "Roger II, King of Heaven and Earth: An Iconological and Architectural Analysis of the Cappella Palatina in the Context of Medieval Sicily". Senior Theses, Trinity College, Hartford, 2018, p. 4; M. Amari, G. Schiaparelli, "L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi", *Atti della Reale Accademia Dei Lincei*, s.2, vol.3, 1876, p. III-V.
[281]Mathilde, **a.g.e,** p. 29-30; Jerzy Hauzıński, "Outlook on the Golden age in the History of Sicily", *Slupskie Studio Historyczne*, no. 17, 2011, p. 63-66.

statüye sahip olması, Müslümanların VIII. ve XI. yüzyıllar arasında bu adada egemenlik kurması ve adada Roger'ın hükümdarlığının başlamasından bir yüzyıldan daha kısa bir süre önce Hristiyan egemenliği altına girmesinin bir sonucudur.[282]

Kral Roger'ın karakteri de Sicilya'da meydana gelen bu kültürel yayılmanın bir yansıması olmuştur. Her ne kadar Sicilya'da fetih yoluyla iktidara gelen Batı kökenli eski bir asker olsa da, Roger bir doğu hükümdarının sahip olduğu gibi bir yaşam tarzı sergilemiştir. Hatta bu nedenle "yarı melez kral" ve "vaftiz edilmiş Sicilya sultanı" olarak anılmıştır.[283]

Bilime ve bilim insanına bu kadar değer veren Kral Roger'ın İdrîsî'ye özellikle bir saygı beslediği belirtilmiştir. Roger, İdrîsî'yi sarayına davet ettiğinde, ülkeyi yöneten büyük bir kral olmasına karşın sadece İdrîsî geldiğinde ayağa kalkmış ve onu selamlamıştır. Aynı zamanda İdrîsî'nin halife soyundan olması ve ülkesini yönetme hakkına sahip olmasını göz önünde bulunduran Roger, onu prenslik statüsüne getirmiş ve bu statüdeki bir kişinin sahip olması gereken geliri ona tahsis etmiştir.[284]

XII. yüzyılda Orta Çağ İslam coğrafyacılığının zirvesindeki isim olarak nitelenen İdrîsî'nin gümüş tabla üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası, 70 parçadan oluşan dünya haritası ve Nüzhet-ül Müştak adlı eserini böyle bir ortamda yaratmıştır. Bu eserlerin yaratıcısı İdrîsî olsa da, Sicilya-Norman kralı II. Roger'ın bilime merakı ve kararlı tutumu olmadan bu mümkün olmazdı. Çünkü Roger'ın bilimleri tanımak ve tanıtmak, özellikle de denizcilik ve coğrafya alanlarını öğrenmede sergilediği istek ve çabası oldukça dikkat çekmiştir. Kralın bu isteği hakkında İdrîsî şu cümleleri dile getirmiştir: "Kral Roger'ın hem öğrenme isteği hem de birçok farklı bilim hakkında elde ettiği bilgilerin bir sınırı yoktur. Bitmek tükenmek bilmez bir gayretle merak ettiği her konuyu derinlemesine ve mantıklı şekilde incelemiştir."[285]

Krallığın başına geçtikten bir süre sonra, yabancı topraklar ile haberler Palermo ve diğer kıyı şehirlerinden bütün Sicilya krallığına yayıldıkça, Roger kendisini varlık ve zenginlik içinde olan bu topraklara ulaştıracak yeni, potansiyel yolları öğrenme ye ve

[282]Hubert Houben, *Roger II of Sicily: A Ruler between East and West,* Cambridge University Press, UK, 2002, p. 98-113.
[283]Gies Frances Corney, "Al-Idrisi and Roger's Book" , *Saudi Aramco World,* vol.28, p.14-15, 1977.
[284]Amari, Sghaparelli, **a.g.e,** p. V; Waern, **a.g.e,** pp. 25-27.
[285]Olivia Remie Constable, "Cross-Cultural Contracts: Sales of Land between Christians and Muslims in 12th-Century Palermo", *Studia Islamica*, No. 85, 1997, pp. 67-84.

bunların haritaya aktarılmasına ilgi duymaya başlamıştır.[286] 1138 yılında kral Roger aklındaki muhteşem projesini tamamlaması için İdrîsî'yi sarayına davet etmiş ve İdrîsî'ye bilinen veya bilinmeyen tüm yabancı toprakların konumlarını tam ve doğru olarak gösteren bir harita çizmesi talimatını vermiştir. Aynı zamanda bu toprakların sadece haritalanmasıyla yetinmeyip, buraların nüfusunu, kaynaklarını, ekonomik yapısını, kültür ve gelenekleri gibi birçok özelliğin yansıtıldığı bir eser kaleme almasını da istemiştir. Bu bağlamda ortaya çıkacak harita, tüm dünyayı yansıtması bakımında türünün ilk örneğini teşkil etmiştir.

Roger, o dönem mevcut olan haritaların çoğunun pratiklik açısından yetersiz ve kurgusal olduğu kanaatini taşımıştır. Çünkü bu döneme ait pek çok haritada, Asya, Avrupa ve Afrika eşit büyüklükte gösterilmiş, merkeze kutsal sayılan Kudüs şehri yerleştirmiş ve keşfedilmemiş topraklarda mitolojik yaratıklar resmedilmiştir. Roger'a göre, denizciler tarafından çizilmiş olan sadece birkaç harita, bazı bölgelerin konumlarını kıyı şeritlerini, koylarını ve limanlarını doğru bir şekilde yansıtmıştır. Bu nedenle Roger'ın iddialı doğası ve kişiliği, denizcilerin çizdikleri kadar doğru ancak tüm dünyayı kapsayan bir harita oluşturulmasında temel faktör olmuştur.[287] Roger'ın haritaya işlenecek olan bilgilerin doğruluğunu kesinleştirmek için dönemin ünlü âlimlerinden ve seyyahlarında oluşan bir konsey kurması, bilinmeyen topraklar ile ilgili bilgi toplanması adına seyyah ve ressamları, seyahate çıkmaları için görevlendirmesi, onun bilime ve bilimin doğruluğuna olan saygısını gösteren bir kanıt olmuştur. Aynı zamanda İdrîsî'nin dünya haritası ve burada resmedilen bölgelerin betimlemesini barındıran eseri Nüzhet'ül-müştak'ın hazırlanması ve yazılması aşamasına da bizzat katılmıştır. Zaten bu eserlerin ortaya çıkarılması için oluşturulan konseyin başında da kendisi görev yapmıştır.[288]

Yapılan bu açıklamalar, bazı araştırmacıların Roger'ın bu haritayı tamamen fetihler yapmak ve siyasi gücünü artırmak için yaptırdığını düşünmelerine rağmen; bunun altında daha çok bilimsel bir amaç ve isteğin yattığı kanısını sağlamlaştırmıştır. Bu

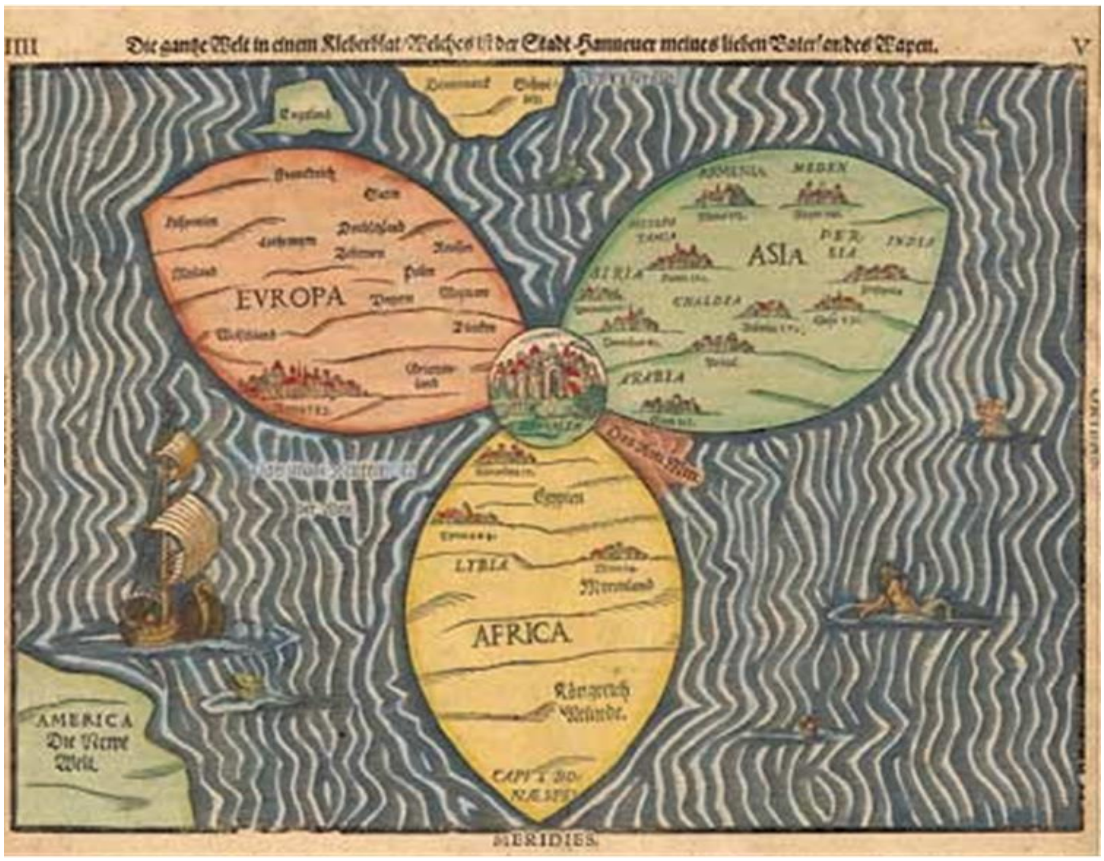
[286]Jerzy Hauziński, "Outlook on the Golden age in the History of Sicily", *Slupskie Studio Historyczne,* no. 17, 2011, p. 62.
[287]Hibbs, Brady, "The Book of Roger" History Class Publications, 2015, p. 3-4; Jeremy Johns, Emilie Savage-Smith, "The Book of Curiosities: A Newly Discovered Series of Islamic Maps", *Imago Mundi*, vol:55, October 2003, pp. 7-24; https://scholarlycommons.obu.edu/history/22, (t.y.), (Erişim Tarihi: 08.05. 2018).
[288]Dana Katz, *A Changing Mosaic: Multicultural Exchange in the Norman Palaces of Twelfth-Century Sicily*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), University of Toronto, Canada 2016.

düşünceyi destekleyen bir başka araştırmacı da Francoise Micheau'dur. Micheau, Kral II. Roger'ın isteği üzerine ortaya çıkarılan eserin, ne tüccarlar için bir seyahat rehberi, ne de ülke çıkarlarına hizmet eden stratejik bir anlaşma olmadığını; kralın bilime ve bilim insanlarına karşı sahip olduğu entellektüel görüşlerinin bir sonucu olarak yazılan ünlü bir eser olduğunu düşünmektedir.[289]

İdrîsî'nin yuvarlak dünya haritası, öncülleri ya da çağdaşları ile karşılaştığında, dönemin özellikle haritacılık alanında yaşanan karanlık dönemine ışık tutmuştur. Orta Çağ'da, bütün dünyanın haritalandırılması adına çok az girişimde bulunulmuş ancak ne yazık ki bu girişimlerde hazırlanan haritaların çoğu bilime fayda sağlayacak bir amaçla üretilmemiştir. Çünkü üretilen Avrupa haritaları büyük ölçüde, özel bir tören ya da tarihi resmetmek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Ve doğal olarak haritanın ne amaçla ve nasıl oluşturulduğu gerçeği, haritalama işinin doğru yapılması adına kaydedilecek herhangi bir ilerlemenin engellenmesine yol açmamıştır. Bu dönemde oluşturulmuş haritaların, coğrafya biliminin aleyhine olan bir olumsuz özelliği de, birbirlerinden izole ve habersiz olarak üretilmeleridir. Zaten bu haritaların birçoğu da, Kral Roger'ın aklındaki gibi dünyanın tüm bölgelerini bütün özellikleriyle gösteren bir haritanın aksine, kullanım açısından tek yönlüdür ve belli bir amaca hizmet edecek şekilde üretilmiştir. Aynı zamanda denizlerin haritalandığı portolan haritalar ile karalarda seyahat için hazırlanan yok rehberi tarzındaki haritalar arasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Orta Çağ dünya haritalarının bir türü olan T-O haritaları, bilimsellikten ziyade Hristiyanlığa uygun karakteristik özellikler taşımaktadır.[290] T-O haritalarına bu ismin verilmesi, haritada kıtaların T şekilnde konumlandırılmasıdır. T harfinin üst kısmında en büyük kıta olan Asya, alt sağda Afrika, alt solda Avrupa ve tam merkezde ise Hristiyanlık dininin kutsal sayılan şehri Kudüs yer almıştır.[291]

[289]Henri Bresc, Annliese Nef, *Idrîsî, La premiere geographie de l'Occident.* Groupe Flammarion, France 1999, s.185.
[290]Hibbs, **a.g.e,** s. 7-9; Dawn Marie Hayes, *Roger II of Sicily: Family, Faith and Empire in the Medieval Mediterranean World*, Brepols Publishers, Belgium, 2019, p. 158-161.
[291]Yiğit, Kaya vd.,**a.g.e,** s. 86.

Şekil 3. 1: Orta Çağ Avrupa'sının T-O haritası[292]

Daha önce de bahsedildiği gibi, Hristiyanlık dininin din adamlarının ve kilisenin etkisi ve baskısı altında ortaya çıkarılmış olan T-O haritalarına farklı bir dinsel anlam daha yüklenmiştir Kısacası T-O haritaları dinin ve kilisenin baskısı, Orta Çağ Avrupa'sına karanlık bir süreç yaşatan teolojik düşünce yapısının, coğrafya ve haritacılık alanında vücut bulmuş haliydi. Oysaki Müslüman coğrafyacılar, Avrupa'da yaratılan ortamın tamamen aksine, ortaya çıkardıkları haritaların pratik ve bilimsel olması yönünde çaba sarf etmiştir.[293]

Sicilya-Norman kralı I. Roger'ın oğlu olan ve babasının ölümünden sonra tahta geçmeye hak kazanan II. Roger, birçok dil bilen Yunan ve Müslüman öğretmenle yetişmiş ve dünyanın her yerinden gelen diplomatların bulunduğu kozmopolit bir sarayda eğitim almıştır. Oğlunun böyle bir ortamda yetişmesini sağlayan I. Roger, Palermo'yu ele geçirdiğinde, burada yaşayan halka ve özellikle de Müslümanlara

[292]https://supercurioso.com/mapas-antiguos-del-mundo/, (t.y.), (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
[293]David Christian. *Maps of time: An introduction to big history*, vol. 2. University of California Press, USA 2011.

eziyet etmeyeceğine aksine onlara sosyal özgürlükler vereceğine dair yemin etmiştir. Onlara, dinlerini değiştirmeleri için baskı altına almayacağı garantisini vermiştir. Hatta İdrîsî de daha sonra I. Roger'ın bu hoşgörülü yönetim anlayışını doğrular nitelikte şu sözleri söylemiştir:

> *"Adanın yönetimine sahip olunca, iktidar makamına tam yerleşince, buranın halkına adaletli tavır sergiledi ve onları kendi dinleri, hukuklarıilebaş başa bırakıp, canlarına, mallarına, ailelerine ve nesillerine emân verdiğini açıkladı. Sonra, değişmez son olan ölüme kadarki hayatı boyunca bu kurallar böylece devam etti ve neticede bilinen kaderine (ölüme) ulaştı.*"[294]

İdrîsî'nin söylediği bu sözden de anlaşılacağı gibi, I. Roger gerçekten de bu hoşgörü siyasetini tahta geçtiği andan itibaren ölene kadar devam ettirmiştir. Kralın özellikle Müslümanlara olan hoşgörüsünün bir nedeni olarak da, Normanlar'dan bazı ikta sahiplerinin kendisine problem çıkardığı ya da itaatsizlik yapmaya çalıştığı dönemde, Müslümanlar arasından krala dost ve sadık olan reayanın ona destek vermesi gösterilmektedir. Bu bağlamda hem bilimsel alanda Müslüman âlimlerin yaptıkları işlere büyük ilgi göstermesi hem de siyasi anlamda onlardan her zaman destek görmüş olması, kralın gözünde Müslümanları özel bir yere taşımıştır. Kral I. Roger döneminde Sicilya ülkesi, dininde, askeri ve idari düzeninde yarı yarıya bir İslam devleti haline gelmiştir.[295] Böyle bir ortamda yaşayan II. Roger, babasının 1101 yılında vefat etmesinden sonra tahta geçmiş, babası gibi, hatta ondan daha da öte bir seviyede, Müslüman halka karşı hoşgörülü davranmaya devam etmiştir. Örneğin, tüm savaşlarında yanına aldığı bir Müslüman orduya sahipti. Arapları, devletin yüksek mevkilerine atadı, evrak kayıtları için onlara divan kurdu.[296] Ve hatta sarayın resmi yazışma dilini Arapça olarak kabul etmiştir. Yine çok sevdiği Arap sanatçıları ve âlimleri Palermo'daki sarayına topladı. İdari, bilimsel, kültürel ve askeri alanlarda Müslümanlardan yarar sağlıyor fakat karşılığında da onlara her şekilde rahat

[294]Martino Mario Moreno, "Sicilya'da Müslümanlar", Abdulhalik Bakır, Aydın Çelik (Çev.), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, 2007, s. 183.
[295] Houben, **a.g.e,** p.8-12; Hiroshi Takayama, "Central Power and Multi-Cultural Elements at the Norman Court of Sicily" Mediterranean Studies, vol. 12, 2003, pp. 4-5; Mehmet Azimli, "Sicilya'daki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri", *Marife,* yıl: 9, sayı: 2, 2019, s. 69.
[296]Olivia Remie Constable, "Cross-Cultural Contracts: Sales of Land between Christians and Muslims in 12th-Century Palermo", *Studia Islamica*, No. 85, 1997, pp. 67-84

edebilecekleri bir ortam yaratıyordu. Bu durum "Sicilya'da Müslümanlar" adlı makalesinde Martino Mario Moreno tarafından "sömürge siyaset" olarak nitelendiriliyordu. Ancak, Moreno bu siyasetin ortaklık kurmak manasında bir sömürgecilik barındırdığını, kralın emperyalist; reayası arasında fark gözetmeksizin eşitlik ve adalet temelinde davrandığını belirtmiştir. Ona göre, gerek maddi gerekse manevi yönden, Kral II. Roger Arap medeniyetinin kıymetini bilmiştir.[297]

Ülkesinde bilimsel gelişime bu denli önem veren ve kişisel anlamda da bilime, özellikle de felsefe ve coğrafya bilimlerine, ilgi duyan II. Roger'ın 1138 yılında İdrîsî'yi Palermo'daki sarayına davet etmesi ve onu himayesi altına alarak bilimsel çalışmaları için uygun ortam sağlaması beklenen bir gelişmedir. Bouillet, bu konuda genel hatlarıyla kısa ve öz olarak, İdrîsî'nin Afrika'daki topraklarından mahrum kaldığını, birçok seyahat gerçekleştirdiğini ve daha sonra Kral II. Roger'ın yanında en iyi başlangıcı yaparak Sicilya'da kaldığını dile getirmiştir. Ona göre, İdrîsî'nin Palermo Sarayı'ndaki ikameti ve statüsü, her durumda uzun yıllar boyunca devam etmiştir çünkü hayatının sonuna dek ona konuksever bir tavırla yaklaşılan ve saygı gösterilen bir yerde yaşamıştır. KhelilAlsafedy çalışmasında bu davet ile ilgili şu sözleri kaleme almıştır:

> *" ...bunun üzerine RogerİdrîsÎ'den yanında kalmasını istedi ve şunları söyledi: «Halife soyundan gelen bir ailenin üyesisin ve Müslüman bir ülkede hükümdar tarafından öldürüleceksin. Benim ülkemde kal ve ben sana göz kulak olayım!»"*[298]

İdrîsî ve Kral Roger 'ın tanışmaları ve Roger'ın onu Palermo'da kalması için nasıl ikna ettiği hakkında Brotton'un eserinde de şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

> *"Roger, İdrîsî'yi onur konuğuolarak törenle karşıladı, onu onurlandıracak bütün saygıyı gösterdi ve ona bütün nimetleri sundu.[...] Roger, ona kendisiyle kalması için bir davette bulundu ve onu bu daveti kabul etmesi için , «Sen Halife soyundan geliyorsun ve eğer burada kalırsan benimle güvende olursun» dedi. İdrîsî bunun üzerine kralın*

[297]Moreno **a.g.e,** s. 183-186; Azimli, **a.g.e,** s. 69-71.
[298]Miller, **a.g.e,** s.37; Roger II, Carlrichardd Brühl, *Urkunden und Kanzlei König Rogers II. von Sizilien*, Böhlau, Köln 1987, s. 178-186

davetini kabul ettikten sonra, kendisine yüksek bir gelir bağışlandı ve her türlü gereksinimi karşılandı."[299]

Buna karşılık olarak da İdrîsî, Kral II. Roger ve oğlu I.Wilhelm için önemli eserler ortaya çıkarmıştır.[300] Bu arada Kral Roger'ınİdrîsî'yi sarayına davet ettiği yıl ile alakalı şu bilgiyi vermek de önem arz etmektedir: İdrîsî'nin hayatı üzerine yapılmış araştırmaların sonucunda ortaya çıkan çalışmaların birçoğu, İdrîsî'nin ve kralıntanışma tarihi olarak 1138 yılına işaret etse de, Konrad Miller İdrîsî'nin Nüzhetü'l-Müştâḳ eserini Almanca olarak sunduğu çalışması "MappeaArabicae" de, bu tanışma tarihi ile ilgili farklı bir bakış açısı yansıtmıştır. Miller'a göre; İdrîsî'nin Sicilya'ya ne zaman geldiği ve kralla ne zaman tanıştığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak kendisi bu tanışmanın, 1154 yılında dünyayı böylesine ayrıntılı bir şekilde anlatan bir haritanın ortaya çıkarılması için, 1138 yılında değil daha öncesinde gerçekleştiğini düşünmüştür. Çünkü tanışma tarihi olarak 1138 yılı olarak düşünülürse, 1154'e kadar geçen 12 yıllık zaman zarfında böyle bir haritanın ortaya çıkması mümkün değildir.[301] Birçok araştırmacı ve oryantalist tarafından kralın İdrîsî'ye böyle bir teklifte bulunmasının amacı, İdrîsî'nin halifelik soyundan gelmesi ve iktidarda söz sahibi olmasından dolayı, ülkesine dönmesi durumunda karşılaşacağı tehlikelerden onu korumak istemesi olarak yorumlanmıştır. Çünkü İdrîsî'nin kendi soyundan miras kalan dini ve siyasi otoritesi, Mağrib'de o dönemde iktidarda olan kişiler tarafından tehdit olarak algılanacak ve onun hayatına son verilerek bu tehdit ortadan kaldırılmaya çalışılacaktı. Bu durumda Kral Roger, İdrîsî'ye kendi himayesi altında olduğu sürece onu koruyacağı garantisini vermiştir. Bu teklifin amacı hakkında yapılan başka bir yoruma göre de, kralın bilime verdiği önem ve ülkesinin bilimsel açıdan üst düzeyde gelişmesini istemesidir.[302] Ancak bu konu hakkında belki de en dikkat çekici yorum Lewicki'den gelmiştir. Ona göre bu teklifin tek amacı, ne İdrîsînin hayatının tehlikede olması ne de Roger'ın bilime verdiği önemdi. Asıl amaç, İslami İspanya'yı fethetme ve böylece bütün batı

[299]Brotton, **a.g.e.** ,s. 67-68.
[300]Miller, **a.g.e,** s.36-37; Mathilde Sauquet, *"Roger II, King of Heaven and Earth: An Iconological and Architectural Analysis of the Cappella Palatina in the Context of Medieval Sicily"*, Senior Theses, Trinity College, Hartford, 2018, p.99.
[301]Miller, **a.g.e,** s.36; İdrisi'nin eserini 15 yıllık bir çalışma sonunda tamamlandığı düşüncesini Amara ve Nef makalelerinde dile getirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Amara, Nef, **a.g.e,** p.126-127.
[302]Helene Wieruszowski, "Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, In Twelfth- Century Politcal Thought", *Speculum,* vol: 38, no: 1, Haziran 1963, ss. 62.

Akdeniz'de hâkimiyet kurma isteğini yerine getirebilmesi için, İdrîsî'nin dini ve siyasi otoritesinden yararlanmaktı.[303] Amacı her ne olursa olsun kralın İdrîsî'ye ülkesinin kapılarını açması ve fırsatlarını sunması kuşkusuz meyvelerini vermiştir vebilimsel olarak sağlam bir eğitim alan İdrîsî, 1138 yılından 1161 yılına kadar 5 önemli eser ortaya çıkarmıştır. Bunlar;

1- Gümüş bir tabla üzerine işlenmiş yuvarlak bir dünya haritası (Tabula Rogeriana),

2- Dünyayı 70 bölgeye ayırdığı bir dünya haritası,

3- Dünya haritasında ayırdığı bölgeler ile ilgili ayrıntılı bilgiler verdiği Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eser (The Book of Roger, Kitabu Rucar ya da el-Kitabü'r- Rücari),

4- Ünsü'l-Mühec *ve* Ravzü'*l*-Ferec adlı eser,

5- El-Câmi'li-Şıfâtı Eştâti'n-Nebât ve Durûbi Envâci'l-Müfredât Mine'l-EşcârVe's-Simâr Ve'l-Hasâ'is (Kitabü Edviyeti'l-müfrede ya da Kitabü'l-Müfredat) adlı eserlerdir.[304]

Gümüş üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası, İdrîsî'nin yaptığı seyahatlerden, dünyanın farklı yerlerine seyahat etmiş denizciler ve tüccarlardan, Sicliya-Norman kralı II. Roger'ın da büyük çabaları ile farklı yollardan elde edilmiş bilgilerin ışığında hazırlanan yuvarlak biçimli bir dünya haritasıdır. Özellikle kralın emriyle, harita üzerine yedi iklim, bu iklim içerisinde bulunan ülkelerin ve bölgelerin toprakları, komşu kıyılar, bu ülkelerin ve bölgelerin denize uzaklıkları, körfezler, çöller ve daha birçok ayrıntı işlenmiştir. Ancak bahsi geçen bu gümüş harita, Kral Roger'ın vefatından 6 yıl sonra, 1160 yılında, I. Wilhelm döneminde meydana gelen bir isyan sırasında, yağmacılar tarafından parçalanarak bölünmüştür. [305]

İdrîsî'nin dünyayı 70 bölgeye ayırdığı parça haritaları ve 1154 yılında tamamlanan

---

[303]S.Maqbul Ahmad*," Cartography of al-Sharif al-İdrisi",*J. B. Harleyand David Woodward (Ed.), History of Cartography, vol. 2, book. 1, s. 156; Robin Reich, "The Lion and the Camel - The Mantle of Roger II and Siculo-Norman Relations witht the Islamicate Mediterranean", https://www.academia.edu/37614022/The_Lion_and_the_Camel-The_Mantle_of_Roger_II_and_Siculo-Norman_Relations_witht_the_Islamicate_Mediterranean.docx, (t.y.), (Erişim Tarihi: 24.04.2019).

[304] Şeşen, **a.g.e,** s.494.

[305]Sezgin, **a.g.e,** s. 5; Saira Malik, "Countering the Sharī'a: How Material Culture Constructs A Narrative of an "Islamic" Identity that Counters the Sharī'a",*Journal of Islamic and Muslim Studies*vol. 2, vo. 2, November 2017, p. 81-82.

Nüzhetü'l-müştâḳ adlı kitabı, Orta Çağ'ın en önemli eserleri arasında sayılmasına rağmen, bu iki eserin de değeri maalesef çok sonra anlaşılmıştır. İdrîsî bu parça haritalarında, gümüş tabla üzerine işlenmiş yuvarlak haritasında işlediği yedi iklimin her birini kendi içerisinde 10 bölüme ayırarak tek tek resmetmiştir. Kitabında ise, dünyayı ekvatorla ikiye ayırarak güney ve kuzey yarım kürelerden bahsetmiştir. Güney yarım kürenin aşırı sıcaklığından dolayı, canlıların yaşamasına elverişli olmadığını dile getirmiş; kuzey yarım küreyi ise, batıdan doğuya doğru 10 farklı bölgeye ayırarak incelemiştir. İdrîsî, "*Nüzhetü'l-müştâḳ"* adlı eserini yaratırken İbn Havkal, İbn Ḫurdâzbih ve Ceyhani'nin yaptığı gibi, Batlamyus'un *"Kitabü'l-Coğrafya"*sından yararlanmıştır.[306]

Eserin haritalar hariç Arapça olarak tam metni, ilk defa Roma'daki Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriantale (İtalyan Orta ve Uzak Doğu Enstitüsü) ve Napoli'deki Instituto Universitario Oriantale adlı kuruluşların işbirliği ile İtalyan bir heyet tarafından 1970-1984 yılları arasında, sonuncusu indeks olmak üzere 9 cilt olarak yayımlanmıştır. Daha sonra eser, bu heyet tarafından sunulan yayın esas alınarak 2 cilt halinde tekrar basılmış, haritalara ise Konrad Miller'ın 1926-1931 yılları arasında hazırladığı "*Mappea Arabicae"* adlı eserde yer verilmiştir. Kitabın tamamına yakınının tercümesi, içerisinde birçok hata bulunmasına rağmen, Pierre-Amedee Jaubert tarafından Fransızca olarak yayınlanmıştır. Üzerinde araştırmalar yapılarak tekrar basılan ve farklı dillere çevrilen bu eser, Orta Çağ'da İslam Dünyası'nda yazılmış yerkürenin en kapsamlı ve en sistematik incelemesi olarak nitelendirilmektedir. Çünkü eserin içeriğinde, her ülkenin yetiştirdiği tahıl, meyve çeşitlerine, bitki örtüsüne ve bu bitkilerin özelliklerine, bölgelerde yaşayan insanlar arasında öne çıkan sanat dallarına, meslek gruplarına, ayrıca gerçekleştirilen ihracat ve ithalat faaliyetlerine, yedi iklim içerisinde bulunan ilginç nesnelere (bölgeye özgü nesnelere), yaşayan halkın ekonomik durumuna, fiziksel özelliklerine, gelenek ve göreneklerine, düşünce yapılarına, dinlerine, kıyafetlerine ve konuştukları lehçelere kadar çok çeşitli bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir.[307] Aynı zamanda, Avrupa hakkında gerçeğe en yakın bilgileri de veren ilk eser niteliğindedir. İdrîsî'nin yaptığı haritalar ise, çeşitli ülkelerin özellikle de Avrupa ülkelerinin aslına uygun şekilde

[306]Otto Cuntz,*Die Geographie des Ptolemaeus: Handschriften, Texten und Untersuchung*, Wiedmannsche Buchhandlung, Berlin 1923, s. 78-96.
[307]Malik, **a.g.e,** p. 87; Hiroshi Takayama, "Central Power and Multi-Cultural Elements at the Norman Court of Sicily" Mediterranean Studies, vol. 12, 2003, pp. 1-15.

çizilmiş ilk haritalarıdır. Yukarıda sıraladığımız İdrîsî'nin eserlerinden ilk üçü ile alakalı önümüzdeki bölümlerde daha geniş bilgiler vereceğimiz için, burada bu eserler hakkında fazla ayrıntıya girmiyoruz.[308]

İdrîsî'nin dördüncü eseri olarak verilen "*Ünsü'l-Mühec"* ve *"Ravzü'l-Ferec"* adlı çalışma, Nüzhetü'l-müştâḳ'ın ilaveli bir özeti şeklinde ele alınmıştır. Eserde, ekvatorun güneyinde yer alan sekizinci bir iklimin var olduğundan da bahsedilmiştir. Bu kitabın özsözünde, Nüzhetü'l-müştâḳ'a nazaran daha fazla astronomik bilgiye yer verilmiştir. Eserin içeriğinde 73 adet parça harita bulunmaktadır. Bunlar Nüzhetü'l-müştâḳ'taki, haritalara benzerdirler fakat kendi içlerinde farklı boyutlara sahiptirler. Hatta bazı haritalar, iki bölümden oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Bu haritalarda yine yedi iklim hakkında bilgiler bulunmaktadır. İlk iklim için 15, ikinci iklimden altıncı iklime kadar olan bölümde her iklim için 10'ar, altıncı ve yedinci iklimler içinse 9'ar haritaya yer verilmiştir. Eserin ele geçirilen iki adet el yazmasında, ilk 5 harita hariç, diğer bütün haritalarda doğu en üst kısımda konumlanmıştır. İlk 5 haritanın birinde kuzey, geri kalan 4'ünde ise güney en üst kısımda resmedilmiştir. Eserde bulunan haritaların bir diğer özelliği ise, Nüzhetü'l-müştâḳ'ta bulunan haritalardan daha küçük olmaları ve dolayısıyla da daha az ayrıntının işlendiği nitelikte olmalarıdır. Ünsü'l-Mühec ve Ravzü'l-Ferec adlı eserdeki haritaların çoğu, Nüzhetü'l-müştâḳ'taki haritalarda bulunan fiziksel özellikleri genelde barındırsa da, daha sade ve süslemenin olmadığı bir usulle hazırlanmışlardır.[309]

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan iki el yazmasının tıpkıbasımı 1984 yılında Fuat Sezgin tarafından yayımlanmıştır. Avrupalı kâşiflerin özellikle bu eserden fazlasıyla yararlandıkları düşünülmektedir. Ayrıca eserin İtalyanca tercümesi de Jassim Abid Mizel tarafından yapılmıştır. [310]

İdrîsî'nin dünyayı en kapsamlı ve en doğru şekilde tanımladığı Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eseri üzerine araştırma yapan ve onları tercüme eden kişilerden yukarıda bahsettikten sonra, eserin el yazması nüshalarının ve eserdeki haritalarının dünya

[308]Ahmad, **a.g.e,** s. 165; Frances Corney Gies, "Al-İdrîsî and Roger's Book", *Saudi Aramco World,* vol.28, Ağustos 1977, p.14-15.
[309]Ahmad, **a.g.e,** s. 166; Saria Malik, "Countering the Countering the *Sharī'a:* How Material Culture Constructs A Narrative of an "Islamic" Identity that Counters the Sharī'a"*Journal of Islamic and Muslim Studies,* vol. 2, no. 2, November 2017, pp. 76-99
[310]Ahmad, **a.g.e,**s. 166-167.

çapında nerelerde bulunduğuna ve aynı zamanda İdrîsî'nin dikdörtgen dünya haritasına da yer vermek gerekmektedir. Bunlar:

Fransa Milli Kütüphanesi'inde (Bibliotheque Nationale de France, Paris) ve 1300 yılından kalma, iyi muhafaza edilmemiş halde bulunan 1 dünya haritası ve 68 adet parça harita bulunmaktadır. Ayrıca eserin tam metnini içeren bir Mağribi el yazması da bulunmaktadır. Haritaların tamamı titizlikle çizilmiş ve renklendirilmiştir. Okyanuslar mavi, dalgalar beyaz, nehirler yeşil, şehirler altın kırmızısı ve dağlar koyu kırmızı hatlarla temsil edilmiştir.[311]

Rusya Leningrad, M. E. Saltykov-Shchedrin Halk Kütüphanesi'nde (Leningrad, M. E. Saltykov-ShchedrinStatePublic Library), dünya haritası bulunmamaktadır. Ancak 14. Yüzyıldan kalma 36 adet tam, 2 adet de yarım parça harita muhafaza edilmektedir. Bu haritaların birçoğu 4. İklimden 7. İklime kadarki haritalardır. Haritaların hepsi renklidir ve her bir haritanın boyutu 19×23 cm'dir.[312]

Süleymaniye Kütüphanesi'nde (İstanbul), 14. Yüzyılın başlarından kalma, 1.-3. İklimleri kapsayan 30 adet parça harita bulunmaktadır. Kütüphanede maalesef dünya haritası bulunmamakta ve ayrıca eserin metninin sadece bir kısmı muhafaza edilmektedir.[313]

İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde 1469 yılından kalma 1 dünya haritası ve 70 adet parça harita bulunmaktadır; ayrıca haritaların hepsi renklidir. Haritalar Ali İbn Hasan al-' Ajami tarafından kopya edilmiştir ve boyutları 20×12,5 cm'dir.[314]

Kahire'deki Dar al-Kutub'ta (Mısır Ulusal Kütüphanesi ve Arşivleri) 1348 yılından kalma, iklim sınırlarının verilmediği 1 dünya haritası, 1. İklimin tamamını ve 2. İklimin 9 bölümünü içeren 19 adet parça harita bulunmaktadır. [315]

Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde 1553 tarihinden kalma, iyi muhafaza edilmiş 1 dünya haritası ve 7. İklimin 10. Bölümü hariç 69 parça harita bulunmaktadır. Bütün haritalar, denizler ve göller beyaz dalgalı hatlar eşliğinde koyu mavi (göller bazen

[311]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[312]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[313]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[314]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[315]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.

yeşil); nehirler mavi ya da yeşil; dağlar pembe, kahverengi, koyu yeşil, beyaz ya da gri; kasabalar ise dışı siyah, kırmızı ya da kahverengi hatlarla çerçevelenmiş, sarı kırmızı ya da pembe dairelerle simgelenmiştir. Bu haritalar Ali İbn Hasan al-Hufi al-Kasımi tarafından kopya edilmiştir; boyutları 30,5×12 cm'dir ve eserin tam metni mevcuttur. [316]

Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde tarihi tam olarak bilinmese de 16. Yüzyılın sonlarından kalma olduğu tahmin edilen, 1 dünya haritası ve 1.-3. İklimleri kapsayan 30 adet parça harita bulunmaktadır. Haritalarda, denizler ve göller beyaz dalgalı hatlar eşliğinde mavi (göller bazen yeşil); nehirler yeşil; dağlar dışı siyah hatlarla çerçevelenmiş, pembe, mor, kahverengi, kırmızı, yeşil ya da gri tonlarıyla simgelenmiştir. Ayrıca dağları simgeleyen renklerin her bir tonu, beyaz noktalar ile yatay S harfine benzeyen beyaz bir şekiller içermektedir. Kasabalar ise, merkezi kırmızı renkte olan altın rozet şekli ile simgelenmiştir. Haritaların boyutları, 32×24 cm'dir. Giriş bölümünü ve 1.-3. iklimlerin tasvirini barındıran Mağribi bir el yazması da bulunmaktadır.[317]

Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde (Sofia Cyriland Methodius National Library), 1556 yılından kalma 1 dünya haritası ve 69 adet parça harita bulunmaktadır. Haritaların hepsi renklidir; siyah, kırmızı ve pembe menekşe renkleri kullanılmıştır. Bu haritalar Muhammed İbn Ali al-Ajhuri al-Shafi'i tarafından kopya edilmiştir ve haritaların boyutları 23×14 cm'dirve eserin tam metni mevcuttur.[318]

3.3. İdrîsî'nin Dünya Haritasının (Gümüş Tabla) Hazırlanma Süreci

Kral Roger'ın yaşadığı döneme kadar yapılmış haritalarla yetinmeyerek, İdrîsî'den yani Müslüman bir coğrafyacıdan dünyanın bütün bölgelerini kapsayan çok ayrıntılı bir harita yapmasını istemesinin özellikle önemli bir nedeni vardır. Çünkü o ana kadar Batılı coğrafyacılar ve kartograflar tarafından yapılan haritalar, bilimsellikten uzak olmasının yanı sıra sembolik ve gerçek dışı unsurlarla doldurulmuştur. Bu haritalar hala mitlere dayanmakta ve gerçeği yansıtmamakla beraber, özellikle kutsal yolculuk için ve İncil'de yer alan açıklamaların haritalar yoluyla resmedilmesi amacı

[316]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[317]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.
[318]Ahmad, **a.g.e,** Ek:7.1.

ile üretilmiştir. Ayrıca körfezleri, limanları, kıyı şeritlerini ve daha birçok önemli ayrıntıyı barındıran, dönemin işe yarar haritalarının denizcilerin ve tüccarların elinde olduğu ve bu haritalardaki bilgilerin çok azının bilimsel anlamda Hıristiyan haritalarına işlendiği bilinmektedir. Bu nedenle Kral Roger denizcilerin ve tüccarların ellerinde bulunan haritalar gibi önemli ayrıntıları ve bilgileri barındıran ancak onlardan bir içeriğe sahip olan bir harita yapılmasını istemiştir.[319] İdrîsî, kendisinden bilinen dünyanın bütününün en kesin haritasını yapması görevini verdiğinde krala ithafen eserinde şu sözlere yer vermiştir:

> *"...ülkesinin detaylarını en kesin haliyle bilmek ve böylelikle ülkesini kesin bir bilgiyle yönetmek arzusundaydı; ayrıca farklı ülkelerin ve bölgelerin karadan ve denizden sınırlarını ve yollarını ve buraların iklimlerini ve denizlerini ve körfezlerini, hangi ülkenin hangi iklimde yer aldığını gösteren, yedi iklimle alakalı olan âlimlerin geçmişte ortaya çıkardıkları el yazması eserlerinde hemfikir oldukları ya da diğer yazarlarca ortaya çıkarılmış ne var ne yoksa hepsini bilmek istiyordu."*[320]

Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin girişinde İdrîsî, kısaca Roger'ın modern bir harita ve ona eşlik eden bir kitabın hazırlanması için nasıl gayretle bilgi topladığından bahsetmiştir. Kral Roger'ın politik ihtişamını övmek amacıyla, onun sağlam bir hükümdarlık kurduğunu söyleyerek[321], Roger'ın ülkesinin topraklarını ayrıntılı bir şekilde bilmek ve onu en doğru bilgilerle yönetmek istediğini belirtmiştir. Bu nedenlere dayanarak sınırları, karadan ve denizden ulaşım yollarını, hangi iklim kuşağı içinde olduklarını, onları deniz kıyıları ve körfezlerden ayıran özelliklerin ne olduğunu, diğer ülke ve bölgelerin yedi iklim içindeki konumunu, bu ülkelerin ve bölgelerin her türlü özelliklerini farklı kaynaklardan ve nereli olursa olsun farklı yazarların eserlerinden bilmek istediğini de dile getirmiştir.[322]

---

[319]Frances Corney Gies, "Al-İdrîsî and Roger's Book", *Saudi Aramco World*, vol.28, Ağustos 1977, p.14-15.

[320]Ahmad, **a.g.e,** s. 159; Jerzy Hauzıński, "Outlook on the Golden age in the History of Sicily", *Slupskie Studio Historyczne*, no. 17, 2011, p. 63-66.

[321]Allaoua Amara, Annliese Nef, "Al-İdrîsî et les Hammūdides de Sicile; nouvelles donnees biographiques sur l'auteur du Livre de Roger", *Arabicae,* T.48, no. 1, p123.

[322]Batı dünyasında üretilen haritalar genellikle tek bir amaca ve belli bir bölgeye yönelik olmasının yanında İncil ve Hristiyanlık yönlendirdiği doğrultuda bilgiler kapsıyordu. Ancak Müslüman

Bu bağlamda Roger özellikle yedi iklim içerisinde bulunan diğer ülkeler hakkında bilgi toplamaya özen göstermiştir. İdrîsî'nin belirttiğine göre, Roger kendisini eseri hazırlaması için görevlendirmiş fakat bu aşamada kendisi de boş durmayarak coğrafi konular ile ilgili bilgi toplamak için olağanüstü bir çaba göstermiştir.[323]

Bu bilgiler genellikle bilim insanlarından ve farklı coğrafi yazımlardan elde edilmiştir. Bunu yaparken de, içeriklerinde bulunan bilgilerin incelenmesi için, Müslüman ve Yunan bilim insanlarının yazdığı 12 eser belirlemiştir. Ancak bu eserlerin hangileri olduğu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.Roger'ın amacına hizmet edebilecek nitelikte olduğu düşünülen bu 12 eserden ve bunların dışındaki birçok çalışmadan bilgiler toplanmış olsa da; bunlar anlaşılır bir biçimde düzenlenmiş yorumları içermek yerine, genellikle fikir ayrılıklarına yol açan farklı açıklamaları barındırmıştır. Kral bu fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmak, sağlam ve güvenilir bilgilere ulaşabilmek adına ülkesindeki bilim insanlarıyla bir görüşme yapmıştır, fakat bu görüşme onların sahip oldukları bilgilerin eserlerde kaleme alınanlardan daha iyi ve kapsamlı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine, ülkesi hakkında önemli bilgilere sahip olduğunu düşündüğü ve uzak topraklara seyahat ederek oralar hakkında bilgiler elde etmiş olan bilginleri sarayına davet etmiştir. Kral saraya davet ettiği bu bilginlerden bir komite oluşturmuştur.[324] Bu komitenin oluşturulmasının altında yatan sebep, kralın hem kendi ülkesi hem de dünyanın diğer bütün bölgeleri hakkında doğru ve ayrıntılı bilgiye ulaşılabilmesi için, daha önceki dönemlerde yaşayan coğrafyacıların eserlerinin incelenmesi ve karşılaştırılmasını istemesidir. Ancak 12 kişiden oluşan bu komitedeki bilim insanlarının 10'unun Müslüman dünyasından seçilmesi özellikle dikkat çekmektedir. Kral Roger, Müslümanların her yönden güçlü olma hedefleri ve inandıkların dinin kendilerine bilimsel açıdan özgürlük tanıması sonucu kat ettikleri gelişim basamaklarını idrak edecek bir görüşe sahip olmuştur. Çünkü Orta Çağ Avrupa'sı,

---

coğrafyacıların ortaya çıkardıkları haritalar, bilimsel bir nitelik taşımakta ve daha doğru bilgileri barındırmaktaydı. Roger'ın özellikle bütün dünyayı bilmek istemesi amacına yönelik haritalar, Müslüman coğrafyacıların akartografik anlayışı il üretilebilirdi. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Joseph E. Schwartzberg, Geographical Mapping, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.388-493.

323 Miller, a.g.e, s.37; *Roger II and the creation of the Kingdom of Sicily, The Book of Roger by Abû 'Abdallâh al-Idrîsî*, https://booksc.xyz/book/62570930/74a693, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

324M. Amari, G. Schiaparelli, "L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi", *Atti della Reale Accademia Dei Lincei,* s.2, vol.3, 1876, p. III-V.

kilise ve din temelli bir dar görüşün etkisi altında çırpınırken ve parçalanmaya yüz tutmuşken; Müslüman dünyası politik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve dini anlamada güçlenmiştir. Özellikle Müslümanların ekonomik açıdan güçlenerek daha büyük topraklara nüfuz etme istekleri, onları uzak mesafeli ticari ilişkilere yönlendirmiş ve dolayısıyla belki de o zaman kadar bilinmeyen topraklar olarak tanımlanan bölgeleri de görmelerini sağlamıştır. Kral Roger Müslümanların bu bilgi mirasından yararlanmak adına, haritayı ortaya çıkaracak komitede ağırlıklı olarak Müslüman âlimlere yer vermesi şaşılacak bir durum değildir.[325]

Bu âlimler bir arada çalışarak elde ettikleri önceki dönemler ait coğrafi kitapları gözden geçirmiş fakat yeni bilgiler elde edememişlerdir. Bu durum karşısında bir gün Kral Roger, İdrîsî'ye şu cümleyi kurmuştur: "Ben dünyayı kitaplardan değil; doğrudan doğruya yapılan gözlemlerle tanımak istiyorum." Bunun üzerine kral, hem ülkesi hem de dünyanın farklı bölgeleri ile ilgili yeni ve ayrıntılı bilgiler elde etmeleri için, zeki ve onurlu bazı insanlar seçmiştir ve onları seyahatlere göndermiştir. Seçilmiş olan bu insanlar doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine doğru seyahatlere çıkmışlar ve kralın emri ile ressamlar da onlara seyahatlerinde eşlik etmiştir. Böylece gördükleri doğayı resme dökmüşler, ilginç olan her şeyi kayda almışlar ve yeni, merak uyandıracak hiçbir şeyi atlamamışlardır. Kral ve İdrîsî tarafından seçilen bu insanların, sunulan imkânlarla seyahate çıkmaları ile alakalı bir şeye dikkat çekmek istiyoruz. İdrîsî ve eserleri hakkında çok kısıtlı sayıda Türkçe kaynak bulunmasının yanı sıra, bu kaynakların bazılarında da yanlış yorumlanmış bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri de bu haritanın oluşum aşamasında toplanan bilgiler ile alakalıdır. Bazı Türkçe kaynaklarda, İdrîsî'nin harita için bilgi toplama aşamasında, Kral Roger'ın ülkesine ziyaret ya da iş için gelmiş olan tüccar ve seyyahlardan aldığı bilgilerle bu haritayı ortaya çıkardığı gibi bir kanı söz konusudur. Hâlbuki İdrîsî'nin hem kendi seyahatlerinden hem de topladığı bilgileri değerlendirmesine ilaveten kral, doğru ve yeni bilgilere ulaşmak adına zeki ve onurlu kişilerden oluşturulmuş bir gruba gemiler, yolculukları sırasında onlara eşlik edecek ressamlar ve kaptanlar, para ve ihtiyaç duyabilecekleri her türlü eşyayı tahsis

[325]Gies, **a.g.e,** 14-19.

etmiştir.[326] Yani kısacası Kral Roger onlara bütün imkânları sunmuş, bilgilerin güvenilir ve kusursuz şekilde elde edilmesi için gereken her şeyi yapmıştır.[327] Seyahatlerini tamamlayan âlimler Kral Roger ve İdrîsî ile hem bireysel hem de toplu şekilde görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler sırasında üzerinde hemfikir olunan bilgiler kabul edilmiş, hemfikir olunmayan bilgiler ise reddedilmiştir. S. Maqbul Ahmad'ın Cartography of al- Sharif al-İdrîsî başlıklı çalışmasında, bu bilgi toplama ve onları ayıklama sürecinin 15 yıl boyunca bu şekilde devam ettiğini belirtmesi, Konrad Miller'ın daha önce dile getirdiğimiz Kral Roger ile İdrîsî'nin tanışmalarının 1138 yılından daha önce gerçekleştiği yorumunu doğrular niteliktedir.

Görüşmeler ve hemfikir olunan bilgilerin toplanmasından sonraki aşama, bu bilgileri *lawh al-tarsim* olarak adlandırılan yani bir çizim tahtası olan düzlem üzerinde düzenleyerek toparlamak ve ilgili verileri düzlem üzerinde yerleştirmek olmuştur. Orijinal haritanın yapımına başlanmadan önce bilgilerin bahsedilen çizim tahtası üzerine yerleştirilmesi kralın isteğidir. Çünkü kral bu âlimlerin enlemler, boylamlar ve belirlenen noktalar arasındaki mesafe ölçümleri hakkındaki fikirlerinin yanı sıra eski kitaplardaki bilgilerin doğruluğunun çizim tahtası üzerinde madde madde yerleştirilerek teyit edilmesini istemiştir. Bütün bu teyit etme aşaması, kral bilgilerin doğruluğuna emin olana kadar devam etmiştir.

Krala göre bütün bu çalışmaların kartografik açıdan somut bir şekilde zirve noktasına ulaşması, bütün bu bilgilerin değerli bir metal üzerine işlenerek kalıcı hale getirilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu nedenle kral İdrîsî'ye 400 Roma ratlı (1 ratl= yaklaşık bir litrelik sıvı ölçeği)[328] büyüklüğünde saf gümüş bir tabla sunmuştur. İdrîsî, diğer âlimlerle birlikte elde ettikleri, bilgileri çizim tahtasından gümüş tablaya aktarma aşamasını şu sözlerle anlatmıştır:

> *"... saf gümüşten imal edilmiş ve 400 Roma ratlıağırlığındaki küre hazır olduğunda yedi iklimi ve yedi iklimin kapsadığı kara parçalarını, kıyı şeritlerini ve iç kesimleri, dünyanın yerleşime elverişli olan ve olmayan*

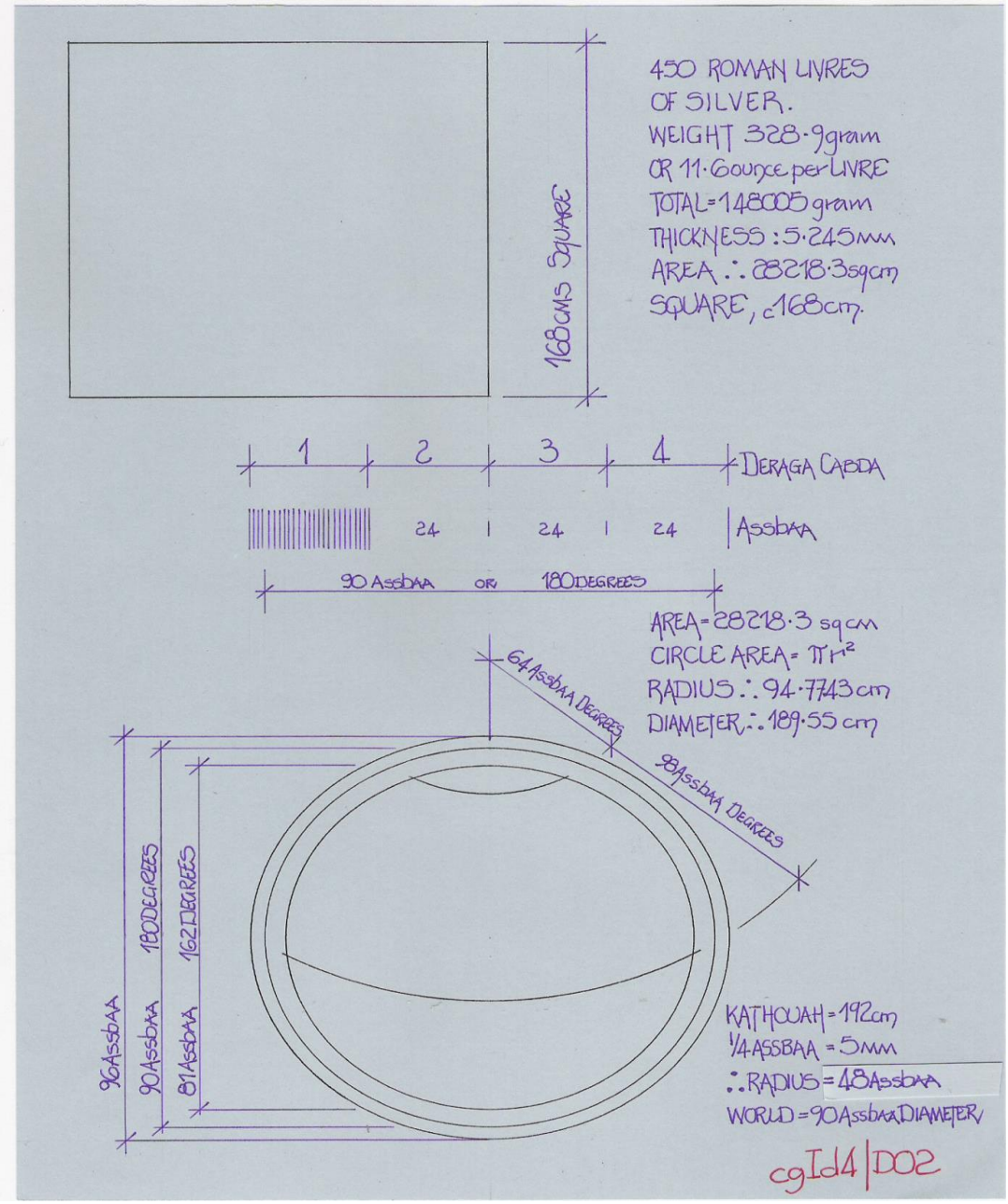
[326]Henri Bresc, Annliese Nef, *Idrîsî, La premiere geographie de l'Occident.* Groupe Flammarion, France 1999, p.11;Roger II, Carlrichardd Brühl, *Urkunden und Kanzlei König Rogers II. von Sizilien*, Böhlau, Köln 1987, s. 214.
[327]Miller, **a.g.e,** s.37; Frances Corney Gies, "Al-İdrîsî and Roger's Book", *Saudi Aramco World*, vol.28, Ağustos 1977, p.14-15.
[328]http://www.kamusiturki.com/ratl. (t.y.), (Erişim Tarihi: 05.02.2018).

bölgeleri, yerleşim yerleri arasındaki mesafeleri, körfezleri ve denizleri, nehir yatakları ve havzaları hakkında kesinleştirilmiş olan bilgileri ve doğruluğu kanıtlanmış ölçüm ve mesafelerini, çizim tahtasındaki modele uygun bir şekilde, hiçbir faklılık yapılmaksızın yuvarlak gümüş dünya haritasının üzerine kazıdı.”[329]

Konrad Miller’a göre gümüşe işlenecek olan harita büyüklük ve şekil olarak İdrîsî’nin kafasında oluşturduğu taslağa uygun olması ve çizim tahtasına işlenen bilgilerin anlaşılır şekilde işlenmesine imkân vermesi için, gümüş tablanın genişlik ve uzunluğu ele alındığında “masa büyüklüğünde” olması gerekiyordu.[330] Ayrıca yapılış amacına hizmet edebilmesi açısından, tablanın 150 kg ağırlığa ve 3 mm kalınlığa sahip olduğunu da belirtmiştir. Miller, bu bilgilere dayanarak, gümüş tablanın 3,32 m uzunluğunda, 1,48 m yüksekliğinde olduğunu tahmin etmiştir. Bu tahminine ek olarak masa üstü haritası olarak nitelediği gümüş tablanın, insanlarınetrafında dolaşarak haritada işlenen ülke ve bölgelerin isimlerini kolaycaokuyabilmeleri için dikdörtgen şeklinde olması gerektiğini de düşünmüştür. Hatta haritanın duvara yaslanması ya da dikey konumlandırılması için, daha hafif olması gerektiğini ve bunun Arap teknikerler tarafından kolayca halledilebilecek bir durum olduğunu da dile getirmiştir. Haritanın şekli ağırlığı ve büyüklüğü ile alakalı olarak, AntonioPalomes adlı bir araştırmacının da düşüncelerine yer vermiştir. Palome’nin 1876 yılında Schiparelli ile Roma’da bulunan Vaşaklar Akademisi’nde (Academia dei Lincei) İdrîsî hakkında yazdığı makalesinde, gümüş tablanın 150 kg ağırlığında, 195 cm yüksekliğinde olduğunu belirttiğini söyleyerek, kendi tahminleri ile yakın bir değere sahip olduğunu belirtmiştir.[331]

[329]Ahmad, **a.g.e,** s. 159.
[330]Miller, **a.g.e,** s.39.
[331]Frances C. Gies, “Al-İdrîsî and Roger’s Book”, *Saudi Aramco World*, vol.28, Ağustos 1977, p.14-15.

Şekil 3. 2: Gümüş Tabla boyutları.

Not: Gümüş Tablanın ağırlık ve uzunluk ölçüleri ile küre haline gelebilmesi için yapılan hesaplamalar.[332]

[332]https://www.cartographyunchained.com/cgId4/ (t.y.), (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

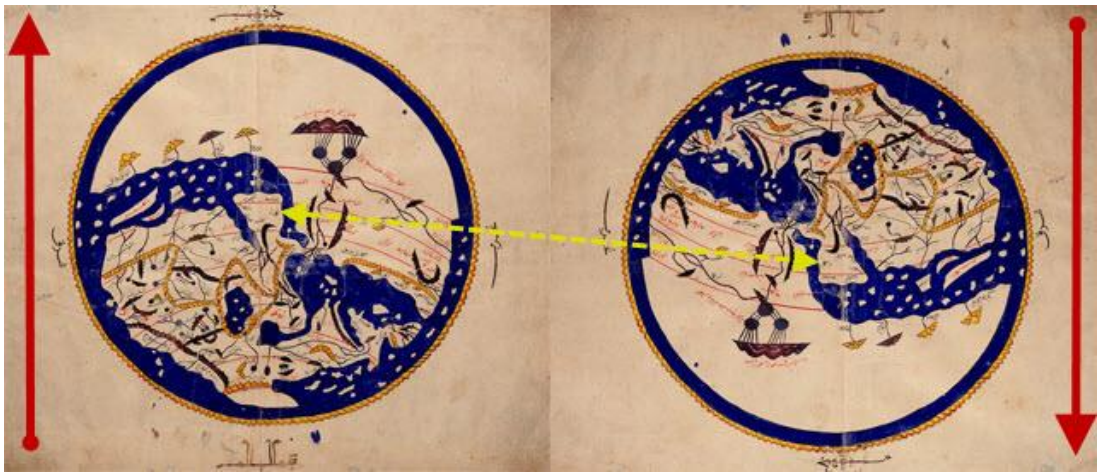
Şekil 3. 3: El-İdrîsî'nin yuvarlak dünya haritası.

Not: Bu görselde, haritanın orijinalinde olduğu gibi üst kısım güneyi göstermektedir.[333]

[333]https://www.cartographyunchained.com/cgId3/, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.03.2017).

Şekil 3. 4: El-İdrîsî'nin yuvarlak dünya haritası.

Not: Sağda bulunan görsel, El-İdrîsî'nin dünya haritası orijinalinin ters çevrilmiş halidir, çünkü günümüzde bütün haritalarda olduğu gibi kuzey haritanın üst kısmını göstermektedir. Ancak solda bulunan harita İdrisi'nin orijinal çalışmasıdır, görüldüğü üzere güney haritasın üst kısmını işaret etmektedir ve Mekke kuzeyde, Arabistan ve Avrupa'nın sağ alt kısmında konumlanmıştır.[334] İlk İslam haritalarında Müslümanlığın doğduğu yer olarak güney yukarıda resmedilmiştir. İdrisi'nin dünya haritasında da bu durum gözlemlenmektedir. Bu haritada hem Müslümanlığın doğduğu yer olarak hem de İslam dini için kutsal olanı yani Kâbe'yi üste koymak amacıyla, güney haritanın üst kısmına yerleştirilmiştir.[335]

Miller masa şeklinde olan dikdörtgen haritanın dairesel biçime dönüştürülmesinin ortaya çıkan birçok zorluktan dolayı mümkün olmadığını da dile getirmiştir.[336]Ancak Fuat Sezgin, Miller'ın haritanın dikdörtgen olduğuna dair yaptığı açıklamalarda hatalı olduğunu dile getirmiş ve İdrîsî'nin bizzat kendisinin de haritanın daire şeklinde olduğunu söylediğini belirtmiştir. Sezgin, İdrîsî ile ilgili çalışmalar yapan çok az sayıda araştırmacının, yuvarlak dünya haritasından haberdar olduğunu belirtmiştir. Bunların dışında kalan araştırmacılar, Miller'ın da 1928 yılında eserinde 70 parça haritayı esas alarak yeniden oluşturduğu ve dünyanın yerleşime açık bölgelerinin kuzeyini ekvator bölgesiyle aynı uzunlukta gösterdiği dikdörtgen dünya haritasına yönelmişlerdir. Aynı zamanda Miller, Sezgin'e göre yanlış tahminlerde bulunmasına rağmen, İdrîsî'nin dünya haritasının dikdörtgen olduğu konusunda ısrar etmiş ve İdrîsî'nin eserinin elyazması bir neşrinde gördüğü dairesel dünya haritasının, neşreden kişinin bir hatası sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir.[337] Bu tabla üzerine yedi iklimin kapsadığı bütün ülkeler ve bölgeler, deniz kıyıları ve iç

[334]http://www.1001inventions.com/maps, (t.y.), (Erişim Tarihi: 01.03. 2019).
[335]David A. King, World Maps for finding the Direction and Disatnce of Mecca: Examples of Innovation and Tradition in Islamic Science, Brill, Leiden 1999, p. xvi-xix.
[336]Miller, **a.g.e,** s.39.
[337]Sezgin, **a.g.e,** s. 5.

kesimler, körfezler, denizler, suyolları ve nehirler, yerleşimin olduğu ve olmadığı yerler, her bölgenin birbirine olan uzaklığı, limanlar, ulaşım ağları yani kısacası çizim tahtasında ölçümleri ve çizimlerinin doğruluğuna karar verilen bütün bilgiler, üzerinde hiçbir değişiklik yapılmaksızın işlenmeliydi. Kral Roger'ın haritanın yapımı ile ilgili aşamaların takibini bizzat kendinin yapması ve bu denli titiz davranması, onun doğruluğu kanıtlanmış, güncel ve kalıcı bilgiye ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Nitekim bu çabalar meyvesini vermiş ve döneminin en kapsamlı ve gerçeğe yakın haritası ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca İdrîsî'nin bu haritası, uzun yıllar boyunca birçok kişi tarafından başvurulan ve faydalanılan bir eser olmuştur.

Şekil 3. 5: El-İdrîsî'nin Metalik Dünya Haritası Modeli.

Not: Bu model, metaldir, hak edilmiş ve renkli cilalanmıştır. Nüzhetü'l-müştâḳ isimli eserdeki 70 dikdörtgen parça haritanın verilerine dayanarak ve stero-grafiksel projeksiyona aktarımı, el yazmaları içerisinde günümüze ulaşmış genel haritalarla karşılaştırılıarak kazanılmış yuvarlak bir dünya haritasını Fuat Sezgin Bilim Tarihi Enstitüsü tarafından, kopyası metal bir levhaya hak ettirilmiştir.[338]

Haritanın yapım aşamalarını kısaca 3 başlık altında verecek olursak;

1- Hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan bilgilerin toplanması, yeni bilgilerin elde edilmesi ve bu bilgileri test ederek doğru ve güvenilir olanları ayıklamak,
2- Doğruluğu ve güvenirliği kanıtlanan bilgilerin çizim tahtası üzerinde düzenlenmesi ve ayrıca derleme sürecinin bir parçası olan bilgiler yardımıyla enlem ve boylamların belirlenmesi,
3- Çizim tahtasında ortaya çıkan şekli, doğrudan hiçbir değişikliğe başvurmadan gümüş tabla üzerine işlenmesidir.

Ancak bu titiz aşamalardan geçen ve büyük çabalarla ortaya çıkarılan haritanın ne

[338]http://www.ibtav.org/eserler/?sayfa=2, (t.y.), (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

kendisi ne de çizim tahtası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Çünkü Kral Roger'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu I. Wilhelm zamanında ortaya çıkan bir isyan sırasında, isyancılar tarafından parçalanarak paylaşılmıştır. Dünyanın 70 bölgeye bölünerek yansıtıldığı parça haritalar, gümüş tabla üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası ve çizim tahtası ile net ilişkiler taşımasalar da, bize onların görüntüleri hakkında az da olsa bilgi vermektedir.

Şekil 3. 6. El-İdrîsî'nin Dikdörtgen Dünya Haritası.[339]

[339]http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2018/travel-atlases-maps-a-natural-history-l18405/lot.90.html, (t.y.), (Erişim Tarihi: 12.03. 2019).

Şekil 3. 7: İdrisi haritasının Avrupa nüshası.[340]

Not: Bu nüsha, Fransa Milli Kütüphanesi'nde sergilenmektedir ve Avrupa'da çizilmiş bir nüshadır.

3.4. Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-âfâḳ (The Book of Roger, Kitabü Rucar ya da el-Kitabü'r- Rücari)[341] Eserinin Oluşumu

Gümüş tabla üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritasının ardından Kral Roger, İdrîsî'den bir eser daha vermesini istemiştir. Kral bu eserin, haritada yer alan bütün bölgelerin politik, fiziki, sosyoekonomik, kültürel ve daha birçok yönüyle bütün özelliklerini barındırmasını arzu ettiğini söylemiştir.[342] Yani harita üzerinde gösterilemeyen birçok özelliğin eserde olmasını istemiştir. Ülkelerin ve bölgelerin

[340]*Magnolia box*, https://www.magnoliabox.com/products/map-of-the-world-xir154933, (t.y.), (Erişim Tarihi: 10.04. 2019).
[341]Kitabın isminin "The Book of Roger" olmasını Kral Roger özellikle istemiştir. Çünkü öldüğünde arkasında çocuklarına ve torunlarına bırakacak değerli bir mirasının olmasını arzu etmiştir. Bkz. Amari, Schiparelli, **a.g.e,** p.III.
[342]Amari, Schiparelli, **a.g.e,** p.V.

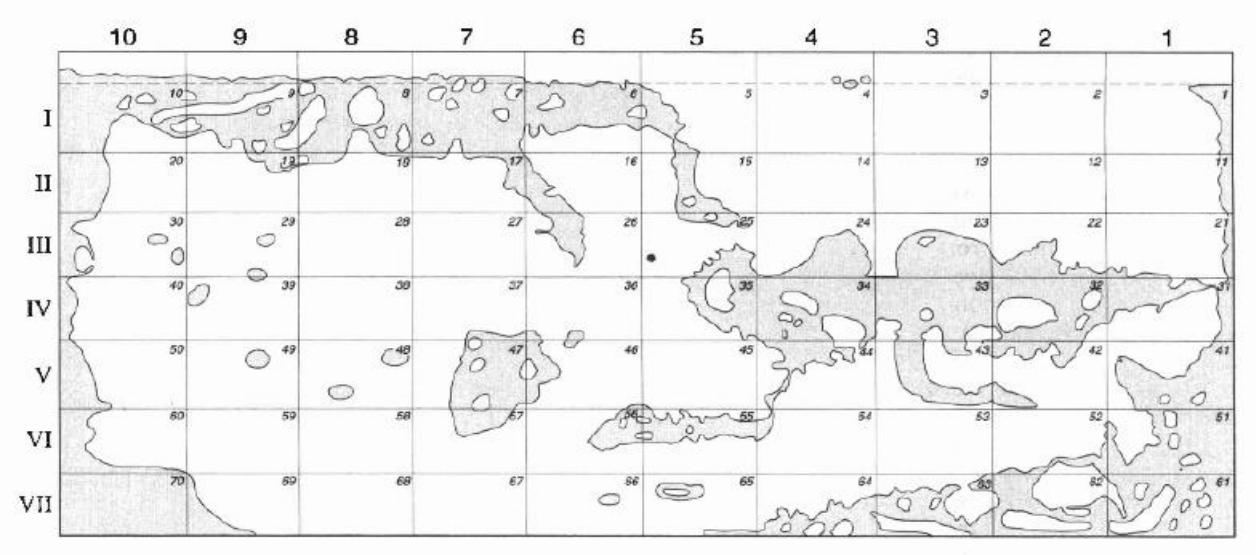
toprakları, buralarda yaşayan halkalar, bu halkaların birbirine benzeyen ve birbirinden farklı özellikleri, üretilen ürünler, insanların gelirleri, ikamet edilen konutların özellikleri, bölgelerin ihracat ve ithalat potansiyelleri, denizler ve dağlar ile ilgili haritada verilmeyen ölçümler gibi daha ayrıntılı bilgiler verilmelidir. Kralın bu isteklerini yerine getirmek amacıyla İdrîsî, fiziksel, tasviri, kültürel ve siyasi coğrafya alanında en kapsamlı Orta Çağ eserlerinden birini ortaya çıkarmıştır. İdrîsî'nin bu eserinin ilk ortaya çıkarıldığı yıllarda, yaklaşık bir yüzyıl önce yazılmış olan "Book of Curiosities" eserin kadar özgün olmadığı düşünülmüştür. Hatta sadece eserin değil; İbn Havkal ile karşılaştırıldığında İdrîsî'nin coğrafi anlamda iyi bir vizyona sahip olmadığı düşünülmüştür. Ancak zamanla eserin ve İdrîsî'nin değeri anlaşılmış, eserde verilen bilgilerin ne denli özgün ve önemli olduğu görülmüştür. Ve birçok sayıda Orta Çağ Müslüman müellifi, özellikle de Şam Emiri Ebü'l- Fidâ, eserden övgüyle bahsetmiş ve fazlasıyla yararlanmışlardır.[343]

Özellikle bu noktada, eser ve harita ile ilgili bir yanlışı düzelmekte fayda vardır. Çünkü genellikle İdrîsî'nin gümüş üzerine işlenmiş olan yuvarlak dünya haritasına Nüzhetü'l-müştâḳ ismini verdiği düşünülmektedir. Hâlbuki bu, dünya haritasından sonra kralın yukarıda bahsettiğimiz isteklerini karşılamak amacıyla yazılan, dünyayı yedi iklim içerisinde 70 bölgeye ayırarak tasvir eden ve bu bölgelerle alakalı ayrıntılı bilgi veren eserin ismidir.

İdrîsî'nin tasviri coğrafya alanında bir örnek teşkil eden eseri, önsözle başlayarak sonrasında yeryüzünün 7 iklime ve bu iklimlerin her birinin de 10 parçaya bölünmesini anlatan bir giriş bölümüne sahiptir. İslam coğrafyasında bir eserin bu şekilde bölünerek ele alınması bir ilktir. Eserde her bir bölgenin fiziksel, kültürel, politik ve sosyoekonomik şartları anlatılmakta ve bu açıklamalarla birlikte 70 bölümün her biri için ayrı birer harita da bulunmaktadır.[344]

[343]*Roger II and the creation of the Kingdom of Sicily, The Book of Roger by Abû 'Abdallâh al-Idrîsî*, https://booksc.xyz/book/62570930/74a693, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.03.2018).
[344]Ahmad, **a.g.e,** s. 160.

Şekil 3. 8: Nüzhetü'l-müştâḳ'taki kesit haritalarının örneklendirilmiş dizini.

(North/Kuzey)

Not: Bu çizim, Konrad Miller'ın Mappea Arabicae adlı eserinde yer verdiği kompozit haritasının basitleştirilmiş halidir. İklim numaraları dikey eksen boyunca ve iklim bölümleri yatay eksende çizimin üst kısmında verilmiştir.[345]

Eserde bölgelerin ve ülkelerin yanı sıra mesafe ölçümlerine de yer verilmiştir. Fakat İdrîsî bu aşamada fazla istikrar sağlayamamıştır çünkü hem Arapça eserlerden hem de Sicilya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde o dönemlerde yazılmış eserlerden faydalanması, onu mesafe ölçümleri konusunda farklı birimler kullanmaya itmiştir. Eserde kullanılan farklı uzunluk birimlerine göz atacak olursak, bu istikrarsızlığın kaynağı daha iyi anlaşılır olacaktır. Örneğin; karalar için kullanılan uzunluk birimlerinin bazen klasik Arap mili (1 klasik Arap mili, 6,474 fit ya da1,1/15coğrafi mile denk gelir), bazen fersah (1 fersah,3Arap miline denk gelir); karşılığı o dönem kullanılan hangi uzunluk birimine denk geldiği bilinmeyen Frenk mili; marhalah (1 marhalah, 25 - 30 Arap miline denk gelmektedir ve bu da yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesine eşdeğerdir); uzun marhalah (yaklaşık 40 Arap miline denk gelir) kullanılarak birimlerde belirli bir düzen sağlanamamış ve ortaya karmakarışık bir tablo çıkmıştır. Hatta eserin bazı bölümlerinde, bu uzunluk birimleri eserde bazen, seyahat ederek geçirilen gün sayısı olarak belirtilmiştir; bazen de bu birimler askeri terimlerle bağdaştırılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bir ok atışı mesafesi (180-275

[345]http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/219-al-idrisi-world-maps/219-al-idrisi.pdf, (t.y.). (Erişim Tarihi: 12.03. 2019).

metre); menzil (27 Arap miline denk gelir); kol boyu (3 avuç içi uzunluğuna eşdeğerdir) gibi uzunluk tabirleri söz konusudur. Denizler için kullanılan uzunluk birimlerinde de aynı düzensizlik söz konusu olmuştur. Bunlara örnek olarak, yarım marja (52 mile denk gelir); kısa marja (geminin aldığı 1 günlük yoldan daha az bir mesafeye denk gelir); marja (geminin aldığı 1 günlük yola tekabül eder ve bu da yaklaşık104 Arap miline denk gelir); 2 marja (208 mile denk gelir)'yı verebiliriz. Ayrıca, İdrîsî'nin eserinin bazı yerlerinde, denizde kat edilen mesafeyi, karalarda uzunluk birimi olarak kullandığı, mil cinsinden de belirtmiştir. Ayrıca, körfez ve koylar için kullanılan uzunluk birimlerini verirken İdrîsî iki farklı metod uygulamıştır. Bunlardan biri Rusiya, deniz boyunca denizin iki ucu arasında düz bir çizgide ölçülen bir mesafe; diğeri ise Takvir, bir koyun kıyı şeridi boyunca ölçülen mesafeyi yansıtmıştır.[346]

Ayrıca, haritada olduğu gibi kitabın hazırlanma aşamasında da elde olan bilgilerin fazlalığı ve onları metinlerde düzenli bir şekilde ele alma durumu, İdrîsî'yi her bölüm ile alakalı bilgilerin en doğrularını seçmesi için bir sistem belirlemeye itmiştir. İdrîsî aynı zamanda seçilen bilgileri, 70 başlık altında sınıflandırmak ve indekslemek için de ayrı bir metot belirlemek zorunda kalmıştır.[347] Kitaptaki bilgiler, ülkelerin ve bölgelerin doğal olarak değil, yedi iklime göre bölünmesini ele aldığı için, aynı iklim kuşağı içerisindeki ülke ve bölgeleri doğuya doğru ya da farklı iklimlere geçiş yaparak kuzeye doğru sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla bölgeler ve iklimler arasında böyle bir geçiş yapılabilmesi için sistematik bir düzen belirlemek önemli ve zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda kitabı hazırlama aşaması da oldukça çaba ve zaman sarf edilmesini gerektirmiştir.

Nüzhetü'l-müştâḳ (The Book of Roger, Kitabü Rucar ya da el-Kitabü'r- Rücari)'taki bilgilerde, İdrîsî'nin gümüş tabla üzerine işlediği yuvarlak dünya haritası ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin günümüze kadar ulaşan el yazmalarında sadece, yuvarlak dünyanın etrafında onu çevreleyen bir okyanusun varlığından bahsedilmiştir.

Eser, biri dünya haritası diğer 70'i ise parça haritalar şeklinde işlenen, 71 adet harita

[346]Ahmad, **a.g.e, s**. 165-167.
[347]Guy Le Strange, *Collected Works of Guy Le Strange: The Medieval Islamic World,Vol. 4*, IB Tauris, London 2014.

içermektedir. Eserde verilen dünya haritasına bakıldığında, Belh ekolü etkisi görülmektedir. Çünkü güney yönü, Belh okulu mensubu coğrafyacıların haritalarında olduğu gibi, haritanın en üst kısmına yerleştirilmiştir. Afrika'nın batı kıyısı şimdiki Pasifik Okyanusu'na kadar uzunlamasına batıya doğru genişlemiş olarak gösterilmiştir ve böylece Hint Okyanusu batı hariç bütün yönlerden karalarla kuşatılmış olarak tasvir edilmiştir. Çünkü İdrîsî Hint Okyanusu ile Atlantik Okyanusu'nun Nil Nehri'nin güneye uzanan kolları aracılığıyla birbirine bağlı olduğunu savunan ve Biruni tarafından ortaya atılan anlayıştan haberdar olmamıştır. Dünyanın güney çeyreği, doğu Afrika ile bağlantılı olan keşfedilmemiş topraklar yani *terraincognita* ile çevrelenmiş olarak resmedilmiştir. Bu şekilde bir gösterim yine Belh okuluna ait bir anlayışın göstergesidir.[348] Eserde yer alan dünya haritasının çeşitli versiyonlarında, yedi iklim doğuya doğru uzanan, ekvatordan başlayarak İskandinav ülkelerine kadar devam eden kavisli hatlar olarak tasvir edilmiştir. Yaptığı çalışmalarda hem Batlamyus'den hem de Belh ekolünden etkilenmiş olan İdrîsî, bu kaynaklardan elde ettiği bazı bilgileri kendi görüşleri doğrultusunda değiştirmiştir. Örneğin; Batlamyus haritalarında ekümenin kuzey sınırı 63° kuzey enlemi olarak gösterirken, İdrîsî bu sınırı 64° kuzey enleminin biraz daha ötesine yerleştirmiştir.[349]

Gümüş üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritasında yansıtılan yedi iklim, eserde yer verilen parça haritalarda olduğu gibi, her iklim kendi içerisinde 10 parçaya bölünmüş olarak yansıtılmamıştır. Yuvarlak dünya haritası genel dış hatları ve fiziksel datanın sunumu açısından, parça haritalar ile aynı özelliklere sahip olsa da; yine de bu parça haritalarla karşılaştırıldığında ayrıntı bakımından farklılıklar göstermektedir. Parça haritalar, yuvarlak dünya haritasına nazaran daha fazla ayrıntıya sahip olmuş, buna ilave olarak da parça haritaların yansıttığı ayrıntılar ayrıca metin şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Eserde parça haritalar haricinde verilen dünya haritası da, İdrîsî'nin metinde bahsettiği ekümeni tamamen yansıtabilmesi için ortaya çıkarılmıştır.[350]

Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin özsözünün bitiminde, yani çalışmasında yer verdiği

[348]A. T. Karamustafa, *Introduction to İslamic Maps*, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, s. 9-10; Gerald R. Tibbets, "The Balkhi School of Geographers", *History of Cartography* vol.2. b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, p108-137.
[349]Sezgin, **a.g.e,** s.6-7.
[350]Sezgin, **a.g.e,** s.7.

iklimleri teker teker anlatmaya koyulmadan önce, bu eserini ve eserin kapsamındaki 71 adet haritayı ortaya çıkarma nedenlerini açıklamıştır. İdrîsî'nin eserde kullandığı kartografik metodu ve amacı ile ilgili ilk açıklaması niteliğinde olan bu sözleri tamamıyla aktarılmayı hak etmektedir

> *" ve biz her bölüme, sahip olduğu kasabaların, alanların ve bölgelerin neler olduğu ile başladık. Böylece ona bakan kişi, gözlerinin ardında saklananları, kendi bakış açısıyla ulaşamayacağı ya da güzergâhların imkânsız doğasından ve insanların farklı mizaçlarından dolayı kendi kendine elde edebilmesi zor olan şeyleri gözlemleyebilsin, bunlar hakkındaki yanlış bildiği şeyleri düzeltebilsin. Dünyanın her iki yönünde bulunan en uç iki noktayı hesaba katmadan ki bu noktalardan biri aşırı sıcaktan dolayı insanların yerleşim faaliyetleri göstermedikleri güney noktası; diğeri ise aşırı soğuktan dolayı insanların yerleşim faaliyetleri göstermedikleri kuzey noktasıdır, eserde verilen parça haritaların sayısı70'dir."*[351]
>
> *Şimdi bir gözlemci bu haritalara ve haritalarda yansıtılan bölgeler baktığında, doğru bir tanım ve memnuniyet verici bir yapı görebilir. Ancak bunun ötesinde dünyadaki bölgelerin tanıtımını, oradaki insanların nasıl göründüklerini, giyim tarzlarını, taktıkları takıları ve süs eşyalarını, kullanmaya elverişli yolları, mesafeleri ve merak edilen her şeyi, seyyahların şahit olduğu, gezgin yazarların ifade ettiği anlatanların doğruladığı şekliyle bilmeye ihtiyaç duyar. Bu nedenle de biz her parça haritanın sonunda, bilgimizin ve yeteneğimizin el verdiği ölçüde, kitapta ait olduğu yere uygun ve gerekli olduğunu düşündüğümüz her şeye yer verdik."*[352]

İdrîsî'nin bu sözleri, onun fiziki, tasviri, kültürel ve politik coğrafya alanlarında, Orta Çağ'ın en kapsamlı eserini ortaya çıkardığına işarettir. Bu eser, yuvarlak gümüş dünya haritasının ve onunla ilgili ayrıntılı bilgilerin verildiği metnin hakiki ve doğru

[351]Konrad Miller, *Mappae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten*. Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Stuttgard 1926, s. 21-23.
[352]Ahmad, **a.g.e,** s. 163.; Dawn Marie Hayes, *Roger II of Sicily: Family, Faith and Empire in the Medieval Mediterranean World,* Brepols Publishers, Belgium, 2019, p. 158-161.

bir bütünleşmesidir; böylelikle İdrîsî coğrafi bilgilerle bağlantı kurarak haritalarına, döneminin diğer haritalarıyla karşılaştırıldığında anlaşılan özgün bir değer kazandırmıştır.

İdrîsî'nin değeri, onu hayatıyla ve eserleriyle ilgilenen, onun hakkında çalışmalar yapan coğrafyacılar ve Arap Dili ve Edebiyatı âlimleri tarafından her zaman bilinmiştir. Eserleri ise, kusurlu olup olmamasına, tamamen ya da kısmen, asıl nüsha ya da çeviri olarak yayınlanmasına, yapılan çalışmalarda haritalara yer verilip verilmemesine bakılmaksızın her koşulda değerli olmuştur. Ancak bu değerine rağmen İdrîsî'nin haritasının ya da Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserinin, bazı bilim insanları ve araştırmacılar tarafından kabul edilmesi ve takdir görmesi gecikmiştir.[353] Hatta bazı araştırmacılar tarafından özellikle eserin tamamı değil; sadece bazı bölümleri değer görmüştür. Bazı durumlarda da eser ve harita, onların değerini bilen ve bu değeri bilim dünyasına aktarmak isteyen kişiler tarafından bile hak ettiği şekilde sunulamamıştır. Örneğin; ünlü bir tarihçi, coğrafyacı ve politikacı olan Joachim Lelewel eserdeki parça haritaları bir bütün olarak göstermek amacıyla bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak bunu, haritaları o kadar küçük ölçekli bir şekilde (normal boyutlarını 1/10 oranında küçülterek) yapmıştır ki; sonuç olarak ancak büyüteç yardımıyla görülebilecek ayrıntıları barındıran bir dünya haritası ortaya çıkmıştır. Lelewel dışında, İdrîsî ve daha birçok Arap coğrafyacının eserlerinin en iyi baskılarını yayınlayan, Reinhart Dozy ve Michael Jan de Goeje bile, İdrîsî'nin haritasında bulunan imgeleri, onları tamamen baştan savma ve düzensiz olacak şekilde, yanlış değerlendirmişlerdir. Ayrıca haritaları anlamaya çalışırken, İdrîsî'nin haritaları açıklamada olmazsa olmaz bir faktör olduğunu, o olmadan imgelerin kesinlikle anlaşılamayacağını dile getirerek, onları anlamanın mümkün olmadığı yönünde bir izlenim bırakmışlardır.[354]

İspanya'ya yaptığı seyahati sırasında Arapça bazı el yazmalarını inceleyen, daha sonrasında ise Endülüs ve Tanca'ya giderek İslam medeniyeti hakkında öenmli çalışmalar vermiş olan Alman şarkiyatçı ve filolog Christian Friedrich Seybold[355],

[353]Allaoua Amara, Annliese Nef, "Al-İdrîsî et les Hammūdides de Sicile; nouvelles donnees biographiques sur l'auteur du Livre de Roger", *Arabicae*, T.48, no. 1, p.127.
[354]Miller, **a.g.e,** s.41.
[355]Mehmet Suat Mertoğlu, "Christian Friedrich SEYBOLD", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:37, 2009, s. 19.

İdrîsî'nin haritasına ve eserine duyduğu saygıyı dile getirmiştir. Ve bu çalışmaların değerinin bilinmesinin ve itinalı bir şekilde incelenmesinin önemini vurgulamıştır. Ancak eserde ve haritada meydana gelen bozulmaların güçlük yarattığını da belirterek şu sözleri söylemiştir:

> *"... Bizler özellikle, başka hiçbir Arap coğrafyacısının bilmediği bütün Avrupa ülkelerinden kuzeye kadar uzanmış olan İdrîsî'nin, kitaplardan ve tüccarlardan alınanlardan başka bilgiler elde etmek için, özellikle de kuzey bölgelerine yapılan coğrafi keşif gezilerini tertiplemek adına hiçbir şeyden kaçınmayan, ileri düzeyde eğitimli Norman kralının 15 yıllık çabasıyla ve de İdrîsî'ninyönetimi altındaki bilginlerden oluşan bir komitenin bu çabaları boşa harcamamasıyla 1154 yılında ortaya çıkan olağanüstü harita üzerinde çalışırken bu zorlukları aşmalıyız. Bu nedenle de çok çalışarak bu eserin ve haritaların tıpkıbasımını özenli bir şekilde ortaya çıkarmalıyız."*[356]

Genel ansiklopedilerde bile, "Arap ve coğrafya literatürünün çok değerli bir bilgini" olarak nitelendirilen İdrîsî hakkında ayrıntılı ve bibliyografik açıdan daha iyi bilgiler verilmesine rağmen; Siegmund Günthers, 1904 yılında tamamladığı " *Geschichte der Erdkunde (Yeryüzü Tarihi)"*[357] adlı çalışmasında, İdrîsî ve eserini baştan savma bir üslupla değerlendirmiştir.

Joseph Meyer ise, eserdeki haritaların bir dereceye sahip olmadığını ve gerekli geometrik doğruluktan yoksun olduğunu belirtmesine rağmen; haritanın içeriğinde ve metinlerde verilen coğrafi materyallerin oldukça önem arz ettiğini ve bunların eserde işlenmesinin muhtemelen" Orta Çağ'ın en değerli coğrafi başarısı" olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Miller'ın eser ve harita hakkında yaptığı bir başka yorum da, İdrîsî'nin eserindeki metinleri okuyucunun anlayabilmesi için haritaya başvurmak zorunda olduklarını belirtmesidir. Joseph- ToussaintReinaud'un, İdrîsî'nin yeryüzü tanımını anlamanın harita olmadan zor ve pek çok yerde anlaşılmaz olduğunu belirtmesi, Miller'ın bu görüşünü kanıtlar niteliktedir.[358]

---

[356]Miller **a.g.e, s**.42.
[357]Siegmund Günthers, *Geschichte der Erdkunde*, Leipzig, F. Deuticke Publishing, 1904.
[358]Miller, **a.g.e,** s.42.

Eserin günümüze ulaşan bazı nüshalarında ayrıca küçük ve yuvarlak bir dünya haritası da bulunmaktadır. Bu nüshalardan beşi tasvirleri tam bir şekilde, dördü ise haritaları içermektedir. Arapça orijinal metinden kalan bölümler seçilerek ilk defa 1592 yılında Roma'da Nüzhetü'l-müştâḳ başlığıyla yayımlanmıştır. Ancak bu yayın, iyi bir çalışma niteliğini taşıyamamıştır. Bölümler, metnin içeriği dikkate alınmadan, gelişi güzel bir şekilde çalışmaya dâhil edilmiştir. 1592 yılı ayrıca, Müslüman bir coğrafyacının eserinin Avrupa'da ilk defa basıldığı yıl olmasından ötürü de önemlidir. Aslında, Hollandalı bir tüccar olan Linschoten'in seyahatleri sırasında yararlandığı Afrika haritasının İdrîsî'ye ait olabileceğinin bilinmesine rağmen, bu yıla kadar Avrupa Müslüman coğrafyacıların ortaya çıkardığı eserlerden haberi yokmuş gibi tavır sergilemiştir.[359] Sonra İdrîsî'nin eseri, İtalyanca'ya çevrilmiş fakat yayımlanmamıştır. Daha sonrasında ise iki Marunî (Lübnan ve Suriye'de ikamet eden Katolik Süryani topluluğuna mensup kişi)[360] Gabriel Sionita ve Ioannes Hesronita[361] tarafından *"Geographia Nubiensis"* başlığı altında Latince tercümesi yapılmıştır. Plessner'ın görüşüne göre bu çeviriler, İslami coğrafya çalışmaları bir kenara, Batı'nın Doğu ile ilgili daha başlatmadığı araştırmalarını oluşturması için Arap coğrafya kitaplarının Batı literatürüne nasıl fayda sağlayacağını gösteren birer örnek olmuştur.

XIX. yüzyılda İdrîsî üzerine yapılan çalışmalar, oryantalistler tarafından yeniden başlatılmış ve Jaubert Nüzhetü'l-müştâḳ eserini, *"Geographie d'Edrisi"* başlığı ile Fransızcaya çevirerek yayımlamıştır. İdrîsî'nin eserindeki farklı bölümler ilgili haritalar ile ele alınmıştır. Ancak İdrîsî'nin haritacılığı üzerine yapılmış olan en detaylı çalışma, el yazması eserlerinin orijinal kesit haritalarını yeniden üreten, ele aldığı ülkelerin modern taslak haritaları üzerine kasabaları, limanları, şehirleri ve daha birçok coğrafi unsuru yerleştiren Konrad Miller tarafından yapılmıştır. Ayrıca Konrad Miller eser içinde yaptığı kendi yorumlarıyla bölgeleri de tanımlamaya çalışmıştır. Son yıllarda ise, İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserinin Arapça tam metnini düzenleme görevi, Napoli Oryantal Üniversitesi Enstitüsü (InstitutoUniversitario Oriantale die Napoli) tarafından İtalyan Orta ve Uzak Doğu

[359]Marina Tolmacheva, "The Medieval Arabic Geographers and The Beginning of Modern Orientalism" *InternationalJournal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 2, 1995, s. 142-143.
[360]*T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.
[361]Tolmacheva **a.g.e,** s.144.

Enstitüsü (InstitutoItaliano per il Medio ed Estreme Oriente) bünyesinde yerine getirilmiştir. Çalışma 9 fasikül halinde ve "*Opus Geographicum"* başlığı altında yayımlanmıştır.[362]

Harita ve eser hakkında farklı araştırmacı ve oryantalistlerin görüşlerine yer verildikten sonra, İdrîsî'nin bunları ortaya çıkarırken yararlandığı kaynaklar ve bilim insanlarından da bahsedilmelidir.

S. Maqbul Ahmad, Cartography of al-Sharif al-İdrîsî başlıklı çalışmasındaİdrîsî'nin, yapılan çalışmalar sonucunda öne çıkan 6 bilim insanı ve onların eserlerinden faydalandığını dile getirmiştir. Bunlar:

1) Batlamyus ve "*Coğrafya"* adlı eseri

2) Câḥız ve "*Kitâbü'l-Ḥayavân"* adlı eseri,

3) El- Mes'udi ve "*Kitâbü'l-'Acâ'ib"*adlı eseri,

4) İbn Aḥmed el-Ceyhani ve *"el-Mesâlikve'l-Memâlik"* adlı eseri,

5) İbn Ḫurdâzbih ve "*el-Mesâlikve'l-Memâlik"* adlı eseri,

6) İbn Havḳal ve "*el-Mesâlikve'l-Memâlik"* adlı eseridir.[363]

Yararlanılan âlimlerinin çoğunun Müslüman olması dikkat çekmektedir. Ancak İdrîsî bu âlimlerin deneyimlerinden ve bilgilerinden yararlanmakta hiç de haksız değildi. Çünkü özellikle VII. ve IX. yüzyıllar arasında, Müslümanların ticaret faaliyetleri vesilesiyle Çin'e denizden ve karadan ulaşmaları, kuzeye doğru ilerleyerek Rusya'ya nüfuz etmeleri, batıda ise Atlantik'in bilinmeyen ve uçsuz bucaksız sularına erişimi sağlamaları, Müslüman coğrafyacı ve astronomların da bu bölgeler hakkında bilgiye ulaşması anlamına gelmişti. Müslüman âlimler, Yunanistan'da yüzyıllar önce son bulmuş olan gözlem faaliyetlerine devam etmiş, Bağdat'ta ve Şam'da yaptıkları gözlemler sayesinde meridyen yayını hesaplayabilmişlerdir.[364] Tabi ki doğal olarak böyle bir durumda İdrîsî'nin kaynak olarak çoğunlukla

[362]Ahmad, **a.g.e,** s. 165-167.
[363]Gies, **a.g.e,** s. 12-17.

[364]*World Maps of al-İdrîsî*, http://www.myoldmaps.com/early (t.y.), (Erişim Tarihi: 08.03.2017).

Müslüman âlimlere ve eserlerine başvurması, Müslümanlar tarafından elde edilen bu bilimsel bilgileri kullanılması ve eserlerinde yansıtması kaçınılmazdır.

S. MaqbulAhmad'a göre İdrîsî'nin eseri için Batlamyus'un *Coğrafya* eserinin hangi Arapça nüshasından yararlandığı tespit edilememiştir.[365] Ayrıca Sezgin, İdrîsî'nin Batlamyus dışında yararlandığı Batı kökenli bir diğer kişinin de Paulus Orosius olduğunu belirtmiştir.[366] İdrîsî, Palermo sarayında bulunan Orosius'un eserinde yer verdiği yeryüzünün tanımı ve haritalarından, eserin Latince olması sebebiyle çok az yararlanabilmiştir. Aynı durum eğer Arapçaya çevrilmiş olmasaydı, Batlamyus'un orijinali Yunanca olan "*Coğrafya"* adlı eserinden yararlanması açısından da sorun yaratabilirdi. İdrîsî haritasını yaratırken Batlamyus'un eserinden faydalanmasına rağmen, dünyada Batlamyus'un de bilmediği bölgeler olduğunu dile getirmiş ve haritada bunları işlemiştir. Örneğin; Batlamyus'un eserinde Habeşistan ile alakalı herhangi bir bilgi bulunamamış olması, onun bu bölgeden haberdar olmadığını kanıtlamıştır. Aynı zamanda Nil Nehri'nin iki kolundan biri olan ve "Mavi Nil" olarak adlandırılan, Astapos Nehri'nin kaynağı hakkında da Batlamyus'un eserinde hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu konu ile alakalı başka bir örnek verecek olursak, Batlamyus boylamların başlangıcı olarak gördüğü bölgede iki adet adanın bulunduğunu dile getirmiştir. Hâlbuki bu bölgede iki adet değil; yedi adet adanın var olduğunu İdrîsî dile getirmiş ve bunları eserinde tasvir etmiştir.[367] Sezgin'in çalışmasında, Alman oryantalist ve filolog Wilhelm Hoenerbach'ın Batlamyus ve İdrîsî'nin çalışmalarıyla ilgili dikkat çekici ifadelerine de yer vermiştir. Hoenerbach'a göre İdrîsî'nin Batlamyus'a kıyasla Taren (Taranto) Körfezi'ni daha gerçekçi ve düzgün bir şekilde yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Batlamyus'un eserinde yer vermediği Orbetello Bölgesi, Cenova Körfezi, St. Michael ve Seine Koyu'nun

[365]Ahmad, **a.g.e,** s. 169.
[366]Fuat Sezgin, *Mathematical Geography and Cartography in Islamand their Continuation in the Occident*, cilt: I, , Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt 2005, s. 314; Evelyn Edson, Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World, Richard Talbert, W. Unger (Ed.), cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectivees, New Methods, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.
[367]Miller, **a.g.e,** s.4.; Fuat Sezgin, *The contribution of the Arabic-Islamic geographers to the formation of the world map (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften)*, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1987, p.30-34.

İdrîsî'nin çalışmasında yer aldığına dikkat çekmiştir.[368] Sezgin'in yine aynı çalışmasında belirttiği üzere, İdrîsî'nin "*Nüzhetü'l-müştâḳ"* adlı eserinde Silla, Gana, Tacrour gibi yerlerden ve Oulil'de yapılan tuz ticaretinden bahsetmesi, bu eserin Batlamyus'unkinden nitelikte olduğunu kanıtlamıştır. Bu görüşlerden yola çıkarak Sezgin, İdrîsî'nin haritalarında referans olarak Me'mun atlasını kullandığını dile getirmiştir. Hatta "*Nüzhetü'l-müştâḳ*" eserinin ilgili bölümlerini incelemesinden sonra, İdrîsî'ninel-Me'mun "*Coğrafyası"*nı, Batlamyus'un "*Coğrafyası*" olarak yanlış aktardığını iddia etmiştir. Bu iddiasını da, İdrîsî'nin haritasında verdiği Madagaskar adasının yanlış konumunu, Nil'in Nijer nehrine bağlandığını düşündüğü hatalı haritayı benimsemesini ve daha küçük ölçekli dünya haritasında bulunan Ejder Kuyruğu'nu göstererek sağlamlaştırmıştır.[369]

İdrîsî'nin eserinde Yedi İklim Anlayışına yer verdiği aşikârdır, hatta yedi iklimikendi içerisinde her birini 10 bölüme ayırdığı bölgelerin işlendiği parça haritalar hazırlamıştır. İdrîsî'nin Yedi İklim Anlayışında nereden etkilendiğini bilmek zordur çünkü İdrîsî eserinde birbirinden farklı 3 ekolün de (Irak Coğrafya Ekolü, Belh Coğrafya Ekolü ve Batlamyus Ekolü) etkilerini yansıtmıştır. Genel olarak astronomik coğrafya alanına ait bilgilerin, büyük ihtimalle Halife Mansur döneminde Cundişapur mektebi vasıtası ile Bağdat'a ulaşan Siddhanta (Müslümanlar bu kelimeyi Sind Hind olarak çevirmişlerdir) gibi, Hint astronomisi hakkında yazılmış olan eserlerle Doğu kültüründen aktarıldığı düşünülmektedir. Bunun yanında Batlamyus'unYedi İklim Anlayışı'nın de İdrîsî'nin eserinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü İdrîsî'nin temel kaynakları arasında sayılan âlim İbn Ḫurdâzbih, Batlamyus'un *Coğrafya* adlı eserini tercüme etmiş ve kendi eserinde de Batlamyus'un Yedi İklim Anlayışından etkilenmiştir. Ayrıca Irak ekolünün mensubu olan ve yine İdrîsî' ye kaynak teşkil eden coğrafyacı Yaku'bi, eserlerinde Yedi İklim Anlayışına eserlerinde yer vermemiş olsa da bu anlayıştan haberdardı. Ancak aynı ekolün takipçisi olan Mes'udi, Yedi İklim Anlayışına eserlerinde yer vermiştir.[370] Kısacası İdrîsî'nin haritasında ve esrelerinde yansıttığı Yedi İklim Anlayışında,

[368]Fuat Sezgin, "Arab Origin of European Maps", *Zeitschrift für die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft,* Fuat Sezgin (Ed.), b. 15, 2002-2003, s.324.
[369]Fuat Sezgin, *Mathematical Geography and Cartography in Islam and their Continuation in the Occident*, vol: I, Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt 2005.s. 131-132.
[370]S.Maqbul Ahmad, Franz Taeschner, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, 1991, p. 586-587.

yararlandığı bir kişiden ya da eserden etkilenmiş olabilir.İdrîsî'nin, dünyayı 7 bölüme ayırmasının temelinde yatan Yedi İklim Anlayışı, kaynağı net olarak bilinmemesine rağmen, Yunanlıların ya da kendisinden önce yaşamış Müslüman coğrafyacıların mirasıdır. Fakat Yedi İklim Anlayışı yanında, her bir iklimi kendi içerisinde 10 parçaya ayırma fikri İdrîsî'nin eserine özgü bir durumdur. İdrîsî, bu durum ile alakalı olarak, yer adlarını, içinde bulundukları iklime ve konumlarına göre belirtmek ve burada yaşayan insanların özelliklerini haritaya doğru bir şekilde yerleştirmek istediklerinde; her iklimi uzunluğuna, boylam ve enlem derecelerine karar vererek 10 parçaya bölmeye karar verdiklerini dile getirmiştir.[371]
Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserde yer alan haritaların, gümüş üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası ile arasındaki farklardan biri; bir bütün olarak fiziki ve açıklayıcı coğrafya ile alakalı konuları ayrıntılı bir şekilde yansıtmaları için tasarlanmalarından ötürü, enlem ve boylam derecelerine sahip olmamalarıdır. Ayrıca eserdeki metinlerde de belirli yerler arasındaki mesafeler, dereceleri yerine uzaklık ölçü birimleri ile verilmiştir. Bununla birlikte, İdrîsî kitaptaki parça haritalarını ortaya çıkarırken net bir düzene uyduğu için, 70 adet parça harita, iklimler ve bölümlere göre sırasıyla yerleştirildiğinde, tasarladığı şekle uyarak dünyanın büyük resmini eksiksiz ve net olarak yansıtmaktadır.[372]

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere; İdrîsî, Batlamyus'un coğrafi bakış açısından ve eserlerinden edindiği temel bilgileri, doğrudan ve herhangi bir katkı yapmadan eserlerinde kullanmak yerine; bu bilgilere kendi seyahatlerinden, kitaplardan, bilinmeyen yerlere seyahat etmiş tüccar ve denizcilerden ve ayrıca Kral Roger'ın bilgi toplaması için seyahate gönderdiği âlimlerden aldığı bilgiler doğrultusunda eklemeler yaparak onları zenginleştirmiştir.

İdrîsî'nin Kral Roger'ın sarayında kaldığı ve eserleri için araştırmalar yaptığı dönemde, hem Belh ekolünün hem de Batlamyus'un kartografik geleneklerinin yansıdığı çalışmalardan oluşan geniş bir kaynağa kolayca erişebildiği dile getirilmiştir.[373] İdrîsî, bu kaynak içerisinde bulunan ve Belh ekolü geleneğini takip

[371]Ahmad,**a.g.e,** s. 160.
[372]Ahmad, **a.g.e,** s. 163; John Kirtland Wright, "Notes on the Knowledge of Latitudes and Longitudes in the Middle Ages", *Isis,* vol.5, no. 1, 1923, pp.75-98.
[373]Michele Amari, Giovanni Schiaparelli, "L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi", *Atti della Reale Accademia Dei Lincei,* s.2, vol.3, 1876, pp. III-XV.

eden İbnHavkal'ın eserlerini incelemiş; fakat bu eserler, ekole mensup olan diğer coğrafyacıların da yaptığı gibi, sadece "mamlakat al-İslam" yani "İslam İmparatorluğu" nu ele aldığı ve dünyanın geri kalan kısmını dışarıda bıraktığı için, İdrîsî'nin amacına hizmet etmemiştir. Oysaki İdrîsî, Batlamyus geleneğinde olduğu gibi tüm dünya ile ilgilenmiş ve bu doğrultuda eserler yaratmak istemiştir.[374]

Bazı çalışmalarda, İdrîsî'nin Avrupa kökenli bilgileri, özellikle de Kuzey Afrika ile ilgili olanları, Roger'ın donanmasında elde ettiği belirtilse de; birçok araştırmacı tarafından bu durumun mümkün olmadığı düşünülmüştür. O halde, Avrupa kökenli bilgilerin temel kaynağı olarak, kralın sarayında bulunan Avrupalı gezginlerin düşünülmesi daha olası bir ihtimal niteliği taşımıştır.[375]

İdrîsî'nin öne çıkan kaynaklarının dışında, Moğollar, Tatarlar ve kuzeydoğu'nın diğer halkları hakkında bilgi veren Ḫanaḫ b. ḪaḳanKimaki;*"Kitabü'l-Büldan"*eserinin yazarı Ahmed b. Ya'kubi; İspanya'nın Almeria kentinde doğan AhmedİbnUmar al- Adri; Kuzey Afrika imparatorlukları hakkında geniş bilgiye sahip olan, Tunus doğumlu Musa al-Karawi; astronom İshak b. Al- Hasan gibi âlimler ve onların eserleri de önem arz etmektedir.[376]

İdrîsî'nin eserinde kaynak teşkil eden bu eserler ve âlimlerin yanı sıra, HyunheePark "*Mapping the Chinese and Islamic Worlds"* adlı eserinde, Ohji Toshiaki adlı bir Japon araştırmacının, İdrîsî'nin Çin haritasını ortaya çıkarırken yararlandığı kaynaklarla alakalı bir hipotezine yer vermiştir. Toshiaki bu hipotezinde, İdrîsî'nin haritasında verdiği Çin'in kıyı şeridi ile ilgili görseli, Çin kaynaklarından elde ettiğini savunmuştur. Çünkü ona göre, İdrîsî'nin haritasındaki görsel ile Çin haritaları arasında büyük benzerlikler bulunmuştur. Ancak bu hipotez, bu görselin Belh okuluna mensup coğrafyacıların haritalarında da olduğunu ileri süren Park tarafından çürütülmüştür.[377]

Yukarıda verdiğimiz 6 adet âlimlerden biri olan el- Mes'udi'ye özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Bu kişiye özellikle dikkat çekmemizin nedeni, İdrîsî'nin onun

[374]Oswald A. W. Dilke, "The culmination of Greek cartography in Ptolemy", *The History of Cartography*, vol.1, 1987, ss. 177-200.
[375]Ahmad, **a.g.e,** s. 167.
[376]Miller, **a.g.e,** s.48.
[377]Hyunhee Park, *Mapping the Chinese and Islamic Worlds*, Cambridge Univesity Press, Cambridge 2012,s. 84-86.

coğrafi düşüncelerine ve eserlerine karşı olan tutumudur. Siddiqi makalesinde, İdrîsî'nin coğrafi kavramlarının temel olarak özellikle Müslüman ve Yunan coğrafyacılara dayandığını, ancak bu coğrafyacılar arasında e olan el- Mes'udi'nin eserinden kaynak olarak çok fazla yararlanmadığını belirtmiştir. Genellikle İdrîsî'nin, onun eserlerinden sadece az miktarda materyal topladığını ve bu materyalleri herhangi bir doğrulama girişimine başvurmadan eserinde sunduğunu aktarmaktadır. Çünkü İdrîsî'ye göre, el-Mes'udi'nin eserleri, ne özgün bir nitelik taşıyor ne de Yunanlılar ve Müslüman coğrafyacılarının benimsedikleri geleneksel fikirlerin eleştirel bir değerlendirmesini içeriyordu aksine bu geleneksel fikirleri olduğu gibi yansıtıyordu. Örneğin; el- Mes'udi, yaşanılan dünya ile ilgili kavramları Aristoteles'ten almıştır ve dolayısıyla da yeryüzünün küresel bir biçimde olduğuna inanmamıştır.[378] İdrîsî'nin yuvarlak bir dünya haritası hazırlaması, bu bağlamda el-Mes'udi ile coğrafi fikirler açısından hemfikir olmadıklarını ortaya koymuştur. Eserin el yazması nüshalarında yansıtılan kartografik stiller arasında önemli ölçüde farklılıkları bulunmaktadır. Tabi bunlar İdrîsî'nin eserinde ve haritasında yansıttığı kendi kartografik stilini değil; el yazmalarını neşreden kişilerin stillerini yansıtmaktadır. Nüshalardaki haritalarda, su kütleleri genellikle çizgi, desenli çizgi ya da daire şekilleriyle temsil edilmiştir. Bu temsiller, bazen aceleyle ve özenilmeden işlenmiş çizgiler, bazen de oldukça itinalı ve düzgün bir şekilde işlenmiş çizgilerden nokta kombinasyonlarına kadar farklı stilleri barındırmaktadır. Nehirler genellikle belli bir kalınlığa sahip basit çizgilerle; kasabalar ise küçük daireler, düz ya da altın sarısı renginde rozetler ve bazen de küçük kule şekilleri ile temsil edilmiştir. Orijinal metinde dağlar genel olarak, şekil ve büyüklük bakımından benzerlik taşısa da, her nüshada farklı desen, biçim ve renklerle gösterilerek karmaşaya neden olmuştur. Ayrıca İdrîsî'nin orijinal eserinde bulunan haritaların sahip olduğu kronolojik düzen ve birbirleriyle aralarındaki bağlantı ile alakalı nüshalarda ya yok denecek kadar az bilgi verilmiştir, ya da bunlardan hiç bahsedilmemiştir.

İdrîsî'nin haritaları ve metinleri üzerinde çalışan araştırmacılar, genellikle sadece bir bölge ya da ülke üzerinde yoğunlaşmış, İdrîsî'nin burayı nasıl tanımladığı ve haritalandırdığını incelemişlerdir. Fuat Sezgin'in editörlüğünü yaptığı "*İslami Coğrafya Ansiklopedilerinin (İslamicGeography)"* farklı ciltlerinde yer verilen, *Guy*

[378]Akhtar Husain Siddiqi, "Muslim Geographic Thought and The Influence of Greek Philosophy", *GeoJournal,* Vol. 37, No. 1, The Muslim World, September 1995, s. 13.

le Strange'in " Idrisi's description of Jerusalem in 1154 (1154'de İdrîsî'nin Kudüs tanımı)[379] adlı çalışması; Adolf Friedrich Graf von Schack'ın *"Geographie der Insel Sicilien aus der Kosmographie des Arabers Edrisi (İdrîsî'nin Kozmografyasında Sicilya Adasının Coğrafyası)*"[380] adlı çalışması; Wilhelm Hoenerbach'ın *"Deutschland und seine Nachbarländer nach der grossen Geographie des Idrisi (İdrîsî'nin Coğrafyasına göre Almanya ve Komşu Ülkeleri)*"[381] adlı çalışması; Douglas Morton Dunlop'un "*Scotland according to al-Idrisi c.A.D.1154 (el-İdrîsî'ye göre İskoçya, M.S.1154)*"[382] adlı çalışması ve bunlara benzer daha birçok çalışma örnek olarak gösterilebilir. Sezgin'den sonra, günümüze gelene kadar farklı dillerde ve farklı araştırmacılar tarafından, örneğin; Emeri J. van Donzel, Andrea Barbora Schmidt, "*Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources"*; Diarmid A. Finnegan'ın, "*The Spatial Turn: Geographical Approaches in the History of Scienc*e"; Allaoua Amara ve Annliese Nef'in "*Al-İdrîsî et les Hammūdides de Sicile; nouvelles donnees biographiques sur l'auteur du Livre de Roger";* Sarıp Muhammad Ashraf'ın, "*El-İdrîsî Ve Nuzhatü'l-MüştâḳAdlı Eserinin Uzak Doğu İle İlgili Bölümünün Çeviri ve Yorumu"* konulu doktora tezi gibi çalışmalar yapılmıştır.

3.5. İdrîsî'nin Eserlerinin Kendisinden Sonraki YazarlarÜzerinde Yaptığı Etki

İdrîsî'nin kitabının ve haritalarının etkilerini (haritalarının kendisinden sonraki yazarlara olan etkisinin az olduğu düşünülse de), sonraki dönemlerde yaşamış olan yazarlar üzerinde görebiliriz.

İlk olarak İdrîsî'nin coğrafya anlayışının ve bu anlayışım mahsulleri olan haritalar ve eserlerinin etkisi, kendini Ali İbn Musa İbn Sa'id el-Mağribi (d.1286)'nin eserinde göstermiştir. İbn Sa'id, *"Kitab bast al-ard fi tulihawa-al-ard (Dünyanın uzunluğu ve genişliğinin yorumlanması)"* adlı eserinde, İdrîsî'nin iklimleri uzunlamasına bölümlere ayırdığı üzerine yazdığı bölümü esas almıştır, İdrîsî'nin bu anlayışını

[379]Ayrıntılı bilgi için bkz: Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 1992, vol. 6, pp. 250-258.
[380]Ayrıntılı bilgi için bkz: Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 1992, vol. 6, pp. 332-360.
[381]Ayrıntılı bilgi için bkz: Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 1992, vol. 8, pp. 289-391.
[382]Ayrıntılı bilgi için bkz: Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 2009, vol. 310, pp. 250-258.

eserinde kullanmasının yanında İbnSa'id bunu, daha sonraki dönemlerde Orta Doğu yazarlarına da aktarmıştır.[383]

İbn Sa'id'in eseri incelendiğinde, bunun sadece İdrîsî etkisi altında kalarak yapılan bir çalışma olduğu yanılgısına kapılmamalıyız. Çünkü İbn Sa'id'in İdrîsî'nin dışında, Batlamyus'un Coğrafyası'nın Arapça versiyonundan, el-Harizmi'nin ve İbn Fatımah'ın eserlerinden de etkilendiği ve bu etkiyi eserlerinde açık bir şekilde yansıttığı bilinmektedir. İbn Sa'id'i, bu üç yazarın da eserlerini "yeryüzü haritası (el-Jughrafiya)" olarak nitelendirmiş ve eserinde herhangi bir haritaya yer vermemesine rağmen; eserde el-Harezmî'ninkine benzer enlem ve boylam değerleri vermiştir. Yani bu durumda, bu değerleri İdrîsî'den almadığı kesindir.[384]

İdrîsî'nin eserler ve bilim insanları üzerindeki etkisini gösteren bir başka örnek de, bilim dünyasında önemli bir yere sahip olan Arap tarihçisi, devlet adamı ve düşünür İbn Haldun (d.1406)'dur. İbn Haldun, coğrafya ve haritacılık anlayışından dolayı İdrîsî'ye büyük saygı duymuş ve dünya tarihini ele aldığı *"Kitab al-'ibar"* adlı eserinin coğrafya ile ilgili bölümlerinde, İdrîsî'nin eserini kaynak olarak kullanmıştır. İbn Haldun eserinde denizlerden ve nehirlerden bahsederken şunları söylemiştir:"Batlamyus kendi kitabında, İdrîsî de Roger Kitabı'nda bunların hepsini tasvir etmiştir. Onlar el-Jughrafiya'da (yani dünya haritalarında), meskûn bölgelerde bulunan bütün dağları, denizleri, nehirleri ve vadileri resmetmişlerdir."[385]

Daha sonra İbn Haldun, İdrîsî'ninNüzhetü'l-müştâḳ adlı eserinde yer verdiği dünya haritasını model alarak, bir dünya haritası çizmiştir. Çizdiği bu harita, "*Kitab al-'ibar"*adlı çalışmasının el yazmalarında en az üçünde yer almıştır. Bu haritanın İdrîsî'nin küçük dairesel dünya haritasına olan benzerliği, İbn Haldun'un İdrîsî'den etkilendiğini gösteren bir kanıt niteliği taşımaktadır.[386]

İdrîsî'nin İslam geleneğinde yer alan yazarlar üzerindeki etkisinin son izleri, Ebu el-Kasım Ahmed Ali el-Zeyyani'nin dünya haritasında görülmüştür. Mağribîli bir

[383] Ahmad, **a.g.e,** s. 169.
[384] Ahmad, **a.g.e,** s. 170.
[385]Ahmad, **a.g.e,** s. 170; Alastair Strang, "The Analysis of Ptolemy's Geography", *The Cartographical Journal- The World of Mapping*, vol.35, no.1, 1998, pp. 27-47.
[386]Tarek Kahlaoui, "Towards reconstructing the Muqaddimah following Ibn Khaldun's reading of the Idrisian text and maps, *The Journal of Nort African Studies*, vol. 13, no.3, 2008, pp. 293-307; Gheorghe Gelu Pacurar, *Imagining Distant Lands: Ibn Khaldun's Muqaddimah*, Department of History, California State University, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, USA 2015.

tarihçi olan el-Zeyyani eserinde, İdrîsî'nin parça haritalarını takiben, dünyanın bir eskiz haritasını çizmiştir. Bu harita, her biri İdrîsî'nin parça haritalarına karşılık gelen, 70 adet kareden oluşan bir ızgara sistemine sahiptir. Haritalar arasında bulunan birçok benzerlik, İdrîsî etkisinin açıkça yansımasını temsil etmiştir. Bu bağlamda, el-Zeyyani, uzun zaman önce ülkesindeki Batlamyus ve dolaylı olarak da İdrîsî anlayışının yerini, Avrupa ülkelerinde kullanılan yani kartografik tekniklere bırakmasına rağmen; parça haritaları bu şekilde (70 adet parça haritayı ızgara sistemi şeklinde) birleştirdiği bilinen tek Müslüman yazar olmuştur.[387]

Son olarak, İdrîsî'nin diğer yazarlara etkisi ile ilgili ilişkili olarak, Rönesans Avrupa'sının kartografya anlayışı üzerinde herhangi bir etkiye sahip olup olmadığı hala tartışılmaktadır.[388] S. Maqbul Ahmad'in düşüncesine göre, İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserinin Arapça kısaltması ilk defa Roma'da ve 1592 yılında yayımlanmıştır. Bu kısaltma belki de kendi türünde, Avrupa'da güncel olma özelliği taşıyan tek coğrafi eser olmuştur. Petrus Bertius (1565-1629), 1592 yılında yayımlanan el yazması nüshadan etkilenerek, İdrîsî'nin tüm parça haritalarını kabartmalı şekilde işlediği bir dünya haritasında birleştirmiştir. Ayrıca Miller, İdrîsî'nin kartografya anlayışının yarattığı etkilerin, Marino Sanudo'nun haritasında (1318-1320 tarihleri arasında Pietro Vesconte tarafından düzenlenen harita) ve Katalan haritalarında var olduğunu belirtmiştir. Ancak Rus yazar ve oryantalist Ignaty Krachkovsky bu etkinin, bahsi geçen haritalarda kendini göstermesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Krachkovsky'e göre, İdrîsî'nin özellikle Batı Avrupa'da coğrafya ve kartografya alanında bir etkisi varsa -ki o böyle bir etkinin olmadığına inanmıştır- bu sadece dolaylı yollardan bir etki olmuştur. Bu şekilde dolaylı yollardan sağlanan bir etkinin de, ilk kaynağının özgünlüğünü yani İdrîsî'nin saf etkisini yansıtmadığına dikkat çekmiştir.

[387]Ahmad, **a.g.e,** s. 170.
[388]Riyaz Ahamd Skeikh, "Contribution of Medieval Muslim Central Asian Scholarship to the Renaissance: A Study", *AGU International Journal of Research in Social Sciences & Humanities*, vol. no. 6, January-June 2018, pp. 570-578; John Larner, "The Church and the Quattrocento Renaissance in Geography", *Renaissance Studies*, vol. 12, no. 1, 1998, pp. 26-39.

4. İDRİSİ VE ESERİNİN BATI LİTERATÜRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanlar yaşadıkları mekânı, gördükleri şeyleri resmetme geleneğini ilk var oldukları dönemden itibaren sürdürmektedirler. Yeri geldiğinde hayatta kalabilmek, yeri geldiğinde çevreleriyle ilgili edindikleri bilgileri unutmamak ve bu bilgileri gelecek nesillere aktarmak amacıyla bunu yaparlar. Bazen bir topluluğun yaşadığı ortamda kendini koruyabilmesi ve mevcudiyetini devam ettirebilmesi, bazen de koca bir imparatorluğun hâkimiyet alanını genişletebilmesi için bu faaliyet zorunlu hale gelmiştir. Böylece, coğrafi mekânın kartografik bir sunumu olan haritalar ortaya çıkmıştır. İşin aslı, insanlık tarihi kadar eski olan ve bu sürecin her safhasında önemli bir yere sahip olan harita, bir mekân ve mekân üzerindeki bazı bilgilerin semboller ve işaretler aracılığıyla, bir düzleme aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Seçilmiş bir mekân ile alakalı harita yapma, onu hazırlama, çoğaltma ve güncelleme eylemine de haritacılık denilmektedir.[389]

Haritalar, ortaya çıkarıldıkları dönemlerde farklı faktörlerin (din, siyaset, kültür ve çeşitli düşünce yapıları vb. faktörler) tesiri altında kalmışlardır. Ve dolayısıyla haritalar ve haritacılık üzerinde, bu faktörlerin etkisi kendisini fazlasıyla belli etmiştir. Ortaya çıkarılma amaçları bir kenara bırakılarak ve coğrafi gerçeklik görmezden gelinerek, dini, siyasi ve diğer faktörlerin yarattığı bakış açısıyla ortaya çıkarılan haritaların tarih boyunca birçok örneğine rastlanmıştır.[390] Örneğin; M.Ö. 6200 yılına ait olduğu tahmin edilen ve dünyanın en eski haritası olarak kabul gören Çatalhöyük Haritası'ndan; Mısır medeniyetinde Firavunlar zamanında arazi mülkiyetinin ortaya çıkarılması ve buna göre vergi tepsiti yapılması için ortaya çıkarılan arazi ölçümleri; M.S. II. yüzyılda Batlamyus'un Geographika Hyphegesis eserinde yer verdiği ve dönemin en gelişmiş haritası olarak kabul edilen dünya haritası; M.S. III. yüzyılda Pei Hsiu'nun 18 pafta halinde ve 1/10 milyon ölçekli ve

[389]Gümüşçü, **a.g.e,** s. 6; Arthur Hunt, "2000 years of Map Making", *Geography*, vol.85, no. 1, January 2000, pp.3-14; Joseph E. Schwartzbetg, *Cosmoaphical Mapping*, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.332-387.
[390]David Christian, *Maps of time: An introduction to big history*, vol. 2. University of California Press, USA 2011, s.23-28.

dünyanın düz olduğu düşüncesinin hâkim olmasıyla ortaya çıkarılan dikdörtgen şeklinde tasarlanmış bir Çin Haritası[391]; Eski Çağ'da Yunan filozoflarının yeryüzünün doğu-batı kesitinin uzun, kuzey-güney kesitini ise daha kısa olarak resmettikleri dünya haritaları; Eski Yunan medeniyeti sonrası Roma uygarlığının haritacılık bilimine katkıda bulunmayarak, İyonyalı coğrafyacıların bakış açılarını benimseyerek ortaya çıkardıkları "disk" şeklindeki haritalar; bunu takiben Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile Eski Çağ kültürünün yerini alan skolâstik düşüncenin etkisi altında ortaya çıkarılmış T-O haritaları ve kilise baskısının biraz daha azaldığı, ancak haritaları hala etkileyecek seviyede olduğu yıllarda çizilen Mappaemundiler dini, siyasi ve diğer birçok faktörün etkisini açıkça gözlemleyebileceğimiz haritalar olmuşlardır.[392]

Ancak burada sorulması gereken soru, İdrîsî'nin bu haritaları ortaya çıkaran coğrafyacı ve kartograflardan ayıran özelliği ne olabilir ki Kral II. Roger, bir dünya haritası yapması için onu seçmiştir? Ya da İdrîsî'nin gümüş bir tabla üzerine işlediği yuvarlak dünya haritası ve bu haritada yer verdiği bölgelerin bütün özelliklerini ayrıntılarıyla anlattığı eseri Nüzhetü'l-müştâḳ'ın farklı hangi özelliği onu bu kadar özel kılmaktadır? Tabi ki böyle bir sorunun cevabını ararken, objektif ve adil davranılmalı ve İdrîsî'nin haritasını, eserini çağdaşları yani Orta Çağ'da ortaya çıkarılmış haritalar ile karşılaştırmak gerekmektedir. Aksi takdirde bu ayrıntılar göz önüne alınmazsa, bu kıyaslama sağlıklı ve adaletli olmayacaktır ve İdrîsî'nin ve haritasının onları özel kılan yanlarını ortaya çıkarma çabaları hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle de İdrîsî'nin haritasını, aynı dönemde ortaya çıkarılan ve Avrupalı kartografların Orta Çağ dünya imajını yansıttıkları T-O haritaları ve din dayatmalarının etkisi altında daha az kalan, dolayısıyla da bu etkinin daha az yansıtıldığı Mappaemundiler ile İslam dünyasındaki haritalar ile karşılaştırmak doğru olacaktır. İdrîsî'nin haritasının temel olarak Me'mun haritasına dayandığı dile getirilmiştir. Ancak İdrîsî, Me'mun haritasında verilen derece sistemini – yanlışlıkla

[391]Turgut Bilgin, *Genel Kartografya I,*Filiz Kitabevi, İstanbul 2006, s. 7-8; Evelyn Edson, Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World, Richard Talbert, W. Unger (Ed.), cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectivees, New Methods, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.

[392]Catherine Delano Smith, *Prehistoric Maps and the History of Cartography: An Introduction*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.45-49.

da olsa- eş uzaklıklı çizilmiş yedi iklim çizgisiyle değiştirmiştir. Bunun yanı sıra, İdrîsî Me'mun haritasına göre Akdeniz'i düzeltmiş, Avrupa'nın gerçeğe en yakın görüntüsünü vermiş ve Asya'nın yeni topografik görüntüsünü haritasına yansıtmıştır.[393]

Orta Çağ'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması (476) ile Avrupa'da baş gösteren siyasi, sosyal ve bilimsel sorunlar doğal olarak dönemin diğer eserlerinde olduğu gibi, haritalarda da kendini göstermiştir. İmparatorluğun yıkılmasından sonra oluşan siyasi boşluğu doldurmaya çalışan kilise ve din adamları, yaşamın her alanına müdahale etmişler ve ağırlıklarını koyarak büyük bir otorite haline gelmişlerdir. Bu anlayışın sürdüğü bir toplumda yaşayan insanlara tarafından, hayatın her alanında yeganehâkim tanrı olmuş ve din adamları da onun yeryüzündeki temsilcileri olarak görülerek büyük bir saygı ve otoriteye sahip olmuşlardır. Böyle bir ortamda bilim ve sanat alanlarında ortaya çıkarılan bütün eserler de bu doğrultuda şekillenmiştir. Bu durum, coğrafya ve kartografya alanlarında gerilemeye sebep olmuş, Eski Çağ coğrafya kültürü unutulmaya yüz tutmuş ve gerçekler yerini mitlere ve gerçek dışı söylemlere bırakmıştır. Doğal olarak T-O haritaları, üzerine işlenen bilgilerin coğrafi olarak doğrulukları ispatlanmadan, teolojik düşüncelerin nihai doğrulanmış gibi yansıtıldığı araçlar haline gelmişlerdir. Yani bir nebze kilisenin ve devlet adamlarının dini daha da sağlamlaştırma ve yayma adına kullandıkları bir propaganda ürünü niteliği taşımıştır.[394] Yani İdrîsî'nin haritası ile aynı dönemde Avrupa'da ortaya çıkan T-O haritaları, özellikle Hristiyanlığı övmek, desteklemek ve kuvvetlendirmek için fazlasıyla süslü bir stille yaratılmış, hayvan figürleri ve gerçek dışı yaratıklar vb. farklı unsurları barındırmıştır.[395] Bahsi geçen bu özellikler nedeniyle T-O haritaları, coğrafi ve kartografik açıdan değer taşıyan haritalar arasında sayılmamaktadır.[396] T-O haritaları, aynı zamanda Orta Çağ Avrupa'sında yine din adamlarının etkisi altında kalınarak, dikdörtgen, oval ve yuvarlak şekilli olarak ortaya çıkarılmışlardır. Özellikle Eski Tevrat görüşüne dayalı olarak dünyanı daire şeklinde yansıtan bu haritalarda, bazen tüm yerküre bazen de sadece yerkürenin ökümen bölgeleri

[393]Fuat Sezgin,*WissenschaftundTechnik im Islam, Band III*., Strauss Offsetdruck, Germany, 2003, s. 7-8.
[394]İlker Yiğit, Zehra Kaya vd. " Orta Çağ Avrupa Düşüncesinde Dünya İmajı: T-O Haritaları" *International Journal social Science Research*, cilt: 2, yıl: 2, 2013, s. 83-85.
[395]Asa Mittma, *Maps and Monsters in Medieval Englan*d, Routledge, New York 2013.
[396]Mirjanka Lechthaler, *The World Image in Maps*, Wiiliam Cartwright, Georg Gartner, Antje Lehn (Ed.), Cartography and Art, s. 161, Springer Verlag, Berlin, 2009.

resmedilmiştir. T-O haritalarının isminden de anlaşılacağı üzere, yuvarlak şekilli karanın içerisinde, T harfi şeklinde üç deniz yerleştirilmiştir. Aslında burada bahsi geçen üç deniz olarak, Akdeniz, Don Nehri ve Nil Nehri kastedilmektedir. Böylelikle bilinen dünya bu denizlerin haritada yerleşimiyle sınırlandırılmış üç kıtaya bölünmüştür.[397] T harfinin üst kısmında en büyük kıta olan Asya, alt sağda Afrika, alt solda Avrupa ve tam merkezde ise Hristiyanlık dininin kutsal sayılan şehri Kudüs yer almıştır.[398] Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Hristiyanlık dininin din adamlarının ve kilisenin etkisi ve baskısı altında ortaya çıkarılmış olan T-O haritalarına farklı bir dinsel anlam daha yüklenmiştir. Bazı araştırmacılar harita şemasındaki T harfinin, İsa'nın çarmıha gerildiği şeklin sembolü olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra diğer bazı araştırmacılar ise, bunun sadece Yunan alfabesindeki T harfini (tau) temsil ettiğini, düşünüldüğü gibi hiçbir dinsel simgeyi taşımadığını ifade etmişlerdir.

Orta Çağ Avrupa'sında, Hıristiyanlığın bakış açısıyla insanların düşündüğü ve şekillendirdiği dünyayı resmeden bir harita türü de "Mappaemundi" haritalarıdır. Bu haritalar T-O haritalarının bir türü olarak nitelendirilmesine karşın, T-O haritalarında olduğu kadar din ve kilise baskısını yansıtmamışlar, en azından onlara nazaran tarihi ve coğrafi anlamda daha fazla bilgiyi barındırarak, dönem coğrafyası ve kartografyasına daha fazla fayda sağlamışlardır. Ancak yine de temel olarak bu haritaların ortaya çıkarılma amacı, T-O haritalarındakinden farklı değildir. Bundan dolayı Mappaemundi haritalarında da, yeryüzünde bulunan bölgelerin coğrafik ve kartografik açıdan konumlarının belirlenmesi ve bunların haritaya aktarılması değil[399]; yukarıda da belirttiğimiz gibi Hıristiyanlık anlayışının tasavvur ettiği dünyayı ortaya koyma gayesi güdülmüştür. Genellikle belirli bir sisteme ve derece ağına sahip olmayan bu haritalar, dairesel ya da oval şekillere sahip olmuştur. Biçimi, içeriği ve taşıdığı anlam bakımından, Orta Çağ Avrupa'sının birçok yönünü yansıtan belgeler olarak nitelendirilmişlerdir. Haritalar, nicel anlamda çok miktarda bilgi içermelerinden ötürü, ortaya çıkarılan haritalara bakılara onu ortaya çıkaran kişinin içinde yaşadığı toplumun değerleri hakkında çok net bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Her harita, mutlaka ortaya çıkarıldığı dönemdeki dünya görüşünü, dini,

[397]Lechthaler, **a.g.e,** s. 160.
[398]Yiğit, Kaya vd., **a.g.e,** s. 86.
[399]Evelyn Edson, "Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World", Richard Talbert, W. Unger (Ed.), *Cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectivees, New Methods*, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.

siyasi, kültürel ve daha birçok yönüyle yansıtmıştır. Bu bağlamda da haritalar, tarih boyunca, özellikle Orta Çağ Avrupa'sında, ideolojik görüşün bir temsili haline getirilmişlerdir.[400]

İdrîsî'nin gümüş bir tabla üzerine işlediği yuvarlak dünya haritası ve bu haritada yer verdiği bölgelerin bütün özelliklerini ayrıntılarıyla anlattığı eseri Nüzhetü'l-müştâḳ'ın farklı hangi özelliği onu bu kadar özel kılmaktadır sorusunun cevabı ise, bir nebze de olsa sorunun içinde saklıdır. Çünkü o zamana kadar coğrafya ve kartografya alanında ortaya çıkarılan hiçbir eserde, dünyanın bütün bölgeleri ile ilgili bu denli kapsamlı bilgi bulunmamıştır. Bu haritaların ortaya çıkmasındaki en büyük paylardan biri, İdrîsî'nin Kral II. Roger ile tanışması olmuştur. Çünkü Kral Roger'ın isteği ve emriyle İdrîsî, sadece Sicilya ile ilgili tüm detayları ortaya koymamış, farklı ülkelerin ve bölgelerin de kara ve deniz sınırlarını, ait oldukları iklim kuşağını, dini, siyasi, kültürel, sosyoekonomik ve daha birçok özelliklerini en ufak ayrıntılarıyla yani ne var ne yoksa eserinde yansıtmıştır. Aynı zamanda Nüzhetü'l-müştâḳ içerisinde bulunan bilgiler, bilginin nereden ve kimden geldiğine dair herhangi bir sınırlama yapılmaksızın, farklı medeniyet ve yazarlardan alınmıştır. Bazen bu durum bilgi fazlalığına ve karmaşasına neden olarak eserde de sorunlar yaratsa da, yine de eserin daha kapsamlı ve ayrıntılı olma özelliğini pekiştirmiştir.[401]

Genel anlamda, Orta Çağ'da İdrîsî haritasının çağdaşları olarak ortaya çıkarılan haritaların (T-O haritaları ve Mappaemundi haritaları), bilimsellikten oldukça uzak olduklarını söyleyebiliriz. Bu haritalar özellikle, Hristiyanlığa hizmet etmek, bu dinin yayılma faaliyetlerini düzlem üzerinde resmederek ortaya koymak, kutsal yolculuklar için yok rehberi olmak ve İncil'deki açıklamaları simgeler halinde aktarmak misyonlarını taşımışlardır. Oysaki İdrîsî'nin hem gümüş üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritası hem de eserinde yer verdiği parça haritalar, dünyanın bütün bölgeleri ile alakalı gerçek coğrafi bilgileri barındıran eserler olma niteliğini taşımışlardır ve birçok araştırmacı tarafından bu şekilde takdir görmüştür.[402] Dönemin diğer haritalarında olduğu gibi Avrupa'nın bilimsel açıdan karanlık döneminde boşluğu doldurmaya çalışan kilisenin çıkarları altında ezilmemiş, tam tersine bilimsel açıdan

[400]Arthur Hunt, "2000 years of Map Making", *Geography*, vol.85, no. 1, January 2000, pp.3-14.
[401]Fuat Sezgin, "Arab Origin of European Maps", *Zeitschrift für die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft,* Fuat Sezgin (Ed.), b. 15, 2002-2003, s.4-5.
[402]Sezgin, **a.g.e,** s.4-5.

her zaman doğru olanı yansıtmaya çalışmıştır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de, birçok eserden bilgiler toplanmış ve en doğru olanlar haritalara aktarılmıştır. Hatta haritaya aktarılan bilgilerin doğruluğunun kanıtlanması amacıyla bir komite bile oluşturulmuş, doğru olduğu kabul edilen bilgiler ayıklanmıştır. Bu denli bir çaba harcanarak, bu denli özelliklere sahip olması sağlanan İdrîsî haritalarının, döneminin en kapsamlı ve en gerçeğe yakın eserleri olarak nitelendirilmesi kesinlikle doğru bir tespit olmuştur. T-O haritaları ve Mappaemundi haritalarında dikkat çeken ve İdrîsî haritası ile birbirinden ayrılan bir husus da, bahsi geçen haritaların özellikle belli bir amaca- ki bu amaç genellikle dini temellidir- hizmet etmesidir. Dini bir liderin kilise seremonisinin yansıtılması, Hristiyanlık dinini yaymak için çeşitli simgelerin kullanılması, kralların taç giyme törenleri gibi amaçlar öne çıkmaktadır.[403]

İdrîsî ve çalışmalarının Batı dünyasında ilgi görmeye başlamasından ve hakkındaki araştırmaların nicelik açısından gittikçe artmasından evvel, yani eserin ilk yayımlandığı 1592 yılından evvel, Batı'da İslam coğrafyası çalışmalarını, oryantalistler yerine coğrafya ve kartografya alanlarında yer edinmiş bilim insanlarının yaptığı gerçeği, belirtilmesi gereken bir hususdur. Kuşkusuz bu bilim insanları, aynı zamanda Bilimsel Devrim öncesinde varlıklarını sürdüren devrimin oluşumu sırasında entelektüel bir tavır sergileyen kişilerdir. Ancak bu bilim adamlarının, Büyük Coğrafi keşiflerden sonra, özellikle pusulanın bulunması ve denizcilikte yaşanan gelişmeler sayesinde, coğrafi bilgi yönünden zenginliğe ulaşmalarından bir yüzyıl sonra, Orta Çağ ve özellikle İslam coğrafyasına dönüş yapmaları oldukça şaşırtıcı bir gelişme olmuştur.[404] İslam coğrafyasına yapılan bu geri dönüşün nedeni belki de, coğrafi bilgi açısından keşifler sayesinde zenginleşen Batı bilim dünyasının, İslam coğrafyasında ortaya çıkarılan eserlerin ve İdrîsî'nin çalışmalarının, diğer bilim dallarında olduğu gibi coğrafi ve kartografik alanda da, doğru, kesin ve oldukça kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olduklarının farkına varmalarıdır. Çünkü daha önce de birçok kez değindiğimiz gibi, Orta Çağ'da Batı bilim dünyası kilise din adamlarının baskısı altında ortaya çıkarılan, coğrafi ve kartografik anlamda gerçek bilgileri barındırmaktan ziyade, sırf Hıristiyanlık dinini övmek, onun propagandasını yapmak, İncil'de yer alan açıklamaları yansıtmak gibi

[403]Sezgin, **a.g.e,** s. 6.
[404]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 143.

amaçlarla ortaya çıkarılan ve gerçek olmayan mitlerle dolu çalışmalara maruz kalmışlardır.

Çalışmanın en başından beri, İdrîsî'nin *"Nüzhetü'l*-müştâḳ" adlı eserinin, hem yazıldığı dönemde hem de modern dönemde bilim tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilmektedir. Ancak eserin içerik olarak bilim camiasına hangi bilgileri sunduğundan bahsedilmemiştir. Bu bağlamda, eserin içeriği ile alakalı bilgiler vermenin özellikle de meskûn dünyayı 70 parçaya bölerek, her bir parçada yer alan bölgeler ve ülkelerin eserin kapsamında nasıl bir dağılıma sahip olduğunu yansıtmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Böylelikle, okuyucuların eseri daha kolay tasavvur etmeleri ve hakkında daha net bilgilere ulaşmaları sağlanacaktır. Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, bu bilgilendirmenin, eserin orijinal dilinin Arapça olmasından dolayı, Konrad Miller'ın 1926-1931 yılları arasında hazırladığı ve Nüzhetü'l-müştâḳ'ın tıpkıbasımı olarak tasarlanan, *"Mappae Arabicae"* adlı eserden yararlanılarak yapılacak olmasıdır. Miller'ın bahsi geçen eseri, ciltler ve ciltlerin içerisinde yer alan kısımlar şeklinde tasarlanmıştır. Mappae Aarbicae eserine göre;

I.Cilt

I. Kısım -Nüzhetü'l-müştâḳ fi'Ĥtirâḳı'l-âfâḳ hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Arap kartografyasının gelişim evreleri ve Arapların gözünden Akdeniz hakkında bilgilerden bahsedilmiştir.

II.Kısım - İdrîsî'nin kökeni, hayatı ve çalışmalarına yer verilmiştir.

III.Kısım - İdrîsî'nin küçük dünya haritası ile ilgili bir tanıtım metninin yanı sıra haritanın içeriğinden bahsedilmiştir.

II. Cilt

- İdrîsî'nin 1154 yılına ait olan dünya haritası hakkında bilginin yanı sıra haritanı görsellerine de yer verilmiştir.

- Haritada bulunan yerler hakkında aşağı yukarı birer sayfalık bilgi, haritada geçen isimlerin karşılıkları verilmiştir. Bu kısımda bilgi verilen yerler;

Hindistan

Ermenistan

Çin

Horasan

Afganistan ve Pakistan

Maveraünnehir

Kuzey Asya

Fransa

Almanya

İngiltere

Rusya

Orta Afrika

Mısır

Filistin

Libya

Asya (Küçük Asya, Suriye, Mezopotamya)

Arabistan

Godin Tepesi (İran'da tarih öncesi bir yer adı)

İran

I.Kısım – Arap coğrafyacıların gözünden Avrupa;

İspanya

İtalya

Sicilya

Balkan Yarımadası

Fransa

Almanya

Avrupa'nın kuzey bölgeleri

Rusya

II. Kısım – İdrîsî haritasında Afrika'nın gösterimi ve tanıtılması

- Kuzey Afrika'da yer alan bölgeler

Maroko (Fas)

Cezayir

Tunus

Libya

- Arap coğrafyacıların gözünden Mısır. Bu kısımda özellikle Nil Nehri, kaynağı ve Nil Deltası'ndan bahsedilmiştir.

<u>III. Cilt</u>

I.Kısım – Küçük Asya olarak nitelendirilen bölgeden bahsedilmiştir.

Antakya

Antakya sahilleri

İzmit Körfezi

Tiflis

Tarsus

Malatya

Erzincan

Antalya

Fırat ve Rakka

Meyyafarikin (günümüzde Silvan olarak bilinen bölgeye Emeviler tarafından verilen ad)

Diyarbakır

Libadiye

Kamrun

<u>IV. Cilt</u>

I.Kısım – İslam Toprakları

Ermenistan

Cebel

Taberistan (İran'da yer alan bir bölgenin tarihi adı)

Deylem (Hazar Denizi'nin batısında bulunan dağlık bölgenin tarihi adı)

Büyük Fars Çölü

Siestan (İran ve Afganistan sınırında bulunan bir bölge)

Horasan

Harezm (Ceyhun Nehri'nin suladığı ve deltalarının Aral Gölü'ne aktığı topraklar)

Maveraünnehir

- Bu kısmın devamında ise Kuzey Doğu halklarından bahsedilmiştir. Bunlar; Türk Doğu Halkları, Asya'nın Kuzey Halkları, Efsanevi Diyarlar olarak adlandırılan bölgelerde yaşayan halklar, Moğol Duvarı

ve duvarın ötesinde yaşayan halklar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

II. Kısım – İslam Atlası

- Bu kısımda, I. Kısımda verilen bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi ve bu bölgelerin haritalarına yer verilmiştir.
- Hazar Denizi hakkında bilgi ve haritalara yer verilmiştir.
- Arap kozmografların dünya haritalarına genel bakışı, dünya haritaları ve bu haritaları oluşturan isimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

V. Cilt

I. Kısım – Arap, İran ve Suriye medeniyetlerinde yapılmış olan yaklaşık 40 adet küçük dünya haritasına yer verilmiştir.

- Küresel haritalar, onları hazırlayanlar, haritaların içerikleri ve haritalara ait bazı görsellere yer verilmiştir.

- Yazarın sonsözüne yer verilmiştir.

VI. Cilt

Son olarak eserin bu cildinde, İdrîsî'nin orijinal parça haritalarına yer verilmiştir.[405]

İdrîsî, her bölümüyle haritalardaki toprağın metinsel tanımlarını verir ve bu bölgelere özgü olan insanları tarif eder. Tüm harita, doğuda İspanya'dan batıda Çin'e, kuzeyden İskandinavya'dan güneyden Afrika'ya kadar olan bütün bölgeleri kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. İlginçtir ki, haritanın en üst kısmı Afrika ile haritanın en üstünde, İskandinavya ve İngiltere en altta gösterilecek şekilde ters çevrilmiştir. Haritalarda yansıtılan bu yerleştirme şekli, Orta Çağ'dan kalma Müslüman haritacılar tarafından oluşturulan çeşitli haritalarda yaygındır. İdrîsî'nin Müslüman inançları bu haritaya da yansımıştır, çünkü Arap Yarımadası'ndaki Mekke haritanın ortasına yerleştirilmiştir. Roger, Sicilya İmparatorluğunu Kuzey Afrika'ya genişletmek için bu tür bir haritayı kullanmış olsa da, haritayı ortaya çıkarmaktaki amaç, imparatorluğun geleceğinden

[405]Ayrıntılı bilgi için bkz. Konrad Miller, *Mappae Arabicae*, Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.),vol. 240-241, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Stuttgard, 1926.

çok, bilimsel bir arayış içinde olmalarıdır.[406] S. Maqbul Ahmad'a göre, İdrîsî'nin eseri için Batlamyus'un Coğrafya eserinin hangi Arapça nüshasından yararlandığı tespit edilememiştir.[407]Ayrıca Sezgin, İdrîsî'nin Batlamyus dışında yararlandığı Batı kökenli bir diğer kişinin de Paulus Orosius olduğunu belirtmiştir.[408] İdrîsî, Palermo sarayında bulunan Orosius'un eserinde yer verdiği yeryüzünün tanımı ve haritalarından, eserin Latince olması sebebiyle çok az yararlanabilmiştir. Aynı durum eğer Arapçaya çevrilmiş olmasaydı, Batlamyus'un orijinali Yunanca olan "*Coğrafya"* adlı eserinden yararlanması açısından da sorun yaratabilirdi. İdrîsî haritasını hazırlarken Batlamyus'un eserinden faydalanmasına rağmen, dünyada Batlamyus'un de bilmediği bölgeler olduğunu dile getirmiş ve haritada bunları işlemiştir. Örneğin; Batlamyus'un eserinde Habeşistan ile alakalı herhangi bir bilgi bulunamamış olması, onun bu bölgeden haberdar olmadığını kanıtlamıştır. Aynı zamanda Nil Nehri'nin iki kolundan biri olan ve "Mavi Nil" olarak adlandırılan, Astapos Nehri'nin kaynağı hakkında da Batlamyus'un eserinde hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu konu ile alakalı başka bir örnek verecek olursak, Batlamyus boylamların başlangıcı olarak gördüğü bölgede iki adet adanın bulunduğunu dile getirmiştir. Hâlbuki bu bölgede iki adet değil; yedi adet adanın var olduğunu İdrîsî dile getirmiş ve bunları eserinde tasvir etmiştir.[409] Sezgin'in çalışmasında, Alman oryantalist ve filolog Wilhelm Hoenerbach'ın Batlamyus ve İdrîsî'nin çalışmalarıyla ilgili dikkat çekici ifadelerine de yer vermiştir. Hoenerbach'a göre İdrîsî'nin Batlamyus'a kıyasla Taren (Tarente) Körfezi'ni daha gerçekçi ve düzgün bir şekilde yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Batlamyus'un eserinde yer vermediği, Orbetello Bölgesi, Cenova Körfezi, St. Michael ve Seine Koyu'nun İdrîsî'nin çalışmasında yer aldığına dikkat çekmiştir.[410] Sezgin'in yine aynı çalışmasında belirttiği üzere, İdrîsî'nin *"Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-âfâḳ"* adlı eserinde Silla, Gana, Tacrour gibi yerlerden ve Oulil'de yapılan tuz ticaretinden bahsetmesi, bu eserin

[406]Gies, **a.g.e,** s. 17-18.
[407]Ahmad, **a.g.e,** s. 169.
[408]Fuat Sezgin, *Mathematical Geography and Cartography in Islam and their Continuation in the Occident*, cilt: I, , Institute for the History of Arabic-IslamicScience, Frankfurt 2005, s. 314; Orta Çağ'da sosyal, kültürel ve dini yaşantının bir temsili olarak kabul edilen Osoriusi Isidore haritalarının yanı sıra dönemin diğer haritaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Evelyn Edson, "Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World", Richard Talbert, W. Unger (Ed.), *Cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectivees, New Methods*, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.
[409]Miller, **a.g.e,** s.49; Evelyn Edson, Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World, Richard Talbert, W. Unger (Ed.), cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectivees, New Methods, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.
[410]Sezgin, **a.g.e,** s. 324.

Batlamyus'unkinden daha üstün nitelikte olduğunu kanıtlamıştır. Bu görüşlerden yola çıkarak Sezgin, İdrîsî'nin haritalarında referans olarak Me'mun atlasını kullandığını dile getirmiştir. Hatta Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin ilgili bölümlerini incelemesinden sonra, İdrîsî'nin Me'mun "*Coğrafyası"*nı, Batlamyus'un "*Coğrafyası*" olarak yanlış aktardığını iddia etmiştir. Bu iddiasını da, İdrîsî'nin haritasında verdiği Madagaskar adasının yanlış konumunu, Nil'in Nijer nehrine bağlandığını düşündüğü hatalı haritayı benimsemesini ve daha küçük ölçekli dünya haritasında bulunan Ejder Kuyruğu 'nu göstererek sağlamlaştırmıştır.[411]

Orta Çağ boyunca matematik, astronomi ve tıp alanlarındaki bilgiler, Arapça orijinal metinlerden ve Antik Yunan döneminde ortaya çıkan çalışmaların Arapça 'ya çevrilen nüshalarından alınarak, Batı dünyasına transfer edilmiştir. Fakat bu alanlardaki gelişmelerin aksine, Arap-İslam coğrafyası Batı dünyası ile doğrudan bir bağlantıya sahip olamamıştır. Müslüman-Arap coğrafyacıları, İspanya ve Sicilya gibi Avrupa ülkelerinde yaşamalarına ve buralarda çalışmalarını icra etmelerine rağmen, bu eserler ve haritalar Hıristiyan Batı dünyası için yüzyıllar boyunca bilinmeyen bir alan olarak varlığını sürdürmüştür.[412] Bu bilinmezliğin bu kadar uzun süreler boyunca devam etmesini, Avrupa'da yaşanan Orta Çağ karanlığında bilim insanlarının bilimsel araştırma yapmaları ve çalışmalar ortaya koymalarının, kilise ve din adamlarının baskısı ile engellenmesine bağlayabiliriz. Çünkü dinin gerektirdikleri ile bilimsel gerçeklerin çatışması ve bu çatışmanın da din hâkimiyeti ile sonuçlandığını düşünürsek, bu durumun ortaya çıkması şaşılacak bir durum değildir. Hatta böyle bir ortamda, farklı dine mensup bilim insanlarının çalışmaları bir kenara, Müslüman-Arap toplumlarına karşı beslenen düşmanca tavırla, o topluma ait âlimlerin çalışmalarından Batı dünyasına, özellikle de coğrafya ve kartografya alanlarında bilgi aktarımı yapmak zaten gerçekleşmesi imkânsız bir olaydır.

S. Maqbul Ahmad da Tolmacheva gibi, Müslüman- Arap bilim insanlarının yukarıda bahsi geçen alanlarda (tıp, matematik ve astronomi) yaptıkları çalışmaların, Batı bilim dünyasında tanınması ve bu alanlar üzerinde birçok araştırmalar yapılmasına karşın, coğrafya ve kartografya alanlarının ihmal edildiği gerçeği üzerinde fazlasıyla

[411]Sezgin, **a.g.e,** s. 131-132.
[412]Marina Tolmacheva, "The Medieval Arabic Geographers and The Beginnings of Modern Orientalism", *International Journal of Middle East Studies,* cilt: 27, sayı: 2, 1995, s. 143.

durmuş, fakat bunun nedenlerinin hala bilinmediğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra özellikle Orta Çağ'ın zirvesi olarak nitelenen İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eseri ve gümüş tablaya işlenmiş yuvarlak dünya haritasının da aynı şekilde ihmal edildiğini ve bu ihmalin bilim tarihi açısından büyük bir kayıp olduğunu söylemiştir. Ahmad'a göre, İdrîsî'nin bu eserlerinin uzun yıllar boyunca hak ettiği değeri kazanamamasının nedeni ve yapılan çalışmalarında nitelik açısından noksan olmasının nedeni, bir yandan eserlerin iyi hazırlanmış nüshalarının olmaması; diğer yandan da, ortaya iyi bir çalışma çıkarma hedefi ile hazırlanmış nüshaların, içeriklerinde bulunan bilgi fazlalığı ve yanlış bilgiler nedeniyle referans alınabilecek nitelikte olmamalarından kaynaklanmıştır. Ayrıca Ahmad'ın dikkat çektiği bir diğer noksanlık ise, çok sayıda oryantalistin eserde yer verilen bölgeler hakkında ayrı ayrı birçok çalışma ortaya çıkarmalarına rağmen, eserin bütünü ile alakalı esaslı bir çalışmanın ortaya çıkarılması hususundaki gerekliliğin çok uzun yıllar boyunca göz ardı edilmesidir.[413]

S. Maqbul Ahmad'ın İdrîsî'nin eserinin genelde bütününün çalışılmadığına vurgu yapması ve bu durumu eserin hak ettiği değeri görmemesinin bir nedeni olarak göstermesine rağmen, kendisinin de eserin tamamı ile ilgili herhangi bir çalışmaya imza atmamış olması da bu konuda dile getirmemiz gereken şaşırtıcı bir noktadır. İdrîsî'nin eserinin Avrupalı oryantalistler ve araştırmacılar tarafından özellikle tamamının değil de, bazı bölümlerinin üzerine çalışmalar yaptığını, Ahmad'ın yorumuyla da dile getirmiştik. Eserin tamamıyla ilgili çalışmalar yapanların sayısı çok az iken ve bu çalışmalar genellikle nitelik olarak da istenilen seviyeye ulaşmamışken, eserdeki bölümler ve genel anlamda İdrîsî'nin coğrafi anlayışı, eserleri ile alakalı muazzam sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin kapsamındaki bölgeler hakkında yapılan bu çalışmalara birkaç örnek vermek gerekirse, bunlar:

[413]S. Maqbul Ahmad, "*India and the neighbouríng territories in the Kitäb Nuzhat al-mushtäq fi'khtiràq al-'àfâq of al- Sharıf al-Idrísí. A translation, with commentary, of the passages relating to India, Pakistan, Ceylon, parts of Afghanistan, and the Andaman, Nicobar, and Maldive Islands, etc"*, Fuat Sezgin (Ed.), Islamic Geography, vol.311, 1992, s. 9.

- Anonim çalışma, “Description of Tibet. Extracted from theGeographical Work of Sherif-Edrisi”[414],
- Anonim çalışma, “Die Geographie Afrika's von Edrisi,
- A.H. Dufour ve Amari Michele, “Carte comparée de la Sicile moderne avec la Sicile au XIIe siècle d'après Edrisi et d'autres géographes arabes”[415],
- Eduardo Saavedra, “Lageografia de España del Edrisi”[416],
- Guy Le Strange, “ Idrisi’s Description of Jerusalem in 1154”[417],
- Adolf Friedrich Garf von Schack, “ Geographie der Insel Sicilien aus der Kosmographie der Arabers Edrisi”[418],
- Wladyslaw Kubiak, “Some West- and Middle-European geographical names according to the abridgement of Idrisi’s Nuzhat al-Mustak known as Makrizi’s Gany al-azhar min al-rawd al-mi’tar”[419],
- Dougles Morton Dunlop, “Scotland according to al-Idrisi c. A.D.1154”[420],
- Bernard Lewis, “Al-Idrisi on Africa”[421],
- Alfred Felix, Landon Beeston, “Idrisi’s Account of the British Isles”[422],
- Roberto Rubinacci, “The Island of Ash-Shāsland in al- Idrīsī’s Geography”[423],
- Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin çevirisi olan Geographie Nubiensis’ten İspanyolca’ya çevrilen ve 2003 yılında yayımlanan” Descripción de España de Xerif Aledris, conocido por El Nubiense(El Nubiense olarak bilinen kaynaktan İdrisi’nin İspanya tanımlaması)”[424],
- “Fuentes Andalusíes Para El Estudio De La Colonización Fenicia En La Península Ibérica: A-Idrīsī Y El Relato De Los Aventureros De Lisboa (İber Yarımadası'ndaki Fenike Yerleşimi Çalışmalarında Endülüs Kaynakları: Al-

[414]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 5, 1992, s. 54-59.
[415]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 5, 1992, s. 63-111.
[416]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 5, 1992, s. 149-168.
[417]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 6, 1992, s. 31-35.
[418]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 6, 1992, s. 294-322.
[419]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 310, 2009, s. 225-238.
[420]Ayrıntılı bilgi için bkz. Islamic Geography, Fuat Sezgin (Ed.), vol. 310, 2009, s. 250-258
[421]Ayrıntılı bilgi için bkz. The Journal of African History, vol.15, no. 1, 1974, s. 151-152.
[422]Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulletin of the School of Oriental of African Studies, vol. 13, no. 2, 1950, s. 265-280.
[423]Ayrıntılı bilgi için bkz. Oriente Moderne, Studi in Memoria di Paolo Mingenti, vol. 60, no. 1/6, s. 273-277.
[424]Muhammad ibn Muhammad al-Sarif Idrisi, *Descripción de España de Xerif Aledris, conocido por El Nubiense*, Guillermo Blázquez Publishing, Madrid 2003.

Idrīsī ve Lizbon Maceracılarının Açıklamaları)" [425],

- Les coordonnées géographiques de la carte manuscrite d'al-Idrīsī (İdrisi haritasının coğrafi koordinatları)" [426] gibi çalışmalardır.

Yukarıda verilen örnekler, bütünün sadece küçük bir parçasını teşkil etmektedir. Burada çalışmanın asıl amacını saptırmaması açısından yapılan bütün çalışmalara yer vermemiz mümkün olmamıştır ve bu nedenle bilgilendirme amaçlı yukarıdaki örnekleri vermekle yetinilmiştir. Ancak burada özellikle dikkat çekilmesi gereken husus, İdrîsî eserindeki bölgeler üzerinde yapılan muazzam sayıdaki eserin bilim dünyasını nicelik açısından doyuma ulaştırmasına rağmen, çoğunlukla nitelik açısından maalesef zayıf kalmalarıdır. Bu durumda, özellikle İdrîsî eseri hakkında yapılan çalışmalar üzerinde yoğunlaşılırsa, oryantalistler gibi Doğu kültürü ve medeniyeti ile ilgilenen ve bilhassa İslam medeniyetinde ortaya çıkarılmış eserlerin yanı sıra onların müellifleri hakkında da uzmanlaşmış bilim insanlarının noksanlığı, yapılan çalışmaların başarısız olmasının en önemli nedenleri arasındadır. Çünkü ortaya çıkan bir eseri, doğru bir şekilde irdeleyebilmek, özümseyebilmek ve sonuç olarak eser hakkında net ve doğru bilgiler verebilmek, bilimin hangi alanında olursa olsun uzmanlık gerektiren bir uğraştır. Sadece eser hakkında değil, onu ortaya çıkaran yazarın kültürünü, bilim anlayışını ve eserine yansıtmış olabileceği birçok yönünü de bilmek, iyi bilim yapmak adına bir zorunluluktur. Aynı zamanda, İdrîsî'nin eserinin Jaubert tarafından yapılan Fransızca tercümesinde ve 1619 yılında "*Geographie Nubiensis*" başlığıyla yayınlanan Latince tercümesindeki yapılan hataların ve ortaya çıkan eksikliklerin tekrar tecrübe edilmemesi adına, üzerine araştırma yapılan eserin orijinal diline de hâkim olmak oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, İdrîsî eseri üzerine yapılan çalışmaların – ister eserin bütünü isterse bölümleri ile alakalı olsun- başarısızlığa uğraması, çalışmayı yapan kişilerin bu niteliklere sahip olmamasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumu göz önüne aldığımızda, İdrîsî'nin eseri ve haritaları hakkında ayrıntılıher hangi bir çalışmanın - ne eserin bütünü ile alakalı ne de tümünü kapsayan- olmadığından yakınsak da, yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, Batı bilim

[425]Juan Antonio, Martin Ruiz, "Fuentes Andalusíes Para El Estudio De La Colonización Fenicia En La Península Ibérica: A-Idrīsī Y El Relato De Los Aventureros De Lisboa" Estudios sobre patrimonio, cultura y ciencias medievales, no.11-12, 2010, pp.113-124.

[426]Jean-Charles Ducéne, "Les coordonnées géographiques de la carte manuscrite d'al-Idrīsī", *Der Islam: Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients*, vol.86, no.2, 2009, pp.271-285.

dünyasında yapılan çalışmaların da eserin özgünlüğünü ve önemini olması gereken şekilde ortaya koymadığını açıkça görebiliyoruz.

Fuat Sezgin'in İslam Medeniyeti bünyesinde ortaya çıkarılmış olan haritalar ve eserlerin, özellikle de İdrîsî'nin haritalarının ve eserinin, Batı dünyasında değerlendirilmesi ile ilgili düşüncelerine yer verirsek; ona göre Arap-İslam medeniyeti içerisinde yaratılmış olan haritaların bilinçli olarak aktarılması 1650-1750 tarihleri arasına rastlamaktadır. Ve bu tarihler arasında Arap- İslam kültürü ürünü olan haritalar, Avrupa'da özellikle kartografyanın gelişmesi ve bu alanda yaratıcı dönemin başlamasına vesile olmuştur. Bahsi geçen bu dönem, Alman bilgin Adam Olearius'un Arapça haritaları Latinceye çevirmesiyle başlamıştır.[427] Olearius'un haritaları, Paris ekolünün haritaları ve 1560 öncesi haritaları gibi Avrupa kökenli haritaların temel kaynağı incelendiğinde, zaten Arap-İslam kültürü içerisinde ortaya çıkarılmış olan haritalar ulaşmak mümkün olmaktadır. Ancak Avrupa kartografyasının ilerlemesinde ve dünyanın doğru bir koordinat sistemi içerisinde yansıtılmasında temel kaynak olarak bilinen birçok harita içerisinde İdrîsî'nin haritasının öne çıkması ve aynı şekilde birçok eser arasında yine İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin etkisinin daha da belirgin olması, bu haritayı ve eseri özgün ve özel yapan durumlar arasında görülmektedir.[428]

Bu konu hakkında başka bir yorum ise Marina Tolmacheva tarafından yapılmıştır. Eserin Arapça orijinal metinden kalan bölümleri, ilk defa 1592 yılında *"Kitab Nüzhetü'l*-müştâḳ" başlığı altında yayımlanmıştır. Ancak bu yayın, eserin değerinin gerektiğince anlaşılabilmesi için çok erken bir girişim olmuştur, çünkü iyi ve doğru bir çalışma niteliği taşımamaktadır. Eserde yer alan bölümler- özellikle eserin orijinalinde belirli bir düzen içerisinde Yedi İklim Anlayışı gözetilerek tasnif edilen bölümlere kıyasla- içerik dikkate alınmadan, gelişigüzel bir şekilde yerleştirilerek esere yansıtılmıştır. Tabi coğrafya ve kartografya tarihinde böylesine önemli bir yere sahip olan bu eserin, bu şekilde özensiz bir şekilde aktarılması, Avrupa'da akademik oryantalizm çalışmalarının XVII. yüzyılda başladığı gerçeği göz önüne alındığında kaçınılmaz olmuştur. Tolmacheva'ya göre, özellikle bu yüzyıldan itibaren oryantal

[427]Fuat Sezgin, *Wissenschaft und Technik im Islam, Band III*, Strauss Offsetdruck, Germany, 2003, s. 18-20.
[428]Sezgin, **a.g.e,** s. 18-20.

felsefeye olan yoğun bir ilgiyle, bu alanlarda yapılan kurumsallaşmış eğitim ve araştırma çalışmaları devam etmiş, hatta bu çalışmalar devlet desteğiyle sürdürülmüştür. Başpiskopos Laud'un oryantalizme karşı olan kişisel ilgisinin ve akademik çabalarının etkisiyle İngiltere'de gelişme gösteren Arap ve İslam medeniyeti üzerine yapılan çalışmaların sayı ve nitelik açısından artış görmesini sağlayan faaliyetler gerçekleştirmek, Müslüman coğrafyacıların çalışmalarının farklı dillere (Hollandaca, İngilizce, Fransızca, Almanca ve daha birçok dile) çevrilmesi için yoğunlaşan çalışmalara önem vermek gibi daha birçok girişimde bulunulmuştur. Fakat bu çabalar, oryantalizmin coğrafya ve kartografya alanlarında büyük bir aydınlanmaya vesile olmasına ve bu alandaki çalışmalara hak ettikleri değerleri vermek adına yapılan bütün girişimlere rağmen, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Müslüman coğrafyacıların çalışmaları gerektiği şekilde değerlendirilmemiştir.[429]

Joseph Meyer ise, eserdeki haritaların herhangi bir derece sistemine sahip olmadığını ve gerekli geometrik doğruluktan yoksun olduğunu belirtmesine rağmen; haritanın içeriğinde ve metinlerde verilen coğrafi materyallerin oldukça önem arz ettiğini ve bunların eserde işlenmesinin muhtemelen" Orta Çağ'ın en değerli coğrafi başarısı" olduğunu dile getirmiştir.[430] Ancak yine de bilime ve gerçek bilgiye önem veren ve Müslüman-Arap haritaları ve eserleri üzerinde araştırmalar yapan bilim insanları, farklı nitelikte birçok çalışmaya imza atmıştır. Tabi ki İdrîsî'nin haritası ve eseri, oldukça titiz bir şekilde araştırmalar yapan bu bilim insanlarının gözünden kaçmamıştır. Marina Tolacheva *"The Medieval Aarabic Geographers and Beginnins of Modern Orientalism (Orta çağ Arap Coğrafyacıları ve Modern Oryantalizmin Başlangıcı)"* adlı makalesinde, İslam haritalarına verilen sınırlı coğrafi değere rağmen; bunların Orta Çağ Avrupa haritalarından çok daha üstün niteliklere sahip olduklarını belirtmiştir. Özellikle de İdrîsî'nin çalışmasının Batı bilim dünyasında ya tamamen övgü ya da tamamen eleştiri çerçevesinde değerlendirildiğini de dile getirerek, Avrupa'da Müslüman-Arap çalışmalarına karşı olan tutumu genel hatlarıyla anlatmaya çalışmıştır.[431] Tolmacheva'ya göre, İdrîsî'nin çalışması Batlamyus coğrafyası ile kıyaslandığında, Orta Çağ'ın ilk yıllarından itibaren Batı

[429]Marina Tolmacheva, "The Medieval Arabic Geographers and The Beginning of Modern Orientalism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 2, 1995, s. 141-143.
[430]Konrad Miller, *Mappae Arabicae*, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Stuttgard, 1926, s. 42.
[431]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 143.

bilim dünyası tarafından unutulmaya yüz tutmuş olmakla beraber, aynı zamanda da bu çalışma Avrupa'ya ve İslami ticaret yolları üzerinde bulunan bölgeleri yeni ve ayrıntılı bilimsel bilgileri taşıyan bir aracı olmuştur.

Pietro Vasconti'nin dünya haritasında bazı Müslüman coğrafya anlayışı etkileri açıkça gözlemlenmiştir ki, haritanın temel kaynağının da İdrîsî'nin coğrafi ve kartografik anlayışı olduğu öne sürülmüştür. Juan Vernet, XIV. yüzyılda, Fas ve Granada'dan gelen haritaların yanı sıra İdrîsî haritasının da, Cenevizliler ve Mayorkalılar tarafından bilindiğini öne sürmüştür. İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserindeki betimleyici bölümlere, yazar ve diplomat olan Leo Africanus (1494-1554)[432] ve tarihçi Luis dek Mármol Carvajal'ın eserlerinde de yer verilmiştir. Fakat bu yazarların İdrîsî'nin eserlerini nereden ve nasıl ulaştıkları hakkında ne bir bilgi bulunmamıştır. Bu yazarlardan başka ayrıca, Hollandalı tüccar Jan Huyghen van Linschote'nin (1563-1611), ticaret yapmak amacıyla çıktığı seyahatleri sırasında kullandığı Afrika haritasında da, İdrîsî'nin haritasında bulunan yer isimlerinin var olduğu dile getirilmiştir.[433] Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, İdrîsî'nin eserine az ya da çok bir ilgi gösterildiği ve eserde yer alan bilgilerin farklı amaçlarla ve farklı alanlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, İdrîsî'nin bir Avrupa ülkesinde yaşamasına ve özellikle de bir kralın himayesinde (doğal olarak bilimsel anlamda birçok imkânın sunulduğu bir ortamda) yani sarayda kaldığı süreç içerisinde farklı ülkelerden birçok tüccar, denizci ve bilim insanıyla etkileşim kurma fırsatını yakalamasına rağmen, çalışmalarını yüzyıllar boyunca Avrupa'da bilinmeyen bir kaynak olarak kalması oldukça üzücü ve düşündürücü bir durumdur. İdrîsî'nin eserlerine bu denli sınırlı bir ilgi olması ve diğer birçok esere nazaran doğru ve net bilgiler verebilecek nitelikte olmasına rağmen, ortaya çıkan bu durumun nedenleri hala birçok oryantalist ve bilim tarihçisi tarafından tartışılmaktadır. Buna ek olarak, bazı bilim insanları tarafından yarı Avrupalı bir coğrafyacı ve kartografyacı olarak nitelendirilen İdrîsî'nin çalışmalarına böyle bir muamele yapılıyor ise, diğer Arap-

[432]Leo Africanus olarak bilinen Hasan el-Vezzan, 1483 yılında Granada, İspanya'da dünyaya gelmiş bir diplomattır. Daha sonra ise ailesiyle birlikte Fas'a hicret etmiştir. Vaftiz olduktan sonra Leo Africanus ya da Afrikalı Leon olarak anılmaya başlayan Hasan el-Vezzan, Afrika coğrafyası üzerine özellikle İdrisi'nin etkilerini taşıyan eserler kaleme almış ve coğrafya alanında birçok eser icra etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Hasan el-Vezzán", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:16, 1997, s. 358-360.
[433]Tolmacheva,**a.g.e,** s. 143.

Müslüman coğrafyacıların eserlerinin ne kadar ilgi göreceği ve takdir edileceği zaten bellidir.[434]

İdrîsî'nin çalışmalarının Batı dünyasındaki bilinmeme ve tanınmama durumu bazı araştırmacılar ve oryantalistlerin, kendi dillerine tercüme etmeleriyle değişmeye başlamıştır. İdrîsî, haritası ve eseri üzerine yapılan çalışmalar doğal olarak bunlarla sınırlı kalmamış, kitabın tamamına yakın bir bölümünün tercümesi, birçok olumsuz değerlendirmelere maruz kalsa da, oryantalist Pierre-Amedee tarafından 1836 yılında *"Geographie d'Edrisi"* başlığıyla Fransızca olarak yayınlanmıştır.[435] Bu yayın en azından bilim dünyası açısından hala büyük oranda bilinmez olan bir eserin tanıtılmasını sağlaması açısından değerlidir. Ancak Jaubert'in bu çalışması, İdrîsî'nin eserine ve haritalarına gösterilen ilginin çok az olduğu bir dönemde, oldukça önemli bir yere sahip olsa da; hakkında yapılan eleştiriler içinde oldukça fazla sayıda hata barındırmasından dolayı haksız değildir. Konrad Miller, 1926-1931 tarihleri arasında hazırladığı ve İdrîsî haritalarını da kapsayan *"Mappae Arabicae"* adlı eseri bilim dünyasına sunmuştur. Miller'ın bu eseri, İdrîsî hakkında yapılan çalışmalar arasında, eserin tamamını ele alması bakımından en özel çalışma olarak nitelendirilmesinin yanında, kendisi de İdrîsî'nin el yazması orijinal eserindeki kesit haritaları, yeniden üreten ve bu haritalarda ele aldığı ülkelerle alakalı birçok coğrafi unsuru haritalar üzerine titizlikle yerleştiren bilim insanı olarak çok özel bir yere sahip olmuştur. Eserin haritalar hariç, Arapça olarak tam metninin ilk defa Roma'da Institıto Italiano per il Medio ed Estreme Oriantale (İtalyan Orta ve Uzakdoğu Enstitüsü) ne Napoli'deki Instituto Universitario Oriantale die Napoli (Napoli Oryantal Üniversitesi Enstitüsü) adlı kuruluşların işbirliği oluşturulan İtalyan bir heyet tarafından, 1970-1984 yılları arasında, sonuncusu indeks olmak üzere 9 fasikül halinde ve *" Opus Geographicum*" başlığı altında yayınlanmıştır. Bu gelişmenin sonrasında ise eser, yine aynı heyet tarafından 1592 yılında yapılan yayın esas alınarak, 2 cilt halinde tekrar basılmıştır. Bu çabalar geç ve yetersiz olsa da, sonunda İdrîsî'nin çalışmalarını tanımaya başlayan bilim insanları, onun göstermiş olduğu çabayı ve sahip olduğu bilgi birikimini takdir etmişlerdir. Örneğin, İtalyan tarihçi Michele Amari, İdrîsî'nin eserindeki dünya tanımını nitelik açısından, Orta Çağ

[434]Hiroshi Takayama, "Central Power and Multi-Cultural Elements at the Norman Court of Sicily" *Mediterranean Studies*, vol. 12, 2003, p. 8-12.
[435]S. Maqbul Ahmad*," Cartography of al-Sharif al-İdrisi",*J. B. Harleyand David Woodward (Ed.),History of Cartography, vol. 2, book. 1, 1992, s. 158.

coğrafya literatüründe ilk sıraya yerleştirirken; seçkin oryantalistler arasında nitelendirilen Fransız oryantalist Joseph Toussaint Reinaud, eser hakkında "Dikkatli bir şekilde ele alınıp incelendiğinde, Strabon'unki gibi coğrafyanın gerçek bir anıtı olduğu anlaşılmaktadır." yorumunu yapmıştır.[436] Hakkında birçok araştırma yapılan ve farklı dillere tercüme edilerek yayınlanan eser, sadece İslam dünyasında değil bütün Orta Çağ boyunca yer kürenin en kapsamlı ve sistematik incelemesi olarak nitelendirilmiş ve böylelikle Batı bilim dünyasına hızlı bir giriş yapmıştır.

İdrîsî eserinin Batı bilim dünyasına böyle hızlı bir giriş yapmasıyla birlikte, eser hakkında yapılan çalışmaların sayısında da artış yaşanmıştır. Bu duruma örnek niteliğinde, S. Maqbul Ahmad History of Cartografy (Kartografya Tarihi) arşivinde yer alan " Cartography of al-Sharif al-İdrîsî (Şerif el-İdrîsî'nin Kartografyası)" adlı makalesinde, 1600 yılında İdrîsî'nin eserinin İtalyanca bir çevirisinin yapıldığını ancak bu çevirinin yayınlanmadığını belirtmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz varlığından haberdar olunmayan ve yayınlanmamış olan çalışmaların yanı sıra, oryantalistler ve bilim insanlarının haberdar oldukları ve içlerinde bilim tarihinde oldukça önemli görülenlerin de olduğu birçok çalışmaya imza atılmıştır. Eser ilk olarak 1592 yılında Roma'da yayınlanmıştır. Yayınlanan bu nüsha tamamen Arapçadır ve *"De Geographia Universalis"* başlığını taşımaktadır. Bu nüshanın basımı, İtalya'da Kardinal Ferdinando de Medici'nin kurduğu (1549-1609) Roma Arap Basımevi (Roman Arap Press) ya da İtalyanca adıyla "Stamperia Orientale Medicae" tarafından gerçekleştirilmiştir. Nüshanın basıldığı dönemde, Doğu ve İslam medeniyeti eserleri hakkında elde bulunan bilgilerin az olmasına karşın, böyle bir işin gerçekleştirilmesinde etkili olan iki faktör söz konusudur. Bunlardan ilki; "dönemin önde gelen oryantalisti" olarak nitelendirilen Giovanni Batista Raimondi'nin (1536-1614) basımevinin müdürlüğüne atanması ve bu sayede bir oryantalist olarak edindiği bilgi birikimini kullanması, ikincisi ise Suriye Ortodoks Kilisesi patriğinin 1586 yılında Roma'ya yaptığı ziyareti sırasında yanında getirdiği, Farsça, Arapça ve Türkçe el yazması eserleri Riomandi'ye takdim etmesidir.[437] Bu sayede Raimondi kendisine takdim edilen bu eserleri, bir oryantalist gözüyle incelemiş ve basımevinin eserleri en doğru şekilde yayınlamalarını

[436]Günther, **a.g.e,** s. 24.
[437]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 144.

sağlamıştır. Aynı zamanda, bu eserler arasında bulunan İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ fi'Ĥtirâḳı'l-âfâḳ eserinin 1538 yılında Nablus kentinde neşredilen el yazması, Roma Arap Basımevi'nin (Medici Yayınevi olarak da bilinmektedir) koleksiyonu arasına girebilmiştir ve onun yayınladığı sadece 10 kitaptan biri olmuştur.

İdrîsî ve eseri hakkında yazılan birçok kitap ve makalenin yapılan araştırmalarda da, eserin 1592'de yayınlanan Arapça versiyonundan sonra, Katolik Süryani topluluğunun mensubu olan çevirmenler Gabriel Sionita ve Ioannes Hesronita tarafından Latinceye çevrildiği ve bu çevirinin 1619 yılında *"Geohgraphia Nubiensis"* başlığı altında yayınlandığı dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmanın, İdrîsî'nin eserinin farklı bir dile çevrilerek Avrupa'da basılmış ilk nüshası olduğu da dile getirilmiştir.[438] Ancak Marina Tolmacheva, Siontia ve Hesronita tarafından yapılan çevirinin, eserin Avrupa'da ortaya çıkarılmış ilk çevirisi olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, Latince transkripsiyonun basılmasından iki yıl önce, yani, 1617 yılında İdrîsî'nin eseri, Bernardino Baldi ya da Baldus (1533-1617) olarak bilinen İtalyan matematikçi, tarihçi, coğrafyacı ve ilahiyatçı olduğu dile getirilen kişi tarafından İtalyancaya çevrilmiştir. Baldi yüzden fazla eser yazmış, ancak bu eserlerinin birçoğu, 25 yıl boyunca müdürlüğünü yaptığı Guastalla manastırında çıkan bir yangında yok olmuştur. Ancak İdrîsî'nin eserinin Baldi versiyonunun araştırmacılar tarafından bilinmesi, yangında yok olan eserler arasında olmadığını göstermektedir. Bu nedenle araştırmacılar, Baldi'nin İdrîsî eseri hakkında ortaya koyduğu çalışmasına, manastır müdürlüğünden emekli olduktan sonra ve doğduğu yer olan Urbino'ya geri döndükten sonra başladığı, bu sayede de eserin yangına maruz kalmadığı yönünde yorumlar yapmışlardır. Baldi'nin ortaya koyduğu bu İtalyanca çalışmanın, şuan Montpellier Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edildiği ve hiçbir zaman yayınlanmadığı dile getirilmiştir. Baldi'nin çalışmasının yayınlanmaması ve bilim dünyası içerisinde bir bilinmez olarak kalmasından dolayı, ne Nüzhetü'l-müştâḳ'ın 1619 yılında yapılan Latince çevirisinde ne de daha sonraki yıllarda İdrîsî hakkında araştırmalar yapan birçok bilim insanının çalışmalarında yer verilmediği, Tomacheva tarafından ısrarla dile getirilmiştir.[439] Ancak Tolmacheva'nın dile getirdiği bu iddiasına karşın, araştırmamız sırasında özellikle bir nokta dikkatimizi çekmiştir. Önceki açıklamalarımızda belirttiğimiz gibi, Ahmad

[438]Ahmad, **a.g.e, s**. 156.
[439]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 145-146.

"Cartography of al-Sharif al-İdrîsî" adlı makalesinde, Nüzhetü'lmüştâḳ'ın 1600 yılında İtalyanca'ya çevrildiğini fakat çevirinin yayınlanmadığı dile getirmiştir.[440] Çeviri nüshaların ortaya çıkış tarihlerinin farklı olmasına ve Ahmad 1600 yılındaki çevirinin müellifinin kim olduğunu dile getirmemesine rağmen, bu iki makalede de aynı çalışmadan bahsedilip bahsedilmediği bir muamma olarak karşımıza çıkmaktadır.

İdrîsî'nin eserinin çevirisi ve basımıyla ilgili İtalya'da kaydedilen gelişmelerin ardından, Fransa'ya gelecek olursak; Medici baskısından yararlanılarak İdrîsî'nin eserinin 1619 yılında "*Geographia Nubiensis*" başlığıyla ortaya çıkarılan Latince çevirisi, birçok yanlışla dolu olmasına rağmen halka sunulmuştur. Geograhia Nubiensis'te bulunan yanlışlar, Medici baskısının kusurlu yapısının devamı niteliğindedir, çünkü bu baskının yeniden gözden geçirilerek barındırdığı kusurların düzeltilmesi bir yana; eserin Latince çevirisi yapılırken var olanların üzerine yeni yanlışlar da yapılmıştır.[441] Örneğin; eserin Latince çevirisine Geographia Nubiensis isminin verilmesi bilen yapılan bir yanlışlığın sonucu olmuştur. Esere yanlış isim verilmesinin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki; eserin 1592 yılındaki Arapça baskısı için kullanılan kaynakta, referans alınabilecek herhangi bir yazar isminin olmaması ve Latince transkripsiyonda da bu eksikliğin devam ettirilmesidir.[442] Görünen o ki, Latince çevirinin Lübnanlı editörlerin, İslam medeniyetinde coğrafya ve kartografya alanında yazılan diğer eserlere, yazarlarını kolayca tanıyabilecek kadar aşine olmamaları böyle bir yanlışın devam etmesinde büyük bir pay teşkil etmektedir. İkincisi ise; çeviri sırasında Arapça metinde yer alan bir bölümün, yazarın yani İdrîsî'nin Nübye'nin (eski dönemlerde bugünkü Sudan'ın bir kısmına verilen ad) bir yerlisi olduğu izlenimi bırakacak şekilde yanlış çevrilmesi olmuştur. Hâlbukiİdrîsî'nin Nübye'nin bir yerlisi olması bir kenara, orayı ziyaret ettiğine dair bile hiçbir kanıt yoktur.[443] Bu çalışmanın, İdrîsî eserinin Avrupa'da yayınlanan ilk çeviri eseri olması gibi büyük bir özelliği taşımasına rağmen, bu yanlış uzun yıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir. İspanyol tarihçi Josef Antonio Conde, 1799 yılında kaleme aldığı *"Description of Spain by Sherif Aledris (Şerif el-İdrîsî'nin*

[440]Ahmad, **a.g.e,** s. 158.
[441]M. Amari, G. Sghiaparelli, "L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi", *Atti della Reale Accademia Dei Lincei*, s.2, vol.3, 1876, pp. III-XV.
[442]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 146.
[443]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 146.

İspanya Tanımı)" başlıklı çalışmasında bile halaİdrîsî'yi Nübyeli olarak tanıtmıştır. Bu "Nübye Bilmecesi" böylelikle ta ki 1866 yılında, İdrîsî'nin eserinin ilk eleştirel baskısı ortaya çıkana kadar çözülememiştir. Bu tarihten sonra, İdrîsî'nin Nübye'de değil Fas'ta doğduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuş ve yapılan çalışmalar bu yönde şekillendirilmiştir.[444]

Bütün bu hadiselerden sonra, Pierre (Petrus) Bertius adında Belçika doğumlu bir filozof, 1620'li yıllarda Paris'te, bir haritanın rekonstrüksiyonu olarak ortaya çıkardığı ve şuan "*Old World (Eski Dünya)*" olarak bilinen bir çalışmaya imza atmıştır ve bu çalışmada İdrîsî'nin haritasının etkileri gözlemlenmiştir.

Bunun yanı sıra, Bertius daha sonra *"Nova orbis tabula"* adında olağanüstü olarak nitelendirilen bir haritaya imza atmıştır. Yapım tarihi tam olarak belli olmayan, 47×64 cm. boyutlarındaki beyaz bir kâğıt üzerine siyah mürekkeple işlenen bu dikdörtgen haritada, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları İdrîsî'nin eşsiz sistemine göre temsil edilmiştir.[445]

Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi, İdrîsî eseri üzerinde yapılan birçok çalışmanın varlığına rağmen bu çalışmalardan hiçbirinde İdrîsî'nin haritalarına yer verilmemiştir. Eserin ne Medici baskısında ne de Latince tercümesi olan Geographie Nubiensis de haritalardan bahsedilmemiştir. Bertius -bahsettiğimiz haritalarında İdrîsî'nin kartografik anlayışına dayalı bir yol izlese de- ve İdrîsî hakkında birçok çalışmaya imza atan bilim insanlarının eserlerinde, onun haritalarını yeniden yapımı yer almamaktadır. Ancak bir taraftan da bu araştırmacıların çalışmalarında İdrîsîharitalarının bulunmaması için haklı bir sebepleri vardır, çünkü Nüzhetü'l-müştâḳeserindeki metinler üzerinden İdrîsî'nin kartografik anlayışını anlamak ve haritalarının rekonstrüksiyonunu yapmak neredeyse imkânsızdır. Bunun sebebi ise, İdrîsîNüzhetü'l-müştâḳ'ta kullandığı projeksiyon yöntemine dair ne bir açıklamaya ne de bununla ilgili bir ipucu vermemiştir. Bertius'un bu konudaki görüşünde göre, hem Batlamyus'un hem de İdrîsî'nin coğrafi ve kartografya anlayışına (İdrîsî'nin, Batlamyus'un coğrafya ve kartografya anlayışından ne denli etkilendiğine bakılmaksızın) hâkim olan biri bile, sadece Batlamyus'den yola çıkarak İdrîsî'nin

[444]Marina Tolmacheva, "Bertius and al-İdrisi: an Experiment in Orientalist Cartography, Terrae Incognitae",*The Journal of the Society fort he History of Discoveries*, vol.28, no.1, 1996, s. 38.
[445]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 146

haritalarını kesinlikle tekrardan tasarlayamaz. Hatta daha iddialı bir şekilde, İdrîsî'nin kendi anlatılarındaki verilere bakarak bile, bu işi gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu dile getirmiştir.[446] Ancak dile getirilen tüm bu imkânsızlıklara rağmen, müellifi hakkında herhangi bir bilgi bulunmasa da, İdrîsîharitası ilk kez 1790 yılında basılmıştır. Aslında, İdrîsî'nin haritaları ile ilgili yapılan en özel çalışma, Alman sanat tarihçisi Konrad Miller'ın olağanüstü çabaları, çok yönlü gözlem ve araştırmalarının yanında Müslüman kökenli haritaların reprodüksiyonlarının ince ayrıntılarıyla incelenmesi sonucunda, 1926-1931 yılları arasında hazırladığı birkaç ciltlik eseri *"Mappae Arabicae"* olmuştur. Eserde İdrîsî'nin hem parça haritalarına hem de dikdörtgen dünya haritasına yer verilmiştir. Miller bu eserinde sadece, İdrîsî haritalarını vermekle yetinmeyip aynı zamanda, Nüzhetü'l-müştâḳ'ta verilen bütün bölgeleri -İdrîsî'nin yaptığı gibi- bütün ayrıntılarıyla tanıtmış ve birçok yer isminin Almanca karşılıklarını vermiştir. Bununla birlikte, Miller Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin hazırlanma aşamaları hakkında da geniş bilgiler vermiştir. Miller, eserinde İdrîsî haritalarına da yer vererek şu ana kadar birçok kişinin yapamadığı bir işe imza atmış olmasına rağmen, bu başarısını alt üst edebilecek bir yanlış bir düşünceye sahip olmuştur. Miller, İdrîsî'nin gümüşe işlenmiş yuvarlak dünya haritasının, dikdörtgen olduğunu savunmuş ve çalışmasında bu yönde açıklamalarda bulunmuştur. Miller Mappae Arabicae eserini hazırlarken, İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ eserinde yer verdiği 70 adet parça haritayı temel alarak, meskûn dünyanın kuzeyini ekvator bölgesi ile aynı uzunlukta gösterdiği dikdörtgen bir harita ortaya çıkarmıştır. Miller'ın bu haritası, daha sonrasında birçok araştırmacı tarafından kaynak olarak kullanışmış ve bu nedenle uzun bir süre İdrîsî'nin haritasının yuvarlak değil; dikdörtgen şekilde olduğu düşüncesi bilim dünyasında hâkim olmuştur. Hatta Miller, Nüzhetü'l-müştâḳ fi'Ĥtirâḳı'l-âfâḳ eserinin daha sonra ortaya çıkan el yazmalarından bazılarında yer alan, İdrîsî'nin dünya haritasının yuvarlak olduğu yönündeki açıklamaları, el yazmasının neşri sırasında yapılan bir hatanın bir sonucu olduğunu belirterek neşreden kişinin hatalı olduğunda ısrar etmiştir.[447] İdrîsî haritasının şekli hakkında yapılan bu hatayı iki nedene bağlayabiliriz. Bunlardan ilki; Kral II. Roger zamanında hazırlanan yuvarlak dünya haritasının, kralın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu I. Wilhelm zamanında

[446]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 147-148.
[447]Fuat Sezgin, *WissenschaftundTechnik im Islam, Band III*, Strauss Offsetdruck, Germany 2003, p.5.

gerçekleşen bir isyan sırasında, isyancılar tarafından parçalanarak paylaşılması, ortada kaynak niteliği taşıyacak orijinal eserin yok edilmesidir. İkincisi ise; Nüzhetü'l-müştâḳ eserinde 70 adet parça haritanın yanı sıra dikdörtgen bir dünya haritasının bulunmasıdır. Böylelikle araştırmacılar yuvarlak gümüş haritasının -haritanın orijinalinin var olmamasından dolayı- eserde verilen bu dikdörtgen harita olduğu gibi yanlış bir kanıya kapılmışlardır. Çünkü o zamana dek yapılan çalışmaların hiçbirinde zaten haritalara yer verilmemiş olmasına ek olarak yuvarlak dünya haritası ile ilgili ayrıntılı ve kesin bir açıklama da bulunmamaktadır.

Ahmad'a göre, İdrîsî haritalarındaki zayıf noktalardan biri, doğu ülkelerini yansıttığı haritalarda kendini göstermektedir. İdrîsî'nin haritalarında resmettiği doğu bölgeleri, Akdeniz havzasındaki ve Avrupa'daki bölgeler nazaran daha karmaşık şekilde yansıtılmış ve daha az doğruluk oranına sahip olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni, İdrîsî'nin elinde bulunan bilgilerle, haritayı çizdiği dönemde güncel olmayan Batlamyus haritasına dayanan bilgileri birleştirmiş olmasıdır. Yani İdrîsî, Batlamyus'un yaşadığı ve coğrafi anlayışını eserinde yansıttığı dönemden başlayarak, çağdaş İran ve Arap kaynaklarının ortaya çıktığı dönemde dâhil olmak üzere arada geçen süre içerisinde üretilen bilgileri bir araya getirerek derlemeye çalışmıştır. Bunu yaparken, kendi coğrafi ve kartografik anlayışına uygun olmayanları elemesine – örneğin; el-Mes'udi'nin yeryüzü anlayışını kendi görüşüne uygun olmadığı için eserlerinde kaynak olarak kullanmadığı gibi-, haritaların ve eserin hazırlanması aşamasında toplanan bilgiler arasında doğru ve kesin olmayanların gözden çıkarılmasına rağmen, geriye hala çok büyük bir bilgi yığını kalmıştır. Doğal olarak, bu kadar fazla bilgiyi, doğru bir şekilde bir araya getirmenin ve onları birbirleriyle ilişkilendirerek derlemeye çalışmanın bir sonucu olarak haritalarda bu denli hataların yapılması kaçınılmaz olmuştur.

İdrîsî haritalarında doğu bölgelerle alakalı yapılan yanlışlara birçok örnek bulunmaktadır fakat birkaçını örnek olarak vermemiz bile, ne denli yanlışlar yapıldığını ortaya koyacaktır. Haritada Hindistan'ın güney sahil şeridi kabaca batıdan doğuya doğru uzanan düz bir çizgi şeklinde gösterilmiştir. Ve bu çizgi üzerinde, yaklaşık olarak birbirlerine eşit büyüklükte olan iki küçük çıkıntı yerleştirilmiştir. Bunlardan biri, Hindistan'ın güneyindeki bir yarımadayı, diğeri ise Kathiawaradında bir yarımadayı temsil etmektedir. Ancak bu iki yarımadadan Hindistan'ın güneyinde

yer alan, olduğundan çok daha küçük bir şekilde çizilmesi, bölgedeki liman ve kasabaların (Sindan, Subara, Şaynur ve diğer birçok kasabanın, yarımadanın batı kıyısında bulunmasına rağmen, güney kıyısının batı kesimine uzunlamasına yerleştirilmesi gibi) yanlış yerleştirilmesine neden olmuştur.[448]

İdrîsî haritalarında, doğu bölgeleri ile ilgili yapılan yanlışlardan biri de akarsu ve nehirlerle alakalıdır. Örneğin; Ganj nehrinin akış yönü haritada hatasız ve muhteşem olarak nitelendirilebilecek şekilde resmedilirken; Ganj'ın geçtiği bölgelere, bu bölgelerde olmaması gereken şehirler eklenmiştir. Yine Hint Okyanusu haritada büyük bir boşluğa sahip olacak şekilde gösterildiği için Seylan Adası olduğundan çok daha abartılı bir büyüklükte çizilmiştir. Seylan Adası'nın böylesine büyük bir şekilde haritaya yansıtılmasının sonucu olarak da, diğer adaların konumları birbirine karışmış ve Afrika kıtası kıyısında yer alan kasabalar, Hindistan kıyıları ile aralarında çok az mesafe bırakılarak karşı karşıya gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Hatta bazı yarımadalar ve sahil kasabaları, ana kara ile bağlantısı koparılarak ada şeklinde çizilmiştir. Bu örnekler göz önüne alındığında, insanların zihninde İdrîsî'nin doğu bölgeleri ile alakalı elde ettiği bilgileri doğrulamaya yetecek kadar iyi bir bilgi birikimine sahip olmadığı ya da kaynak aldığı eser ve kişiler tarafından yanlış yönlendirildiği yönünde ihtimaller ortaya çıkmıştır.[449] Bu ihtimallerden ilkinin doğru olduğunu düşünmek, İdrîsî'nin Orta Çağ'ın en büyük coğrafyacısı ve kartografı olduğu ve bu dönemde ortaya çıkardığı haritası ve Nüzhetü'l-müştâḳeserinin döneminin zirvesi olarak görüldüğü gerçeğini tamamen hiçe saymaktır. İkinci ihtimalin doğru olduğunu düşünmek ise, İdrîsî'nin doğu ülkeleri ile ilgili bilgilerinin kaynağı olani Batlamyus'un ve İdrîsî öncesinde ortaya çıkarılmış İran ve Arap eserlerinin, doğru bilgileri barındırıp barındırmadıklarını sorgulamaya sebep olacaktır. Ki bu durum, yüzyıllar boyunca büyük çabalar, çıkılan seyahatler, alınan eğitimler ve yapılan daha birçok fedakârlık sonucunda ortaya çıkan eserlerin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında soru işaretleri doğuracaktır. Kısacası her iki ihtimal de, hem İdrîsî'nin haritası hem de onu kaynak olarak faydalandığı eserler üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır.

[448]Sezgin, **a.g.e,** s. 6-7.
[449]Ahmad, **a.g.e,** s. 9-10.

Nüzhetü'l-müştâḳ eserinin sahip olduğu bir diğer olumsuz özelliği de, İdrîsî'nin haritasında konumlandırdığı yerlerin belli bir noktaya ya da birbirlerine olan mesafelerini belirtirken, standart olarak ele alınabilecek tek tip bir ölçü birimi kullanılmamasıdır.[450] Eserde kullanılan bu farklı ölçü birimleri ve karşılıkları şunlardır:

Karalar için verilen uzunluk birimleri;

1 klasik Arap mili = 6,474 fit ya da1,1/15 coğrafi mil,

1 fersah= 3 Arap mili,

1 Frenk mili = kaynaklarda bu ölçüye denk düşen bir rakam verilmemiştir.

1 marhalah = 25 - 30 Arap mili (yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesi),

1 uzun marhalah= yaklaşık 40 Arap mili,

Uzunluk birimleri eserde bazen, seyahat ederek geçirilen gün sayısı olarak belirtilirdi. Bazen de bu birimler askeri terimlerle bağdaştırılarak belirlenirdi. Örneğin;

Bir ok atışı mesafesi = 180-275 metre

10 menzil = 270 Arap mili

1 kol boyu = 3 avuç içi uzunluğuna eşdeğerdir.

Denizler için verilen uzunluk birimleri;

Majra = Geminin aldığı 1 günlük yol (yaklaşık104 Arap mili)

Yarım majra = 52 mil

2 majra = 208 mil

Kısa majra = geminin aldığı 1 günlük yoldan daha az bir mesafeye denk gelmektedir. İdrîsî bunların dışında eserinin bazı yerlerinde, denizde kat edilen mesafeyi mil

[450]Ahmad, **a.g.e,** s. 10.

cinsinden de belirtmiştir.

Körfez ve koylar için kullanılan uzunluk birimlerini verirken İdrîsî iki farklı metoduygulamıştır. Bunlardan biri Rusiya, deniz boyunca denizin iki ucu arasında düz bir çizgide ölçülen bir mesafe; diğeri ise Takvir, bir koyun kıyı şeridi boyunca ölçülen mesafeyi yansıtmıştır.[451] Yukarıda belirttiğimiz bütün bu ölçü birimlerinin eserde kullanılmasının, eser içinde karışıklığa ve istikrarsızlığa yol açması kaçınılmaz olmuştur. Aynı zamanda bu durum, eser üzerinde yapılan birçok çalışmada da aynı düzensizliğin ortaya çıkmasına ve uzun yıllar boyunca devam etmesine doğal olarak zemin hazırlamıştır. Eserde kullanılan ölçü birimlerindeki farklılıklar ve karışıklığın nedeni, İdrîsî'nin yine farklı dönemlerde ve farklı yazarlar tarafından ortaya koyan çalışmaları derlemeye çabalaması olmuştur. Doğu bölgeleri ile ilgili yapılan bahsettiğimiz yanlışların ortaya çıkmasında olduğu gibi, yerlerin konumlandırılması için birçok farklı ölçü biriminin kullanmasında sonucu ortaya çıkan sonuç da değişmemiştir. Görünen o ki, yazarımız İdrîsî'nin ve Kral II. Roger'ın eseri hazırlama aşamasında, yerlerin coğrafi konumlarını enlem ve boylamlar açısından bulmak ve doğru güzergâhlar çizmek adına gösterdikleri çaba, yerlerin kabaca konularını belirleyebilmeleri için yeterli olmamıştır. Ancak eserin yukarıda bahsettiğimiz bütün olumsuz yanlarına rağmen, İdrîsî elde ettiği bilgilerin büyük bir çoğunluğunu Batlamyus haritası üzerine yerleştirerek ortaya çıkardığı bu eserle, kartografya alanına büyük bir katkı sağlamıştır. Hatta sağladığı bu katkının yanı sıra, abartılı süslemeler ve gereksiz imgelere başvurmadan, haritada yer verilen bölgelerin fiziksel özelliklerini sade ve basit bir şekilde sunarak, daha gençlik aşamasında olan modern kartografyanın bir örneğini de teşkil etmiştir.[452]

Avrupa Oryantalizmi'nin ilk günlerinden itibaren Şerif el-İdrîsî'nin ünü (özellikle Nüzhetü'l-müştâḳadlı eserinin 1619 yılındaki Latince çevirisinin Geographia Nubiensis başlığı altında yayınlanmasından itibaren) büyük bir İslam coğrafyacısı olarak Batı bilim dünyasında hızla yayılmıştır. Her ne kadar pek çok açıdan, XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce orijinal eserin yeterince bilinmemesine rağmen, böyle bir takdiri hak ettiği de altı çizilerek belirtilmiştir. Avrupalı araştırmacıların ve oryantalistlerin dikkati, özellikle Batı Avrupa ve Akdeniz Havzası'nda bulunan

[451]Ahmad **a.g.e,** s. 165-167.
[452]Ahmad, **a.g.e,** s. 10.

ülkelerin tanımlandığı bölümleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeden itibaren İdrîsî'nin eserini, haritalarını inceleyen ve bunlar üzerinde çalışmalar yapan bilim insanları bunlar hakkındaki yorumlarını da dile getirmeye başlamışlardır.

S. Maqbul Ahmad, İdrîsî'nin coğrafi anlayışının hem Yunan hem de kendisinden önceki yıllarda yaşamış olan Arap astronom ve coğrafyacıların çalışmalarının dâhilolduğu anlayışın eserlere dayandığını belirtmiştir. Ancak el-Mes'udi gibi bazı önemli Müslüman coğrafyacıların çalışmalarına, hem yararlandığı temel kaynaklarında verilenlerden farklı bilgilere sahip olduğu için hem de kendi coğrafi anlayışına uymayan bir anlayışı taşıdıkları için başvurmadığı da gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, aynı zamanda ilk elden gözlem yapma şansı bulunan bazı denizciler, tüccarlar ve gezginlerin elde ettiği bilgilerden ya haberdar olamamış ya da onları göz ardı etmiştir. İdrîsî'nin bu tutumu, haritalarında ve eserinde birçok hata yapmasına neden olmuştur. Bu tutumun nelere mal olduğu, İdrîsî'nin haritalarında özellikle doğu bölgeleri ile alakalı yanlış ve noksanlıklarla dolu bilgilerde kendini göstermiştir. Ahmad'a göre, İdrîsî'nin coğrafi anlayışında ne bir orijinallik ne de Yunanlı ve Müslüman coğrafyacı, astronomların ısrarla takip ettiği geleneksel coğrafi tutumun eleştirel bir değerlendirmesi var olmamıştır. Çoğunlukla, gerekli bilgileri bahsi geçen bilim insanlarının anlayış ve eserlerden almış ve bunları, doğruluğunu ispatlama girişiminde bile bulunmadan kullanmıştır.

Ahmad'ın yaptığı bu yorumlara bakarak, İdrîsî'nin coğrafya anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda ortaya çıkardığı haritaları ve eseri hakkında hep olumsuz düşüncelere sahip olduğu düşünülebilir. Fakat Ahmad, eserin bilim dünyasına, özellikle de coğrafya ve kartografya alanında yaptığı katkılara, Orta Çağ'ın en değerli eserleri arasında zikredilmesini sağlayan özelliklerine de değinmiştir. İdrîsî'nin haritasını çizdiği Orta Çağ döneminde, Avrupa'da kilisenin ve din adamlarının baskısıyla şekillenen bilim ortamında, yeryüzünün hala düz olarak tasavvur edildiği ve çalışmalara bu şekilde yansıtıldığı gözlemlenmiştir. İdrîsî ise, yeryüzün yuvarlak olduğu anlayışını benimseyerek gümüş tabla üzerine işlediği yuvarlak dünya haritası ile mükemmel bir esere imza atmıştır. Dünyanın küreselliğine ve göksel kürenin ortasında sabit bir konuma sahip olduğuna dair bilgiler verdiği bölümlerinin kaynağı İbn Ḫurdâzbihtir. Yine aynı şekilde, ekvator ve yerkürenin çevresi hakkındaki bilgileri aynı âlimden ödünç almıştır. İbn Ḫurdâzbih ile aynı ölçü birimlerini kullansa

da, haritalarında ondan farklı olan bazı figürlere yer vermiştir. Örneğin, Zeus'un oğlu olan ve tanrıların en kurnazı ve en hızlısı olarak bilinen Hermes'e atfedilen bir figüre haritasında yer vermiştir. İdrîsî, temeli Batlamyus'un coğrafya anlayışına dayanan, dünyanın üzerinde yaşanılan çeyreğinin büyüklüğü hakkında İbn Ḫurdâzbih'ten aldığı bilgilere eserinde yer vermiştir. Bunun yanı sıra, yine Batlamyus anlayışında yer alan ve ekvatorun güneyinde bilinmeyen bir bölge olduğuna dair düşünce de, Nüzhetü'l-müştâḳ'ta etkilerini göstermiştir. Benimsediği bu düşünce üzerine İdrîsî, hem eserinde hem de haritalarında Afrika'nın doğu kıyılarını Pasifik Okyanusu'na kadar güney ve doğu istikametinde uzatmıştır. Böylelikle, ekvatorun güneyinde bulunan bilinmeyen bu bölgeyi karalarla kaplamıştır.[453]

Ahmad'a göre, diğer Müslüman- Arap coğrafyacı ve kartoğrafların da eserlerinde yer verdikleri ökümeni yedi parçaya bölme yani Yedi İklim Anlayışı'nı, İdrîsî Yunan coğrafyacılardan almıştır. Bu düşünce, İdrîsî'nin İbn Havkal'ın fikirleri ile tanınmış ve onun tarafından kullanılmış olan, dünyayı bölgesel olarak bölümlere ayırma anlayışını benimsemediğini göstermiştir. Ve tabi dolaylı olarak da, eserinde ve haritalarında Yedi İklim Anlayışı'nı uygularken, İbn Havkal'ın da mensubu olduğu Belh Coğrafya Ekolü'nü takip etmediği de anlaşılmıştır. Çünkü İdrîsî, Belh Coğrafya Ekolü mensubu olan coğrafyacı ve kartografların, kendilerini sadece İslam İmparatorluğu içerisinde yer alan bölgeler üzerine harita çizmek ve çalışmalar üretmekle sınırlandırdıklarını düşünmekteydi.[454] Ancak bu sınır, dünyanın bütün bölgeleri üzerine çalışmalar yapan ve gayesi bütün yeryüzünü insanlara göstermek olan İdrîsî için, kesinlikle kabul edilmezdi. Zaten bu ekolün mensubu olan coğrafyacı ve kartograflar, İslam İmparatorluğu'nu her birine "ekalim" adını verdikleri 20 ya da 21 bölgeye ayırmış ve her biri için farklı harita ortaya koymuşlardır. Her bölge için ayrı çizilen haritalarda, öncelikle bölgelerin jeopolitik ve dini özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Bu haritalar, bölgesel coğrafya alanına her ne kadar katkıda bulunsalar da, içeriklerinde enlem ve boylamların matematiksel temelleri ortaya konmamıştır. Zaten bu haritaları, Batlamyus haritalarından ayıran en önemli özellik de budur. OysakiİdrîsÎ ve onu bir dünya haritası yapması için görevlendiren Kral II. Roger'ın amacı, Belh Coğrafya Ekolü coğrafyacılarının yaptığı gibi enlem ve boylamların

[453]S.Maqbul Ahmad, Franz Taeschner, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, 1991, p. 580-581.
[454]Ahmad, Taeschner, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, 1991, p. 581.

olmadığı sadece İslam İmparatorluğu topraklarının bölgesel haritalarını çizmek değil; tüm dünyadaki bölgelerin özellikle enlem ve boylamlara göre konumlandırıldığı bir harita ortaya çıkarmayı istemeleriydi. Ayrıca bu dünya haritasında dini simgelerin ön palanda tutulması da tasarlanmamıştı.[455] Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, İdrîsî genel anlamda zaten Belh Coğrafya Ekölü coğrafyacılarının coğrafi ve kartografik anlayışından etkilenmediği gibi, Yedi İklim Anlayışı'nda da onların düşüncelerini ve haritalarını kaynak olarak benimsememiştir.

İdrîsî'nin Yedi İklim Anlayışı hususunda kaynak olarak benimsediği kişi ve eserler hakkında dile getirilen bu düşüncelerin yanında, Ernst Honigmann'ın bu anlayışın kökenine ait farklı düşüncelere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Birçok araştırmacı ve oryantalist, Müslüman-Arap coğrafyacıların ve özellikle İdrîsî'nin, bu anlayışı Antik Yunan ve kendilerinden önceki dönemlerde yaşamış olan Müslüman-Arap bilginlerden aldıkları yönünde düşünceler öne sürmüştür.[456] Honigmann, *"Die Sieben Klimata"* adlı makalesinde, bazı Müslüman- Arap coğrafyacıların Yunan kökenli olduğu belirtilen Yedi İklim Anlayışı'nın, Suriyeli coğrafyacılardan devralındığını dile getirmiştir.[457] Ayrıca ona göre, Müslüman-Arap coğrafyacıların bu anlayışı İran medeniyeti aracılığıyla benimsemeleri mümkün değildir, çünkü İran medeniyetinde var olan coğrafya anlayışı, böyle önemli bir anlayışı iletilebilecek kadar ilerlememiş, genç yaşta bir anlayıştır. Honigmann'ın bu düşüncesi, İtalyan şarkiyatçı Caro Alfonso Nallino ve Alman şarkiyatçı Julius Ferdinand Ruska'nın araştırmaları sonucu elde ettiği bilgilerle de doğrulanmıştır. Aynı zamanda, Honigmann Yedi İklim Anlayışı'nın Müslüman- Arap coğrafyacılar tarafından korunarak devamlılığının sağlanmasında, Doğu ve Batı'da uzun süredir iddia edildiği gibi, dini nedenlerin etkili olup olmadığı konusuna da oldukça şüpheli yaklaşmıştır.[458] Doğu ve özellikle de Batı dünyasında, Yedi İklim Anlayışı'nın

---

[455]Ahmad, **a.g.e,** s. 10-11.

[456]Ernst Honigmann, "Die Sieben Klimata, Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altetum und Mittelalter", Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geography,* vol.24, 1992, s. 112.

[457]Suriyeli âlimlerin eserleri, Abbasi Devleti'nim ve Orta Çağ İslam medeniyetinin bilim merkezi olarak nitelendirilen Bağdat'ta gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerinde öenmli bir yere sahip olmuştur. Aristoteles, Hipokrat, Öklid ve Baylamyus'un bilimsel anlayışları ile ilgili bazı bilgiler, Suriyeli âlimlerin eserlerinden alınmıştır. Yani bu eserler, İslam medeniyeti ile ona katkı sağlayan diğer medeniyetler arasında bir aracı görevi görmüştür. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Rifaat Y. Ebied, *The Syrian impact on Arabic literature,* A.F.L. Beeston, T.M. Johnston, etc. (Ed.), *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period,* Cambridge University Press, London 1983, pp. 497-501.

[458]Honigmann, **a.g.e,** s. 112.

temelinin İslam dinine dayandığı anlayışı hâkim olmuştur ve bu yüzden Müslüman-Arap coğrafyacıların bu anlayışı dine bağlılıklarının bir gereği olarak kullandıkları ve koruma altına aldıkları gibi bir düşünce yayılmıştır. Ancak Honigmann, araştırmaları sırasında bu anlayışın böyle bir temele dayandığına dair herhangi bir kanıta rastlamadığını dile getirmiştir.

İdrîsî'nin, Yedi İklim Anlayışı'nın kaynağı hakkında verilen bu bilgilerden sonra, eserinde bu anlayışı nasıl bir planlama ile verdiğinden de söz etmek gerekmektedir. Onun tasviri coğrafya alanında bir örnek teşkil eden eseri, önsözle başlayarak sonrasında yeryüzünün 7 iklime ve bu iklimlerin her birinin de 10 parçaya bölünmesini anlatan bir girişe sahiptir. İslam coğrafyasında bir eserin bu şekilde bölünerek ele alınması bir ilktir. Eserde her bir bölgenin fiziksel, kültürel, politik ve sosyoekonomik şartları anlatılmakta ve bu açıklamalarla birlikte 70 bölümün her biri için ayrı birer harita da bulunmaktadır. Ahmed Yedi İklim Anlayışı'nı eserinde bu şekilde yansıtan İdrîsî'nin bir ilke imza attığını da belirtmiştir.[459] Zira ne İlk Çağ'da Batlamyus'un coğrafya anlayışında yer alan, ne de Müslüman-Arap coğrafyacılarının haberdar oldukları ve birçoğunun eserinde yansıttığı Yedi İklim Anlayışı, böyle sistematik bir planlama ile yansıtılmıştır.

Rus oryantalist Vladimir Minorsky'nin İdrîsî'nin eseri ve haritaları hakkındaki yorumları, diğer bilim adamlarına nazaran bir az daha sert bir üslupla dile getirilmiştir. S. Maqbul Ahmad gibi Minorsky de, İdrîsî'nin bir gezgin olmadığı yönünde düşüncelere sahiptir. Ona göre İdrîsî, Karadeniz ve Süveyş Kanalı'nın ötesinde kalan ülkeler hakkındaki bilgileri, İbn Ḫurdâzbih, Ceyhani (eseri maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır), İbn Havkal gibi coğrafyacıların eserlerinden; Hindistan ve Çin ile ticaret faaliyetleri yapan gemilerdeki tüccarların, ziyaret ettikleri limanlarda, egzotik adalar ve denizler hakkında topladıkları bilgileri içeren raporlardan edinmiştir. Bu nedenle de, eserinde yer verdiği ülkeler hakkındaki bilgileri bizzat kendi ziyaret edip görerek edinmediği için, yukarıda bahsi geçen kaynaklardan edindiği Orta ve Uzakdoğu ile ilgili bilgileri, kendi döneminden yüzlerce yıl incesinde yazılmış olan Batlamyus'un *"Geographia"* adlı eserindeki bilgilerle birleştirmeye çalıştığı anda hatalar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda,

[459]Ahmad, **a.g.e,** s. 160.

özellikle Hindistan için ortaya koyduğu derleme, Biruni'nin bu ülke ile ilgili doğrudan doğruya yaptığı gözlemlerlerine dayanan ve hayranlık uyandıran çalışmasıyla karşılaştırılmaya bile layık değildir. Hatta İdrîsî'nin eserini oluştururken kullandığı kaynaklardan edindiği bilgileri ne denli yansıttığı bile şüphelidir. İdrîsî'nin, özellike Mes'udi'nin eserlerinden elde ettiği bilgilerim ne kadarını doğru yansıttığından bile emin olmadığını dile getirmiştir. Minorsky'e göre, bir bilim insanının, yazarın doğrudan doğruya kendi yaptığı gözlemleriyle elde ettiği bilgileri içeren eserini yorumlaması, bir editörün muhtelif ve belirsiz unsurlardan oluşmuş bir derlemeyi analiz etmesinden çok daha kolaydır.[460] Bu nedenle İdrîsî'nin muhtelif ve belirsiz unsurlardan oluşturduğunu düşündüğü eserini analiz ederek yorumlamak, bunu bilim dünyasının takdirine sunmak gerçekten zor ve sonu belirsiz bir yola çıkmaktır.

Minorsky, Ahmad'ın İdrîsî'nin eserinin kötü bir şekilde yapılmış olan rekonstrüksiyonunu düzeltmesi, bunun yorumlanması ve kaynaklarının araştırılması için zor bir işe kalkıştığını ve ona oldukça fazla zaman harcatacağı- her ne kadar Ahmad'ın *"India and the neighbouríng territories in the Kitäb Nuzhat al-mushtäq fi'khtiràq al-'àfâq of al- Sharıf al-Idrísí. A translation, with commentary, of the passages relating to India, Pakistan, Ceylon, parts of Afghanistan, and the Andaman, Nicobar, and Maldive Islands"* adlı makalesinde ona katkıda bulunsa da- kanısına varmıştır. Minorsky bu cümleyle, sadece İdrîsî'nin eseri hakkında değil, eserin rekonstrüksiyonları hakkında da olumsuz düşüncelere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aslına bakılırsa, Minorsky'nin bu düşüncesinde hiç de haksız olmadığını söyleyebiliriz, çünkü çalışmamızın genelinde de birçok kez, eser üzerine yapılan çalışmaların ve rekonstrüksiyonların örneklerini vermek zorunda kaldık. Bu durumda, İdrîsî'nin eserinin ve haritalarının orijinallerinde birçok hata yaptığı dile getirilirken, eser ve haritalar hakkında çalışmaların doğru bir şekilde yapılmamasının eserin değerini daha da düşüren bir faktör olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Ancak her ne olursa olsun, Minorsky'nin, Ahmad'ın İdrîsî üzerine yaptığı çalışmanın çok zamanını aldığını ve çok büyük bir işe koyulduğunu dile getirdiği yorumları[461],İdrîsî'nin Orta Çağ'ın en büyük coğrafyacıları arasında görülmesine - zaman zaman eleştirilere maruz kalsa da, İdrîsî'ye atfedilen bu değer inkâr

[460]Ahmad, **a.g.e,** s. 7-8.
[461]Ahmad, **a.g.e,** s. 8.

edilmemiştir-, eserinin ise o döneme kadar yapılan en kapsamlı dünya ve özellikle Avrupa'nın en sistematik coğrafyası olarak nitelendirilmesine engel olmamıştır. Bunun ötesinde, Avrupa'nın her yönden karanlık içinde olduğu ve özellikle bilimin gelişim göstermesi bir yana gerilemeye başladığı bir dönemde, böylesine önemli bir esere imza atan İdrîsî ile ilgili Minorsky'nin dile getirdiği düşünceleri bizce biraz haksızlık barındırmaktadır.

İdrîsî'nin eseri hakkında düşüncelerini belirten bir diğer bilim insanı da, *"The World Image in Maps"* adlı makalesiyle öne çıkan Mirjanka Lechthaler'dir. Lechthaler, bu makalesinde her ne kadar İdrîsî'nin Orta Çağ'ın en önemli coğrafyacılarından, haritalarının ve eserinin aynı derecede dönemin en önem arz eden çalışmalarından olduğundan bahsetse de, haritalarının özellikle de gümüş tabla üzerine işlenmiş dünya haritasının sadece İslam İmparatorluğu'nun genişlemesi ve ticari faaliyetlerinin daha da genişlemesi için yapıldığını dile getirerek, okuyucularda yanlış bir izlenim bırakmıştır.[462] Hâlbuki bu haritalar, çalışmamızın önceki bölümlerinde de birçok kez ifade ettiğimiz gibi, İdrîsî'ye Sicilya-Norman kralı olan II Roger tarafından yaptırılmıştır. Kral II. Roger'ın bilime olan büyük ilgisi, Batılı coğrafyacı ve kartograflar tarafından o döneme kadar ortaya çıkarılan haritaların bilimsellikten uzak olması, bunun yanı sıra bu haritaların sembolik ve gerçek dışı unsurlarla dolu olması; İdrîsî'den bu yanlışlardan arınmış bir harita yapmasını istemesinde etkili olmuştur.[463] Kral II. Roger'ın Orta Çağ Avrupa'sında yapılmış olan haritaların bilimsel gerçekleri yansıtmadığının düşünmesinin dışında, ülkesi ile ilgili bütün detayları en kesin haliyle bilmek ve ülkesini elde edilen kesin ve doğru bilgiler ile yönetmek istemesi normal bir durumdur. Ancak diğer ülkeleri de politik, fiziki, sosyoekonomik, kültürel ve daha birçok yönüyle bilmek istemesi, bizlerde de İdrîsî'ye harita yaptırmasının altında siyasi nedenlerin yattığı şüphesini uyandırmaktadır. Durum böyle olsa bile, haritanın Lechthaler'in belirttiği gibi İslam İmparatorluğu'nun çıkarlarına değil, Sicilya-Norman kralının çıkarlarına hizmet ettiğini düşünmek daha doğru olacaktır. Lechthaler'in bu düşüncesi, diğer bir açıdan bakıldığında, İdrîsî'nin eseri ve haritalarının Batı dünyasında ne denli yanlış

[462]Lechthaler, **a.g.e,** s.160.
[463]Gies, **a.g.e,** s.16.

yorumlandığına bir örnek olarak gösterilebilir.[464]

Haritanın yapılış amacı ve Kral Roger'ın bu çalışmanın hazırlanması sırasında İdrîsî'ye verdiği destek ve sunduğu olanakların altında yatan esas sebepler hakkında Lechthaler'inki gibi farklı yorumlar yapılmıştır. Belki de bu yorumlardan en dikkat çekenlerinden biri de, Polonyalı Şarkiyatçı ve Arap Dili uzmanı olan Tadeusz Lewicki' ye aittir. Lewicki'ye göre, Kral II. Roger'ın İdrîsî'yi sarayına davet ederek ülkesinde yaşamasını teklif etmesi ve onu himayesine almasının sebebi, ne İdrîsî'nin hayatının tehlikede olmasından dolayı onu korumak, ne Roger'ın bilime verdiği önem, ne de İdrîsî'nin bilimsel bilgi birikiminden yararlanarak bir dünya haritası çizdirmek istemesiydi. Roger'ın tek ve asıl amacı, imparatorluğunu daha da genişletmek, İslami İspanya'yı fethetme ve bütün Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurma isteğini gerçekleştirmek için, İdrîsî'nin dini ve siyasi otoritesinden faydalanmak istemesiydi.[465] İdrîsî'nin dini otoritesi, İdrîsîler ya da Edrisiler olarak bilinen, oldukça saygı gösterilen bir soydan gelmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü İdrîsîler'in kökleri, Abbasilerin zulmünden önce 784 yılında Mağrib'e kaçan ve burada birçok Berberi kabilesini hilafet hakkına ikna eden Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Siyasi otoritesinin kaynağı ise, Fas şehrinin kurucusu olarak nitelenen ve mensubu olduğu soyun ileri gelenlerinden biri olan II. İdris'in, fetihler sayesinde daha fazla toprak ele geçirerek, Mağrib-i Aksa'nın en güçlü devletini kurmuş olmasıdır. Her ne kadar II. İdrîsî'nin ölümünden yani 926 yılından itibaren İdrîsîler, kendi aralarında iktidar kavgasına tutuşarak devletin çöküşüne neden olan tohumları atmış, hanedanlığın en önemli şehri olan Fas'ı kaybetmiş ve Fatimilerin baskısı altına girmek zorunda kalmış olsalar da, dönemin güçlü soylarından birinin mensubu olarak İdrîsî'nin hala iktidarda hak sahibi olması söz konusudur. Bu nedenden dolayı, Kral II. Roger, İdrîsî'ye halifelik soyundan gelmesi, iktidarda söz sahibi olmasından dolayı, ülkesine dönmesi durumunda Mağrib'de o dönemde iktidarda olan kişiler tarafından tehdit olarak algılanacağını ve onun hayatına son verilerek bu tehdidi ortadan kaldırılmaya çalışacaklarını dile getirmiştir.[466] Tabi yukarıda da belirttiğimiz gibi Lewicki, Roger'ın bu sebeplerden dolayı, sırf İdrîsî'nin

[464]Samar Attar, "Conflicting Accounts on the Fear of Strangers: Muslim and Arab Perceptions of Europeans in Medieval Geographical Literature", *Arab Studies Quarterly*, vol. 27, no. 4, 2005, p. 21-22.
[465]Ahmad, **a.g.e,** s. 156.
[466]Miller, **a.g.e,** s.37.

hayatını kurtarmak için böyle bir teklifte bulunduğu düşüncesine kesinlikle katılmamıştır. Hatta daha da sert sözlerle, Roger'ın İdrîsî'ye olan ilgisinin, bir coğrafyacı ve bir âlim olmasından ziyade, topraklarını ve otoritesini genişletme hayalini gerçekleştirmede onu, olası bir dini lider ve potansiyel bir kukla olarak görmesinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Çünkü ona göre, İdrîsî'nin henüz bir coğrafyacı olarak herhangi bir itibara sahip olmadığı ve bir gezgin olarak bile tanınmadığı bir dönemde, bu davetin İdrîsî'nin dini ve siyasi bir şahsiyet olma potansiyelinin bir sonucu olmasından başka hiçbir nedeni olamaz.[467]

Ahmad, eser hakkında dile getirdiği düşüncelerinin yanı sıra eserin nüshaları hakkında da yorumlar yapmıştır. Ahmad'ın yaptığı bu yorumlar, aynı zamanda bize İdrîsî'nin eseri ile alakalı yapılan çalışmaların nitelikleri hakkında bilgiler de vermiştir. *"India and the neighbouring territories as described by the Sharifal-Idrisi in his Kitäb Nuzhat al-mushtäq fi'khtiràq al-'àfâq"* adlı çalışmasını hazırlarken, Avrupa'da kaldığı süre boyunca eserin birkaç el yazmasını incelemiş ve bunları temel kaynak olarak kullanmıştır. Bahsi geçen bu kaynaklar, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ndeki Pococke koleksiyonu içindeki 375 nolu nüsha ve Greaves koleksiyonu içindeki 42 nolu nüsha; Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan 2221 ve 2222 numaları el yazmaları; İngiliz Müzesi'nde yer alan 685 nolu ek nüshalardır. Ayrıca bu süreçte Ahmad, 1592 yılında İdrîsî eserinin Roma'da yayınlanan nüshasına da başvurmuştur. Bu kaynaklar arasında temel olarak Paris Ulusal Kütüphanesi'ndeki 2221 numaralı el yazması nüshaya başvurduğunu ve diğer el yazması nüshaların da yazmayı referans olarak aldıklarını belirtmiştir. Ahmad'a göre, İdrîsî ve eseri hakkında ortaya çıkarılan en iyi nüsha, çalışmasını hazırlamada temel kaynak olarak başvurduğu bu nüshadır. Çünkü bu nüsha, diğerleriyle kıyaslandığında, birçok belirsiz okumanın düzeltilmesine ve birçok yer adının da doğru olarak restorasyonuna olanak sağlamıştır. Bodleian Kütüphanesi'ndeki Greaves koleksiyonunda yer alan nüsha ise, 2221 numaralı nüshayı takiben hazırlanmasına rağmen dikkatsizce yapılmış bir tercüme faaliyeti yüzünden hatalarla doludur. Bu nedenle de Ahmad'a göre, bahsi geçen nüshalar arasında en kötü olanıdır. Pococke koleksiyonunda bulunan 375 numaralı nüsha ile Paris Ulusal Kütüphanesi'ndeki 2222 numaralı nüsha birbirlerine çok benzemektedir ve bu

[467] Ahmad **a.g.e, s**.10.

nedenle de benzer sözcük ve isimlerin yazımında aynı hataları içermektedir. Ancak ilk nüsha, ikincisinden okunaklılık ve düzen açısından daha üstün bir yapıya sahiptir. İngiliz Müzesi'ndeki nüsha ile eserin 1592 yılında Roma'da yayınlanan çevirisi, dikkatsizce yapılan kısaltmalar ve kısaltma amacıyla içeriğe bakılmaksızın, bölümler arasında yapılan keyfi geçişler nedeniyle tamamen güvenilmez kaynaklardır. *"India and the neighbouríng territories in the Kitäb Nuzhat al-mushtäq fi'khtiràq al-'àfâq of al- Sharíf al-Idrísí: A translation, with commentary, of the passages relating to India, Pakistan, Ceylon, parts of Afghanistan, and the Andaman, Nicobar, and Maldive Islands"*başlıklı çalışmasında Ahmad, Hindistan ve komşu ülkelerle ilgili bilgileri, bu nüshalar arasında en güvenilir ve en doğru olarak nitelendirdiği, 2221 numaralı nüshada yer alan bilgiler temel alarak derlediğini dile getirmiştir. Farklı yazımların bulunduğu yerlerde de, en doğru ve en iyi olduğunu düşündüğü yazımları standart olarak aldığını; bazı durumlarda ise yapılan yorumları daha da geliştirmek amacıyla, İdrîsî'nin orijinal kaynaklarına atıf yaptığını belirtmiştir.[468] Ahmad'ın bu çalışmayı ortaya çıkarırken bu denli bir çabaya girişmesi, aklımıza şu soruyu getirmektedir: İdrîsî'nin eseri üzerinde araştırma yapmak ve bir çalışma ortaya çıkarmak neden bu kadar zor olmuştur? Bu sorunun cevabı aslında çok yönlüdür. Çünkü en başından beri yani İdrîsî'nin haritayı hazırlaması ve haritadaki bölgelerin ayrıntılı açıklamalarını kapsayan metinlere yer verdiği eserini ortaya çıkarması zaten 15 yıllık bir sürece tekabül etmiştir. İlk olarak o döneme kadar yapılmış olan eserlerin birçoğunun, dünyanın hem meskûn olan hem de bilinmeyen yerleri ile alakalı ayrıntılı ve doğru bilgiler içermemesi bu durumun ortaya çıkmasında bir neden olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum da tüm dünya ülkeleri ile ilgili referans alınabilecek bir çalışmanın noksanlığı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, o dönem şartlarının (ekonomik, teknolojik, sosyal vb. şartlar), bilim insanlarına tüm dünyayı tanımaları için imkân sağlamak açısından elverişli olmaması da bir etkendir. Bu bağlamda bilim insanları, gidemedikleri yerler hakkında tüccarlardan ve denizcilerden bilgiler almak zorunda kalmışlardır. Bu bilgilerin de ne ölçü de doğruluk payına sahip oldukları bilinmemektedir. Ayrıca bir bilim insanı ya da seyyahın, bir denizci ya da tüccarın gördüklere yerlere karşı olan bakış açıları da çok farklı olabilmektedir. Bu nedenle, haritanın ve eserin ortaya çıkarılma aşamasında, Roger'ın emri ile bir heyet kurulmuş, heyetteki âlimler ressamlar eşliğinde

[468]Ahmad, **a.g.e,** s. 9-10.

seyahatlere gönderilmişler ve toplanan bilgiler arasında yine heyetteki kişiler tarafından çoğunlukla doğrulanan bilgiler seçilerek, haritalara ve esere yansıtılmıştır.

İdrîsî hakkında çalışmalar yapılırken yaşanan zorlukların bir nedeni olarak da, İdrîsî'nin ortaya koyduğu, gümüşe işlenmiş yuvarlak dünya haritasının yok edilmiş olmasıdır. Çünkü İdrîsî, metninde haritayı oluştururken kullandığı yöntem ve projeksiyon hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla İdrîsî araştırmacılarının, eserde verilen bilgileri anlayabilmeleri ve onları sentezleyerek doğu çalışmalar üretebilmeleri için, yuvarlak dünya haritasına ve haritayı doğru yorumlayabilmek için İdrîsî'nin kendisine ihtiyaçları vardır. Ki bu durumda, araştırmacıların her anlamda doğu ve kesin bilgilerle donatılmış çalışmalar yapmalarını imkânsızlaştırmıştır.

Başka bir neden ise, daha önceki bölümlerde sık sık bahsettiğimiz, eserin tercümesi sırasında yapılan hatalardır. Hatta bu duruma bir örnek vererek, olayın ciddiyetini daha açık bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Eserin 1592 yılında yayınlanan transkripsiyonu Geographie Nubiensis hazırlanırken, tercümanlar Arapça orijinal metinde yer alan bir bölümü, İdrîsî'nin Nübye'nin bir yerlisi olduğu izlenimini bırakacak şekilde yanlış bir çeviri faaliyeti gerçekleştirmiştir. OysakiİdrîsÎ'nin Nübye'nin bir yerlisi olması bir yana, Nübye'yi ziyaret ettiğine dair hiçbir kanıt bile bulunmamıştır. Ve bu yanlış çeviriden dolaytı yapılan transkripsiyona *"Geographie Nubiensis"* adı verilmiştir.[469] Ayrıca, Avrupalı oryantalist ve İdrîsî araştırmacılarının birçoğunun eserin tamamıyla değil, genellikle Batı Avrupa ve Akdeniz Havzası'nda bulunan ülkelerin tanımlandığı bölümlerle ilgilenmeleri ve özellikle bu bölümler üzerine çalışmalar yapmaları, bir başka neden olarak görülmelidir. Çünkü bu nedenden dolayı, eserin tamamıyla ilgili çalışmaların sayısı sınırlı kalmış ve yine eserin tamamı ile ilgili doğru ve net bir çalışmanın ortaya çıkarılması imkânı azalmıştır. Tüm bu nedenlere ek olarak, eserin el yazması nüshalarında yansıtılan kartografik yöntemler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bu farklılıkların, nüshalarda İdrîsî'nin eserinde ve haritalarında yansıttığı kendi kartografik yönteminin değil; el yazması nüshaları neşreden kişilerin kendi yöntemlerini yansıttıkları için ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durum da, yapılacak bir çalışmayı, İdrîsî'nin eseri ve haritalarının orijinalinden

[469]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 37.

koparmaktadır.[470]

Whitfield'in eser ve haritalar hakkında görüşlerine yer verecek olursak, o İdrîsî'nin gümüş üzerine işlenmiş yuvarlak dünya haritasını, çağdaş Avrupa haritalarından daha üstün olarak değerlendirir. Bu nedenle de hem gümüş harita hem de Nüzhetü'l-müştâḳ fi'ĥtirâḳı'l-âfâḳ hakkında şu sözleri söylemiştir:

> *"Onun ortaya koyduğu şey sadece bir dünya haritası değil, aynı zamanda coğrafi bir çerçevede, her bir alanın fiziksel özelliklerini, etnik ve sosyo-kültürel gruplarını, ekonomik özelliklerini ve diğer özelliklerini gösteren büyük ölçüde araştırılmış bir metindir."*[471]

Ayrıca İdrîsî'nin çalışmalarında, Müslüman âlimlerin dünyasındaki binlerce kartografik imgeyi sunduğunu ve bunu yaparken Müslüman haritacıların dünyalarını nasıl algıladıklarını da ortaya koyduğunu belirtmiştir. Whitfield, Müslüman âlimlerin, algıladıkları dünyayı temsil etmek ve bunu bilim dünyasına sunmak için, haritaları ikonografik sunumlar şeklinde tasarlayarak ortaya çıkardıklarını dile getirmiştir. Bu şekilde de haritacılık tarihini zenginleştiren alternatif metodolojilerle kendi haritalama geleneklerine sahip olmuşlardır.[472]

Frances Corney Gies çalışmasında özellikle haritaların okunması ve değerlendirilmesi ile alakalı düşüncelerini paylaşmıştır. Ona göre, haritaları anlamaya çalışırken, harita ile ilgili ortaya çıkarılan sonuçlar, haritanın sergilendiği, arşivlendiği veya kullanıldığı bağlamın ışığında ilişkilendirilmek zorundadır. Bir haritanın göze çarpan özelliklerinden biri, sayısız katmandan oluşmasıdır. Bu katmanlar – bunlar haritanın ortaya çıkarılma amacı, haritayı yapan kişinin yansıttığı dünya görüşü, haritanın ortaya çıktığı dönemde kendini gösteren toplumsal, siyasi, dini vb.faktörlerdir- göz önünde bulundurulmalıdır ki, haritanın taşıdığı gerçek anlam en doğru şekilde ortaya çıkartılabilsin. Ancak bu şekilde bir değerlendirme yapılmaz ve Orta Çağ'da üretilen harita, modern harita teknikleri ile yorumlanmaya çalışılır ya da bu teknikler ile iyileştirilmeye çalışılırsa çok gülünç ve anlamsız bir sonuç elde edilir. Ancak her ne olursa olsun Orta Çağ İslam medeniyetinde üretilen haritaların,

---

[470]Ahmad, **a.g.e,** s. 156.
[471]Awadh Narayan Choubey, Taruna Bansal, "Maps and Mapmaking in Medieval Times: A Retrospect", *Indian Cartographer*, Vol:37, 2017, s.44.
[472]Arthur Hunt, "2000 years of Map Making", *Geography*, vol.85, no. 1, January 2000, p.6.

süslü ya da dekoratif bir şekilde olsalar bile, önemi azalmamıştır. Bu haritalar her şekilde, o zamanın kültürel tarihini en iyi şekilde temsil etmişlerdir.

Gies, İslami haritaların özellikle çalışılmamış bir alan olarak kaldığından da bahsetmiştir. Bunun nedenini de İslam Sanat Tarihi ürünlerinden biri olan haritaların, ikonografik açıdan değerlendirilmediğine bağlamıştır. Gies'e göre, bu haritalar, coğrafi gerçekliğin yanlış ve yanlış yorumlanması olarak değerlendirilmemeli, ortaya çıkarıldıkları döneminsosyo-kültürel, politik ve tarihi ortamlarını yansıttıkları için yeniden okunmalı ve yorumlanmalıdır. Çünkü onlar, yalnızca İslam tarihinin sınırlarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda haritacılık biliminin tarihini de zenginleştirmişlerdir.[473] İdrîsî'nin haritasının değerinin, ancak geçmiş, çağdaş ve hatta daha sonraki coğrafi eserlerle karşılaştırdığında gerçekten anlaşılabileceğini önemle vurgulamıştır. Örneğin, İdrîsî'nin haritası, Nil Nehri'nin kökenini 1800'lerde bulan Avrupa keşiflerinden çok daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Baltık ülkeleri de Batlamyus Coğrafyası'nda yapıldığından çok daha doğru bir şekilde tasvir edilmiştir. İngiliz Adaları hakkındaki haritada verilen bilgilerin, Sicilya gezginlerinden etkin bir şekilde toplandığını ve son birkaç yüzyıldaki Avrupa dünya haritaları ile karşılaştırıldığında yansıttığı doğruluk açısından oldukça gelişmiş olduğunun gözlemlendiğini de belirtmiştir. Ona göre, belki de İdrîsî'nin çalışmasında yer verilen bilgilerden en etkileyici olanı, dünyanın çevresinin 22.422 mil olarak, yani dünyanın şimdiki çevre uzunluğundan yaklaşık %3.6 bir sapmayla hesaplanması olmuştur.

Gibbs, İdrîsî'nin haritalarını ve eseri üzerinde çalışmaya başladığında, bu eserlerin bilimsel alanda ortaya koyduğu gerçekliğin ve bu gerçeklikle gelecekteki bilimsel ilerlemenin de temelini attığının daha belirgin bir şekilde farkına vardığını da dile getirmiştir. Aynı zamanda Orta Çağ haritacılık tarihinin birçok yönünü bu eserlerle keşfettiğini söylemiştir.

> *"Öyleyse Tabula Rogeriana, birkaç yüzyıl boyunca haritacılık standardını belirleyen bir belgedir. Bu durumun izleri, sadece daha sonraki yüzyıllardan kalma haritacılarla değil, aynı zamanda bilimsel*

[473]Frances Corney Gies, "Al-İdrîsî and Roger's Book", *Saudi Aramco World*, vol.28, Ağustos 1977, p.14-15.

alanda ortaya koyduğu ve gelecekteki bilimsel ilerlemelerin temelini attığı bilgisiyle de hissedilir. Tabula Rogeriana'yı araştırarak, Orta Çağ haritacılık tarihinin birçok yeni yönünü keşfettim ve El-Idrisi, Roger ve coğrafya ekibinin bilinen dünyanın ilk doğru haritasını çıkarması için yaptığı çalışma için büyük bir takdiri hak etmiştir."[474]

Son olarak da,

"İdrîsî'nin dünya haritasının anlaşılması için keşke daha fazla kaynak olsaydı, çünkü bu görkemli Orta Çağ eserinin ortaya çıkarılması için harcanan on beş yıllık sürecin tüm ayrıntılarına yer veren bir araştırmanın olmaması bilim dünyası için çok büyük bir eksiktir."[475]

sözlerini sarf etmiştir. Öncülleri ve çağdaş çalışmaları ile karşılaştırıldığında, İdrîsî'nin haritası Hibbs tarafından, engin karanlığın içinde ışık saçan bir fener olarak nitelendirilmiştir. Orta Çağ'da, bilinen tüm medeniyetlerin yaşadıkları bölgelerin haritaya aktarılması için çok az girişimde bulunulduğunu dile getiren Hibbs, ortaya çıkarılan az sayıdaki haritanın da bilimsel bir amaçla değil; genellikle özel amaçlar ve tarihe eşlik etmek adına üretildiği kanısına varmıştır. Bu haritaların genellikle Avrupa'da batılı coğrafyacılar tarafından ortaya çıkarıldıklarını ve haritaların doğruluğunuengelleyen şeyin, bilimsel temelli düşüncelerle oluşturulmuş olmadığını düşünmüştür.

Dünya haritalarının çoğu birbirinden ayrı olarak geliştirildiğini ve bölgesel haritaların da nadir olarak ortaya çıkarıldıklarını ve bu haritalarının kullanımlarının yaygın olmadığından da bahsetmiştir. Ancak bu olumsuz durumlara rağmen, İdrîsî'nin çalışmalarının etkisi çok geniş kapsamlı olmuştur. Hibbs, XVI. yüzyılda, birçok Müslüman haritacının, İdrîsî'nin haritasına göre şekillendirilmiş olan Avrupalı deniz haritalarından aldıkları bilgiler doğrultusunda yeni haritalar ürettikleri üzerinde durmuştur. Fas kâşifi İbn Battuta'nın Idrisi'nin çalışmasından büyük ölçüde etkilendiğini ve onun dünyayı algılama anlayışını benimsediğini; Marco Polo ve Christoph Kolomb gibi gezginlerin, seyahatleri için İdrîsî'nin haritalarını

[474]Gies, **a.g.e,** s.16.
[475]Gies, **a.g.e,** s.16.

kullanmalarının da oldukça muhtemel olduğunu belirtmiştir.[476]

Konrad Miller, diğer birçok araştırmacının yorumlarında yansıttığı gibi, İdrîsî'nin çalışmalarının döneminin en önemli ve özgün çalışmaları olduğunu belirtmiştir. İdrîsî haritasını yaratırken Batlamyus'un eserinden faydalanmasına rağmen, dünyada Batlamyus'un de bilmediği bölgeler olduğunu dile getirmiş ve haritada bunları işlemiştir. Örneğin; Batlamyus'un eserinde Habeşistan ile alakalı herhangi bir bilgi bulunamamış olması, onun bu bölgeden haberdar olmadığını kanıtlamıştır. Aynı zamanda Nil Nehri'nin iki kolundan biri olan ve "Mavi Nil" olarak adlandırılan, Astapos Nehri'nin kaynağı hakkında da Batlamyus'un eserinde hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu konu ile alakalı başka bir örnek verecek olursak, Batlamyus boylamların başlangıcı olarak gördüğü bölgede iki adet adanın bulunduğunu dile getirmiştir. Hâlbuki bu bölgede iki adet değil; yedi adet adanın var olduğunu İdrîsîdile getirmiş ve bunları eserinde tasvir etmiştir.[477]

Sezgin'in çalışmasında, Alman oryantalist ve filolog Wilhelm Hoenerbach'ın Batlamyus ve İdrîsî'nin çalışmalarıyla ilgili dikkat çekici ifadelerine de yer vermiştir. Hoenerbach'a göre İdrîsî'ninBatlamyus'e kıyasla Taren (Tarente) Körfezi'ni daha gerçekçi ve düzgün bir şekilde yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Batlamyus'uneserinde yer vermediği, Orbetello Bölgesi, Cenova Körfezi, St. Michael ve Seine Koyu'nun İdrîsî'nin çalışmasında yer aldığına dikkat çekmiştir. Sezgin'in yine aynı çalışmasında belirttiği üzere, İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâḳ adlı eserinde Silla, Gana, Tacrour gibi yerlerden ve Oulil'de yapılan tuz ticaretinden bahsetmesi, bu eserin Batlamyus'unkinden daha üstün nitelikte olduğunu kanıtlamıştır.[478]

[476]Brady Hibbs, "The Book of Roger" , *History Class Publications*, Cambridge 2015, p. 22.
[477]Miller, **a.g.e,** s.49.
[478]Sezgin, **a.g.e,** s. 324.

5. SONUÇ

Coğrafya, insanların yaşadıkları ortamlarındaki bütün unsurlara karşı duydukları merak dürtüsü ile ortaya çıkmış bir bilimdir. Merakla başlayan bu serüven, insanların gerek yaşam mücadelesinde yaşadıkları mekâna karşı galip gelmek, gerekse diğer insan topluluklarıyla sosyal, ticari ve kültürel ilişkiler içinde olabilmek için daha da fazla bilgiye sahip olmak istemeleriyle kapsamını genişletmiştir. Her ne kadar yaşadıkları mekâna galip gelmeleri söz konusu olsa da, insan ve doğal ortam birbirinden ayrı düşünülemez.[479] İnsanın harita yapma ihtiyacının, beynin ve kültürün birlikte gelişmesiyle oldukça erken bir aşamada ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Çünkü belli bir aşamada, yani insan zekasının çevresini algılamaya başladığı aşamada, insanın dünyasının mekânsal yönleriyle ilgili bilgileri yapılandırması, çizimlerle anlatması ve başkalarıyla iletişim kurması zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla, Üst Paleolitik'te (yaklaşık kırk bin yıl önce) grafiksel biçimlerle mekânsal olarak yapılandırılmış görüntüler aracılığıyla, dünya hakkında bilgiyi ifade etme ve iletme araçlarının ortaya çıkarılması gerekmiştir. Olaylar ve insanlar arasındaki mekânsal ilişkiler hakkında bilgi aktarma ve mesaj biçiminde bu bilgiyi alma kapasitesi haritalar sayesinde çok daha kalıcı ve kolay hale gelmiştir. Aynı zamanda, eğer titiz ve doğru bir şekilde araştırıldığı takdirde bu iletişim araçları yani haritalar, eski dönemlerde yaşamış insanların mekânsal bilincinin ve dolayısıyla haritacılığın kökenlerinin çözülmesine yardımcı olmak için kullanılabilir.[480] Çünkü haritalar, sadece medeniyetlerin mekânsal bilgisini bir yere aktarması değil aynı zamanda bu medeniyetlerin siyasi, kültürel, dini ve diğer birçok özelliklerinin simgelendiği ve böylelikle onları anlamayı sağlayan şifreler gibidir.

Haritanın coğrafya ve insanlık tarihinde bu kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinciyle İdrîsî'nin çağdaşlarına kıyasla çok daha geniş kapsamlı ve özel bir harita hazırladığını ve bu haritasını Nüzhetü'l-Müştâkeseri ile birlikte sunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda İlk Çağ ve Orta Çağ dönemlerinde coğrafya ve

[479]S. Maqbul Ahmad, FranzTaeschner, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, Brill, Leiden 1991, pp. 576-590.
[480]G Malcolm Lewis, *The Origins of Cartography*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograph*y, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.50-52.

kartografya bilim dallarının geçirdikleri süreçleri ele almak daha da önemli bir hale gelmektedir.

Birbirinden ayrılmaz bir bağa sahip olan coğrafya ve kartografya, İlk Çağ boyunca yaşadığı birçok önemli gelişmeyle birlikte (M.Ö. X. ve IX. yüzyıllarda, dünyanın küresel bir şekle sahip olduğu varsayılarak ortaya çıkarılan coğrafi çalışmalar ve haritalar; M.Ö. III. yüzyılda ilk yeryüzü ölçümünün yapılması; M.Ö. II. yüzyılda meskûn dünya haritasının dik açılı izdüşümünde şekillendirilmesi gibi), Orta Çağ'da birçok farklı medeniyete mensup bilim insanlarının çalışmalarıyla daha da ileri bir seviyeye taşınmıştır.[481] Özellikle İslam medeniyetinde, diğer bilim alanlarında olduğu gibi kartografya alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Müslüman bilim insanlarının kartografya alanındaki amaçları, Arapça portolan haritaları[482] ve büyük dünya haritaları ortaya çıkarmak olmuştur. İslam medeniyetindeki bilim insanlarının özellikle IX. yüzyılda, coğrafya ve kartografya bilimlerine olan ilgileri daha da artmaya başlamıştır.[483] Böylece bu alanlarda daha özgün ve değerli eserler yaratmaya başlamışlardır. X. yüzyılda kaynak olarak benimsedikleri Batlamyus, Marinos ve diğer Yunan bilim insanlarının haritalarından daha mükemmel ve ayrıntılı haritalar ortaya çıkarmaya başlamışlardır. XI. Yüzyıla gelindiğinde, X. yüzyılda olan bilgi birikimlerine daha fazla bilgi ekleyen, Biruni, İbn-i Sina gibi birçok bilim insanı, ortaya koydukları çalışmalarla, her iki bilim alanında da yaşanan gelişmelerin devam etmesine vesile olmuşlardır. Kuşkusuz XII. Yüzyılın en önemli coğrafyacısı olan İdris'nin gümüş yuvarlak dünya haritası ve Nüzhetü'l-Müştâkadlı eseri, Orta Çağ'ın zirvesini temsil eden çalışmalar olmuştur. XIII. yüzyılda, coğrafi ve kartografik düşünce bakımından, İslam medeniyetinin en yüksek seviyesine ulaştığı dile getirilmiştir.[484] Ancak XIII. yüzyılın sonundan itibaren ulaşılan bu yüksek seviye kaybedilmeye başlanmış, Orta Çağ boyunca bilimsel anlamda karanlık bir süreç yaşayan Avrupa yeniden canlanmaya başlamıştır. Ve bu canlanma, XIV. Yüzyıldan sonra, Semerkand ve İstanbul'daki rasathanelerde yapılan bilimsel faaliyetler dışında, İslam dünyasının bilimsel önderliğini

[481]F. Driver, "Geography's Empire: Histories of Geographical Knowledge", *Sage Journals*, vol. 10, no.1, 1992, p. 27-29.
[482]William C. Brice, "Early Muslim sea-charts", Journal of the Royal Asiatic Society, vol.1, no.1, 1977, pp. 53-61
[483]Arthur Hunt, "2000 years of Map Making", *Geography*, vol.85, no. 1, January 2000, p.7.
[484]Fuat Sezgin, 2008. "İslam'da Bilim ve Teknik" Cilt 3, s.3.

kaybetmesine neden olmuştur.[485]

Bu çalışmanın asıl amacı, İdrîsî, eseri ve haritalarının önemini, kapsamındaki bilgi birikimini okuyucuya sunabilmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek adına, çalışmanın hazırlık aşamasında yapılan literatür taraması esnasında, özellikle bir nokta dikkat çekmiştir. Ne yazık ki İdrîsî'nin eserleri hakkında geniş kapsamlı Türkçe bir kaynağın bulunmaması, Türk bilim dünyası açısından oldukça büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Bu nedenden ötürü, çalışmada özellikle Batı literatüründe yer alan, İdrîsî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar aracılığıyla bilgi elde edilmiştir.

Geçmiş medeniyetlerin bilimsel faaliyetlerini özellikle de kartografik anlayışları üzerine araştırmalar yapan bilginler, sadece elde edilen bilgilerin bu araştırmalara temel sağlayacak ve geçmiş dönem hakkında bilgi verecek derecede yeterli sayıda olmamasından dolayı yanlış değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda bu bilginler, yapılan çalışmaların geçmiş dönem insanlarının bilimsel kapasitesine yönelik yanlış bilgiler içermesi nedeniyle de bilimsel gerçekleri ortaya çıkarmada zorluklarla karşılaşmışlardır.[486] Belki de İdrîsî haritasının tam anlamıyla anlaşılamaması ve hak ettiği değeri elde edememesinin nedeni de budur. Bu nedenle de Orta Çağ haritacılığı ve özellikle İdrîsî hakkında araştırmalar yapan bazı bilim insanları, İdrîsî haritalarının o olmadan anlaşılamayacağını dile getirmişlerdir.

Batı literatüründe, İdrîsî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar, nicelik açıdan doyuma ulaşılmış olunduğu düşünülse de, nitelik açısından maalesef üst bir seviyeye çıkılamamıştır. Ortaya çıkarıldığı dönemde ve gelecek dönemlerde bilimsel açıdan bu kadar önem arz eden eser, ne yazık ki hak ettiği şekilde değerlendirilememiştir. İdrîsî'nin haritaları ve *"Nüzhetü'l-Müştâk"* adlı eserin üzerinde yapılan çalışmaların bu olumsuz özelliklere sahip olmasında birçok etken baş göstermiştir. Bu nedenlerden biri, eserde yansıtılan bilimsel anlayışın, araştırmacılar tarafından net bir şekilde anlaşılarak özümsenememesidir. İdrîsî'nin İlk Çağ ve Orta Çağ'da yaşamış birçok bilim insanından aldığı bilgilerle kendi bilgi birikimini derlemeye çalışması, Batılı araştırmacıların bazıları tarafından takdir edilerek dünyanın o ana kadar ki en

[485]Fuat Sezgin, 2000. Geschichte der ArabischenSchrifttum, Band 10, s. 116.
[486]Catherine Delano Smith, *Prehistoric Maps and the History of Cartography: An Introduction*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.45-46.

sistematik sunumu olarak nitelendirilmiştir. Ancak bazıları ise, bu çabanın boş bir uğraştan başka hiçbir şey olmadığını ve hatta bu eserler üzerinde araştırma yapanların da zamanlarını boşa harcadıklarını düşünmüşlerdir.

İdrîsî'nin bu bilgileri derleme aşamasında, farklı dönemlerde ortaya çıkarılmış, farklı bilimsel görüşlere ve farklı ideolojilere sahip olan çalışmaların içerdikleri bilgileri bir araya getirerek sentezlemenin yarattığı hatalara düşmüş olduğunu belirtmek de gerekmektedir. Ancak her ne olursa olsun, döneminin en büyük coğrafyacısı, harita ve eserlerinin de döneminin en üst niteliklere sahip olan çalışmaları olduğu gerçeği kimse tarafından inkâr edilememiştir.

Bu durumu ortaya çıkaran başka bir neden ise, İdrîsî'nin eserinin genellikle bütünü üzerinde değil, eserde yer alan bölgeler üzerine çalışmalar yapılmasıdır. Bu şekilde araştırmacılar resmin bütününü görmek yerine, sadece bir parçasıyla ilgilenmeyi seçmişlerdir. Dolayısıyla, İdrîsî'nin coğrafi ve kartografik anlayışı, eserindeki bölümler üzerinden anlaşılamaya çalışılmıştır ki bu, bir bilim insanının kendi bilimsellik anlayışında kesinlikle yer vermemesi gereken bir husustur.[487]

İdrîsî'nin eserini doğru bir şekilde anlamayı imkânsızlaştıran bir husus da, eserin transkripsiyonunda, uzun yıllar boyunca varlığı süregelen yanlışlardır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi, eserin Avrupa'da basılan ilk Latince çevirisi olmasıyla büyük bir üne sahip olan *"Geographia Nubiensis"* adlı eserde, bu yanlışların en iyi örnekleri kendini göstermiştir. Yapılan yanlış bir çeviri ile İdrîsî'ni, ziyaret ettiğine dair bir kanıtın bile olmadığı, Nübye'nin yerlisi olduğu dile getirilmiştir. Bazıları tarafından belki de ufak gibi gözüken bu yanlış, aslında zincirleme yanlışlara neden olacak kadar büyüktür. Çünkü bilim insanları dünya görüşlerini, dini, siyasi, kültürel ve sosyal etkenler gibi, bilimsel anlayışlarına etki edebilecek birçok olguyu hangi dönemde olursa olsun ortaya çıkardıkları eserlerine yansıtmışlardır. Böylelikle, İdrîsî yapılan bu hata ile içinde olmadığı bir medeniyet içerisinde değerlendirilecektir. Bu yanlışların yapılamaması için de, tercümanın üzerinde çalıştığı eserin diline fazlasıyla hâkim olması çok büyük bir öneme sahiptir.

[487]Sezgi, **a.g.e,** s. 324; Muzaffer Iqbal, *Science and Islam,* Greenwood Publishing Group, London 2007.

Aynı zamanda, İdrîsî ve eserleri üzerine çalışmalar yapan insanların bilim insanların, aynı konular ile alakalı farklı düşüncelere sahip olmaları, eser hakkında bir bilgi karmaşasına neden olmuştur. İdrîsî ve eseri hakkında yazılan birçok kitap ve makalenin yapılan araştırmalarda da, eserin 1592'de yayınlanan Arapça versiyonundan sonra, Katolik Süryani topluluğunun mensubu olan çevirmenler Gabiel Sionita ve Ioannes Hesronita tarafından Latinceye çevrildiği ve bu çevirinin 1619 yılında "Geohgraphia Nubiensis" başlığı altında yayınlandığı dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmanın, İdrîsî'nin eserinin farklı bir dile çevrilerek Avrupa'da basılmış ilk nüshası olduğu da dile getirilmiştir.[488] Ancak Marina Tolmacheva, Siontia ve Hesronita tarafından yapılan çevirinin, eserin Avrupa'da ortaya çıkarılmış ilk çevirisi olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, Latince transkripsiyonun basılmasından iki yıl önce, yani, 1617 yılında İdrîsî'nin eseri, Bernardino Baldi ya da Baldus (1533-1617) olarak bilinen İtalyan matematikçi, tarihçi, coğrafyacı ve ilahiyatçı olduğu dile getirilen kişi tarafından İtalyancaya çevrilmiştir.[489] Böyle bir durumda, eser hakkında yeni çalışmalar ortaya çıkarmak isteyen araştırmacılar, doğal olarak bir karmaşa içerisinde kalmışlardır. İdrîsî'nin Palermo'da ortaya çıkardığı haritasında, El-Meʾmûn coğrafyacılarının haritalarından etkilendiği açıkça gözlemlenmiştir. İdrîsî örnek aldığı bu haritanın derece ağlarını, yanlış algılamış ve bunları eş uzaklığa sahip bir şekilde yerleştirilmiş yedi iklim çizgisi olarak aktarsa da, öncülerinden özellikle de örnek aldığı bu El-Meʾmûn haritasından daha da ileri gittiği görülmüştür. Akdeniz'in daha iyi bir hale getirilerek düzenlendiği ve Avrupa'nın topografisinin daha doğru bir şekilde işlendiğini İdrîsî haritalarında görebiliriz.[490] Bunun yanı sıra İdrîsî haritasında Asya'nın kuzeydoğu kesimi önemli büyük oranda küçültülmüş, yuvarlaklaştırılmış bir şekilde işlenmiştir. İdrîsî'nin kaynak olarak kullandığı belirtilen El-Meʾmûn haritasında bulunmayan bir takım hidro-coğrafik ve orografik değişiklikler de haritada göze çarpan unsurlar arasında belirtilmiştir. Bu durum bazı araştırmacıların aklına şu soruyu getirmiştir: "İdrîsî, bu değişiklikleri nereden esinlenerek yaptı?" Sezgin'in Wissenschaft und Technik im Islam adlı çalışmasında belirttiğine göre, İdrîsî'nin Nüzhetü'l-Müştâk'ın önsözünde

[488]Ahmad, **a.g.e,** s. 156; Diarmid A. Finnegan, "The Spatial Turn: Geographical Approaches in the History of Science", *Journal of the History of Biology*, vol: 41, 2008, pp.369-388.
[489]Tolmacheva, **a.g.e,** s. 145-146.
[490]Sezgin, "Geographie", Wissenschaft und Technik im Islam, Band. 3, Strauss Offsetdruck, Germany 2003, s. 5.

bahsettiği ancak şimdiye kadar dikkate alınmamış olan Kīmāk- Türkçe bir kaynağa dayanmaktadır.[491] İdrîsî haritasında yer alan bu yeni Asya formu, XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da ortaya çıkan haritalarda da görülmektedir. Avrupa haritalarında yüzyıllar boyu yer verilen bu gösterim şekline, "*Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi"*nde Gümüşçü, Kılıç ve projeye emeği geçen diğer bilim insanları da değinmiştir. Ve hiçbir coğrafya tarihçisinin Avrupa haritalarına yansıyan bu şeklin kökenini araştırmadıklarını dile getirmiş ve bu ifade ile coğrafya tarihi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konuya dikkat çekmişlerdir.[492] Aslında daha ayrıntılı düşünülecek olursa, İdrîsî'nin kaynak olarak kullandığı söylenilen bu eser gibi, kendisini sınırlandırmayarak hem Doğu hem de Batı medeniyetlerinin ürünleri olan birçok eserden yararlandığı anlaşılabilir. Tabi İdrîsî'nin bu kadar geniş yelpazede coğrafi esere ulaşabilmesine olanak sağlayan Kral II. Roger'ın da katkısı göz ardı edilmemelidir. Çünkü kralın sarayında Hristiyan ve Müslüman bilim insanlarının fikir alışverişi yaparak bilgi birikimlerini zenginleştirmelerinin yanında, farklı medeniyetin mensubu coğrafyacıların birçok dilde yazılmış eserlerine ulaşma imkânı sağlanmıştır.[493] Aynı zamanda bahsi geçen projede, İdrîsî haritasının tıpkıbasımı ve Miller'ın üzerinde çalıştığı haritadan faydalanılarak XII. Yüzyıl ortalarında Türkiye'yi gösteren bir harita hazırlanmıştır. Bu harita, bir İslam dünyası müellifi olan, batılı ve İslm kaynaklarının herikisinden de yararlanma fırsatı bulan İdrîsî'nin Türkiye topraklarında bildiği bölgeleri göstermektedir. Projede ortaya çıkarılan harita, İdrîsî haritasında bölge, şehir, dağ ve nehir adları olmak üzere 250'den fazla isim bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak projede yer verilen haritanın ortaya çıkardığı daha önemli bir nokta, İdrîsî'nin haritasını çizdiği tarih yani 1071 Malazgirt Zaferi'nden yaklaşık 100 sene sonrasına tekabül etmesine ve İdrîsî'nin Anadolu'yu 1117 yılında ziyaret etmesine rağmen; haritasında hala eski Bizans isimlerine yer vermesidir. Teaschner'ın da dile getirdiği gibi, Anadolu'nun Türkleşme süreci ile birlikte Bizans isimleri kullanımdan kalkarak Türk isimleri kullanılmaya başlanmıştır. Ancak coğrafi isimlerde yaşanan bu değişim, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar (1308 yılına kadar), İslam âlimlerinin dikkatini

[491]Sezgin, **a.g.e,** s.6.
[492]O.Gümüşçü, Y,Kılıç, vd., Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP) (Proje No: 107K303), Tübitak, Ankara 2011.; H. J. Kissling (Çev.), "Der Abschnitt Anatolien in Idrisi's Erdbeschreibung", *Centro di Studi Magrebini, Studi Magrebini vol XII***,** Istituto Universitario Orientale, 1980, s.127-173.
[493]Houben, **a.g.e,** p.100-101.

çekmemiştir.[494] Belki de İdrîsî'nin haritalarında eski Bizans isimlerinin kullanmış olmasının sebebi de budur.

İdrîsî haritalarının ve eserlerinin dikkat çeken bir özelliği de, Avrupa'da bu çalışmalar dışında Arapça yazılmış hiçbir eserden haberdar olunmazken, İdrîsî ve çalışmalarının bilinmesi olmuştur. Çünkü Avrupalı bilim insanları genellikle Batlamyus ve Antik Yunan üzerine araştımalar yapmaya eğiliminde olmuşlardır. İslam medeniyeti ve coğrafyası ile ilgilenmemişlerdir. Ancak Nüzhetü'l-Müştak eserinin Latinceye çevrilmesi ile birlikte işler değişmeye başlamış, Batı dünyasında İdrîsî etkisi kendisini göstermiş ve XIII. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'da ortaya çıkarılan portolan haritalarında, Akdeniz Havzası "birdenbire" gerçekğe yakın bir şekilde doğru resmedilmeye başlanmıştır.[495] Joachim Lelewel, bu haritalarda ortaya çıkan yeniliklerin İdrîsî kaynaklı olduğunu oldukça emin bir şekilde dile getirmiştir. İdrîsî etkisinin yansımalarının, sadece portolan haritalarda değil, aynı zamanda bu haritalardan çok kısa bir süre sonra üretilmeye başlanan Avrupalı dünya haritalarında da XVIII. yüzyıla kadar kendini gösterfiği görülmüştür. Ancak bu etkinin aşikâr olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilse de, Avrupalı dünya haritalarında, İdrîsî etkisiyle şekillenen Asya ve Afrika tasvirleri, kapsamlı bir şekilde ele alınmamış, bütünden ayrı parçalar şeklinde değerlendirilmiş ve bu değerlendirmeler Müslüman dünyasındaki coğrafi ve kartogafik bilgilerden tamamen habersiz bir şekilde yapılmıştır. Bu sebeple de, Avrupalı haritalarda doğru bir şekilde yansıtılan bölgelerin Avrupalı kartografların, gezginlerin ve seyahat notlarının sayesinde başarıldığına inanılmıştır. Örneğin; Giacomo Gastaldi'nin 1560-1561 yıllarında çizdiği Asya ve dünya haritasının temel kaynağı olarak bazı araştırmacılar Ebü'l-Fida'ya işaret etmiştir. Ancak Gastaldi'nin haritalarında kullandığı konfigürasyon için, Ebü'l-Fida'nın ne kitabında verdiği korrdinasyonlar ne de bilgiler yeterli nitelikteydi.[496] Bu açıklama göz önüne alındığında ve Gastaldi'nin haritasında özellikle Asya haritası ortaya koyduğu düşünüldüğünde, akıllara Gastaldi'nin

[494]Gümüşçü vd., **a.g.e,** s. 238.
[495]Fuat Sezgin, *The contribution of the Arabic-Islamic geographers to the formation of the world map (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften),* Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1987, p.30-34.
[496]Fuat Sezgin, *WissenschaftundTechnik im Islam, Band III*., Strauss Offsetdruck Frankfurt 2003, s. 14-17.

etkilendiği kişinin İdrîsî olabileceği fikri gelmektedir. Bütün belirsiz ve Avrupalı araştırmacılar tarafından yapılan yanlış yorumlara rağmen, Avrupalı coğrafyacıların Orta Çağ'da İslam dünyasında adından fazlasıyla söz ettiren diğer Müslüman coğrafyacılardan ve onların eserlerinden ziyade özellikle İdrîsî ve eserlerinden etkilenmeleri, İdrîsî'nin farkını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bütün bu eksik taraflarına rağmen, İdrîsî, eseri Nüzhetü'l-Müştâkve haritaları hakkında Batı literatüründe yapılmış olan çalışmaların yanında, Türkçe'de kapsamlı bir çalışma yapılmaması, Türk Bilim ve Coğrafya Tarihi açısından çok büyük bir kayıptır. Bu bağlamda, sunulan bu çalışmanın bahsi geçen kaybın giderilmesinde önemli bir aşama teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ABUN-NASR Jamil M. A, *History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, UK 1987.

AĞARI Murat, "İslâm coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s. 47, 2006, ss. 195-214.

AĞARI Murat, *İslâm coğrafyacılığı ve müslüman coğrafyacılar:(doğuşu-gelişimi ve temsilcileri)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

AHMAD Abu Alī b. Umar Ibn Rusta, AHMAD b. Abi Yaqub b. Wadih al-Katib al-maruf bi Al-Yaqubi, *Ibn Rusta's Kitāb Al-Aʿlāq Al-Nafisa and Kitāb Al-Buldān by Al-Yaʿqūbī: Kitab Al-Alaq Al-Nafisa* (Arabic and Latin Edition), M. J. de Goeje (Ed.), Brill Academic Publication, Leiden 2013.

AHMAD S. Maqbul, "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c.8, 1993, ss. 62-69.

AHMAD S. Maqbul, " Hind", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, pp. 404-409.

AHMAD S. Maqbul, "Harita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.16, 1997, ss.210-216.

AHMAD S. Maqbul, "*India and the neighbouríng territories in the Kitäb Nuzhat al-mushtäq fi'khtiràq al-'àfâq of al- Sharıf al-Idrísí. A translation, with commentary, of the passages relating to India, Pakistan, Ceylon, parts of Afghanistan, and the Andaman, Nicobar, and Maldive Islands, etc"*, Fuat Sezgin (Ed.), Islamic Geography, vol.311, s. 1-181.

AHMAD S. Maqbul, TAESCHNER Franz, "Geography", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.2, Brill, Leiden 1991, pp. 576-590.

AHMAD S. Maqbul*," Cartography of al-Sharif al-İdrîsî",*J. B. Harleyand David Woodward (Ed.),History of Cartography, vol. 2, book. 1, 1992, ss. 604.

AHMED Y. Al-Hassan, “Transfer of IslamicSciencetothe West”,*Bilim, Teknoloji ve Toplum Vakfı*, Aralık 2006, ss. 1-30.

AK Mahmut, “İklim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt.22, 2000, ss.28-30.

AKYOL Edip, “İslam Medeniyeti’nin Batı’ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İstem*, sayı: 7, 2006, ss. 117-134.

ALDSWORTH Fred, “History of archaeological surveys in Siraf port“, *In Proceedings of the International Congress of Siraf Port, Branch of Iranology Foundation & Bushehr University of Medical Sciences: November 14 - 16, 2005*, Iran, p.8-27.

ALEMZADEH H., ABANGAH A., “Idrisisds Religion”, *Journal of Humanities*, vol.15, no.55, pp. 73-105.

AL-SHARIF IDRISI Muhammad ibn Muhammad, *Descripción de España de Xerif Aledris, conocido por El Nubiense,* Guillermo Blázquez Publishing, Madrid 2003.

AMARA Allaoua, NEF Annliese, “Al-İdrîsî et les Hammūdides de Sicile; nouvelles donnees biographiques sur l’auteur du Livre de Roger”, *Arabicae*, T.48, no. 1, pp. 121-127.

AMARI Michele, SCHIAPARELLI Giovanni, “L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi”, *Atti della Reale Accademia Dei Lincei,* s.2, vol.3, 1876, pp. III-XV.

ANSARI S.M. Razaullah, “On the Physical Researches of al-Biruni”, *IJHS,* vol.10, no.2, 1975,pp. 198-217.

ARNDTA B., “Al-Khwarizmi”, *The Mathematics Teacher,* vol. 76, no. 9, December 1983, pp. 668-670.

ASIMOVM. S., “Al-Khwarazmi's Historical-Cultural Synthesis”, *Iranian Studies,* vol. 21, no. 1/2, Soviet and North American Studies on Central Asia, 1988, pp. 10-13

ASLAN Ahmet, “Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* no.4, 1997, ss. 348-358.

ATTAR Samar, “Conflicting Accounts on the Fear of Strangers: Muslim and Arab Perceptions of Europeans in Medieval Geographical Literature”, *Arab Studies Quarterly,* vol. 27, no. 4, 2005, pp. 17-29.

AYDIN Cengiz, AYDIN Gülseren, “Batlamyus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.5, 1992, ss.196-199.

AZİMLİ Mehmet, “Ehl-i Beyt’in Kurduğu İlk Devlet; İdrîsîler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:5, sayı:1, 2003, ss. 1-13.

AZİMLİ Mehmet, “Sicilya’daki İslam Medeniyetinin Avrupa’ya Etkileri”, *Marife,* yıl: 9, sayı: 2, 2019, ss. 63-82.

BAGROW Leo, “The Origin of Ptolemy's Geographia”, *Geografiska Annaler,* vol. 27, 1945, pp. 318-387.

BARI Abdul, “An Undiscovered Arabic Source of Medieval Indian History: Cultural Perspective, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 48 1987, pp. 620-624.

BARNETT Clive, “Awakening the Dead: Who Needs the History of Geography?”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 20, no. 4, 1995, pp. 417-419.

BAŞ Türker, AKTURAN Ulun, *Nitel Araştırma Yöntemleri, Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum,* Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 326.

BATUR Ahsen, *Maziden Kalanlar (El Âsar el- Bâkiye),* Selenge Yayınları, İstanbul 211.

BENCHEKROUN Chafik T., "The Idrisids between Fatimids and Umayyads", *Revue Des Mondes Musulmans Et De La Mediterranee,* vol.139, 2016, pp. 29-49.

BOILOTD. J. “Al-Birūni”, *The Encyclopedia of Islam*, vol.1, Brill, Leiden 1986, pp.1236-1238.

BONEBAKKERS A., “Al-Kudāma”, C.E. Bosworth, E. Van Donzel, et. al. (Ed.), *The Encyclopedia of Islam*, vol. 5, Brill, Leiden 1986, pp. 318-322.

BOSWORTH Clifford Edmund, ASIMOVM. S., *History of Civiliations of Central Asia* vol: 4, Clifford Edmund Bosworth, M.S. Asimov (Ed.), Motilal Banarsidass Publishers, India 2002.

BÖLÜKBAŞI Mehmet, "İslam Dünyasında Coğrafya İlminin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi” *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* s.3, 2018, ss.01-26.

BRESC Henri, NEF Annliese, *Idrîsî, La premiere geographie de l’Occident.* Groupe Flammarion, France 1999.

BRICE William C., “Early Muslim sea-charts”, *Journal of the Royal Asiatic Society,* vol.1, no.1, 1977, pp. 53-61

BROTTON Jerry, *A History of the World in Twelve Maps*, Viking Penguin Groups, New York 2013.

CHOUBEY Awadh Narayan, BANSALTaruna, “Maps and Mapmaking in Medieval Times: A Retrospect”, *Indian Cartographer*, Vol:37, 2017, ss. 41-47.

CHRISTIAN David, *Maps of time: An introduction to big history*, vol. 2. University of California Press, USA 2011.

CONSTABLE Olivia Remie, “Cross-Cultural Contracts: Sales of Land between Christians and Muslims in 12th-Century Palermo”, *Studia Islamica*, No. 85, 1997, pp. 67-84.

COOPERSON Micheal, *Al-Ma’mūn, the Pyramids and the Hieroglyphs*, John Nawas (Ed.), *Abbasid Studies II*, Uitgeverij Peeters en Departemet Oosterse Studies, Leuven 2010, pp.165-190.

CUNTZ Otto, *Die Geographie des Ptolemaeus: Handschriften, Texten und Untersuchung,* Wiedmannsche Buchhandlung, Berlin 1923

DEEN Sayyed Mibah, *Science under Islam: Rise, Decline and Revival*, Lulu.com, London 2007.

DEMİRCİ Ali, “Literatür Taraması”, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.73.

DEMİRCİ Ali, “Araştırma konusunun Belirlenmesi ve Planlanması”, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014, s.62.

DILKE Oswald A. W. “The culmination of Greek cartography in Ptolemy", *The History of Cartography*, vol.1, 1987, ss. 177-200.

DONZEL van Emeri J., SCHMIDT Andrea Barbora, *Gog and Magog in Early Eastern Christian and Islamic Sources*, Brill, Leiden 2010.

DRIVER F., “Geography's Empire: Histories of Geographical Knowledge”, *Sage Journals*, vol. 10, no.1, 1992, p. 27-29.

DUCÉNE Jean-Charles, “Les coordonnées géographiques de la carte manuscrite d’al-Idrīsī”, Der Islam: Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, vol.86, no.2, 2009, pp.271-285.

DUNLOPD. M. “Muḥammad b. Mūsā al- Khwârazmî”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, no. 2, October,1943, pp. 248-250.

EBIED Rifaat Y., *The Syrian impact on Arabic literature*, A.F.L. Beeston, T.M. Johnston, et. al. (Ed.), *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, Cambridge University Press, London 1983, pp. 497-501.

EDNEY Matthew H. “Theory and the History of Cartography”, Imago Mundi, vol.48, no.1, pp.185-191.

EDSON Evelyn, “Maps in Context: Isidore, Osorius and the Medieval Image of the World”, Richard Talbert, W. Unger (Ed.), *Cartography in Antiquity and the Middle Ages, Fresh perspectives, New Methods*, Brill, Leiden 2008, pp. 219-236.

EL-BUSHRA El-Sayed, MUHAMMADAIN Muhammad M. , “ Perspectives on the Contributions of Arabs and Muslims to Geography”, *GeoJournal*, vol.26, no.2, 1992, pp.157-166.

EL-HAMEVİ Yakut, *Merasidü'l-İttila' Ala Esmai'l Emkine Ve'l-Bika*, cilt 1, Halil İbrahim Gök (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

EUSTACHED., "Idrīsids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, p.1035.

FINNEGAN Diarmid A. "The Spatial Turn: Geographical Approaches in the History of Science", *Journal of the History of Biology*, vol: 41, 2008, pp.369-388.

FISHER August, "Al- Maqdisî und al- Muqaddasî", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, vol.60, no.2, 1906, pp.404-410.

GARIPOUR Mohammed (Ed.), *Contemporary Urban Landscapes of the Middle East*, Routledge, London 2016.

GIES Frances Corney , "Al-İdrîsî and Roger's Book", *SaudiAramco World*, vol.28, p. 14-15, 1977.

GINES Juan Venret, "Ibn Hawqal", *Dictionary of Scientific Biography*, Charles Coulston Gillispie (Ed.), vol.6, New York: Charles Scribner's Sons, p.186.

GINGERICH Owen, "Islamic Astronomy", *Scientific American*, vol. 254, no. 4, April 1986, pp. 74-83.

GREENFIELD Tony, GREENER Sue, *The Reserach Process: Four steps to success, Reserach Methods for Postgraduates*, Tony Greenfield, Sue Greener (Ed.), Arnold Publishers, London 1996, p. 7-9.

GUENTHER Siegmund, "Der Arabische Geography Edrisi und seine maronitischen Herausgeber", Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geography*, vol. 7, 1992, s. 22-32.

GUENTHERS Siegmund, *Geschichte der Erdkunde*, Leipzig, F. Deuticke Publishing, 1904.

GUTASDimitri, *Greek Thought, Arabic Culture*, Routledge, London 1998.

GÜMÜŞÇÜ O., KILIÇ Y. vd., Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP) (Proje No: 107K303), Tübitak, Ankara 2011.

GÜMÜŞÇÜ Osman, BALCIOĞULLARI Abdullah, *Coğrafya'ya Giriş,* Bilge Yayınları, Ankara, 2006.

GÜMÜŞÇÜ Osman*, Coğrafya'ya Davet*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul,2012.

HANNAWI Abdul Ahad, "The Role of the Arabs in the Introduction of Paper into Europe", *MELA Notes,* no. 85, 2012, pp. 14-29.

HARLEYJ. B., *The Map and the Development of the History of Cartography*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.1-2.

HAUZIŃSKI Jerzy, "Outlook on the Golden age in the History of Sicily", *Slupskie Studio Historyczne*, no. 17, 2011, pp. 59-70.

HAYES Dawn Marie, *Roger II of Sicily: Family, Faith and Empire in the Medieval Mediterranean World,* Brepols Publishers, Belgium, 2019, p. 158-161.

HAY Iain (Ed.), *Qualitative Research Methods in Human Geography*, Oxford University Press, Canada 2016.

HERMANSEN Marcia, "Al- Biruni", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World,* The Gale Group, Inc, USA 2004, p. 110.

HOLT-JENSEN Arild, *Coğrafya: Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*, Erdem Bekaroğlu, Ömer F. Anlı, Hatice Turut, Suat Tüysüz (Çev.), İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014, 46 s.

HONIGMANN Ernst, "Die Sieben Klimata, Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altetum und Mittelalter", Fuat Sezgin (Ed.), *Islamic Geography*, vol.24, 1992, ss. 108-192.

HOUBEN Hubert, *Roger II of Sicily: A Ruler between East and West,* Cambridge University Press, UK, 2002.

HOZAYENS A. S., "Some Contributions of the Arabs to Geography", *Geography,* vol. 17, no. 2, June, 1932, pp. 117-128.

HUNT Arthur, “2000 years of Map Making”, *Geography*, vol.85, no. 1, January 2000, pp.3-14.

HYUNHEE Park, *Mapping the Chinese and Islamic Worlds*, Cambridge UnivesityPress, UK 2012.

ILGAR Rüştü, “Kartografik Veriler ile Orta Çağ Karanlığında Aydınlık Coğrafya ve Çevresel Gezi Gözlem Çalışmaları”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.7, s.2, 2005, ss. 192-209.

INATI Shams C., “Ibn Rushd”, *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, The Gale Group, Inc, USA 2004, pp. 337-338.

IQBAL Muzaffer, *Science and Islam*, Greenwood Publishing Group, London 2007.

JAMES Geoffrey M., *All possible worlds: A history of geographical idea*s, Oxford University Press, *England*, 2005.

JOHNS Jeremy, SAVAGE-SMITH Emilie, “The Book of Curiosities: A Newly Discovered Series of Islamic Maps”, *Imago Mundi*, vol:55, October 2003 pp. 7-24.

JOLIVET J., RASHED R., “Al-Kindī”, C.E. Bosworth, E.van Donzel, et. al. (Ed.), *The Encyclopedia od Islam*, vol.5, Brill, Leiden 1986, pp. 123-124.

KAIVANI Rahim, SALEHI Nafiseh and et. al, “The Significance of the Bayt Al-Hikma (House od Wisdom) in Early Abbasid Caliphate (132A.H-218A.H), *Middle-East Journal of Scientific Reserach*, vol.11, no.9, 2012 pp. 1272-1277.

KAMAL Mustapha, "Beit al-Hikmah and Translation in Morocco", *Qui Parle*, vol.7, no.2, 1994, pp.80-109.

KARAMUSTAFA Ahmet T., *Introduction to Islamic Maps* , J.B. Harley, David Woodward (Ed.), The History of Cartography, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992.

KATZ Dana, *A Changing Mosaic: Multicultural Exchange in the Norman Palaces of Twelfth-Century Sicily*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), University of Toronto, Canada

2016.

KAYA Mahmut, “Beytülhikme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis,* cilt.6, 1992, ss.88-90.

KAYA İlhan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Yılmaz Arı, İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri,* Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 2014.

KEATES J. S., *Understanding Maps*, John Wiley&Sons Publications, USA 1982.

KHALIDI Tarif and MAS'ŪDĪ, “Masʿūdī's Lost Works: A Reconstruction of Their Content”, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 94, no. 1 Jan. - Mar. 1974, pp. 35-41.

KHAN Adam Malik, *Development of Sciences in Müslim Spain*, Department Of Islamic Studies Aligarh Muslim University, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hindistan 1997, 235 s.

KIMERLING A. Jon, “Cartographic Methods for Determining the Qibla”, *Journal of Geography,* vol. 101, no.1, 2002, pp.20-26.

KING David A., *Islamic World-Maps Centred on Mecca The Rediscovery of a Remarkable Tradition of Medieval Cartography*,*Science in Islamic Civilisation*, Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun (Ed.), IRCICA Publication, İstanbul 2000, s. 111-112.

KING David A., LORCH Richard P.,*Qibla Charts, Qibla Maps, and Related Instruments*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.2, b. 1, University of Chicago Press, Chicago 1987, pp.189-205.

KING David A.,World Maps for finding the Direction and Disatnce of Mecca: Examples of Innovation and Tradition in Islamic Science, Brill, Leiden 1999.

KISSLING H. J.,“Der Abschnitt Anatolien in Idrisi’s Erdbeschreibung”, *Centro di Studi Magrebini, Studi Magrebini vol XII***,** Istituto Universitario Orientale, 1980, s.127-173.

KOWALSKA Maria, “Al-Masudi’s Stellung in Gescichte der Arabischen Literatur”, *Folia Orientalia*, t.32, 1996, s.115-121.

KUDÂME İbn Cafer, *Kitabü’l Harac*, Ramazan Şeşen (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

LARNER John, “The Church and the Quattrocento Renaissance in Geography”, *Renaissance Studies*, vol. 12, no. 1, 1998, pp. 26-39.

LE STRANGE Guy, *Collected Works of Guy Le Strange: The Medieval Islamic World, Vol. 4*, IB Tauris, London 2014.

LECERF J., “Batlamius”, *The Encyclopaedia of Islam*, vol.1, Brill, Leiden 1967, pp.1100-1102.

LECHTHALER Mirjanka, *The World Image in Maps*, Wiiliam Cartwright, Georg Gartner, Antje Lehn (Ed.), *Cartography and Art*, Springer Verlag, Berlin 2009, s.155-175.

LEWIS G. Malcolm, *The Origins of Cartography*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.50-54.

LIVINGSTONE David N., *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*, Wiley-Blackwell Publishing, USA 1993.

MALIK Saira, “Countering the Sharī‘a*:* How Material Culture Constructs A Narrative of an “Islamic” Identity that Counters the Sharī‘a*”, Journal of Islamic and Muslim Studies*, vol. 2, vo. 2, November 2017, pp. 76-99.

MARTIN RUIZ Juan Antonio, “Fuentes Andalusíes Para El Estudio De La Colonización Fenicia En La Península Ibérica: A-Idrīsī Y El Relato De Los Aventureros De Lisboa” Estudios sobre patrimonio, cultura y ciencias medievales, no.11-12, 2010, pp.113-124.

MCGINNIS Jon, “Al-Kindī”, Richard C. Martin (Ed.), *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, The Gale Group Inc., USA 2004, p.396.

MERI Josef W., *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Josef W. Meri, Lere L. Bacharach (Ed.), Psychology Press, UK 2006.

MERTOĞLU Mehmet Suat, "Christian Friedrich SEYBOLD", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:37, 2009, s. 19-20.

MESUDÎ, *Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

MILLER Konrad, *Mappae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten*. Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Stuttgard, 1926.

MINORSKY Vladimir, "A False Jayhānī", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 13, no. 1, February 1949, pp.89-96.

MINORSKY Vladimir, *Hududū al-'Ālam, The Regions of The World*, Oxford Univesity Press, England 1937, p. 43-45.

MIQUEL Andre,"Ibn Hawqal", *Encyclopaedia of Islam*, vol.3, 1986,p. 786-788.

MIQUEL Andre, "Al-Mukaddasī", C.E.Bosworth, E van Donzel, et. al (Ed.), *The Encyclopedia of Islam*, vol.7, Brill, Leiden 1993, pp. 492-493.

MITTMA Asa, *Maps and Monsters in Medieval England*, Routledge, New York 2013.

MORBY John, *Dynasties of the World*, Oxford University Press, 2014, England.

MORENO Martino Mario, "Sicilya'da Müslümanlar", Abdulhalik Bakır, Aydın Çelik (Çev.), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, 2007, ss. 165-232.

MŽIK Hans, *Al-Istahri und seine Landkarten im Buch 'Suwar al-akālīm' nach der pers. Handschriften*, Hans Mžik (Ed.), Georg Prachner Verlag, Wien 1965.

NASR Sayyid H., *Islamic Science: An Illustrated Survey, World of Islam Festival Publishing Co*., Londra, 1976

NEUMANN W. Lawrence, *Social Research Methods, Qualitative and Quantitative Approaches*, Pearson Education Inc., USA 2006

NRC (National Research Council), *Teaching About Evolution and the Nature of Science,* National Academy PressWashington, 1998.

OMAN G., "Al- Idrīsi",*The Encyclopaedia of Islam*, vol.3, Brill, Leiden 1979, p.1032.

ÖZÇAĞLAR Ali, *Coğrafyaya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 2000.

ÖZGÜÇ Nazmiye, TÜMERTEKİN Erol, *Beşeri coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân*. Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002.

ÖZGÜÇ Nazmiye, TÜMERTEKİN Erol, *Coğrafya: Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi, İstanbul, 2014.

PACURAR Gheorghe Gelu, *Imagining Distant Lands: Ibn Khaldun's Muqaddimah*, Department of History, California State University, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, USA 2015.

PALENCIA González, " Islam and the Occident", *Hispania*, vol. 18, no. 3, Oct.1935, pp. 245-276.

PELLAT C.H., "Al-Mas'ūdī", C.E. Bosworth, E.van Donzel, et. al (Ed.), *The Encyclopedia of Islam*, vol.6, Brill, Leiden 1991, pp.784-789.

PINTO Karen C., *Medieval İslamic Maps: An Exploration,* University of Chicago Press, USA 2016.

RAZUK Muhammed, "İdrîsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.21, 2000, ss. 495-497.

REICH Robin, "The Lion and the Camel - The Mantle of Roger II and Siculo-Norman Relations witht the Islamicate Mediterranean", https://www.academia.edu/37614022/The_Lion_and_the_Camel_-_The_Mantle_of_Roger_II_and_SiculoNorman_Relations_witht_the_Islamicate_Mediterranean.docx, (t.y.), (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

ROGER II, BRUHL Carl Richardd, *Urkunden und Kanzlei König Rogers II. von Sizilien,* Böhlau, Köln 1987, s. 178-186.

RONAN Colin A., *Bilim tarihi: dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi,* Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun(Çev.), Tübitak Yayınları, Ankara, 2003, 207-217 s.

RUIS Mónica, "Finding the Sacred Direction: Medieval Books on the Qibla", *Cosmology Across Cultures ASP Conference Series,* Vol. 409, 2009, p.177.

SALEMI J. Alempour, SAYEGHI N.,ZERAARI H. et. al. "Some Aspects of Head Lice Infestation in Iranshahr Area Southest of Iran", *Iranian Journal of Public Health*, vol.32, no. 3, 2003, pp. 60-63.

SAMIANA L., "Virtues in Al-Biruni's Philosophy of Science", Timing and Temporality in IslamicPhilosophy and Phenomenology of Life, vol.3, 2007, p.267-283.

SARIP Muhammad Ashraf, *El-İdrîsî Ve Nuzhatü'l-MüştâḳAdlı Eserinin Uzak Doğu İle İlgili Bölümünün Çeviri Ve Yorumu*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

SARTON George, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık,* Melek Dosay, Remzi Demir (Çev.), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1995.

SARTON George, *Introduction To The History of Science Volume I: Homer to Omar Khayyam,* Williams & Wilkins Company, USA 1927.

SAUQUET, Mathilde, *Roger II, King of Heaven and Earth: An Iconological and Architectural Analysis of the Cappella Palatina in the Context of Medieval Sicily,* Senior Theses, Trinity College, Hartford, 2018, p.99.

SCHOY Carl, "Aus der astronomischen Geographie der Araber", *Isis*, vol.5, no.1, 1923, pp. 51-74.

SCHWARTZBERG Joseph E., *Geographical Mapping*, JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the

Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.388-493.

SCHWARTZBERG Joseph E., "*Cosmoaphical Mapping",* JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.332-387.

SEN S. N., "Al-Biruni on the determination of latitudes and longitudes of India", *Indian Journal of history of Science,* vol. 10, no.2, January, 1975, pp. 185-197.

SEZGİN Fuat (Ed.),"Studies on Al- Ya'qûbî, Ibn Rustah and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî)", Collected and Reprinted, *Islamic Geography*, 1992, vol.32, pp. 1-327.

SEZGİN Fuat (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 1992, vol. 6, pp. 250-258.

SEZGİN Fuat (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 1992, vol. 8, pp. 289-391.

SEZGİN Fuat (Ed.), *Islamic Geograhy*, Strauss Offsetdruck, Germany 2009, vol. 310, pp. 250-258.

SEZGİN Fuat, *Wissenschaft und Technik im Islam, Band III*, Strauss Offsetdruck, Germany, 2003.

SEZGİN Fuat, *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, Semih Ofset, Ankara 2004.

SEZGİN Fuat, "Arab Origin of European Maps", *Zeitschrift für die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft,* Fuat Sezgin (Ed.), b. 15, 2002-2003, s.4-5.

SEZGİN Fuat, *Mathematical GeographyandCartography in Islam and their Continuation in the Occident,* vol: I, InstitutefortheHistory of Arabic-IslamicScience, Frankfurt 2005.

SEZGİN Fuat, *The contribution of the Arabic-Islamic geographers to the formation of the world map (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften),* Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen

Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 1987, p.30-34.

SEZGİN Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik,* Abdurahman Aliy, Eckard Meubauer *(*Çev.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş. Yayınları, İstanbul 2007, 10 s.

SEZGİN, Fuat, *Geschichte des arabischen Schrifttums XIII: Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland: Historische Darstellun,* Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt 2007.

SIDDIQI Akhtar Husain, "Muslim Geographic Thought and The Influence of Greek Philosophy", *GeoJournal,* vol. 37, no. 1, The Muslim World, September 1995, pp. 9-15.

SKEIKH Riyaz Ahamd, "Contribution of Medieval Muslim Central Asian Scholarship to the Renaissance: A Study", *AGU International Journal of Research in Social Sciences & Humanities*, vol. no. 6, January-June 2018, pp. 570-578.

SMITH Catherine Delano, *Prehistoric Maps and the History of Cartography: An Introduction*, J.B.Harley, David Woodward (Ed.), *History of Cartograp*hy, vol.1, University of Chicago Press, Chicago 1987, p.45-49.

SOURDEL Dominique, "Bayt al-Hikma", *The Encyclopedia of Is*lam, vol.1, 1986, p.1141.

SPARAVIGNA Amelia Carolina, "The Science of al-Biruni", *International Journal of Sciences*, vol. 2, no.12, December 2013, pp. 52-60.

STRANG Alastair, The Analysis of Ptolemy's Geography, The Cartographical Journal- The World of Mapping, vol.35, no.1, 1998, pp. 27-47.

ŞAHİN Cemalettin, BELGE Rauf, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:57, 2016, ss. 439-467.

ŞEŞEN Ramazan, *"*Şerif İdrîsî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:21, 2000, s. 493-495.

ŞEŞEN Ramazan, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı,* İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1945.

TAKAYAMA Hiroshi, "Central Power and Multi-Cultural Elements at the Norman Court of Sicily" *Mediterranean Studies*, vol. 12, 2003, pp. 1-15.

TALIB Nurliyana Mohd, SIDIK Roziah, "Innovation of map Invention in the Islamic Civilization", *Journl of Applied Sciences Reserach*, vol.8, no.1,2012, p. 321-325.

TANCİ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi,* Sait Aykut (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010

TANCİ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi,* Mümin Çevik (Ed.), Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul 2016.

TANRIKULU Murat, *Harita'ya Davet*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

TEKELİ S., KAYHA E. vd., *Bilim tarihine giriş*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2012.

THROWER Norman J.W., *Maps and Civilization, Cartography in Culture and Society,* University of Chicago Press, Chicago 2008.

TIBBETTS Gerald R., *The Role of Charts in Islamic Navigation in the Indıan Ocean,* JB Harley and David Woodward (Ed.), *The History of Cartography,* vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp.256-264.

TIBBETTS Gerald R., *The Balkhi School of Geographers*, J.B. Harley, David Woodward (Ed.), The History of Cartography, vol.2, b.1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies, University of Chicago Press, USA 1992, pp. 108-137.

TISSIER Jean-Louis, "Oikumene", http://www.hypergeo.eu/spip.php?article297, (t.y.), (Erişim Tarihi: 04.06. 2019).

TOLMACHEVA Marina, “Bertius and al-İdrîsî: an Experiment in Orientalist Cartography”, *Terrae Incognitae- The Journal of the Society for the History of*

TOLMACHEVA Marina, “Muhammed b. Ahmad Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt.27, 2003, ss.431-432.

TOLMACHEVA Marina, “The MedievalArabic Geographers and The Beginning of ModernOrientalism”, *International Journal of Middle East Studies*, vol.27, no. 2, 1995, pp. 141-156.

TOLMACHEVA Marina, “Geography”, Joseph W. Meri (Ed.), *Medieval Islamic Civilization, An Encyclopedia*, vol.1, 2006, pp.284-288.

TOPDEMİR H. Gazi. "Orta Çağ Uygarlıklarında Bilgi ve Bilim." *Bilim ve Teknik, sayı: .01*, 2012, ss. 72-75.

TOPDEMİR, H. G.,UNAT Y., *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008.

TUNÇAY Feriha, “Bask Ülkesi ve Katalonya: Dil Taleplerine İlişkin Yaşama Faaliyetleri”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, cilt.3, sayı. 5, 2016, ss.4-56.

URVOY Dominique, “Ibn Rushd”, Oliver Leamen, Seyyed Hossein Nasr (Ed.), *History of Islamic Philosopy*, b.1, Routledge, New York 2001, pp. 330-345.

VERNET J., “Al-Khwârazmî”, E.van Dozel, B.Lewis, Ch. Pellat (Ed.), *The Encyclopedia of Islam*, vol. 4, 1997, pp. 1070-1071.

VILADRICH Mercé, “The Planetary Latitude in the Mumtahan-Zij”, *Journal for the History of Astronomy*, vol.19, no. 4, November 1988, pp. 257-268.

WAERN Cecilia, “Some Notes pn Medieval Palermo, Part 1”, *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, vol. 8, no. 31, Oct. 1905, pp. 25-27.

WALLIMAN Nicholas, *Research Methods, The Basics*, Routledge, New York 2011, p.57-60.

WASSERSTEIN David J., “Greek Science in Islam: Islamic Scholars as Successors to the Greeks”, *Hermathena,* no. 147 1989, pp. 57-72.

WIEDEMANN Eilhard, “Ein Instrument, das die Bewegung von Sonne und Mond darstellt, nach al Bîrûnî”, *Der Islam*, vol.4, no.1, 2009, pp.5-13.

WIELAND Wolfgang, *Platon und die Formen des Wissens*, Vandenhoeck&Ruprecht, Germany 1999.

WIERUSZOWSKI Helene, “Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, In Twelfth- Century Politcal Thought”, *Speculum,* vol: 38, no: 1, Haziran 1963, ss. 46-78.

WRIGHT John Kirtland, “Notes on the Knowledge of Latitudes and Longitudes in the Middle Ages, *Isis*, vol.5, no.1, 1923, p. 75-98.

YAVAN Nuri. *Batı coğrafyası geleneği üzerine,* Ali Rıza Özdemir (Ed.), *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler,* İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

YILDIZ Yusuf, “15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya’da Müslümanlar”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 40, Mayıs 2017, ss. 67-88.

YİĞİT İ., KAYA Z. vd., "Orta Çağ Avrupa Düşüncesinde Dünya İmajı: T-O Haritaları" *International Journal of Social Science Research,* c;, s;2, 2013, ss. 78-112.

YÜCESOY Hayrettin, “Translation as Self-Consciousness: Ancient Sciences, Antediluvian Wisdom and the ‘Abbasīd Translation Movement”, *Journal of World History*, vol. 20, no. 4, December 2009, pp.523-557.

YÜCESOY Hayrettin, *Messianic Beliefs and Imperial Politics in Medieval Islam: The Abbasid Caliphate in the Early Ninth Century*, University of South Carolina Press, USA 2009.

YÜKSEL Ahmet Turan. *İslam’da Bilim Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Kadar,* Kitap Dünyası Yayınları, *Konya* 2002.

İnternet Kaynakları

Abbasid Dynasty: The Golden Age of Islamic Civilization, The Saylor Fondation, (t.y.), Erişim Tarihi: 03.04.2018, https://resources.saylor.org/wwwresources,

AL-'UMARI Ahmad ibn Yahya ibn Fadlallah, The Mamunic World Map, http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/2261-ibn-fadi-allah-al/2261-alumari.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.04.2019), p.1-2.

http://cosmos.bodley.ox.ac.uk/cosmos-teaching/Teacher_s-Pack-Inside-pages.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 03.04.2019).

1001 Inventions-Discover a Golden Age- Inspire a Better Furute, (t.y.), Erişim Tarihi: 01.03.2019 http://www.1001inventions.com/maps.

http://www.ibtav.org/eserler/?sayfa=2, (t.y.), (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

http://www.kamusiturki.com/ratl,(t.y.), (Erişim Tarihi: 05.02.2018).

http://www.medievalists.net/2012/03/al-İdrîsî-and-his-world-map-1154/,(t.y.), (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

https://www.jstage.jst.go.jp/article/jorient1962/26/2/26275/_pdf/-char/ja, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.07.2019).

http://www.myoldmaps.com/early-medieval-monographs/2142-balkhi-world-maps/2142-balkhi.pdf, (t.y.), (Erişim Tarihi: 11.02.2018).

http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2018/travel-atlases-maps-a-natural-history-l18405/lot.90.html, (t.y.), (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

https://grupo6pioix.wordpress.com/2011/11/, (t.y.), (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

https://www.cartographyunchained.com/cgId3/, (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.06.2017).

https://www.rootenbergbooks.com/pages/books/16103/pierre-bertius/tabularum-geographicarum, (t.y.), (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

Magnolia box, (t.y.), https://www.magnoliabox.com/products/map-of-the-world-xir154933, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

Roger II and the creation of the Kingdom of Sicily, The Book of Roger by Abû 'Abdallâh al-Idrîsî, https://booksc.xyz/book/62570930/74a693 (t.y.), (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, "Şerif" maddesi, (t.y.), http://www.tdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 28.12.2017).

World Maps of al-İdrîsî, (t.y.), http://www.myoldmaps.com/early, (Erişim Tarihi: 08.03.2017).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	EMEL AKAY BOZDOĞAN
Doğum Yeri	ÇORLU/ TEKİRDAĞ
Doğum Tarihi	25.03.1986

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
Bölüm	ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (X) ÜDS (….) TOEFL (….) EILTS (….)
Puan	75,00

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
Görevi/Pozisyonu	ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ
Tecrübe Süresi	4 YIL

İLETİŞİM

Adres	Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluyazı Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü 18100, Merkez /ÇANKIRI
E-mail	akayemel86@gmail.com